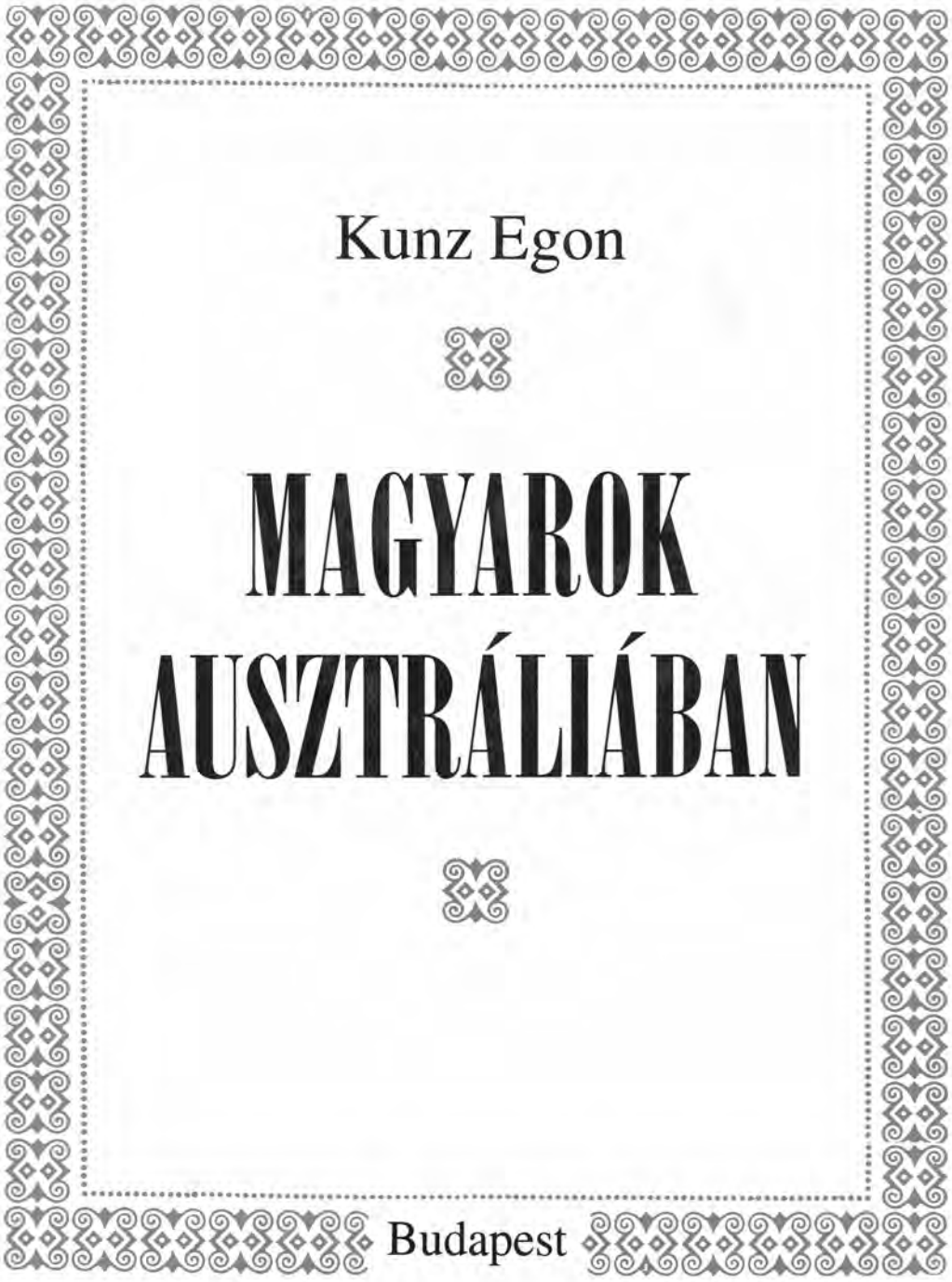

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

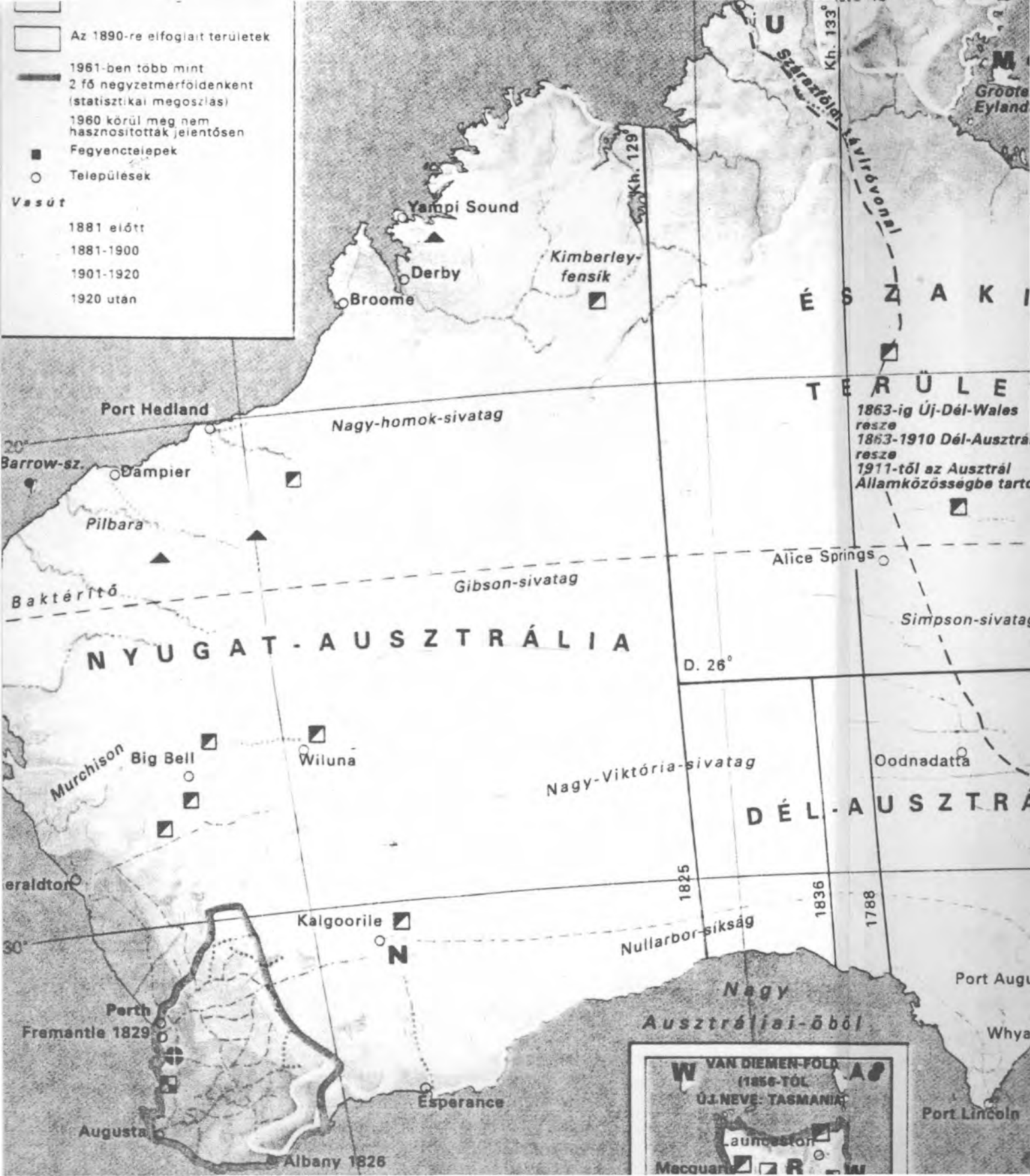
Kunz Egon

**MAGYAROK
AUSZTRÁLIÁBAN**

Budapest

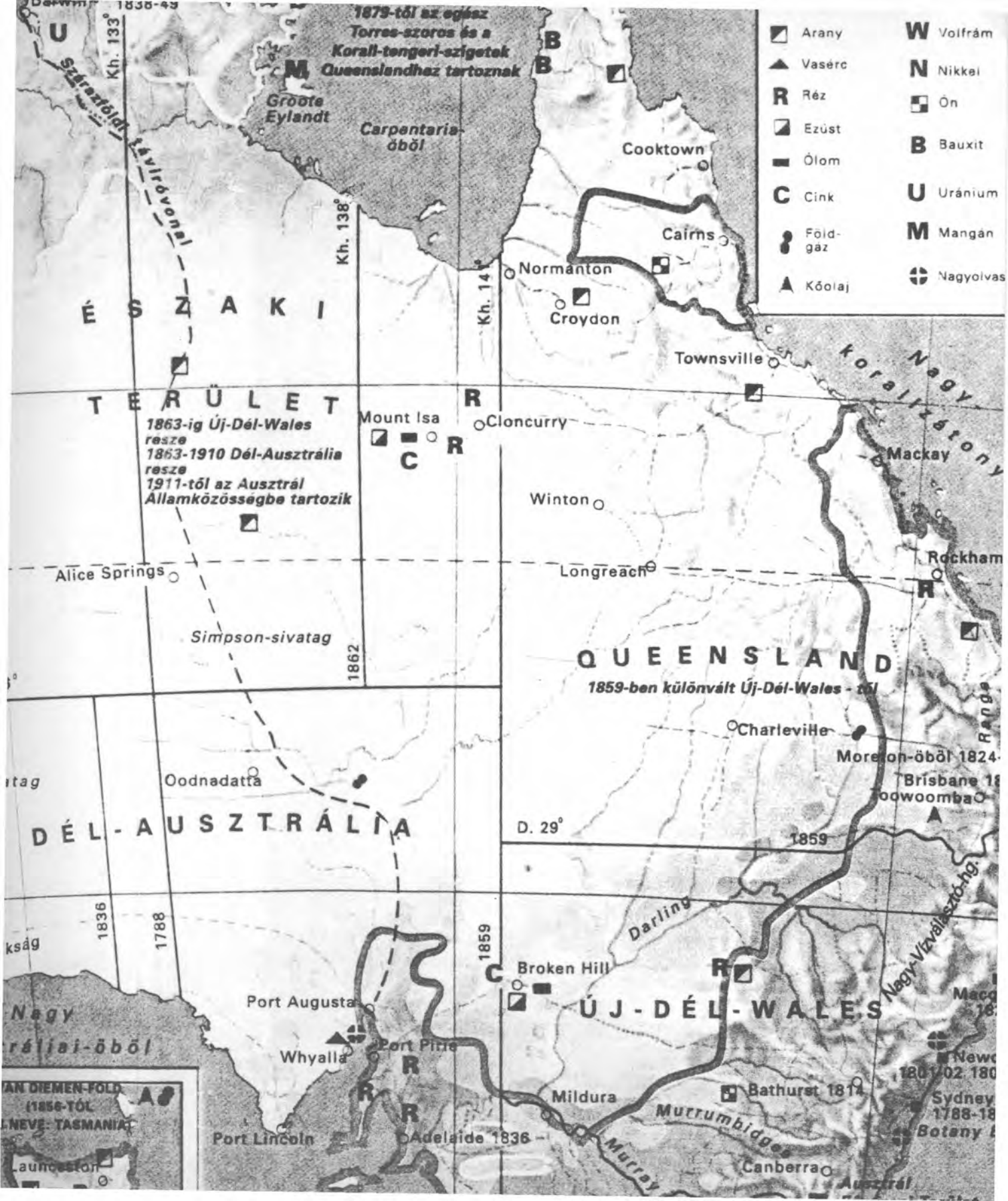
- Az 1890-re elfoglalt területek
- 1961-ben több mint 2 fő negyzetmértőföldenként (statisztikai megoszlás)
- 1960 körül még nem hasznosítottak jelentősen
- Fegyenctelepek
- Települések

Vasút

- 1881 előtt
- 1881-1900
- 1901-1920
- 1920 után

1863-ig Új-Dél-Wales része
1863-1910 Dél-Ausztrália része
1911-től az Ausztrál Államközösségbe tartozik

* bevándorláspolitikai
gazdasági területben
szlovén-magyar
multikulturalizmus

MAGR. 83. /

Z. 13.05

Z. 40.00

V. 01.03

MAGYAROK AUSZTRÁLIÁBAN

A. 72.00

A. 77.10

F. 70.00

A. 77.00

A Magyarságkutatás könyvtára

•XXI•

Alapító szerkesztő

JUHÁSZ GYULA

Sorozatszerkesztő

DIÓSZEGI LÁSZLÓ
FEJŐS ZOLTÁN

Kunz Egon

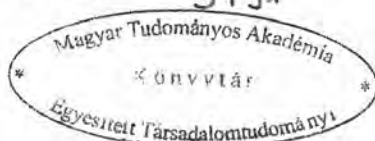
MAGYAROK AUSZTRÁLIÁBAN

Teleki László Alapítvány
Budapest 1997

5826

Szerkesztette
Diószegi Istvánné

Leltári szám: 9491

Helyszám: 41.182

ISBN 963 04 96340

A kötet az OKTK Magyarságkutatás Főirány támogatásával jelent meg

Tartalom

Előszó	9
Bevezetés — Az ismeretlen földrész	11
Kialakulnak a földrész körvonalai	13
Az angol település kezdete	14
Első rész 1829—1849 — Magyarok a fegyenctelepeken	17
Az első fecske	19
Friedman Izsák	20
Az ezüstműves — ékszerész Birnstingl testvérek.	21
Egy pesti textiles	22
A gyufagyáros Wortmannok.	22
Blau Adolf	24
Visszatekintés	24
Ausztrália a XIX. század közepén	25
Második rész 1849—1867 — A vérmezőkről az aranymezőkre	27
Féluton sehová	29
Útirány: Kelet	29
Útirány: Nyugat	31
A londoni emigráció	33
A felbomlás	36
A szétszéledés	37
Az aranyláz megszállottjai	39
Úton Ausztrália felé	39
Az aranygyarmat	42
A megérkezés	44
Csendes, rendes, szívélyes emberek	49
A hűséges bajtársak	49
Castlemaine hírneves ezüstművese	55
Más victoraii telepesek	57
Mérnökök, orvosok és mások	60
Zenészek	63
Zsidó menekültek és telepesek	65
Vándormadarak	67
A Spiniczoffer legenda	68
Magyarok New South Wales-ben	71
Magyarok a gyéribben lakott gyarmatokban	74
A “csodálatos” Vékey	76
Visszatekintés	81
Demográfiai határozók és társadalmi háttér	81
Úton Ausztrália felé	82
Magyar és lengyel aranyásók a bendigói országúton	83
Szétszéledés, kapcsolatok, csoportosulások	84

Hazahívás, hazavágyás	86
Halvány, másfél évszázadot túlélő nyomok	89
Hol sírjaik domborulnak	90
Harmadik rész 1868—1918 — A békeidők vándorai	91
Kiegyezés és emigráció	93
Ausztrália a századfordulón	94
Korai gazdasági kapcsolatok	96
Ganz és Társa	96
A Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaság.	98
Az utóhullám	99
A honvédtisztek fiai	100
Szakemberek	102
Queensland telepesei	104
A számkivetettek	105
A látogatók	109
Az első világháború	111
Visszatekintés	112
Negyedik rész 1919—1944 — Kivándorlás két világháború között	115
Bevándorlás Ausztráliába a két háború között.	117
Muraközből Mildurába.	118
1919 menekültjei	119
A látogatók	121
A nemzeti szocializmus terjedése elől menekülők.	121
Ötödik rész 1945—1956 — Magyar új-ausztrálok az új Ausztráliában	123
Az ausztrál háttér	125
Ausztrália a második világháború alatt	125
Kialakul az új bevándorlási dinamizmus	126
A hatalomátvétel menekültjei	129
Önköltséges bevándorlás Magyarországról a háború után	129
Menekültek Közép-Európa roncsain — a nyugatosok.	130
Menekültek Közép-Európa roncsain — a határátugrók.	132
Ausztrália megnyitja kapuit a magyar dipik előtt.	134
Ausztrália magyar dipijei; egy demografikus áttekintés. ⁹	135
A háromféle menekült hullám — lényeges különbségek	137
Hajóút és megérkezés.	139
Első benyomások	141
A szerződéses munkakötelezettségben eltöltött évek	142
A kontrakt véget ér	146
Magyarok az 1954-es népszámlálás idején	147
1954-től 1956-ig.	148
Magyarosodó Ausztrália	149
Ötvenhattól az ezredvégig	151
1956 ausztráliai visszhangja.	151

Ausztrália megnyitja kapuit	153
Az ötvenhatos hullám	155
Magyarok az 1966-os népszámlálás idején.	157
A délvidékiek	158
A később jöttek	158
Az új ausztrália	161
Asszimiláció — integráció — multikulturalizmus	161
Az új Ausztrália	162
Hatodik rész — Magyarok az antipóduson — egy keresztmetszet	165
Magyar élet a dél keresztje alatt	166
Magyarok a kilencvenes évek Ausztráliájában; számok és megoszlás	167
Házasságok, és a második és a harmadik generáció leszármazása.	169
Társadalmi mobilitás	170
Első csoportosulások; a politikai jellegű egyesületek kialakulása	171
Társadalmi egyesületek	172
Az egyházak ⁹	174
Létesítmények, otthonok, emlékművek ¹¹	176
Az Ausztráliai Magyar Szövetség. (AMSZ)	184
Magánmagyarok	184
Délre sodort történelem	185
A magyar sajtó	186
Magyar nyelv	189
Magyarságról angolul	189
Önéletrajzok, magyar-ausztrál visszaemlékezések.	190
Ausztráliáról magyarul	191
Magyar szépirodalom	191
Az emigránsok és Magyarország	192
Az új ausztrália építői	195
A Snowy magyar építői	196
Magyarok Új-Guineában és a Déli-sarkvidéken	198
Egyetemek, tudósok	200
Művészek	202
Könyvkiadás, sajtó, televízió	203
A városok építői	204
Üzleti élet	205
Politikusok	206
Levél a csendes többségtől	207
Sport	208
Összefoglalás	211
Magyar—ausztrál kivándorlás	213
Emigrációs formák	214
Menekült mozgalmak	214
Lánc-emigráció; mentőöv-emigráció	216

Magyar kivándorlás és ausztrál bevándorlás szabályozás	216
Koreloszlás, nemek, házasságok, és a fiatal generáció megtartása	218
A keresztény egyházak szerepe.	219
Magyar zsidók Ausztráliában	220
Magyar hozzájárulás Ausztrália fejlődéséhez.	221
A XIX. és XX. század ausztrál ethosza	222
Változó nép — változó életformák	224
Függelék	227
Jegyzetek	233

ELŐSZÓ

Ezerkilencszázötvenegyben, két évvel azután, hogy Ausztráliába érkeztem, kineveztek segédkönyvtárosnak New South Wales állami könyvtárába. Egy évvel később áthelyeztek a könyvtáron belül működő nagyhirű és gazdag Mitchell Library-be, Ausztrália akkoriban egyedüli történelmi könyvtárába, amely a földrészfelfedezőinek és népének könyveit, kéziratait és térképeit őrzi.

Egy napon egy olvasó Nye nevű walesi őse után érdeklődött. Felcsapva az analitikus katalógust az N betűk vége táján, ujjam pusztja véletlenségből egy Nyulasy nevet viselő kártyán akadt meg. A hivatkozás egy Melbourne-i orvosi lapban az ezernyolcszázas évek végén megjelent orvosi tanulmányra utalt. A dátum arra engedett következtetni, hogy írója nyilván egy szabadságharcos menekült Ausztráliába került fia lehetett.

Az a felfedezés, hogy magyarok jártak előttünk Ausztráliában és hogy itteni magyar múltunkat ki tudom majd kutatni, új irányt adott életemnek. Tizenöt év kutatómunkája után elkészült a magyar szabadságharc vérözönéből az aranymezőkre menekült honvédek és az őket követő magyar emigránsok életéről szóló első könyvem, a *Blood and Gold: Hungarians in Australia* (Vér és arany; magyarok Ausztráliában.) A könyv új kapukat nyitott meg: rövidesen meghívtak a canberrai Ausztrál Nemzeti Egyetem kutató intézetébe, hogy ott, a bevándorlással foglalkozó demográfiai osztályon folytassam kutatómunkámat. Bár fő érdeklődési köröm ekkor a menekült teória és Ausztrália második világháborút követő "dipi" bevándorlása volt, tanulmányaim, valamint *The Intruders; Refugee Doctors in Australia* (A betolakodók; Menekült orvosok Ausztráliában) és kutatásaimat betetőző *Displaced Persons; Calwell's New Australians* (Hontalan személyek; Calwell új-ausztráljai) című könyveim behatóan foglalkoztak az ausztráliai bevándorlás magyar vonatkozásaival is. Közben *The Hungarians in Australia* (A magyarok Ausztráliában) címen egy bevándorlási sorozat részére lerövidítettem és felújítottam magyarokról szóló első könyvem.

A kommunizmus bukásával úgy éreztem, hogy elérkezett az ideje annak, hogy Magyarországon is olvashassanak az idegenbe szakadt magyarokról. Ezért nekiültem, hogy felújítsam, kiegészítsem és átírom magyarra mindazt, amit negyvenöt év alatt az ausztráliai magyarok százhetven évre visszanyúló történetéről írtam. A *Blood and Gold* előszavában még megpróbáltam köszönetet mondani mindazoknak akik könyvadományokkal, visszaemlékezésekkel és más módon segítettek munkámban. Azóta olyan sokan segítettek adatokkal, hogy nevüket felsorolni lehetetlen lenne. De köszönetet mondok volt gimnáziumi osztálytársamnak, dr. Ambrus Ferencnek Budapesten, aki számos angolra fordított idézet eredeti magyar változatát Budapesten megszerezte számomra és

dr. Edvy-Illés Csabának, aki a képek összeállításában segített. Hálás vagyok az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosainak, akik munkámat kezdettől fogva támogatták. Külön köszönet jár Kiss Gábornak, a canberrai magyar nagykövetség első titkárának, aki angol szóhoz szokott számítógépemet megtanította magyarul írni, majd fáradságot nem kímélve segített a könyv végleges formába öntésében.

Egy híján ötven éve, hogy első könyvem megjelent Budapesten. Azóta angolul írtam és könyveimet, tanulmányaimat ausztráliai, amerikai, vagy nyugat-európai kiadók adták ki. Megelégedéssel tölt el, hogy közel félszázad múltán utolsó könyvem Magyarországon jelenik meg és magyar nyelven, magyarokról, magyarokhoz szól.

Canberra, 1997 május.

Kunz Egon

BEVEZETÉS
AZ ISMERETLEN FÖLDRÉSZ

KIALAKULNAK A FÖLDRÉSZ KÖRVONALAI

A homéroszi földrajz szerint a Föld korong alakú volt. A korongot tengerek vették körül, melyek vizei a Napból, a Holdból és a csillagokból eredtek. Achilles pajzsán a földtányér közepét Trója foglalta el: körötte szétszórva feküdtek az ógörög világ ismert szigetei. Krisztus születése előtt mintegy 500 évvel a pythagoroszok írásaiban jelent meg először a földgömb gondolata, s az ezt követő hatszáz évben görög földrajzi matematikusok sora állt az új teória mögé s dolgozta ki annak részleteit. Munkájuk betetőzése volt Klaudiosz Ptolemaiosz *Geográfiája*, amelyben — részleteiben ugyan hibásan, de elméletileg helyes úton — az ókor legnagyobb földrajztudósa katalogizálta az akkori világ által ismert földrajzi pontok szélességi és hosszúsági fokait. A régi, tengerekben úszó, korong alakú világképet az új kozmográfia váltotta fel: egy gömb alakú Föld, amelyen egy Arábián túli, hatalmas Mare Indicum egyensúlyozta a Földközi-tengert. Ennek a zárt, Földközi-tengerhez hasonló körvonalú tengernek közepén helyezkedett el Taprobana (Ceylon) szigete, s attól délre feküdt a tengert határoló, senki által nem látott, de gyanított régió, amelyet a következő századok egyszerűség kedvéért Terra Australis Incognita-nak, az Ismeretlen Déli Földnek neveztek el.

Az ismeretlen földrész még évszázadokig ismeretlen maradt. De amint Marco Polo utazásai felkeltették Európa érdeklődését a legendás keleti országok iránt és Vasco da Gama és Magellan nyomán az Indiai- és Csendes-óceán északi részeit egyre több európai utazó hajója járta át, elkerülhetetlenné vált, hogy a déli kontinens előbb-utóbb ismertté váljon az utazók előtt, akik mind nyugatról, a Jöreménység-fokát megkerülve, mind keletről, Magellan szorosán át egyre gyakrabban látogatták meg Dél-Ázsia legendás országait s az azoktól még délebbre eső szigetvilágot, hogy ott megtérítendő lelkeket, aranyat, és gazdagságot hozó ismeretlen fűszereket találjanak. Az ezerhatszáz éves kezdetétől portugál, spanyol, francia és holland felfedezők és a gazdag maláj szigetvilágba igyekvő délre sodródó hajósok térképvázlataiból lassanként összerakódott az ismeretlen föld nyugati és északi körvonala s leírásaikból kialakult egy vázlatos elképzelés egy, a fekete őslakók által gyéren lakott, valószínűleg használhatatlan kontinensről. De éppen azért mert hiányos volt, a befejezetlen kép nem zárt ki minden lehetőséget. Különösen a holland hajósok nyugati partokat felderítő részlettérképei és Abel Tasmannek az egész földrészt körbefogó utazását megörökítő térképe szolgált hasznos támpontul az angol admirálisnak, amely a tizenhetedik század közepétől egyre több érdeklődést kezdett mutatni a támaszpontnak, vagy talán gyarmatnak is használható távoli kontinens iránt. ¹ Ennek az érdeklődésnek eredményeként indult el 1768-ban az angliai Plymouthból James Cook kapitány az *Endeavour* nevű hajón, hogy csillagászati megfigyeléseket végezzen Tahiti-ben. Titkos utasításai azonban arról is szóltak Cooknak, hogy asztronómiai megfigyeléseit befejezve, forduljon dél felé és kutassa fel Terra Australis keleti partjait. Cook útja

sikerrel járt. A kiváló hajós 1770 áprilisában a természettudós Sir Joseph Banks és egynehány tengerész társaságában partra szállt az ismeretlen földrész egyik keleti öblében. Cook a tágas öblöt a terepen található számos újszerű növény után Botany Bay-nek nevezte el, majd ismét hajóra szállva északnak fordult, hogy tovább térképezze a hollandusok által meg nem látogatott partokat. Ausztrália keleti partjainak felfedezője 1771 júliusában érkezett vissza Angliába, ahol lelkesen fogadták és III. György király parancsnokká léptette elő.

Az angol település kezdete

Angliában a fegyencek száműzetése hosszú időre nyúlik vissza: már 1597-ből is van adat arra, hogy az elítélteket száműzetésre ítélték. A bűnözők rendszeres deportálása tengerentúrra 1718-ban indult meg. A száműzetést vagy mint büntetést szabták ki, vagy a halálraítélt bűnözők ítéletét kegyelemből változtatták át száműzetésre. A száműzötteket hajóstársaságok szállították Észak-Amerikába és az állam elszállításukért és ellátásukért fejenként megszabott összeget fizetett. A rizikós, profitra épített üzletet gyakran túlszűfolt kvártélyok, brutalitás és még az akkor szokásosnál is rosszabb tengeri ellátás jellemezte.

Nagy-Britannia ekkor a korai kapitalizmus korát élte, és az ezzel járó társadalmi átalakulás kitermelt egy egyre szélesebb szegényréteget. A munkaerény és jólét puritán dicsőítése magával hozta a munkanélküliség áldozatainak megvetését, és egy kenyér vagy ruhadarab ellopásáért a bíróságok könnyen mondták ki a halálos ítéletet vagy száműzetést. Szaporították az elítéltek számát az elnyomott ír katolikusok, akiket vagy rebellis természetük vagy kifosztott szegénységük juttatott a bíróságok elé. A börtönökbe már be nem férő elítélteket a Temzén horgonyzó rozoga bárkáiban tartották foglyul, amíg meg tudtak szabadulni tőlük.

Röviddel Cook kapitány ausztráliai útja után az amerikai függetlenségi háború bezárta Amerika ajtaját Anglia fegyencei előtt. Sir Joseph Banks, aki utazása során meggyőződött arról, hogy Ausztrália lakható gyarmattá válhat, javasolta, hogy alapítson Anglia egy fegyenctelepet Botany Bay tájékán, amely egyben hasznos tengeri támpontként szolgálhat a spanyol, portugál, holland és francia tengerentúli terjeszkedésekkel szemben. Banks javaslatát a kormány elfogadta, és 1787 május 13-án Arthur Phillip kapitány parancsnoksága alatt elindult Portsmouth-ból egy tizenegy vitorlásból álló flotta, hogy Botany Bay-be vigye rakományát: 568 férfi és 190 női fegyencet, ezek 13 gyermekét, az elítéltek fegyőreiként szolgáló 252 főnyi tengerész-gyalogságot, 20 tisztviselőt, valamint a Királyi Tengerészet 210, és a kereskedelmi flotta 233 tengerészét. Az első flotta („First Fleet”) 1788 január 20-án érkezett meg Botany Bay-be. Miután Phillip pár napi cserkészés után rájött, hogy a Botany Bay-től tizenöt mérfölddel északabbra fekvő Port Jackson megfelelőbb hely, átvitte flottáját oda. Január 26-án 1487 kifáradt, kétségektől és honvágytól gyötört ember lépett partra, hogy puskával kezükben, vagy bilincsel lábukon megalapítsák Ausztrália első települését, amelyet Phillip kormányzó patrónusáról Lord Sydneyről Sydneynek nevezett el.

Köröskörül és távol feküdt az ismeretlen földrész, különös növényeivel, állataival, még fel nem fedezett hegyeivel, völgyeivel, óhajtott folyóival és remélt termőföldjeivel. Mindezt meg kellett ismerni, hasznosítani, utakkal, hidakkal, ekékkel igába hajtani — és ehhez ember kellett. A hajók egymást követték. Negyven évvel az első flotta megérkezése után az európaiak

száma hetvenezerre nőtt: legtöbbje ezeknek mint fegyenc érkezett, vagy elítélt ember Ausztráliában született gyermeke volt. Az 1830-as évektől meggyorsult a szabad emberek bevándorlása és 1840 táján a lakosság száma már elérte a kétszázezret. Számosan ezek közül Sydney-től hatalmas távolságra eső, stratégiaileg kiszemelt parti városkáiban éltek, hogy jelenlétükkel kedvét vegyék idegen tengeri hatalmak hódítási szándékainak. Közben a felfedezőkből adminisztrátorok lettek, a fegyencek kegyelmet kaptak és munkásokká, termelőkké, vagy vállalkozókká váltak, vagy ha tanult emberek voltak, mint építészek, mérnökök, orvosok, tanárok vagy írnokok folytatták abbahagyott hivatásukat. A szabadon érkezettek földbirtokot kaptak, vagy üzletet nyitottak, a bennszülöttek pedig, akik alig értették mindezt, egyre inkább a kontinens belsejébe szorultak, vagy meg nem szokott betegségek áldozatai lettek. Az ismeretlen földrészt lassan megnyílt a fehér ember előtt.

ELSŐ RÉSZ 1829—1849
MAGYAROK A FEGYENCTELEPEKEN

Az első fecske

A száműzött fegyencekről pontos listákat készítettek és ezek a dokumentumok ma ausztrál levéltárak féltve őrzött kincsei. Egy ilyen összeírás tartalmazza az aránylag rövid, 109 napos utazás után 1829 augusztus 28-án a tasmániai Hobartban kirakodó *York* nevű hajó fegyenceinek jegyzékét. Ebben olvassuk, hogy az egyik fegyenc, Raphael Harris 5 láb és 1 és fél inch (156 cm.) magas, 45 éves férfi volt: szakmája szerint serfőző, aki a desztilláció minden ágában járatos. Az angliai Exeter városában 1828 október 14-én ítélték el zsebóra lopásért 7 évre. Vallása zsidó, feleségével és két gyermekével érkezett. Tud írni és olvasni, és héberül is ír. 11 shilling és 7 penny van birtokában. Született Magyarországon.¹

Hogy hogyan került a Magyarországon született Harris Angliába és, hogy mi volt eredeti neve, nem tudjuk. Azt sem tudjuk, hogy valóban lopott-e órát, vagy rágalmazó vád áldozata volt csupán? Azt azonban tudjuk, hogy hét éves kényszermunkával járó tasmániai száműzetése csak három évig tartott. Ítéletét egy ideig egy Mr. Hackett nevű szabad telepes szolgálatában róttá le, majd útépítő munkára küldték. Ez volt a legkeményebb büntetés: a fegyencek bokabilincsekkel egymáshoz láncolva csákányozták a kemény földet és törték a követ, hogy utat nyissanak a vadonon keresztül. Szenvedése nem tartott soká — Raphael Harris, Magyarország szülötte, 1832-ben Hobarttól huszonöt mérföldre délre, New Norfolk közelében vízbe fulladt.²

Bokabilincsekkel összeláncolt elítélt munkáscsoport korabeli rajza. (James Backhouse, Mitchell Library, State Library of NSW, Sydney)

Friedman Izsák

Ellentétben Harris-szal, akinek magyarországi múltjáról semmit, és rövid ausztráliai életéről vajmi keveset tudunk, Friedman Izsák (Isaac) életéről meglehetősen sok adat maradt. Friedman, egy huszonhat éves szabad bevándorló 1833 április 3-án érkezett Londonból Sydneybe az *Enchantress* nevű hajón, öt hónapi tengeri út után. Vele volt felesége Rebecca és fia Francis.³

Sydney a harmincas évek elejére már kisvárosias formát öltött. Az eredeti faházak helyét egyre több kőépület foglalta el és az utcákon egymás mellett álltak az üzletek: hentesek, vegyeskereskedések, cipészek, pékek, patikák. Nem tartott soká, míg Friedman Sydneyben megnyitotta saját ruhakereskedését. Segítette, hogy sikerült szolgálatára egy fegyencet igényelnie, aki elítélése előtt mint szabó dolgozott.

Vállalkozása annyira sikeres volt, hogy fiókot tudott nyitni a Sydneytől délre eső Appin községben, ahol a gazdag termelővidék lakói szinte mindent vásárolhattak: élelmiszert, italt, fehérneműt, szerszámot, üvegárút.⁴

Közben felesége és fia meghalt. Friedman újra nősült s vállalkozó kedve rövidesen a tasmániai Hobartba vitte, ahol zálogházat alapított és számos más, sikeres üzleti vállalkozásba kezdett, és ahol 1840 és 1848 között négy fia született.⁵ Ausztráliában abban az időben

nagy volt a pénzügyi hiány és ez megnehezítette a mindennapi kereskedelem működését. Hogy az érmehiányon segítsenek, jóhírelű vállalatok saját nevüket viselő érméket bocsátottak ki, amelyet a lakosság mint pénzt fogadott el. Friedman is veretett Angliában ilyen érméket és ezeket Ausztrália-szerte használták.

Hobartban találjuk első nyomát Friedman felekezeti tevékenységeinek. Házában hívta össze 1842-ben Hobart zsidó polgárait s ott határozták el, hogy zsinagógát építenek: a

gyűjtést indítványozó Friedman neve mai napig látható a hobarti zsinagóga bejáratánál.⁶ De Tasmania úgy látszik kicsinek bizonyult és 1851-ben Friedman ismét New South Wales-ben tűnt fel, ezúttal a Sydneytől mintegy 150 km-re eső Maitland városában, ahol kocsmát és vendéglőt nyitott és ahol a 45 éves Friedman Izsák, aki az okmány szerint „Hungaria szülötte” volt, az év június 20-án angol állampolgárságot nyert.⁷

Ezután egy ideig ismét Hobartban találjuk Friedmant, de az aranymezők gazdagsága rövidesen Victoriába csábította, ahol Bendigoban telepedett le. Itt a már öregedő, és hitsorsosai körében nagy tiszteletben tartott Friedman, aki a korabeli írások szerint valaha a pesti rabbiképzőben „szolgált”, a helyi egyházközség választott vezetője lett akinek a közösség „tisztelendő” (reverend) címet és tiszteletdíjat szavazott meg.⁸ Tíz évi szolgálat után 1868-ban Friedman lemondott és Melbourne-be költözött, ahol Ausztrália nem mindennapi karriert befutott első szabad magyar bevándorlója 1875 június 13-án meghalt.⁹

Friedman Izsák széles körben elfogadott, pénzt helyettesítő érméje. (State Library of NSW, Sydney)

Az ezüstműves — ékszerész Birnstingl testvérek.

A bengáli kolerajárvány, amely 1831 nyarán érte el a Kárpát-medencét mintegy negyedmillió embert pusztított el Magyarországon. A vészt, mint másutt, Magyarországon is antiszemitizmus kísérte. Két fiatal aradi fiú, a huszonnégy éves Birnstingl Mór és öccse a tizenkét éves Lajos a járványban elvesztették szüleiket s kezükbe vándorbotot véve elindultak nyugat felé.¹⁰ Egy ideig Párizsban majd Londonban éltek, ahol Mór ezüstművessé és Lajos ékszerésszé képezte ki magát. A két testvér ezután szétvált, és Mór egy Guion nevű francia ékszerész társaságában hajóra szállt Ausztrália felé.

Öt hónapi utazás után 1831 június 1-jén egy John nevű vitorlással érkeztek Sydneybe.¹¹ Rövidesen újsághirdetésben tudatták Sydney lakosságával, hogy ékszerész üzletet nyitottak.¹² Két évvel később Birnstingl kivált az üzletből és Európába utazott, hogy árut vásároljon most már saját üzlete számára. Visszaérkezésekor egy sydneyi újság jelentette:¹³

„Birnstingl úr, az ékszerész, visszatért európai útjáról. Rövid távolléte alatt meglátogatta Londont, Párizst, Genfét, Berlint és Bécsét és sikerült minden szakmájában újszerű árut beszereznie... Meg vagyunk győződve arról, hogy újrakezdve üzletét, ismét vevőkörében fogja üdvözölni a helyi jó ízlés irányítóit.”

Birnstingl vállalkozása sikeres volt. Rövidesen testvére Lajos is megérkezett, hozva magával órákat, ékszereket és üvegárút. Most, hogy a cég gondjait meg tudták osztani, hol egyikük, hol másikuk vitorlázott vissza Európába, hogy a virágzó üzlet raktárát újra és újra feltöltsék.

Az ötvenes évek elejétől, amint az aranyláz megindult, Birnstinglék általános kereskedéssé szélesítették ki tevékenységüket és nagy mennyiségben importálták mindazokat az árukat, amelyekre az aranyásóknak szükségük volt: tábori konyhát, papírt, ruházatot, dohányárút és az aranymezők legnagyobb mennyiségben fogyasztott árucikkét — alkoholt. A hajók behozatali jegyzékeinek tanúsága szerint aligha múlt el olyan hét amikor nem érkezett szállítmány címükre. Ugyanakkor aranyfelvásárló szolgálatot kezdtek és rövidesen a gyarmat kiemelkedő aranyexportőrei lettek.¹⁴ Ilyen módon, miután aranyrudakban átutalták nyereségeiket, a két sikeres testvér 1853-ban visszaköltözött Európába. Mór Párizsba ment, megnősült és ott halt meg 1903-ban, Lajos Londonban telepedett le ahol ma is élnek leszármazottai.¹⁵

Birnstingl Mór. (Charles Birnstingl Esq. /Sussex/ szívességéből)

Birnstingl Mór volt az első Magyarországról származó ötvös-mester Ausztráliában és kelyheit, oltárezüstjeit valószínűleg ma is számos templom használja. A testvérek jó hírét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy amikor Birnstingl Mór megkérvenyezte az angol állampolgárságot, kérvényére az írnok ezt írta: „Nem nyújtott be jellemét támogató leveleket, de tudom, hogy a kérvényező Sydney köztisztvisletben álló lakosa.”¹⁶ Bizonyítványát 1850 január 8-án állították ki. Megelőzve Friedmant, ő volt az első magyar állampolgár aki Ausztráliában brit állampolgárságot szerzett.¹⁷

Egy pesti textiles

Ezernyolcszáznegyvenegy júliusában Sydney öblébe érkezett az *Achilles* bárka. Az utasok közt volt Marks Gáspár (Casper) családjával, aki később megszerzett állampolgársági okmánya szerint Pest városában született, és érkezésekor 49 esztendő volt.¹⁸ Hosszú bolyongáshoz szokott utazó volt: 1838-ban New Yorkban, majd egy ideig Manilában is élt. Így azután nem tudjuk, hogy felesége és számos gyermeke akikkel érkezett, Magyarországon születtek-e, vagy sem.¹⁹ Marks főleg textil árúk behozatalával foglalkozott, élénk kereskedelmet folytatva Fülöp-szigeti és japán üzletfelekkel. De valahogyan mindenütt baj kísérte és valószínű, hogy adósai elől menekült Sydneybe, ahol rövidesen csődbíróság elé került.²⁰ 1856 táján áttelepedett Melbourne-be, ahol 1878 után, az akkor már 86 esztendő Marks neve eltűnik a címtárakból.²¹ Amit nem ért el az apa, elérte a fia: folytatva apja behozatali üzletét fia sikeres üzletember lett, olyannyira, hogy a japán császár Alexander Marksot, az Ausztrál — Japán kereskedelem úttörőjének fiát, Japán New South Wales-i tiszteletbeli konzulává nevezte ki.²²

A gyufagyáros Wortmannok.

Az előbb említett bevándorlóktól eltérően, a gyufagyáros Wortmann Ignác (Ignatz) és Adolf (Adolphus) keresztény családból származott. Hogy a két Wortmannt (akiknek neve hol mint Wortmann, hol mint Wortman tűnik fel levéltári okmányokon és a sydneyi újságokban)²³ mi készítette kivándorlásra, nem tudjuk. Az biztos, hogy 1842 június 15-én a valószínűleg nyitrai születésű Wortmann Ignác Plymouthban az *Eden* nevű hajóra szállt, és ugyanazév november 4-én Sydneybe érkezett.²⁴ Hat hónappal később a *Sydney Morning Herald* hasábjain a magyar kémikus hirdetésben jelentette egy új gyarmati iparág alapítását. Az ausztrál olvasók számára ez a hír gyakorlati szempontból volt érdekes: a késői magyar olvasó figyelmét azonban nem kerülheti el az ausztráliai magyarok közötti együttműködés első példája:²⁵

„...Wortmann és Tsa tisztelettel értesítik New South Wales lakóit, hogy megkezdtek a kenes gyufák és különböző szivargyújtók gyártását. Szavatoljuk, hogy készítményeink, melyeket az importárúknál olcsóbban hozunk forgalomba, mindig meg fognak gyulladni.

Szinte fölösleges utalni arra, hogy a helyi gyártású, gyarmati gyufák jobbak, mint az importált árúk, amelyek a hosszú út alatt többnyire nedvességet szívnak magukba és ezért használhatatlanná válnak. W.I. és Tsa ezért megelégednek azzal, hogy ajánlják: próbálják ki ter-

mékeiket, amelyek kaphatók Birnstingl és Tsa George Street-i üzletében, ... valamint saját gyárukban a Pitt Street déli végén.

N. B. Vidéki és export rendeléseket pontosan és gyorsan szállítunk.

A világ minden részébe küldünk gondosan csomagolt gyufát.”

Wortmann Ignác rövidesen kiterjesztette működését és egy 1844-ben megjelent hirdetésében tudatta New South Wales lakosságával, hogy mind nagyban, mind kicsinyben árul nem csak gyufákat, gyufásdobozokat és automatikusan gyulladó hidrogén lámpákat, hanem légy-papírt is „amely e gyarmat számára a leghasznosabb találmány.”²⁶

Wortmann Ignác hívására az *Alexander* vitorlással 1847 áprilisában megérkezett a huszonöt éves Wortmann Adolf, Ignác testvére, vagy rokona, hogy átvegye a vállalatot. Ignác nevével ezután nem találkozunk: öt éves működés után meggazdagodva valószínűleg visszatért Európába. Adolf vezetése alatt az üzlet tovább fejlődött és gyára az akkori viszonyokhoz képest igen nagy tételekben dolgozott. Megfordítva a gyarmati kereskedelem megszokott irányát, az iparilag fejlett Angliából hozott be gyújtófát és vegyszereket ládaszámra, és a behozott nyersanyagokból gyártott termékeit vagy a hazai piacon adta el, vagy az Egyesült Államokba, Új-Zélandba és más országokba exportálta.²⁷

Wortmann Ignác gyufáit, mint „lucifer”-t azaz kénes gyufát hirdette, és az egyetlen máig és ismert Wortmann gyufadoboz kétségtelenül kénes gyufát tartalmaz.²⁸ Adolf megérkezésével a kénes gyufa gyártását a cég fokozatosan abbahagyta, és áttértek foszfor-gyufa gyártására. Bizonyíték erre Sydney kikötőjének behozatali jegyzéke, amely szerint Adolf megérkezése után pár nappal, 1847 áprilisában egy láda foszfor és 2 kosaras palack salétromsav érkezett a cég címére.²⁹ A foszfor-gyufát Irinyi János 1836-ban találta fel, és a gyufát salétromsav hozzáadásával tették biztonságosabbá. Wortmann Adolf ennek az új magyar találmánynak ismeretében érkezett Ausztráliába. Az Irinyi-gyufa bevezetésével elsőnek tisztelhetjük őt azok között, akik magyar tudás eredményét honosították meg az ötödik földrészen.

Wortmann Adolf 1847-ben eladta gyárát és neve többé nem található Ausztráliában. Mint a gyáralapító Ignác, őt esztendő után meggazdagodva nyilván ő is visszatért Európába.

Wortmann koloniális gyufa. (Egyetlen ismert példány Ms Rosemary Auchmuty tulajdonában)

Blau Adolf

A három árbócos *Prince of Wales* vitorlás 1849 november közepén indult el délnek Londonból. A hajó egyik utasa Blau Adolf (Adolphus) huszonöt esztendőös ékszerész, „Magyarország szülötte” volt.³⁰ Valószínűleg nem volt véletlen, hogy ugyanez a hajó hozott 7 láda és egy hordó vegyes árút, valamint 4 láda lucifer-gyufát Birnstinglék címére.³¹ Blau megérkezését nem követte újsághirdetés és a korabeli sydneyi címjegyzék sem utal arra, hogy üzletet nyitott volna. Minden jel arra mutat, hogy megérkezése után Birnstinglék alkalmazottja lett, és csak három évvel később önállósult, átvéve a testvérpár végleges távozásakor ezek üzletét. Erre enged következtetni az, hogy a testvérek végleges elutazásával egybeesően, 1853 októberében a *Sydney Morning Herald* hirdetéseit közt először találkozunk „A. Blau and Co.” órákat, ékszereket és hasonló árukat kínáló hirdetésével.³²

Blau tehetséges ezüstműves volt és ötvösmunkáit mint korai gyarmati ritkaságokat ma is számon tartják.³³ Birnstinglékkel ellentétben ő nem ment vissza Európába és neve hol mint ékszerész és órás, hol mint ékszerimportőr 1886-ig szerepel Sydney címjegyzékeiben.³⁴ Akkorra hatvankét éves lehetett: haláláról nem maradt nyom New South Wales-ben.

Bár Blau már három hónappal a világozi fegyverletétel után útnak indult Londonból Ausztrália felé, az a tény, hogy nyilvánvalóan pénz nélkül érkezett és három évig másnak dolgozott, arra enged következtetni, hogy talán ő volt a magyar szabadságharc első Ausztráliába érkezett menekültje. Megerősíteni látszik ezt az is, hogy tudjuk, hogy kapcsolatot tartott néhány később érkezett 1849-es menekülttel.

Visszatekintés

Az ausztráliai gyarmatok kialakulásának korai éveiben összesen egy Angliában elítélt magyar születésű férfiről, öt Ausztráliában brit állampolgárságot szerzett férfiről és két állampolgárságot nem szerzett férfiről szólnak a hajólisták, állampolgársági papírok címjegyzékek és korabeli újságok. Ezek a velük érkezett családtagokkal talán 20 személyt tettek ki. Lehet, hogy a fentiekén kívül más magyar is eljutott a távoli Ausztráliába, azonban, ha nevük nem volt magyar hangzású, vagy nem szereztek brit állampolgárságot az ausztrál gyarmatokon, akkor nyomuk veszett.

Tudjuk, hogy a Birnstingl testvéreket az ázsiai kolera nyomán kitört antiszemitizmus indította nyugatnak és lehet, hogy az Ausztráliába érkezettek között volt talán több is, aki hasonló okokból hagyta el Magyarországot. De valószínű, hogy a legtöbbjük legalább is részben kalandvágy vagy a meggazdagodás lehetősége csábította az ismeretlen kontinensre.

Bár számuk igen kicsiny volt, olyan korán érkeztek, hogy mindegyiküknek megadódott az a lehetőség, hogy úttörő munkával járuljanak hozzá a primitív fegyenctelep gyarmattá fejlődéséhez. Friedman nemcsak sikeres kereskedő volt, akinek három kolóniára terjedt ki tevékenysége, hanem maradandóan beírta nevét az ausztráliai zsidóság történetébe. A korai ausztrál ezüstművesekről írt könyvek számon tartják Birnstingl Mór és Blau Adolf nevét és a Wortmann testvérek az Irinyi-gyufa meghonosításával az ausztrál ipar és külkereskedelem úttörői közé számítanak.³⁵ Most, hogy Ausztrália gazdasági jövőjét egyre inkább Ázsiában ke-

resi, még a csődről-csődre bukácsoló Marks Gáspárról is el lehet mondani, hogy egyike volt az elsőeknek akik Ausztrália ázsiai üzleti kapcsolatait szorgalmazták.

A korai Ausztráliába került magyarok többnyire ismerték és támogatták egymást. Míg Friedman és valószínűleg Marks is csak zsidó körökben mozogtak, a Birnstingl testvérek, a két Wortmann és Blau Adolf vallási különbségre való tekintet nélkül együttműködtek. Blau, aki azután, hogy a többiek elhagyták Ausztráliát, még évtizedekig élt Sydneyben, közeli kapcsolatot tartott a később érkezett honvédmenekekkel is.

A nyolc Magyarországról származott férfi közül négy, utódot hagyva maga után, Ausztráliában halt meg. A másik négy meggazdagodva elhagyta Ausztráliát. Birnstingl Lajos és Mór Nyugat Európában telepedtek le — hogy a két Wortmann visszament-e Magyarországra, vagy máshol folytatták sikeres működésüket, azt nem tudjuk.

Ausztrália a XIX. század közepén

Amikor 1788-ban az első flotta partra szállt, kevesebb mint 1500 embert hozott az ötödik földrészre. Friedman Izsák érkezésekor, 1833-ban a fehér lakosság már elérte a százezret. Tizenhét évvel később, 1850-ben már négyszázezer fehér ember élt az ausztrál kontinensen. Ezek közül közel 50 000 lakott Sydneyben és 35 000 Melbourne-ben. A többi telepes szétszórva a földrészen, a parti városokban, vagy az egyre beljebbnyomuló mezőgazdasági területeken élt.

Az 1930-as években az ausztrál földrész keleti fele teljességében New South Wales gyarmat kormányzója alá tartozott, csak Tasmania szigete és a messze fekvő, fehér ember által alig lakott Nyugat-Ausztrália tartoztak külön közigazgatás alá. Mire bezárultak az ötvenes évek, önállóvá vált Dél-Ausztrália, Victoria és Queensland is, és ezzel kirajzolódott a térképen az a hat gyarmat, amely jóval később, 1900-ban megalkotta Ausztrália államszövetségét. Ugyanakkor a demokratikus fejlődés első lépéseként a Brit Gyarmati Hivatal a kormányzón keresztül gyakorolt teljhatalmának ellensúlyozására helyi, részben választott, részben kinevezett tagokból álló törvényhozó tanácsok alakultak az egyes gyarmatokon.

A század közepére a fogolyként érkezettek arányszáma leszűkült, és az ingyen föld ígéretével vagy szubvencióval csalogatott szabad bevándorlók, valamint az elítéltek szabadnak született gyermekei egyre hevesebben tiltakoztak a bűnözők további behozatala ellen. Az ötvenes évek kezdetével az anyaország végül is beadta a derekát és — Nyugat-Ausztrália kivételével — nem küldtek többé foglyokat Ausztráliába.

De elítéltekre nem is volt már nagy szükség: 1851-ben aranyat találtak Ausztráliában és az ezt követő bevándorlási láz biztosította a fehér lakosság növekedését. Az arany a világ minden részéről vonzotta a szerencsét keresőket az aranymezőkre, megháromszorozva 1850 és 1860 között az ötödik földrész nem-bennszülött lakosságának számát.

Az aranyláz aligha csábított volna magyarokat Ausztráliába, ha a világosi katasztrófát követően nem éltek volna Európa-szerte pénztelen, elkeseredett, hazátlan magyar menekültek. Az országukat 1849-ben elhagyó, 1850-ben céltalan menekültsorban élő magyarok egy része számára az aranymezők 1851-ben ideiglenes megoldást ígértek.

MÁSODIK RÉSZ 1849—1867

A VÉRMEZŐKRŐL AZ ARANYMEZŐKRE

FÉLUTON SEHOVÁ

A nyolcvanas évek elején egy Szilveszter éjjelén a szerkesztőségben megjelent népszámlálási hivatalnokok abban a szobában ahol én dolgoztam azt írták be énrólam, hogy Szklabonyán születtem, Nógrád megyében. Egy Kovács nevű riporterünk bediktálta:

— Születtem Konstantinápolyban.

— És ön? — kérdi a hivatalnok egy harmadiktól.

— Londonban — felelte. (Ez Pulszky Károly volt.)

— Hát ön? — kérdi a negyedik.

— Párizsban — mondá a negyedik. (Ez volt Szemere Attila.)

Négyen voltunk, mind színmagyarok s mindenki más-más országban született. Furcsa volt ez. Ha egy idegen hallaná! Egy idegen, aki nem ismeri a nemzet múltát, ebből a körülményből legott eltalálhatja, hogy mi lehetett itt. Hogy valami nagy dolog eshetett, amiért a magyar anyák nem voltak odahaza.¹

Mikszáth Kálmán

A magyar szabadságharc tizenhat hónapja nemcsak hősokeket és mártírokat teremtett, hanem menekülteket is, akik szétszéledve a világon vitték magukkal egy elveszett nemes és nagy küzdelem emlékét. Legtöbbjük Görgey vagy Bem hadseregében szolgált és Erdély déli végein érte 1849 augusztusában a világosi fegyverletétel híre. Egy kisebb csoport, mintegy harminc tiszt, Komárom védőiből került ki; ezek Klapka vezérletével a fegyverletétel után még nyolc hétig kitartva, szabad elvonulást csikartak ki az ostromló osztrákoktól az akkor már élelemhiányban szenvedő vár feladása ellenében. Az első, nagyobb csoportba tartozó menekültek többsége, mind magyarok, mind pedig Vysocki légiójában szolgáló lengyelek, a közeli török határ irányába menekültek. Azok a komáromi tisztek, akik osztrák kísérő passzust (geleit Scheint) kaptak, többnyire Ausztrián keresztül távoztak nyugat felé. De bármilyen módon, és bárhol is lépték át a határt, a menekültek első lépése sorsdöntő és gyakran messzi távolba vezető, előre nem látható további lépések indítója lett.

Útirány: Kelet

„Kifejezhetetlen érzelem-vihar dúlta lelkemet, midőn a világosi fegyverletétel hontalanná tett... Nincs szó, mely arról fogalmat adhatna... Leborultam hazám földjére, mielőtt határán

átlépnék: — zokogva nyomtam reá a fiúi szeretet búcsúcsókját; — egy csipetnyi port vettem belőle magamhoz: — még egy lépés, és úgy valék, mint a tört hajó roncsa, melyet a szélvész kidob a homokra egy sivatagon.

Egy török főtiszt, „Alláh”-t említve, üdvözölt barátságosan; — elvezetett a fekhelyhez, melyet az isten szabad ege alatt készített barátságosan, és – kardomat kérte: lesütött szemmel, mintha szégyellené, hogy török magyart lefegyverez.”²

Ezek a szavak, melyeket Kossuth száműzötté válásának perceiről írt, képszerűen érzékeltetik a hazáját elhagyó hazafi sorsában beállott hirtelen változást.

A csalódás és a haza kényszerű elhagyása felett érzett lehangoltság csupán egyik oldala a száműzötté váló ember lelki beállítottságának. A vereség és a csüggedés ejtette friss sebekkel velejár a győzelmes visszatérés reménye, amelyet megerősít az a meggyőződés, hogy az elszenvedett igazságtalanság oly nagy, és az abból keletkező helyzet annyira tarthatatlan, hogy az szükségszerűen megtorlást, vagy legalább is változást kell, hogy vonjon maga után. Az emberi természet ritkán képes túlélni hosszantartó csüggedést és minél kevesebb lehetőséggel kecsket a jelen, annál nélkülözhetetlenebb a jövőbe vetett hit.

„Nemzetem nem halhat meg a szenvedések alatt, melyek reá mérettek.

Bármilyen viszályok keserítették is a már magában is keserű hontalan életet: bár elszóródtunk a föld hátán ... bár legtöbbünknek vállait ... a becsületes megélhetés bizonytalanságának kereszte is nyomta ... e gondolkodásban mindig, mindenhol, mindannyian egyetértettünk: ... hogy a magyar emigrációra számkivetésében a rendületlen hazafiság tevékenységének szent kötelessége vár. Élő tiltakozást kell képeznie a magyar haza állami életének eltírása ellen isten és világ előtt... Szóllania kell a némaságra kárhóztatott, cselekednie a bilincsre vert nemzet javára. Fenn kell lobogtatnia a zászlót... Fenn kell tartania a magyar kérdést a világtörténelem azon kérdései közt, melyek ... megoldást követelnek, az erkölcsi világrendet kormányzó örök törvények örök igazsága szerint. Jelképeznie kell a magyar nemzet politikai válásának ama hitágazatát, hogy ... a kereszt, mely e Golgothán emelkedik, most sem sir fejjája, hanem a feltámadás jelvénye... S míg ernyedetlen tevékenysége által a bátorítás delejfo-lyamát önti haza felé, hogy a nemzet el ne csüggedjen a szenvedések alatt, meg kell magában a magyar nemzet ... aspirációit testesítenie, és kapcsolatot képeznie ezek közt és a világesemények közt.”³

A célok fennkölték, a tervek idealisztikusak voltak. Nincs olyan ember, aki ügyének elkerülhetetlen győzelmébe vetett erős hit nélkül kiállna egy hatalmon levő rendszer ellen és — paradox módon — csak az, aki élni és halni kíván hazájában képes oly tudatosan küzdeni annak megmentéséért, hogy végül is a száműzött sorsára jusson.

Mindez azonban a múltra és a jövőre tartozott. Az ország határát átlépő menekültekkel szembenező valóság egy bizonytalanságba vezető hosszú vándorút volt, amely Orsovától — a török Porta parancsára — poron és ingoványokon vezetett keresztül, egyre távolabb a civilizációtól, eltávolítva Kossuthot és körét a nyugati diplomatáktól és hű barátaiktól. Az első álmomás Widdin volt, ahol a menekültek száma mintegy 5000-re rúgott.⁴

Az osztrák udvar riadalommal tekintett a magyar hazafiak csoportosulására oly közel a nyugtalan ország határaihoz és mégis az osztrák rendőrség hatáskörén kívül. Bécs — mint-hogy képtelen volt elegendő nyomást gyakorolni a Portára — azon igyekezett, hogy rávegye a menekülteket a visszatérésre és hogy meggyőzze a törököket: tartsák felügyelet alatt és a

határoktól távol az ott maradókat, „Valószínűleg érdekelni fogja önt” — írta Posonby ögróf elfogadva az eltűzött osztrák számokat Palmerston angol miniszterelnöknek, — „hogy Widdinben és környékén mintegy 5000 magyar menekült juttatta kifejezésre kívánságát, hogy inkább hazamennének mintsem Törökországban maradjanak”.⁵ Hamarosan az osztrák udvar sikerre vitte második szándékát és a török hatóságok elszállították a menekülteket Sumlába.⁶ Hányattatásuk azonban ott sem ért véget. Sumla után Várna következett, majd miután átszállították őket Törökország ázsiai részébe, a csoport Gemlikbe érkezett, ahonnan nyolc napi kanyargós út után, melyet ló vontatta szekéren és sárban cuppogó tevék hátán tettek meg — megérkeztek Kütahyába.⁷

Itt, távol a világ ügyeinek központjától következtek a várakozás nehéz napjai. Kossuth számára az államügyek alkalmi tárgyalásokra korlátozódtak, melyeket az Egyesült Államok és Nagy Britannia együttérző küldötteivel folytatott. Egyre több időt töltött ajánlólevelek aláírásával olyan hajdani harcosok részére, akik úgy érezték, hogy áldozattételük legalábbis feljogosította őket a megbecsülésnek egy rövid levelére annak az embernek a részéről, akinek aláírása egy napon megnyithatja előttük valamely távoli országban a megélhetés kapuit.

1851 közepére az osztrák udvar és a nyugati diplomácia közötti huzavona lassanként az internáltak javára dőlt el. Pulszky Ferenc és Teleki László mint Nagy-Britannia Kossuthtal szimpatizáló törökországi és balkáni ügyvivőinek fáradhatatlan munkája elérte, hogy a brit külügyminisztérium nyomást gyakoroljon a bécsi udvarra. Ennek eredményeként az internáltak felügyelete megenyhült, sőt a Porta engedélyt adott arra is, hogy a török kikötőbe érkezett *Euxine* nevű hajón számos volt honvéd Angliába hajózzon.⁸ Úgy látszott azonban, hogy Kossuthot a diplomáciai patthelyzet gordiuszi csomója véglegesen török földhöz köti. A gordiuszi csomót azonban elvágta a *Mississippi* nevű amerikai csatahajó váratlan megjelenése, amely a török felségvizeken kívül várakozva, a diplomáciai csúrés-csavarás presztízsmentő, szemet hűnyő és zászlót lobogtató mutatványa után fedélzetére vette, mint az Egyesült Államok kormányának vendégét, a török földről kicsónakázó Kossuthot és kiválasztott társait.

A szervezett emigráció elsődleges célja — Kossuth kiszabadítása — megvalósult. Kossuth váratlan elhatározása — hogy otthagya vendéglátóit átszálljon a Southampton-ba tartó *Madrid* nevű hajóra Gibraltárnál — nemcsak washingtoni és londoni diplomáciai körökben kelte megglepetést; Angliába érkezése új korszakot nyitott a száműzöttek életében.

Útirány: Nyugat

A kivándorlók, akiket Kossuth Londonban talált, változatos, gyakran szövevényes úton érkeztek meg a menekülteknek ebbe a hagyományos központjába. Míg számos menekült kanyargós úton, Törökországon át jutott nyugatra, voltak akik Nyugat-Európát Bécsen és Berlinen keresztül érték el. Ez természetesen tekintélyes mértékű kockázatot jelentett, de szép számmal voltak olyanok, akik osztrák területen átlopakodva találtak menedéket nyugaton. Ezek a merész hazátlan honvédek többnyire Hamburgba igyekeztek, ahol egy erős demokráta párt jelenléte szíves látást és ügyeikbe való minimális beavatkozást ígért.

A legsimább útja a komáromi vár több mint harminc kapitulálójának volt. Komárom huszonkilenc éves tábornoka, Klapka György parancsnoksága alatt az ellenállás szigetévé vált

az egyébként megszállt országban. Nyolc héttel a világosi fegyverletétel után, 1849 október 5-én a csökkenő készletek arra kényszerítették Klapkát, hogy adja fel a várat az ostromló osztrákoknak. Kemény tárgyalások útján szabad eltávozást és szabad útlevelet nyert el mindazok számára, akik külföldön kívántak menedéket keresni. Október folyamán a komáromi passzussal rendelkezők egy része, valamint mások, akik veszélyesebb úton érkeztek szabad földre, gyülekezni kezdtek Hamburgban. Ezek közül a legtevékenyebb Újházy László, Komárom korábbi kormányzati népbiztosa volt, aki hozzálátott már a megadás napjaiban bejelentett terve megvalósításához, hogy követőivel elvitorlázzon az Egyesült Államokba és ott egy magyar települést alapítson.⁹

Október végére a menekültek száma megnőtt. Két figyelemre méltó tábori lelkész tünt fel Hamburgban: Rónay Jácint és báró Mednyánszky Cézár — ez utóbbi egy Bécsen keresztül vezető, veszélyekkel telt úton jött, magával hozva bátyja kivégzésének hírért.¹⁰ Klapka szintén Hamburgba jött és oda érkezett Esterházy Pál is, Komárom feladásának egyik aláírója. Berlinben rendőrség vette őket körül, Hamburgban lelkes éljenzés.¹¹ Valóban, az együttérzés, a tiszteletükre rendezett ünneplések sok menekültben azt a tévhitet keltették, hogy talán lesz elegendő támogatás arra, hogy kivárják amíg Magyarországon a remélt változás bekövetkezik. Még a realiztikus gondolkodású Újházy körébe tartozókat is megtévesztette a hamburgi vendéglátók lelkesedése. Amint leánya, Újházy Klára írta:

„A nagy rokonszenvtől és tiszteletről melyben itt részesültünk anyánk írt, úgy hiszem. Nem kisebbedik az, de nagyobbodik, pénzügyűtések történnek sikerrel, mit részünkre alakult komité intéz; tegnapelőtt este túlnyomó demokrata rész egy nagy banketben tanusítá rokonszenvét, ahol atyánk köztetszések közt üdvözlé őket, az eszmét és az új tért.”¹²

Rövid idő eltelte után Hamburg polgárainak segítsége apadni kezdett. A pénzhiány, a különböző csoportok céljai és irányvonalai közti eltérés a menekült közösség fokozatos felbomlásához vezetett. Az emigránsok Hamburgból lassanként Londonba költöztek. A korai átköltözők között volt Rónay Jácint, a menekültek közösségének szürke eminenciása, majd a komáromi hős, Klapka tábornok, akit egyre több menekült követett Hamburgból és más európai városból Londonba. Azok közt, akik 1851-ben átkeltek a csatornán volt Esterházy Pál, Prihoda János ezredes, aki mint békekötő tárgyalt Komárom feladásánál és az alacsonyabb beosztású tisztek közül Rochlitz Béla és Vékey Zsigmond kapitányok.¹³ Vékey Zsigmondra, aki egy más honvédtiszt nevére kiállított komáromi passzust lobogtatva jött át az osztrák határon,¹⁴ egy rendkívül változatos pálya várt az emigrációban.

Bár ezekben az időkben a legtöbb menekült Londont részesítette előnyben, voltak akik Párizs felé vették útjukat, ahol egy kis csoport alakult ki Teleki László gróf körül. A legfontosabb ezek között báró Mednyánszky Cézár volt, a Görgey parancsnoklata alatt küzdő honvéd hadsereg utolsó tábori lelkésze. Francia körökkel való ismeretsége hasznos összekötővé tette a fiatal bárót a politikai emigráció és a rövid életű Második Köztársaság baloldali frakciója között. Ebbe a csoportba tartozott még Nyulasy Károly, aki mint őrmester szolgált Bem hadseregében és Reményi, a híres hegedűművész.¹⁵ Mások Európa útjait rótták. A látogatások Párizs és London között gyakoriak voltak. Néhányan Brüsszelt választották lakhelyül, míg Ostende divatos célpontjául szolgált a Magyarországról szeretteiket látogató feleségek, anyák és gyermekek számára, hogy ott a családi otthon őrző rokonok kis időt töltsenek a száműzetésben élő családfővel.

A londoni emigráció

Amíg még élt a forradalom sikerébe vetett remény, Kossuth különleges figyelmet szentelt annak, hogy kapcsolatokat létesítsen a nyugati hatalmakkal. Az e célból küldött meghívottai között volt gróf Teleki László Párizsban és Pulszky Ferenc Londonban. Feladatuk az volt, hogy állomáshelyükön elismertessék magukat, mint a független magyar kormány képviselői, vagy ha ez nem sikerül, akkor összekötőként tevékenykedjenek a magyar forradalmi kormány, a külföldi sajtó és a politikusok között. Ámbár egyikük sem vívott ki hivatalos elismerést, Pulszky, a tekintélyes hírnévnek örvendő amatőr régész különösen sikeres volt. Barátai különösen a whigek közül kerültek ki és szoros kapcsolatban állt Cobdennel, Lord Dudley Stuarttal, Lord Nugenttel és az angol alsó- és felsőház több más tagjával. Barátai segítségével közgyűléseket és Magyarország ügyét szolgáló lépéseket tudott előkészíteni.¹⁶ Bár sikeres volt abban, hogy hasznos kapcsolatokat építsen ki számos napilappal és folyóirattal, beleszámítva a *Daily News*-t, a *Times* politikai irányára nem tudott hatni. Ez a végtelenül befolyásos újság maradt meg szinte egyedül Palmerston politikájának bajnokaként, kiállva egy erős, egyesített Ausztriáért az európai egyensúly megtartása érdekében.

Pulszky Ferenc szinte minden idejét és energiáját lefoglalták az otthonról érkező aggasztó hírek és az, hogy a katasztrófa felé menetelő ország helyzetén angliai ismeretségei révén valamilyen módon segítsen. 1849 nyaratól kezdve azonban egy újabb probléma jelentkezett, ami elől nem tudott kitérni: a szabadságharc menekültei bár egyelőre nem nagy számban, Anglia földréjére kezdtek érkezni. Az első csoport, még egy hónappal a világosi összeomlás előtt érkezett Boulogne-ból Doverbe. Ezt az 55 katonát az osztrákok Radetzky hadseregébe sorozták be, de Kossuth felhívását hallva a magyar fiúk megszöktek osztrák egységeiktől és Károly Albert szardíniai hadseregéhez csatlakoztak és annak sikertelen harcai után előbb Franciaországban majd Angliában kerestek menedéket. A londoni *Times* rövidesen jelentette, hogy gyűjtést indítottak segélyezésükre.¹⁷ Pár nappal később Palmerston miniszterelnök beszédet mondott az angol parlamentben az osztrák–magyar helyzetről, és ezt követően a parlamenti képviselők egy állandóbb jellegű gyűjtést indítottak el. Nem kétséges, hogy Pulszky munkája állt e megmozdulás mögött. Pulszkynek sikerült rövidesen azt is elérnie, hogy nagyjából ugyanezek a képviselők beadványban kérik Palmerstontól, hogy álljon ki a magyarok mellett.¹⁸

A szimpátia ilyen mértékű megnyilatkozása még az aránylag tapasztaltabbakban is egyre több hiú reményt ébresztett. Párizsból Teleki egy Pulszkyhoz írt levelében írta: „Sok lesz a refuge. — Nem lehetne az Angolhonban s Amerikában mutatkozó rokonszenvet felhasználni arra, hogy honfitársainkról gondoskodva legyen? Angolországban szubszkripcióról történt említés. Remélem, barátaink nem hagytak fel e gondolattal.”¹⁹ Teleki nem az egyetlen volt, aki hitt egy tartósabb nyugati segítségben: Guyont, akinek hadserege utolsóig harcolt az osztrákok ellen szintén bizakodással töltötték el az angol szimpátiának nyilvánvaló jelei.²⁰

Ilyen naiv optimizmussal voltak eltelve azok a honvéd-tisztek, akik Világos után elhagyták hazájukat. Sokan talán emlékeztek arra, hogy mennyire segítették a magyarok a lengyel menekülteket, akiknek az osztrákok jelenléte ellenére, magyar birtokosok gyakran adtak titkári, könyvtárosi és gazdatiszti állásokat, sőt Franciaországban és Belgiumban is komoly segítséget kaptak. Ezek a hazátlan magyarok akkor még nem tudták, amit Pulszky már tudott,

hogyan Londonban egy menekült nem újdonság és az angoloknak elég gondjuk-bajuk van saját magukkal, mintsem, hogy idegenekkel törődjenek.²¹

Az Angliában és Franciaországban élő menekültek száma Teleki szerint 1849 vége felé alig érte el a negyvenet.²² 1851 októberében, — amikor Kossuth Londonba érkezett — a londoni bevándorlási jegyzékben már 313 menekült neve szerepelt, akik közül 26 lengyel volt. Ezek közül addigra 158 magyar az Amerikai Egyesült Államokba hajózott. Bármennyire is rendszertelenek és hozzávetőlegesek ezek a adatok, azt mindenképpen bizonyítják, hogy a Nyugat-Európában élő menekültek száma nem lehetett igen magas.²³

Akármennyien is voltak a londoni magyar menekültek, kialakult köztük bizonyos közösségi forma és munkamegosztás. A menekültcsoport csúcsán Pulszky Ferenc állt, aki egy *de iure* el nem ismert kormány képviselőjének nehéz szerepét töltötte be, s mint ilyen, idejének nagy részét diplomáciai munkájára fordította, amely elsősorban arra irányult, hogy angol közbenjárással kieszközölje Kossuth kiszabadítását törökországi internálásából. A következő fontos szerepet Esterházy Pál vállalta, aki az angol állami szervekkel és angol segélyakciók vezetőivel tárgyalt annak érdekében, hogy a menekültek szegényebb rétegének anyagi támogatást szerezzen. E két kiemelkedő, és az angol szervek által is ismert vezető alatt helyezkedtek el a menekültek az általuk választott vagy önmaguk által kinevezett szószólóikkal, akik közül néhány igen hasznosan támogatta az emigrációs vezetőik munkáját, míg mások minden ésszerű megmozdulás áldozatává és kritikáinak célpontjává váltak.

Az idő múlásával a különbség az otthonról vagy külföldi kapcsolatok révén anyagi támogatást élvező menekültek és a nincstelenek között, valamint a Klapkát és Szemere Pált támogató mérsékeltek és a Kossuthot követő radikálisok között egyre nőtt. Andrassy Gyula 1849 decemberében Kossuthhoz írt levelében már előrevetette árnyékát az emigrációkra jellemző széthúzás és felbomlás: „A londoniak, 6—7 -en, ... egy comitét alakítottak, Klapkát választották elnökül. Mi pedig nem akarunk ily comitét, azon kívül egy sületlen protestatiót írtak és azt akarták, hogy mi is írjuk alá: mi egyhangúlag vissza vetettük, miből egyenetlenségek támadtak.”²⁴ Az egyenetlenségek komoly szakadásra vezettek. Amint Klapka írta emlékirataiban:²⁵ „Kossuth Angliában és Amerikában az egész angolszász népet a legnagyobb bámulatra és ügyünk iránti legmelegebb rokonszenvre ragadta. Olaszokban a magyarok ez ország fiaival együtt onták véréket Itália szabadságáért, s így a két nemzet törekvéseit egy közös érdekké tudták forrasztani. Diplomáciai összeköttetéseink Francia- Török- utóbb Poroszországgal korunk legnagyobb államférfiaiát fűzték velünk viszonyba: s mégis mindezek mellett a mi szövetkezetünk keblében is dúlt a kölcsönös bizalmatlanság háborúsága. Ha sorsaink egyike gyanúba esett, vége volt a szerencsétlennek. Ki volt zárva társaságunkból.”

1850 végére már Teleki és Pulszky sem leveleztek egymással.²⁶ Teleki látva, hogy mire vezetnek a céltalan politikai veszekedések írta Klapkának: „Ami az emigratio némely tagjaira vonatkozó nézetedre illeti, abban teljesen osztozom. Az emigratio egészben vajmi kevés jövője van, de van jövője Magyarországnak, ez szilárd meggyőződése.”²⁷

Az emigránsok egy része Kossuth Lajos kiszabadításától remélte Magyarország jövőjének jobbrafordulását, míg mások attól féltek hogy Kossuth merev radikalizmusa és diktatórikus hajlama a Mazzinik és Ledru Rollinok táborába fogja sodorni a magyar ügyet és ezáltal elidegeníti Angliát. A realisták igyekeztek magukat távol tartani a politizáló áldatlan harcaitól és munkát kerestek, hogy anyagi függetlenségüket biztosítsák. Így a közismertebbek kö-

ziül Rónay Jácint egy angol képviselő gyermekeinek lett nevelője, és Mauksch Bence, aki a szabadságharc idején a *Freiheitsbote* szerkesztője volt, angol újságoknak írt a magyar ügynek hasznos cikkeket és a londoni tőzsdén üzletelt közepes sikerrel.²⁸ Azok akik nem tudtak munkát szerezni, támogatásra szorultak. A Lord Dudley Stuart által felállított Magyar Menekült Alap (Hungarian Refugee Fund) ugyan utalt ki segílyt az elszegényedett menekültek között, de annak ellenére, hogy az alap a társadalmi gyűjtéseken kívül még jótékonyági hangversenyeket is rendezett, bevétele és jövője bizonytalan volt.²⁹ Sok jó szándékkal készített terv (mint pl. az, hogy minden közhonvéd napi 1 shillinget, minden altiszt 2 shillinget és minden tiszt 3 shillinget kapjon) feneklett meg az alap bizonytalan anyagi helyzetén.³⁰ A szegényebb menekültek egyre gyakrabban fordultak a Londonban élő jobb módú magyarokhoz anyagi segítségért, különösen az ezüstműves Leviny Ernőhöz és az aranyműves Zahnsdorffhoz, akik még a forradalom előtt érkeztek Angliába. Akármennyire jóindulatúan is segélyezték a tehetősebbek a nincstelen emigránsokat, az ilyen támogatás nem ígérhetett hosszúlejáratú biztonságot.³¹

Brit állami támogatást többnyire Amerikába szóló útiköltség formájában utaltak ki, angol gyakorlatiassággal összekötve a jótékonytságot a célszerűséggel, hogy ezúton szabaduljanak meg a menekültektől. Azok, akik úgyis a tengerentúlra szándékoztak menni persze boldogan fogadták el ezt a segílyt, de a menekültek többsége, különösen az emigráció hangadói elleneztek a menekült-kolónia szétesését. A brit álláspontot, amely a gyakorlati jótékonytság szemszögéből nézte a menekültek számára nemcsak anyagiilag, de lelkiileg is kritikus helyzetet, mi sem szemléltette jobban mint az angol sajtó együtt érző és segítőkész hangja, amikor jelentette, hogy 1851 március 4-én az *Arpia* nevű hajón 262 újabb menekült érkezett angol földre. Átvéve a *Liverpool Courier* jelentését a *Times* így írt: „A menekültek igen szegények, de testileg és lelkiileg jó állapotban vannak. Igyekezünk majd egy gyűjtést szervezni a városban azaz a céllal, hogy továbbküldhessük őket Amerikába. A menekültek öltözete különböző, de az érkezettek jó benyomást keltenek. Ezek a menekültek, akik nehéz helyzetükben fordultak hozzánk segítségért, szerencsétlen, bátor emberek és nem lehet kétség afelől, hogy Anglia lakossága bőkezűen fogja viszonzni az együttérzésükbe vetett hitet.” Lord Dudley Stuart közbenjárására a kormány rövidesen felajánlotta, hogy fejenként nyolc fonttal járul hozzá a menekültek Amerikába szállításához. Egy héttel később, amikor kiderült, hogy csupán húsz menekült fogadta el a hajójegyre szóló ajánlatot, a *Times* már nem titkolta el nemtetszését: „... a többség még kitart, és úgy látszik, hogy itt akar maradni. Anyagi forrásaik azonban nem sokára ki fognak merülni és akkor a kolduláson kívül más lehetőségük nem lesz. Már közölték velük, hogy azt a kezdeti segílyt, amit érkezésük óta kaptak most beszüntetik és azok, akik a Bevándorló Otthonban óhajtanak maradni, ezt ezután csak saját felelősségükre tehetik.”³²

1851 őszén már a leszegényedett, Londonban rekedt menekültek egyetlen reménye Kosuth Lajos maradt. Bízva abban, hogy érkezése valamilyen fordulatot jelent majd számukra, ők voltak azok, akik a lelelkesebben csatlakoztak ahhoz a több ezres tömeghez, amely 1851 október 23-án Southampton kikötőjében köszöntötte a törökországi internálásból kiszabadított Kosuthot.

A felbomlás

Amennyire megrökönyödést okozott Kossuth marseille-i radikális beszéde, annyira meglepte barátait Southamptonba érkezésekor kiváló angolsággal mondott diplomatikus beszédével. Kossuth megfelelt mindazoknak, amit hívei vártak tőle: letiport hazájának idegen földön is elismert, csodált szószólója lett, de ugyanakkor hajthatatlan természetével nemcsak, hogy nem egyesítette, hanem még fokozottabban megosztotta az amúgy is torzszalkodó emigrációt.³³ Csak pár hónapot töltött Angliában. Röviddel az Egyesült Államokba való elutazása után három önmagában különálló esemény történt, amely a londoni emigráció teljes széthullásához vezetett és olyan Angliából való kivándorlási hullámot idézett elő, amelyet sem az angol kormány sürgetése, sem a *Times* dörgedelmes cikkei nem voltak képesek eddig létrehozni. Ez a három esemény Kossuth Cincinnatiból írt levele londoni megbízottjához, Kiss Miklóshoz, a londoni Magyar Menekült Alap beszüntetése és Kossuth Magyarországra küldött egyik ügynökének, Patakynak elfogatása és kivégzése volt. Egymást közel követve, ez a három esemény végleg aláásta azok bizalmát, akik Kossuthban látták nemcsak Magyarország jövőjének javulását, hanem saját maguk megélhetésének forrását.

Kossuth „Cincinnati levele” Londonban élő katonai megbízottjához, Kiss Miklóshoz egyszer és mindenkorra kinyilvánította elhatározását, hogy az Egyesült Államokban általa gyűjtött összegeket nem fogja a menekültek megsegítésére fordítani:³⁴ „Következőleg a haza megszabadítása lévén munkásságom célja, ne várja az emigráció, hogy az ő ellátását fogom főbb teendőmnek ismerni. Óhajtom, hogy rajta segíthessek s örülni fogok, ha tehetem. De azt csak annyiban fogom tenni, amennyiben a haza iránti magasabb kötelességeim megengedik s ezeket az emigráció segélyezése tekinteténél alá nem rendelem. Koldulni fogok a haza megszabadítása számára, de másra nem.

Aki a fentebbi alapokon magát azon párthoz tartozónak vallja, melynek főnöke vagyok, annak, ha s amennyiben a körülmények engedik s őt alkalmasnak ítélem a haza javával öszvekött foglalatosságot nyújtani, iparkodandom s akiket én foglalatosskodtatok, azoknak subsistentájukról gondoskodandom. A többiekre nézve akik velem nem tartanak, azokkal semmi dolgom. Akik velem tartanak, kérem, igyekezzenek munkájuk után élni, mert mit adhatok, mit nem? azt nem tudom. De amennyiben adhatok valamit, annak miképpen elosztásáról s kezeléséről természetesen én rendelkezem, mert amit én szerzek, nem az emigratio nevében, nem mint annak megbízottja szerzem, hanem magam nevében, magam befolyásával.”

A „Cincinnati levél” érkezése idején a Londonban élő emigránsok helyzete már kritikus volt. Kossuth amerikai pénzgyűjtő körútjának nagy sikere éppen ellenkező hatást váltott ki Angliában. Az amerikai Kossuth Alapítvány létesülésének hírére az angol magánadakozások megcsappantak és miután brit államszegélyt már csak hajójegyre lehetett igényelni, Lord Dudley Stuart kénytelen volt a Magyar Menekült Alapot beszüntetni.³⁵ A munkanélküli menekültek, különösen a közkatonák, altisztek és az alacsonyabb rangú tisztek egyre válságosabb helyzetbe kerültek. Az 1851 elején megindított, menekülteket foglalkoztató utásziskola előadásait júniusban be kellett szüntetni, mert sem az előadók, sem a hallgatók számára már nem volt pénz. A menekültek tömegétkeztetését úgyszintén meg kellett szüntetni.³⁶

Amikéddig úgy vélték, hogyha kérdés nélkül követik a vezetőik által kijelölt feladatokat, jövőjük biztosítva lesz, a Kossuth által Magyarországra küldött Pataky kapitány elfogása és kivégzése vészjósló megvilágításba helyezte a „Cincinnati levél” üzenetét. Az emigrációs bizottságokban lemondás lemondást követett. 1852 januárjában báró Keményt a Magyar Menekült Alap körüli állandó viszályok sírba kergették.³⁷ Végül is, 1852 februárjában a Vékey Zsigmond tirkársága alatt működő Londoni Menekült Bizottság felszólította a Nagy-Britanniában élő menekülteket, hogy fogadják el az angol kormány ajánlatát és hajózzanak át az Egyesült Államokba.³⁸

Kiss Miklós Kossuthnak írt levelében így foglalta össze ekkor az emigráció nyomorúságos helyzetét:³⁹ „Most engedje meg a Kormányzó Úr, hogy még egy szót szóljak az emigratorióról. Miután a Stuart-féle angol comité lemondott, az Esterházy-Thaly-választmány is leköszönt, s az emigratio Kmetyt kiáltá ki elnökének. Azonban minden pénzalap ki lévén merítve, az emigratio a legnagyobb inségnek van kitéve. Már Kmety és én 5 fontot kéntelenítettünk Kapner fogadósnak előlegezni csak hogy 6 pennyért naponként étellel ellássa az éppen semmi resource-el nem bírókat. 35 emigráns jelenté magát a lelépett választmánynál Amerikába való menési szándékkal. — Hogy milyen modorban tette eme választmány az angol kormánynál lépéseit, nem tudom, de a kormány elején még ígervén, később kereken megtagadá az elszállítási költségek fedezését. Én nem tudom elgondolni, hogy mi fog velők történni; igyekezek egy pár hangversenyt rendezni *közvetve*, mert közvetlen mai nap sem folyok be az emigratio semminemű ügyeibe. Van itt azonban néhány kitűnő egyén, kiket minden esetre *Kormányzó Úr* figyelmébe és kegyeibe köteleességemnek tartom ajánlani, mint olyan egyéneket, kiknek ügyességökre és szilárdságára Kormányzó Úr minden körülmények között számíthat...”

Két héttel később Kiss Miklós egy Kossuthhoz írt újabb levelében írta le a minden magyar politikai emigráció fejfájára illő keserű-bölcs sorokat:⁴⁰

„Bármilyen ellenszenvvel viselteték is minden emigrationalis ügy iránt, s bármennyire felpáncélozám is magamat ellene, mégis belesodortaték némiképpen, mert Kormányzó Úr személye és egyenes érdeke forgott kérdésben. Közvetlen azonban még máig sem vettem részt semmiben, egy gyűlésen sem voltam, nevemet soha használni nem engedém, sem azt soha semminek alá nem írák és mégis oly rettentő emésztőleg hatnak reám az utóbbi időkben itt történt dolgok, életemet úgy elkéséríték, hogy e részben is úgy várom Kormányzó Úrnak érkezését mint a pokol lángjai közt égő a menyország kapuinak megnyílását. Nincs ügynek nagyobb átka a világon, mint egy demoralizált emigratio, s dolgainak intézése a legkínzóbb, legháladatlanabb foglalatosság a földön.”

A szétszéledés

Amikor az Emigrációs Bizottmány felszólította a menekülteket, hogy hagyják el Angliát, azt tanácsolta a menekülteknek, hogy elfogadva a kormány ajánlatát, keljenek át az Atlanti Óceánon és keressék szerencséjüket az Egyesült Államokban. Kiss Miklós Kossuthhoz írt jelentésében is Amerikára szóló utiköltség-szubvencióról írt. Újházy is Amerikában alapította meg a magyar New Buda települést és Kossuth is az Egyesült Államokban talált a legkedve-

zőbb fogadtatásra. A menekültek érdekében fáradhatatlanul dolgozó Esterházy Pál még 1852 március 19-én is jelentette, hogy sikerült az angol kormánytól ezer fontot kiutaltatnia, amely fejenkénti 12 fontos hajójegy mellett 83 menekült számára biztosít Amerikába szóló hajójegyet.⁴¹

A kiszámíthatatlan véletlen azonban azt hozta magával, hogy amikor a menekültek már lelkiileg felkészültek Európa elhagyására, egy olyan hírt kaptak a világ legtávolabbi tájáról, amelynek egynehány leszegényedett, mindenre elszánt magyar nem tudott ellenállni. A hír, amely 1852 januárjában ért Londonba, arról szólt, hogy Ausztrália Victoria államának egy eddig soha nem hallott Ballarat nevű városkája közelében nagy mennyiségű aranyat találtak. Így történt, hogy a 83 hajójegyre jelentkező angliai menekült közül tizenkettő (négy magyar, hat lengyel és két menekült, aki magyarnak és lengyelnek is számíthatott) azt kérte, hogy a tizenkét fontos hajójegy-segélyt ne egy amerikai, hanem egy Ausztráliába induló hajóútra használhassák.⁴²

Azoknak az Ausztráliát választó menekülteknek a száma, akik 1852-ben hagyták el Angliát, vagy Európa más államait, persze több volt, mint az államsegélyt elfogadó féltucatnyi magyar. Voltak, akik saját költségükön szálltak hajóra, voltak akik más forrásokból kaparták össze a hajójegy árát. Amint a nyomor és reménytelenség egyre nőtt, a Ballaratban és Melbourne-ben „földön fekvő arany” híre újabb és újabb elszegényedett hontalant csábított az ötödik világrészbe. Amint Rónay Jácint, a londoni emigráció krónikása írta:⁴³ „... akik egyszer Ausztrália felé néztek, azok határozatát nehéz megengatni; ők a szerencsés kincsásókat szemelik ki a nagy tömegből, mi a csalódott nyomorgók ezreit számítjuk. Sok szerencsét!”

AZ ARANYLÁZ MEGSZÁLLOTTJAI

Az újonnan érkezettet a greenwichi vásárra emlékeztető látvány fogadja, de a szereplők még furcsábbak, még színesebbek... Yenkek, ... franciák, akik Ledru Rollin mellett álltak a barikádokon, olasz, lengyel és magyar menekültek, kik nemrég még Mazzini és Kossuth intrikáiban játszottak kisebb-nagyobb szerepet.

W. Shaw.

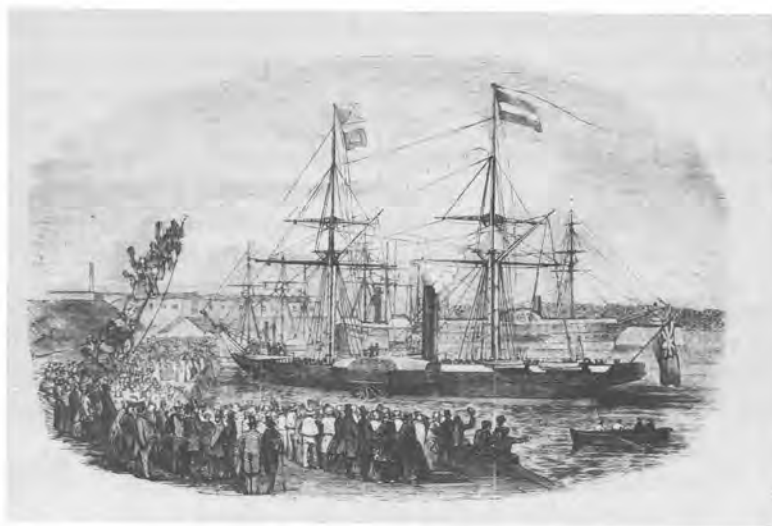
Miért is lettem száműzött?

Mednyánszky Cézár.

Úton Ausztrália felé

A tizenkilencedik század közepén élő magyarok számára Ausztrália egy fantáziákban létező, távoli különös világot jelentett. Annyira távoli és annyira különös világot, hogy szinte nem is számított, hogy létezett-e egyáltalában, vagy paródiák alkalmas alanya volt csupán.¹ De a Londonban lakó menekültek számára, akik talán csak azért lapozták végig az *Illustrated London News*-t, hogy ott Kossuth diadalútjáról olvassanak beszámolót és találjanak képeket, Ausztrália egyszerre mint az ígéret földje jelentkezett. Ha máshonnan nem is érte volna utol őket az ausztráliai aranyfelfedezések híre, akkor megtalálták azt az *Illustrated London News* 1851 november 15. számában. Ebben a számban, az 598. oldalon egy jelentés foglalkozott a Kossuth Alappal és a menekült-segélyek megcsappanásával. Visszahajtva egy lapot, a 597. oldalon az ausztráliai aranyleletekről olvashatott az ínségben élő menekült.² Az időbeli egybeesés sorsszerű volt.

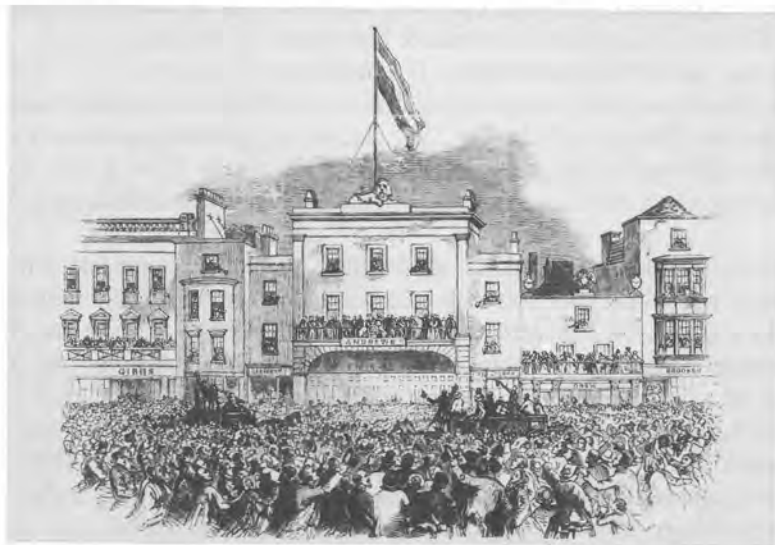
Bármennyire is bízatta Kossuth a magyarokat hogy fordítsák arcukat a tenger felé, a tizenkilencedik század magyarjai sokkal inkább érezték magukat otthon az Alföld biztonságos „tengersík vidékén” mint a szeszélyes, hullámzó tengeren. Bár 1849 menekültjei már ismerhették valamennyire a tengert, hiszen Angolföldre csak a Földközi-tengert megjárva, vagy a Csatornán át vezetett az út, a gyarmatnélküli magyarok számára a tenger bizony ismeretlen volt és az az idő, amennyibe egy ausztráliai hajóút került szinte ugyanolyan végtelennek tűnhetett, mint maga az óceán. Talán jól is jött a nagy távolság és a kiszámíthatatlan, szelektől, áramlatoktól függő utazás, amely elodázta egy ideig az elhatározásnak azt a napját, amikor végül is a menekült el kellett hogy döntse, hogy mit is kezdjen félbeszakadt életével.

Kossuth hajója megérkezik a Southampton-i kikötőbe. *Illustrated London News*, 1851, nov. 1, 544. l.

Bármilyen hihetetlennek tűnt, hogy rövidesen útra kelnek a világ vége felé, az utiköltség maga nem okozott gondot. Csupán egynehány angol fontot kellett valahonnan összeszedniük, s ha erre nem volt módjuk, a brit állami támogatás kifizette a hajójegy árának legnagyobb részét. Persze, egy külön kabin kényelmét csak néhányan tudták megfizetni, s így többségük harmadosztályon, „steerage”-ban utazott. Egy korabeli leírás bizonyossága szerint a harmadosztályú utas aki tíz-tizenöt fontot fizetett a jegyért, nem volt elkényeztetve:³

„A kabinutasok, akik a hajó utasai között első helyet foglalnak el a hátsófedélzeten vannak elhelyezve és a kabinasztalnál étkeznek, ahol a kapitány elnököl. Mivel mindennel el van-

Kossuth, megérkezése után a Városháza erkélyéről beszél Southamton népéhez. *Illustrated London News*, 545.l.

“A szerencse napjai már nem lehetnek távol”. E. Noyce litográfiája a Melbourne kikötőjébe érkező optimista aranyásók jelöltekről. (Mitchell Library, State Library of NSW, Sydney)

nak látva, nem kell ételt magukkal hozniuk. Szórakoztatást főleg egymás társaságában találnak.

A harmadosztályú utasok a hajó elején vannak elhelyezve és az állami hajókon emeletes ágyakban alszanak. Ezek az ágyak, amelyek mérete kb. 210×120 cm., ideiglenes berendezési tárgyak a hajó bal és jobboldalán, míg a középső térséget egy, a hajó orrától a faráig érő hosszú palánkból készült asztal foglalja el. Az egészségügyi ellenőrök szerint ez az elrendezés mind szellőztetés, mind tisztaság szempontjából sokkal egészségesebb, mint a 20 fontot fizető kabinutasok zárt szállása, amely, mire a hajó megérkezik célpontjához gyakran inkább hasonlít disznóólhoz mint emberi lakhelyhez....

Azok, akiknek kis helyet igénylő szakmájuk van, hasznosíthatják ezt útközben is: így aztán cipészek, szabók és hasonló foglalkozásúak utazásuk közben néha meg is keresik a hajó-költség egy részét...

A kivándorló hajókon a férfiak és nők külön vannak elszállásolva — a férfiak elöl, a nők a hajó hátsó részén, míg a házaspárokat és családokat a középén helyezik el. A fiatal gyerekek végig szüleik felügyelete alatt maradnak.

A harmadosztályú utas nem lehet kényes. Kétszer egy héten főznek számukra étlapon megszabott ételt. Minden étkező csoport kap egy számot. Ez egy, a nekik járó húsdarabhoz kötve lóg egy címken és amikor a szakács ezt kiemeli a hatalmas üstből, harsogó hangon kikiáltja a számot.”

Voltak hajók, amelyeken az utasok maguk főztek. Ilyen esetben öt-hat emberből álló csoportból egyik vállalta a szakács szerepét. A sokféle nemzetiség között ez nem volt mindig könnyű. Prihoda ezredes, Komárom egyik hőse, aki 1852 augusztusában a *Great Britain* nevű

hajón öt angolnak főzött, keserűen panaszkodott az ugyanazon a hajón szakácskodó lengyel Korzelincki őrnagynak:⁴ „Képzeld, tegnap szalonnás galuskával leptem meg a fiúkat, és ezek a szarosak kidobták a szalonnát a tányérból és lekvárt meg cukrot tettek a galuskára. Ha egy huszár látná ezt, egyből halva rogyna össze...”

Az Ausztráliába igyekvő menekültek csak Anglia kikötőiből indulhattak Ausztrália felé. Ezért, ha a kontinensen éltek, akkor előbb át kellett kelniük a Csatornán. Mivel 1852-ig csak vitorlások mentek Ausztráliába, és a gőzösök azt követően is csak lassan-lassan váltották fel a vitorlásokat, a magyar menekültek legtöbbször négy földrész érintésével érkezett a Ausztráliába: Európát többnyire Liverpool kikötőjéből hagyták el, majd hajójuk a passzát szelek segítségével délnyugati irányt vett és Rio de Janeiróban kötött ki, ahol pihenhettek amíg a hajó feltöltötte raktárát. Innen Dél-Amerika partjait dél felé követve Buenos Aires közelében érték a nyugatról keletre fúvó szeleket, és ezek segítségével Fokvárosba vitorláztak. Itt újabb alkalom adódott mind pihenésre, mind a raktárak feltöltésére. Ezután ismét az erős nyugati szelekre bízva magukat az Indiai Óceán déli peremén elindultak Ausztrália felé.

A honvéd menekültek, ha ez módjukban állt, kis csoportokban szálltak hajóra, vagy nem egyszer lengyel légiós bajtársukkal indultak Ausztrália felé. De akár egyedül mentek, akár társakkal osztották meg útjukat, a 3–7 hónapos hosszú utazás fáradalmain kívül magukkal vitték a hazáját vesztett politikai menekült kétkedő, marcangoló gondjait. Amint Mednyánszky Cézár írta:⁵ „A száműzött nem mer hinni a kínálkozó boldogságban. Annyit szenvedett hogy azt képzei, hogy abban is szűrő tövis rejtőzik. Már kezét sem meri kinyújtani feléje. Csak a jó alkalom elmúltá után jön rá, hogy elhalasztotta boldogságát. Miért is lettem én száműzött?”

Az aranygyarmat

Ausztrália Victoria állama New South Wales-től délre, a földrész délkeleti sarkában fekszik. Röviddel azután hogy Hume és Hovel 1824-ben szárazföldi felfedezőútnán Sydneyből Port Phillip öbléhez ért vállalkozó szellemű, merész állattenyésztők csordáikkal egyre gyak-

Megérkezés a victoriái aranymezőkre. (William Strutt rajza, Mitchell Library, State Library of NSW, Sydney)

Aranyásók a victoriái Ararat közelében. (E. Roper eredeti olajfestménye után, Dixson Galleries, State Library of NSW, Sydney)

rabban kezdték látogatni a délen fekvő dús legelőket. Port Phillip körzetben, ahogy az akkor még a sydneyi kormányzó alá tartozó vidéket hívták, 1836-ban csupán 177 fehér ember élt.

De 1851-ben aranyat találtak New South Wales államban, majd nemsokára még gazdagabb aranymezőkre akadtak Port Phillip körzetben. Kitért az aranyláz, és nemcsak New South Wales-ből, de a világ minden tájáról özönlött a kalandvágyó nép Port Phillip kikötővárosa, Melbourne felé. A lakosság növekedésével a körzetet 1851-ben Victoria néven önálló gyarmatnak nyilvánították. Abban az évben már 86 825 fehér emberről tudott a népszámlálás. A következő hat esztendőben évenként átlagosan hetvenezer pénzéhes ember szállt partra Melbourne kikötőjében. Bár ezekből volt aki gazdagon, volt ki tán még szegényebben előbb-utóbb továbbállt, a gyarmat lakossága mégis évente negyvenezer emberrel gyarapodott. Kikötővárosán át özönlött a kalandvágyók tömege a mintegy 100–200 kilométerre északra fekvő aranymezők felé.

Európától annyira eltérő arculatával, a földből szinte hirtelen nőtt épület-tákolmányaival, poros vagy sáros utcáival, Melbourne és a környező barna táj idegennek és barátságtalannak tűnt az újonnan érkezett számára. A bújaitól menekülő báró Mednyánszky lesújtóan írja le első benyomását: „Melbourne körül a nagy lapály nem hangol örömmre. Minden sivár... A város csupán tervrajzban van meg. Csak ideiglenes faházakat látni szanaszét. Mindez lehangolja a különben is bánatos utast ki néhány hét előtt Rióban gyönyörködött a pompás természetben... A lehangoló vidék láttára az a gondolat támadt agyamban, hogy Ausztráliában a teremtés munkája talán megakadt. Mintha ott csak félig emelkedett volna ki a föld a káoszából! Talán kimerült volt a természet? Legifjabb gyermeke olyan mint egy koraszülött.”

Az aranyleletek hírére a szomszédos gyarmatokból tódult a nép Victoriába. A jövevények többsége mégis tengeren túlról újonnan érkezett volt: brit angol, skót, welszi vagy ír. Olyan is volt köztük aki az aranyásás csínjait már a kaliforniai aranymezőkön sajátította el. De az aranyásók között voltak kínaiak és fehérek is a világ minden részéből:⁷ „Az újonnan érkezettet a greenwichi vásárra emlékeztető látvány fogadja, de a szereplők még furcsábbak, még színesebbek.... Yenkek,... franciák akik Ledru Rollin mellett álltak a barikádokon, olasz, lengyel és magyar menekültek kik nemrég még Mazzini és Kossuth intrikáiban játszottak kisebb-nagyobb szerepet.”

Ezt a vásári zűrzavarra emlékeztető benyomást nemcsak a világ minden tájáról érkezett emberek odasereglett tömege nyújtotta, hanem az életforma rendezetlensége és ahol az *auri sacra fames* szinte egyből eltörölte az eddig ismert társadalmi tagozódásokat és gazdasági rendszert. Mégis ez az aranyéhségre alapuló bevándorlás változtatta át a volt fegyenctelepeket gyarmatokká és népesítette be a bennszülöttektől is csak gyéren lakott vidéket az európai civilizáció előfutáiraival. Amint egy éles szemű magyar megfigyelő írta:⁸

„Érdekes tudomásul szolgálhat, miként alakulnak városok és községek egy országban a hol az arany-telepek vállalkozó eréllyel munkálatnak. A vadon erdőnek valami elszigetelt zugába, egy pár vállalkozó ember egy kúthoz hasonló lyukat ás a talajba s olykor csak néhány lábnyi mélységben aranyat tartalmazó kavicsos földet talál... Az aranyat tartalmazó területnek egy, a törvény által engedélyezett részét, annak fölfedezője bejegyezteti a legközelebbi bányahivatalnál. A hírlapok által, s más módon, a fölfedezésnek híre megy, és a nép tömegestől siet az új arany-telepre. Néhány nap alatt 5—6 ezer ember érkezett, ... némelyek tárnákat ásnak, mások építenek, vagy összeállítanak ideiglenes szállodákat, boltokat, mind vászon fedél alatt. Rendesen egy főutca jelöltetik ki s az ideiglenes, könnyű szerkezetű épületek gyorsan készülnek. Némelyek találnak aranyat, mások nem találnak. Azok, akik találnak ... helyben maradnak, kiaknázni az általuk joggal tartható területet, akik nem találtak ... kísérletet tesznek a szomszédos helyeken. ... A vadon erdőket, hegyeket átkutatják jó reménység által buzdítva, a melynek teljesültét a vállalkozók nagyobb része soha sem élvezi, de mind a mellett, itt-ott népes városok alakulnak kezdetben vászon fedélzetű házakból, a melyeket később állandóbb kő és téglából készült épületek helyettesítenek. ... A kormány mindenképpen elősegíti a bányászatra vállalkozókat ... érdeke a városok és falvak alakítása és hasznos polgárok állandó települése. ... Ilyen emberek, mondhatnánk teremtetek sok ausztráliai várost, melyek mint Phoenix a hamvakból egymásután keletkeztek a porból s füstből a melyből a bányász türelme, szorgalma s kitartó és gyakran óriási munkája nyerte a pici arany szemeket.”

A megérkezés

Ebbe a különös világba csöppentek be a magyar földönfutók. – 1852 folyamán Melbourne-be érkezett Boldner Gusztáv, Boldner Sámuel Edvárd, Dr. Regnes Lajos, valamint Rochlitz Béla, Görgey egykori adjutánsa. Ez évben szállt ki a hajóból Szumrák Ernő hadnagy, az asztalos Mayer Tóbiás, Prihoda János huszár ezredes, a fametsző Münster Leó, aki New Yorkot megjárva érkezett, valamint báró Hainess, Újlaky Lajos főhadnagy és Nagy László szabómesster. A világosi katasztrófa magyar menekültjein kívül a honvédek számos lengyel bajtársa is

Melbourne felé tartott. Ezek többsége Vysocki lengyel légiójában küzdött a magyar szabadságért, de volt egynehány kivétel, mint például a két elvághatatlan barát, Leopold Kabát és Ladislav Kossak akik magyar egységekben harcoltak. Ugyancsak Melbourne kikötőjében szállt partra Jerzy Woinarski, egy lengyel tiszt, akinek magyar családi kapcsolatai is voltak.⁹ Ugyanebben az évben Hollander András Sámuel Sydney kikötőjében szállt ki. Egy évvel később, 1853 folyamán Melbourne-ben lépett partra a londoni emigránsok jótévedője Leviny Ernő ezüstműves. A megérkezettek közt volt még Nyulasy Károly hadnagy, aki elutazása előtt a franciaországi emigrációban tevékenykedett, valamint Csillag Ferenc József, akinek múltjáról az emigráció krónikáiban nincs adat. A legemlékeztetőbb újonnan jött báró Mednyánszky Cézár, a forradalmi hadsereg tábori főpapja volt, aki egy volt lengyel bajtársával és a 93. honvédszázalékban szolgált Farkas Márton századossal érkezett. A három üzlethez nem értő bajtársat egy mindenképpen szerencsétlen „üzleti vállalkozás” hozta az ötödik földrészre. Ezidőtájt szállt ki a hajóról Sydney öblében Wirtheimstein József aki rövidesen átment Victoriába.

1854-ben folytatódott a magyarok Ausztráliába érkezése. Melbourne-ben szállt partra Eisenstaedter (vagy Eisentaidter) Dénes, Sable Emmánuel és Schwartz Károly. Schwartz valószínűleg közhonvéd volt, míg egy Litman nevű magyar partraszálló múltjáról nem tudunk semmit. Az év legprominensebb ausztráliai aranyásó-jelöltje Vékey Zsigmond, a londoni magyar emigrációs bizottság titkára volt, akinek a neve Sigismund Wekey formában már megjelent egy Londonban kiadott angol nyelvű magyar nyelvtan könyv címlapján.¹⁰ Ugyanebben az esztendőben egy sydneyi újság beszámolt a magyar Hammerer Gusztáv haláláról, aki ezek szerint vagy 1854-ben vagy tán előbb érkezett Ausztráliába.

Az 1855-ös év folyamán már kevesebb magyar indult el az ausztrál gyarmatokba. E kevés között volt a Melbourne-ben partra szállt ezüstműves Kronberg Frigyes, Udvardy József honvéd főhadnagy és Asztalos János, akit a taszmániai Hobartba vitt a hajó.

A fent említettek magyar hátteréről és Ausztráliába érkezéséről kétségtelen adatok állnak rendelkezésre De igen valószínű, hogy a jól dokumentált emigránsokon kívül még más magyar is érkezett Ausztráliába ezekben az években. Voltak menekültek, akik korabeli magyar feljegyzések szerint Ausztráliába vándoroltak, de akik érkezéséről, vagy ausztráliai életéről nem maradt adat Ausztráliában. Talán valami közbejött és sohasem érkeztek meg, az is lehet hogy nevet változtattak. Bizony nagy vesztesége lehetett Ausztráliának, ha például Szabó ezredes nem tisztelte volna meg jelenlétével a szerencsevadász aranykolóniákat. Szabó ezredesről Hajnik Pál írt Asbóth Sándornak Londonból 1852 októberében: ¹¹ „Szabó Imre ezredes legközelebb Ausztráliába ment, Párizsból jött ide *in valde deplorabili statu*, mondják, hogy mindenét elveszítette kártyán, Ausztráliában tán visszanyeri, hiszen a kártyában nagy mester. Téli kabátját eladás végett kínálta juhásznak.”

Hasonló módon csak magyar forrás említi, hogy Mauksch Benedek újságíró és Danburghy Ede, Kossuth egykori amerikai megbízottja járt Ausztráliában. Danburghy állítólag egy rövid ideig arany után kutatott Victoriában, majd újra elhagyta Ausztráliát. Ugyancsak magyar forrás említi Gallik (Gallfy, vagy Gálfy) Andrást, aki szintén járt a victoriái aranymezőkön, de ausztráliai adat nem maradt utána.¹² Ugyanakkor korabeli ausztrál forrásokban feltűnik Ambrose Duna,¹³ Mr. Bekesy,¹⁴ Mr. Vass,¹⁵ és Mr. Hody¹⁶ neve — minden valószínűség sze-

rint mind magyarok lehettek, de keresztnevek hiányában pontos azonosságukat nem lehetett megállapítani.

Bár a magyar emigránsok vagy egyenként, vagy kis csoportokban érkeztek és érkezésük után sem képeztek komolyabb közösségeket, mégis 1854 augusztusára már elegendő volt ahhoz, hogy megjelenjen a következő hír mind egy sydneyi, mind egy Melbourne-i újságban:¹⁷ „Valószínűleg nem köztudomású az a tény, hogy számos, rangos családdal összekötöttségben álló magyar úr él mint száműzött az ausztráliai kolóniákban azért, mert résztvettek hazájuk forradalmi küzdelmeiben. Nem egy ezek az urak közül kiérdemelte azok nagyrabecsülését és barátságát, akik közé balsorsuk és a véletlen vetette őket. A nagylelkű együttérzés, amely körülveszi őket ha nem is tudja előzni, remélhetőleg enyhíti számukra otthon maradt szeretteik hiányának érzetét.”

Mire elérkezett az 1856. év, néhány korábban érkezett honvéd eredeti tervét követve, vagy sikertelenségtől űzve elhajózott Ausztráliából, hogy Európában, Amerikában vagy a közelebb eső Új-Zélandon próbáljanak szerencsét. Helyükre új menekültek érkeztek, akik miután sem sikert, sem nyugvást másutt nem találtak, a még ki nem próbált utolsó földrészen próbáltak szerencsét. 1856 végén Adelaide-ben szállt partra Jungwirth János, majd rövidesen átment a victoriái aranymezőkre. 1857-ben Melbourne-be érkezett a délszláv magyar állampolgár Blagrove Lajos Demeter. Ugyanebben az évben Sydneyben ért partot Klaubeck Ferenc, aki Brémából indult Ausztráliába. Két évvel később Baume József szállt ki Melbourne-ben egy hajóról, aligha sejtve, hogy utódai milyen sokoldalú és kiváló szerepet fognak játszani mind Ausztrália, mind Új-Zéland közéletében. 1860-ban érkezett Melbourne kikötőjébe Rochlitz Kálmán, aki Görgey vezérkarában szolgált, és akinek testvére Béla már előbb megérkezett Ausztráliába. Adelaide-ben szállt ki ezévből még Sivkovich Ferdinánd. A következő év folyamán érkezett Sydneybe Szabó Gyallay Gusztáv és Melbourne-be a lengyel—magyar hátterű Flateau Marian. Bár az ezt követő években lecsappant a magyarok bevándorlása, 1867 végéig még partra szállt egynehány magyar — akik között egyaránt akadt honvéd száműzött és szerencsét kereső bevándorló is. Sydneyben szállt partra Riebe Gusztáv Adolf, Weissberger Lipót, Szirovy Gusztáv, míg a magyar állampolgár, délszláv Pasquan Márton, Dr. Spech Ede, Tintor János, Gerberts Ferenc Melbourne kikötőjében érték el Ausztrália partjait. Valószínűleg ezek közé a később jöttek közé tartozott Staffinsky Kornél, aki később Queensland-ben tűnt fel, de érkezéséről nem maradt adat. Ugyancsak 1867 előtt érkezett Ausztráliába Lobstein József, aki a hatvanas években a victoriái Ballaratban élt, valamint Kempf József honvéd-orvos és felesége Erzsébet. Bush (Mihalovics) Ferencet és feleségét szintén ezidőtájt hozta a hajó Montevideoból. Bár magyar voltukra nincs bizonyító adat, Conrad Ratz, aki a victoriái Sebastopolban ásott aranyat,¹⁸ és James Rady¹⁹ neve nem csak hogy magyar hangzású volt, de nagyjából egyezett számon tartott honvéd emigránsok neveivel.

Az ezután érkezettek közt lehettek olyanok is, akik Lombardiában szolgáltak a 4000 létszámú magyar légióban, amely a piemonti Victor Emanuel oldalán harcolt I. József és II. Miklós és gróf Bethlen Gergely ezredesei alatt III. Napóleont támogatva, az osztrákok ellen, abban a reményben hogy harcaik sikere Magyarországon egy új szabadságharc kitörésére fog vezetni. Álmaiknak a villafrancai béke vetett véget és vagy el kellett hogy fogadják a Villafranca-Zürich tárgyalásokban felajánlott amnesztiát, vagy kinn, idegen földön kellett maradniuk. Voltak magyarok akik hazatértek, voltak akik csatlakoztak az Európa-szerte szétszór

emigrációhoz, míg mások, mint Türr István a későbbi legendás magyar tábornok, beálltak Garibaldi marsalai vörös ingeseihez és így folytatták a Habsburgok elleni küzdelmet. Ezek közé tartozott minden valószínűség szerint Nyers János, akinek nevével a victorianai Fryerstown-ban találkozunk.²⁰

A hatvanas évek bezárultával az arany egyre kevesebb szerencsevadászt csábított Victoria és New South Wales nagyrészt már kiaknázott aranymezőire. Ugyanakkor a kiegyezés hírére egyre több száműzött vette útját hazafelé. Ezzel véget ért az emigráció és az ausztráliai aranyláznak a kiszámíthatatlan véletlen folytán egybe eső tizennyolc esztendeje, amely húszezer kilométer távolságból kapcsolatot teremtett Ausztrália és a világon szétszórt magyar száműzöttek között. Ausztrálián belül az aranyláz lecsillapodása egy rendezettebb életforma kialakulásához vezetett, amivel együtt járt az újonnan érkezett bevándorlók egyenletesebb eloszlása a gyarmatok és kikötővárosaik között. Ezekben a korai időkben a kis számú és amúgy is apró részeire bomlott ausztráliai magyar emigráció életét csak úgy tudjuk megérteni, ha kis csoportjaikat vagy magányos szereplőiket követjük kacsaringós, távoli útjaikon.

CSENDES, RENDES, SZIVÉLYES EMBEREK

De voltak az aranymezőkön másfajta is: fölöttébb csendes, rendes, szivélyes és szorgalmas emberek, ezek a németek és magyarok voltak.

C. Rudston Read¹

A hűséges bajtársak

Az ausztráliai aranymezőkre tartó negyvennyolcas magyarok között sok volt a színes, érdekes karakter. De egyiknek sem volt élete olyan változatos és regénybe illően tragikus, mint mednei és aranyos-medgyesi háró Mednyánszky Cézáré. Mednyánszky Cézár családja ősi birtokán a Trencsén megyei Becskón született 1824 június 9-én. Vallásosan katolikus francia édesanyja hatására teológiát tanult, és huszonhárom éves korában, 1847 júniusában pappá szentelték. Mint főrend részt vett az 1847–48. évi pozsonyi és az 1848-as pesti országgyűléseken. A szabadságharc kitörésekor a hazafias, romantikus pap Görgey hadseregébe jelentkezett, mint tábori lelkész, és részt vett Görgey seregének összes hadműveletében. A kápolnai ütközetben kitüntette magát bátorságával, amikor Zanini már-már ingadozó olasz zászlóaljának keresztrel kezében élére állt és azt győzelmes rohamra vitte.² A szabadságharc utolsó szakaszában, mint Görgey hadseregének tábori papja Mednyánszky a honvéd hadsereg főpapja címét viselte. Világos után egy ideig otthon bujdosott, majd barátok segítségével Bécsen át Hamburgba menekült. Innen Franciaországba ment, ahol anyai származása révén kapcsolatai voltak. Hitében megrendülve a francia szalonok társadalmi életében már mint civil ember szerepelt. Ugyanakkor mint Kiss és Klapka híve támogatta a magyar ügyet. Amint Mednyánszky Sándor keserű öngúnnal írta Klapkának³ „Caesar ... a republikánus baloldali követekkel való összeköttetés fenntartásával bízott meg Párisban. Ő Kiss által vétetett fel közinkbe, hogy felettünk kimondja a: Circum dederunt me gemitus mortis dolores-t.” Kossuth megérkezése után, amikor az emigráció belső egyenetlenségei egyre inkább kiélesedtek, Mednyánszky egyike volt annak a tizenhét Párisban élő honvédtisztnek, akik hűségnyilatkozatban csatlakoztak Kossuthhoz.⁴

A párizsi szalonokban zajló élet és a magyar ügyek összehozták Mednyánszkyt Kestner francia republikánus képviselővel, és a romantikus fiatal arisztokrata beleszeretett a képviselő leányába, Matildba. A Kestner család boldog volt, de Mednyánszky édesanyja otthonról írt: nem akar hallani arról, hogy fia megszegje papi esküjét. Mednyánszky kétségbeesésében elfogadta egy magyar üzletember ajánlatát: felvett 20 000 Frank kölcsönt, amelyből Ausztráli-

ában hiánycikkeknek számító árúkat szereztek be, majd két másik bajtársa — Farkas Márton honvéd kapitány és egy lengyel tiszt társaságában, a három tapasztalatlan „exportőr” nagy nyereség reményében hajóra szállt. Már későn, csak Fokvárosban érte utol a fiatal bárót édesanyja levele, amelyben könyörögve fiának, hogy ne menjen a világ végére, beleegyezését adta a házasságba.

Az *Antelope* nevű hajó 1853 március 8-án húzta fel vitorláit Liverpool kikötőjében, és öt hónapi utazás után, augusztus 18-án érkezett Melbourne-be. A hajó mélyében volt tárolva a Farkas nevére beraktározott hét láda importárú.⁵ Csak amikor kirakodott a hajó, tudták meg, hogy az órák és szövetek, amelyek eladásából búsás hasznót reméltek, a hosszú út alatt benedvedtek és teljesen elpusztultak. A lengyel jajongott és továbbált; Mednyánszky Cézár és Farkas Márton pedig felkészültek a hosszú gyalogútra észak felé, hogy az aranyföldeken keressék meg egy európai visszautazás költségeit. Célpontjuk Ballarat tájéka volt. Mednyánszky Cézár ott ismerkedett meg az aranyásók életével.⁶

„Az aranykeresők sajátyszerű társadalmában nagy a bizalom és szeretet egymás iránt. Csoportokban dolgoznak vagy legalább kettesben. Ha az egyik dús aranyérre bukkan, elhívja kevésbé szerencsés társait, hogy megosszák vele a munkát és hasznót. Sokan heteken át semmit sem találtak, de nem láttam senkit ki éhen halt. Amint a szerencse rájuk is mosolyog, sietve adják vissza, amit kölcsön kaptak.

Ritka közöttük a lopás. Jól tudják, hogy kölcsönös bizalommal biztosítják céljukat legjobban. Csak a bányavidék és Melbourne közt vannak útonálló, többnyire volt fegyencek. Lesik és megrohanják a bányászokat, kik Melbourne-be mennek, hogy pénzzé tegyék aranyukat.

Mindannyian ásóval, de körműkkel is vájta a földet. Az így készült üregből kiszedték az aranyat vagy ha nem találtak benne semmit, mást vájtak mellette. Voltak, kik a folyók fővénjét mosták, szitálták. Aranyra éhesen kutató aranyér és aranypor után mindenki.

Reggeltől estig görnyedtem én is e nehéz munkában. Sártól-földtől piszkosan, felhorzsoló kézzel és holtfáradtan tértem este sátramba.”

A két bajtárs nem talált sok aranyat. Amint Mednyánszky írta: „Jó ideig nem volt szerencsénk. Sokszor vigasztaltak, bátorítottak szerencsésebb társaink. Ha néha-néha találtunk kevés aranyszemet és ebből idővel kis mennyiség összegyűlt, elküldtem Farkast a városba, hogy élelmiszert vegyen. Egy alkalommal társam tíz napra távozott mellőlem. Egyedül nem dolgozhattam s így fölszedtem sátorfámat és az egyik folyó partjához vonultam. Pisztolyaikkal papagályokara lőttem, nehogy egyéb élelmiszeremből kifogyjak teljesen. Ahogy tudtam, megsütöttem őket.

Mikor így magamra maradtam, újra és újra a folyó partján feküdtem s gondolataimmal messze-távol jártam... Hogy elhessegessem melankóliámat, valamely este a sátram melletti kis erdőben sétáltam. Szomorúnak találtam, hogy száz és száz ember van a közelben s nincs közülük egy sem, kivel elbeszélhetnék kedélyesen... Ide-oda tekintve andalogtam, mikor hirtelen magyar szó ütötte meg fülemet. Körülnéztem. Néhány lépésre magas termetű férfit pillantottam meg bányászruhában. Katonás volt tartása, hosszú, hegyes a bajusza, őszes a szakáll. Nem lehetett más, csak magyar huszár. Legott ráösmertem.

A felém tartó bajtárs ... [Prihoda János volt, ki] érdemei révén a honvédhadseregben huszárezredes lett. Görgey táborában ösmerkedtem meg vele. Utoljára 1848 április 26-án este láttam, a komáromi csata után. Dicsőségünk tetőpontján voltunk. Az ezredes üldözte a me-

nekülő osztrákokat, majd huszárezrede élén díszben és büszkén elvágtatott tábornokunk előtt. Én is ott voltam Görgey kíséretében... Mint atyámat karoltam át, ő pedig fia gyanánt szorított szívéhez. Otthon fiatal mágnásnak ismert ösmert meg és fényes állásban látott. És akkor a világ másik végén nyomorúságban talált. A nemesszívű harcos mosolyogva indult húsztáborba, de sírt, mikor látta, hova jutottam... A huszárezredes nálamnál előbb érkezett oda egy bányászcsoporttal... Amint meghallották, hogy felénk több az arany, ők is a mi vidékünkre jöttek. Az egyik bányásztól meghallotta, hogy erre is vannak magyarok. Keresett és megtalált... A váratlan találkozás után sátramba veztettem s megosztottam vele, amim volt. Mikor a magamkészítette papagájpástétomot látta, újra könnybe lábadt szeme. Fájt neki szenvedésem.

Égész éjszaka beszélgettünk. Megemlékeztünk az otthoni tábori életéről és a világsi katasztrófáról. Elmeséltük milyen kalandokon estünk át otthon és a külföldön. A jövőről is beszéltünk. Előtorrt honvágyunk és harci készségünk, hogy szabaddá tegyük hazánkat...

Amint Farkas százados megjött Melbourne-ből, mindhárman visszatértünk a munka színhegyére. Az ezredes tovább dolgozott csoportjával, de velem együtt lakott sátramban. Én és Farkas is újból üregeket vájtunk a földben.

Szerencsét hozott az ezredes. Addig csak annyi aranyat találtunk, hogy valahogyan megélünk. Most már akkora mennyiségben akadunk rá, hogy néhány heti munka után megvolt az utiköltségem. Legott elhatároztam, hogy visszautazom Párizsba."

Búcsút mondvá az aranymezőknek Prihoda, Mednyánszky, és Prihoda társa, Szumrák Ernő hadnagy Melbourne-be költöztek, ahol 1854 március 29-én Mednyánszky Cézár kiváltotta angol állampolgári papírjait.⁷ Már csak a hajó érkezésére vártak amikor, amint azt az *Argus*, a melbourne-i napilap írta,⁸ április 2-án, "...egy Mednyánszky nevű tiszteletreméltó és jó hírből álló magyar úriember hazatérőben volt Richmond felé, amikor tizenegy óra tájában, nem messze a kadét baraktól egy férfi pisztolyt szegezve megállította és pénzt követelte. A magyar úr félrelökte a pisztolyt, és menekülni próbált, mire a rabló elsütötte fegyverét és megsebezte áldozatát balkarján a váll alatt. A megtámadott, aki tisztában volt vele, hogy megsebesült, támadóját jobb kezével archa vágta, mire az elesett. A merénylő azonban gyorsan újra talpra ugrott és elmenekült. A magyar úr ezután haza gyalogolt. Amint az orvos vizsgálat megállapította, karja annyira meg volt sérülve, hogy azt amputálni kellett. Dr Wilson és dr Eades hajnalban kettőkor hajtotta végre az amputációt közvetlenül a vállizület alatt."

Az *Argus*, amely amúgy is állandóan követelte, hogy a szüntessék be az elítéltek Ausztráliába szállítását, és így csökkentse a szomszédos kolóniákból megszökött bűnözők Victoriába özönlését, pár nap múlva megint visszatért az ügyre⁹

"...a magyar Mednyánszky, akire szombat este az állami telep közelében rálöttek és aki oly bátran ellenállt támadójának egy igen jó összeköttetésekkel rendelkező úriember. Egyik testvére püspök Magyarországon, másik generális a magyar hadseregben."

Egy nappal ezután a nem egészen pontos híradás után az *Argus* jelentette, hogy elfogták Mednyánszky támadóját, egy Nagy-Britanniából deportált, és Victoriában ideiglenesen szabadlábra helyezett fegyencet. A karját vesztett, lábadozó Mednyánszky Cézár meg kellett hogy érje a megalázást, hogy elfogadja egy svájci karmester, Fleury által számára rendezett jótékonyági koncert adományait.¹⁰

Egy hónapba került, míg a szerencsétlen Mednyánszky állapota megengedte, hogy hajóra szálljon. Május 4-én, Szumrák Ernő társaságában felszállt Melbourne kikötőjében a *Golden*

Bárá Mednyánszky Cézár. Az Óváry-Avary kiadásban (Singer és Wolfner, 1930) közölt rajz alapján. (Eredeti a család birtokában)

Age nevű hajóra, amely, mielőtt elhagyta volna Ausztrália felségvizeit, még egyszer megállt Sydneyben. Itt Prihoda János csatlakozott a két bajtárshoz és a három hazátlan honvéd áthajózott a Csendes-óceánon Panama felé. Itt vasútra szálltak, és vonaton keresztezve Közép-Amerikát egy Atlanti-óceánon várakozó hajóval folytatták útjukat Európába. A nagy időket megélt honvédek ezzel új történelmi esemény részesei lettek: ez volt az első alkalom, hogy Ausztráliából Európába igyekvő utasok ezt az új vasúttal összekötött hajóutat tudták használni. Beszámolva a *Golden Age* elindulásáról az *Argus* nem felejtette el a hajón eltávozó magyar utast sem:¹¹ „A *Golden Age* fedélzetén eltávozott fontosabb személyek közt volt a szerencsétlen Mednyánszky, az a magyar úr, aki egy vérengző gazember támadásának eredményeképpen nemrégien veszítette el karját a Richmond Roadon”.

A sorsüldözött Mednyánszky Cézárra még több megpróbáltatás várt. Európába érkeztek megtudta, hogy távollétében Matild férjhez ment. Hányatott lélekkel, önmagával

meghasonulva, cél nélkül kereste a felejtést. A francia Riviérán felszínes szerelmi kalandokat kergetett, és egy nap, amikor megtudta, hogy szeretője, K. hercegnő megcsalta, útjának végére ért. Hyeresben, szállodájába húzódva befejezte emlékiratait és 1857 április 19-ről 20-ra virradó éjjel mérget ivott.

A melankóliára hajló, tragikus életű Mednyánszky csupán kilenc hónapot töltött Ausztrália száraz, kegyetlen aranyföldjein. Bár idegennek érezte magát ott, figyelmét nem kerülte el az aranymezők világának sajátos embersége és franciául írt, először angol nyelven kiadott emlékezései nemcsak a negyvenkilences emigrációnak állítanak emléket, hanem magyar színpalattal is gazdagítják Ausztrália legszínesebb korszakának irodalmát.

Mednyánszky balsorsában kitartó bajtársa, Farkas Márton Erdélyben, Küküllő megyében¹² született köznemesi családból, valószínűleg 1810-ben.¹³ Az arisztokrata Mednyánszky Farkast „a nép fia”-nak nevezte, akinek bár „magasabb rendeltségű műveltsége nincsen, százszor rokonszenvesebb volt mint a lengyel”.¹⁴ Farkas Márton kezdetben mint őrmester harcolt a 36. honvédszászlóaljban. 1849 február 2-án hadnaggyá, augusztus 11-én főhadnaggyá léptették elő.¹⁵ Londonba menekült, ahol mint megbízható embert és századost említik. 1851-ben Kiss Miklós ezredes megbízatásából titkos küldetésben járt Lombardiában és Konstantinápolyban.¹⁶ Kossuthhoz küldött egyik levelében Kiss dicsérő szavakkal írt róla:¹⁷ „...Farkas száza-

dos, akinek szép tulajdonait csak utóbbi újabb időkben tanultam megismerni ... ezekkel, ha némi jót tenne Kormányzó Úr, nem háládatlan földbe hintené a magot...”

Akárcsak a többi londoni emigráns, Farkas is pénzünnnyal küszködött, és így nyilván kapóra jött az ajánlat, hogy részt vegyen Mednyánszkyval és a lengyel tiszttel az ausztráliai „üzleti vállalkozásban”. Azután, hogy elvesztették áruikat, Farkas és Mednyánszky együtt ástak aranyat Ballarat tájékán. Mednyánszky eltávozása után Farkas feltehetőleg egy ideig az aranymezőkön maradt. Csak 1857-ben találunk újra adatot róla, amikor angol állampolgárságot szerzett, és az ezzel kapcsolatos iraton mint kereskedőt említik Melbourne-ben.¹⁸ Hogy kapcsolatot tartott honvédbajtársaival bizonyítja az, hogy Vékey Zsigmond új-zélandi aranymezőkről írt könyvének 1863-ban megjelent második kiadásában hozzájárult azzal, hogy abban hirdette Melbourne Collingwood kerületében működő trafikját hirdette a következő szöveggel:¹⁹

MARTIN FARKAS
Wholesale and Retail Tabacconist
Gertude Street
COLLINGWOOD

1867-ben Farkast Melbourne Carlton nevű kerületében találjuk, ahol ezúttal mint kereskedelmi ügynök szerepel a posta-névjegyzékben. Ekkor kezdhette el angol társával sikeres hirdetési vállalkozását, amelyről Vadona János magyar utazó tett említést húsz évvel később.²⁰ Kibérelték a victoriái vasutak hirdetési jogát és hirdetési ügynökséget állítottak fel. 1880-ban Farkas Márton a közeli Richmondba költözött. Itt találkozhatott vele Vadona János, aki a találkozást így írta le:²¹ „Hosszas kutatás, keresgélés után felleltem végre Farkas Márton bátyánkat, a függetlenségi harc egyik osztályosát. Elé állok és kérdém tőle angolul: Itt lakik Farkas Úr? Én vagyok az, mondja mosolyogva s szemeim közé nézve tevé utána: Ön pedig szintén magyar ember. Farkas már 35 éve lakik az új hazában. Mikor átjött Angliából, alig beszélt angolul néhány szót... Minő egy üzletember lett belőle — hogy lótfut napestig — Makes Money = csinálja a pénzt! — ahogy itt mondják... Farkast megszállja néha-néha a honvágy s olyankor hazakészül. Elkecsereedik, hogy élete legszebb részét itt, idegen földön, idegenek közt, családtalan vesztegette el. Aztán megint csak marad. Ezen határozatlansága neki sok kárt okozott. Ha jó eleve tartós vállalatba kap, ma már mint vagyonosabb ember élhetne hazájában.”

Farkas Márton köztisztviselőként álló ember volt, aki fontos bírói tárgyalásokon mint esküdt is szerepelt. Jól ismert ember volt mel-

Charwood nevű ház, Farkas Márton utolsó otthona, Melbourne Richmond körzetében (221 Punt Road).

bourne-i ateista körökben. 1893 július 27-én halt meg. Amint az Ausztráliát megjárt Gubányi Károly írta:²²

„Még nincs tíz éve, hogy szabadságharcunk utolsó, Ausztráliába szakadt vitézét ott eltemették. A végpercre rendíthetetlen jó humorú Farkas Márton igen szerény körülmények között végezte be pályafutását Melbourne-ben. Az öreg honvéd utolsó óráit Steiner M. honfiktársunk ... tette könnyebbé. Az ő gondoskodása folytán az elhagyott és elfelejtett vitéz méltó végtisztességbe részesült a messze idegenben.” A Melbourne General Cemetery-ben temették el, sírján neve mint Martzy Farkas szerepel. Haláláról még Budapesten is megemlékeztek, említve, hogy az öreg honvéd Melbourne-ben mindig magyar ruhában járt, amelyet Erdélyben lakó rokonai küldtek neki évenként Ausztráliába.²³

Prihoda János, akit Mednyánszky emlékirataiban mint legendás híró huszárt említ, 1801-ben született a Pozsony megyei Butkovárban, vagyontalan polgári családból. 1819 és 1848 között köztitéből huszáralszázadosi ranging emelkedett. 1848 augusztusától részt vett délvidéki harcokban. Októberben ezredével csatlakozott a honvéd sereghez és főszázadosi rangot kapott. 1849 májusában őrnagy, majd augusztusban Klapka kinevezésére alezredes és ezredparancsnok lett. Ugyanekkor harmadosztályú katonai érdemjelet kapott.²⁴ Prihoda hőiesen harcolt 1848 áprilisában Komárom bevételenél. 1849 júniusában megfutamítva az osztrákokat, Peredtől Deákig üzte őket.²⁵ A világosi fegyverletétel Komáromban találta, és Klapka utasítására részt vett a vár feladásával kapcsolatos tárgyalásokon és a egyike volt a fegyverletétel aláíróinak.²⁶ Komáromi passzusával Schleswigbe emigrált. 1852 elején elfogadta az angolok által felajánlott 12 Font hajójegy segélyt, és Liverpoolból egynehány lengyel bajtársával együtt a *Great Britain* nevű hajón Ausztráliába indult. 1852 november 12-én érkezett Melbourne-be.²⁷

1853 októberében Bendigótól délre magyar és lengyel sorstársaival együtt ásott aranyat, majd Ballarat környékére ment, ahol találkozott Mednyánszky Cézárral. Mednyánszky lelkes leírása maradó emléket állított Prihodának, mint az idealizált magyar huszár megtestesítőjének: „Szemben velem állt egy alak, akit nem lehetett nem felismerni. Hiába volt rajta bányász ruha, a típus félreismerhetetlen volt. Ugyanaz a katonás tartás, az a keleti póz, az az ősz szakáll, hosszú és hegyes bajusz. Nem lehetett más mint egy magyar huszár... Pontosan egy ilyen barátra volt szükségem. Aranyszíve és józan gondolkodása pótolta tanultsága hiányait. Mindaddig amíg együtt tartottunk, a leghűségesebb barát maradt — egyike azoknak akinek ragaszkodásában bízni lehetett.”

Amint erről már szoltunk, Prihoda, Szumrák és Mednyánszky Melbourne-be mentek, hogy előkészítsék továbbutazásukat. Mednyánszky sérülése után Prihoda ápolta amputált bajtársát mindaddig amíg az felépült. Prihoda 1854 május 6-án a *London* nevű hajón Melbourne-ből Sydneybe vitorlázott, majd ott csatlakozott Mednyánszkyhoz és Szumrákhoz az Amerika felé tartó *Golden Age* hajón. Kaliforniában kiszállt, hogy szerencsét próbáljon az ottani aranymezőkön. Még ugyanabban az évben öngyilkos lett.²⁹

Szumrák Ernő 1831-ben született Besztercebányán. A szabadságharcot mint honvéd hadnagy harcolta végig, majd Hamburgba, és onnan Londonba menekült.³⁰ Amikor a politikai emigráció felbomlott, Kossuth híve maradt és 1852 februárjában aláírta a hűségnyilatkozatot.³¹ Elfogadva az angol továbbvándorlási segélyt, bajtársával Rochlitz Bélával egy kabinban a *Marlborough* hajón Melbourne-be hajózott,³² ahová 1852 végén érkeztek. Melbourne-ből

Rochlitz Bélával és a magyar Sadler ezüstművessel együtt az aranymezőkre ment. Röviddel aztán, hogy Rochlitz elhagyta őt, Szumrák két társsal dolgozva 4 kg aranyat talált.³³ Ezek után Melbourne-be ment és Mednyánszkyhoz csatlakozva elhagyta Ausztráliát.³⁴ Átkelve a Csendes- és az Atlanti-óceánon, visszatért Nagy Britanniába. 1855 és 1859 között Edinburghban volt könyvkereskedő. Később Londonba költözött, ahol a jó nevű William and Norgate kiadóvállalatnál dolgozott.³⁵ Valószínűleg szerepet játszott Mednyánszky emlékezéseinek első, angol nyelvű kiadásában, amelyből egy példány Szumrák bejegyzéseivel a budapesti Fővárosi Könyvtár tulajdonában van.³⁶ Rónay Jácint szerint Szumrák volt az egyetlen honvéd aranyásó, aki épen, egészségesen és meggazdagodva tért vissza Ausztráliából Európába.³⁷

Castlemaine hírneves ezüstművese

Leviny Ernő, vagy ahogy Rónay Jácint említi őt emlékirataiban, Levényi Ernő³⁸ a felvidéki Szepes-Szombaton született 1818-ban³⁹ Hogy mint ezüst- és aranyműves tovább képezze magát, a negyvenes évek elején Párizsba ment, majd 1846-ban átköltözött Angliába és rövidesen egy társsal ezüstműves – ékszerész üzletet nyitott Londonban.⁴⁰ Bár a szabadságharc éveit Angliában élte át, lelkesen támogatta a forradalom ügyét, és amikor a menekültek Londonba érkeztek, egyike volt azoknak a Londonban megtelepedett magyaroknak akik anyagiilag segítették a pénztelen menekülteket. Az emigráció több kiemelkedő tagjával tartott kapcsolatot.

Arany és ezüstműves lévén, nem csoda, hogy Levinyt érdekelték az ausztráliai aranymezők. Aranyásó szerszámokkal és gépezetekkel felszerelve, valamint négy fogadott munkással 1853 folyamán hajóra szállt. Adelaide-ben kötött ki, ahol munkásai azonnal megszöktek, hogy saját szakállukra menjenek aranyat keresni. Leviny ezután átment Dél-Ausztráliából Victoriába és ott az aranymezők közepén fekvő Castlemaine városában telepedett le.⁴¹ Sikeresen kutatott arany után, és 1856 közepére már három telket vett Castlemaine-ben.⁴²

Leviny Ernő kétszer nősült. Első felesége, valamint tőle született fia korán meghaltak. 1864-ben újra nősült, és második feleségétől, Bertha Hudson-tól tíz gyermeke született. Leviny 1905-ben halt meg Castlemaine-ben 87 éves korában. Hosszú élete alatt nagy számú ötvösmunka került ki keze alól: asztali készletek, rendelésre készült emlék-kupák,

Leviny Ernő 79 éves korában.

tányérok, gyertyatartók, ausztráliai állatokkal, növényekkel díszített tintatartók és megannyi más művészi ötvöztetett tárgy. Ezek egy részét ma ausztráliai múzeumok őrzik.

Bármennyire is beleilleszkedett az ausztrál életbe, Leviny Ernő szívében, érzéseiben magyar maradt. Reményi Ede, a szabadságharc híres hegedűse ausztráliai hangversenykörútja során nála szállt meg, és élete végéig megtartotta a londoni magyar emigránsoktól kapott emléksorokat: „Hazádnak rendületlenül légy híve oh, magyar” – van az egyikre írva, míg Rónay Jácint egy búcsúzóul írt kis angol versben foglalta össze honfibúját:

Oh Hungary my native land
Name ever dear to me!
When shall my sorrow s have an end
Thy joys when shall I see?⁴³

Leviny tíz gyermeke közül négy pártában maradt leánya, Kate, Gertrude, Bertha és Hilda halálukig castlemaine-i szülőházukban éltek, amelyet származásuk emlékére a lányok Budának neveztek el. Életük végéig ápolták apjuk emlékét és – mint valaha apjuk – a négy leány a kis városka kultúréletének központja lett: művészkedtek, támogatták a helyi kultúréletet, és végül is a Buda-kúriát, magyar–ausztrál emlékeivel, zöld zsalugáttereivel és híres-szép kertjével Castlemaine városára és Victoria állam műemlékbizottságára hagyták.⁴⁴ A ház kicsiny archívumában tovább él Leviny magyar lelkülete: Az *Illustrated London News* egyik száma az akkor Londonba érkezett Kossuth képével, Reményi Ede néhány sora egy albumban, a londoni emigránsok búcsú-cédulái, angol nyelvű könyvek Magyarországról, és Leviny Ernő unokaöccsének Felvidékről írt német levele, amelyben megköszöni maga és a helyi lutheránus pap nevében Leviny Ernőnek Castlemaine-ből, az éhínségi alapra küldött tetemes pénz adományát.

Leviny Ernő a Buda kúria előtt. (Buda Historic Home and Garden, Castlemaine, VIC. gyűjteményében)

Buda házát kuratóriumi bizottsága mint ausztrál kultúrtörténeti érdekességet tartja fenn: mint egy jó nevű alkotóművész házát, amelyben — és ez Ausztráliában ritka — több mint száz éven át ugyanannak a családnak két generációja lakott és így a ház, és a benne levő bútorok sugározzák az aranymezőkön ritka művész- és kultúrember és kultúrccsalád emlékét. Kertjét, amelyet Leviny a melbourne-i botanikus kert német igazgatójának segítségével tervezett, lassanként régi formájában restaurálják, s ma házasságok, ünnepélyek gyakori színhelye. A castlemaine-i „Buda” kúria a magyarok jó hírének ausztrálok által fenntartott műemléke és az ausztráliai magyarság zárandokhelye. Az ausztrál kuratórium számára a magyar vonatkozás ismert, de másodlagos: a magyarság számára azonban fontos, hogy „Buda” magyar múltja kitörölhetetlenül megmaradjon minden ausztrál, és minden Ausztráliában élő, vagy Ausztráliát látogató magyar emlékezetében.⁴⁵

Más victoraii telepések

Leviny Ernőn kívül voltak mások is, akik hosszabb-rövidebb ideig vagy talán életük végéig is Victoriában vagy legalábbis az ausztrál földrészen éltek. Ezek között volt olyan akiről csak itt-ott maradt pár adat, míg mások beírták nevüket nemcsak a magyar emigráció, de Ausztrália történetébe — egyes esetekben utódaik révén.

A Pesten született ékszerész, Kronberg Frigyes Leviny Ernő hívására érkezett Ausztráliába 1855-ben és nála mint segéd dolgozott. Angol állampolgársági kérvényét Leviny támogatta.⁴⁶ 1863-ban Kronberg Melbourne-be költözött és önállósítva magát műhelyt nyitott. A melbourne-i címárakban azonban csak 1863-ig szerepel neve.

Egy másik, Sadler (vagy Sattler) nevű ékszerész sorsa tragédiával végződött. Sadler Kolozsvár szülötte volt és 1852-ben Londonban élt: nem tudjuk, hogy honvéd-menekült volt-e, vagy egy szakmáját tanuló kivándorló.⁴⁷ Ugyanazévből hajóra szállt és Rochlitz Béla, Szumrák Ernő valamint négy másik aranyásóval együtt a Mount Alexander aranymezőkön kereste szerencsését.⁴⁸ Nem sokkal azután, hogy az aranymezőkre érkezett, egy bécsi származású munkatársa, valószínűleg véletlenül, karjába lőtt és Sadler sérüléseibe belehalt.⁴⁹

A hasonló tragédiák nem voltak ritkák. Az aranymezőkön orvosi segítség alig-alig volt, és kisebb balesetek is gyakran okoztak halált. Ez történt a szepesi születésű Mayer Tóbiás esetében is. Mayer családjával emigrált Londonba, ahol kitanulta a bútorasztalos mesterséget. Mint tehetséges, dolgozó szakember London legkiválóbb cégének dolgozott, ahol már húsz éves korában munkafelügyelővé léptették elő. De az ausztráliai aranyleletek hírére otthagytá állását és a 25 éves fiatal ember az *Abel Gower* fedélzetén 1852 július 15-én Melbourne-be érkezett.⁵⁰ Rögtön az aranymezőkre ment. Egy nap valamiképpen megsebezte lábát. Bár a seb nem tűnt komolynak, vérmérgezést kapott és amint Rónay Jácint írta, „ez a szorgalmas ifjú, hosszú szenvedés után az égető homokon meghalt.”⁵¹

Családi hagyomány szerint a lengyel születésű George Gustav Woinarski egyik nagyapja egy magyar Zichy gróf volt, és a család egyes leszármazottai Ausztráliában a Zichy-Woinarski nevet használják. A lengyel Woinarski ügyvédnek indult, de a magyar szabadságharc hírére 1848 októberében beállt Woroniecki herceg lengyel légijárműjébe, majd később századosi rangban, mint összekötőtiszt szolgált Kossuth és Dembinszky között. A fegyverletétel után Törö-

kországba menekült, majd 1851 márciusába Londonba került. Innen a *Minnesota* fedélzetén 1852 szeptember 9-én Melbourne-be érkezett. Egy ideig aranyat ásott, majd vegyeskereskedést nyitott Castlemaine-ben és később Ballaratban. Ezután Melbourne-be költözött, ahol a victoriái államvasutak hirdetői ügynöke lett, és ebben a munkában valószínűleg kapcsolatot tartott Farkas Mártonnal. Később könyvkereskedést nyitott a városban. 1891 január 30-án halt meg Melbourne-ben. Woinarski fiai közül kettő orvos lett, míg a harmadik, Casimir Julius Zichy-Woinarski, folytatva apja eredeti pályáját jogot tanult, és mint bíró fejezte be életét. Ennek fia, Severin Howard Zichy Woinarski (aki a Zichy nevet mint harmadik keresztnévet használta) szintén bíró lett, öregbítve a lengyel—magyar származású Woinarski jogász-család család hírnevét. A család birtokában van egy kb. 60x30 cm. nagyságú lengyel nemzeti színű selyem lobogó, melynek közepébe egy kisebb, piros-fehér-zöld magyar zászló van helyezve.⁵²

Voltak Victoriába érkező magyarok, akikről kevesebb adat maradt fenn. Blagrove Lajos Demeter Újvidéken született. Valószínűleg tűzérként szolgált a honvéd hadseregben.⁵³ Liverpoolból 1857 márciusában érkezett Melbourne-be. 1866-ban, amikor állampolgárságot szerzett, iratai 34 éves Melbourne-i vászonkereskedőként említik.⁵⁴ Többet nem tudunk róla.

Gerberts Ferenc huszonhét éves volt 1866-ban, amikor az *Excellent* nevű hajón Melbourne-be érkezett. Fiumeban született, és miután 1859-ben katonaköteles korban volt, elképzelhető, hogy a lombardiáért folyó háborúban vett részt, majd megszökve az osztrákoktól, beállt Kossuth piemonti légiónak. 37 évvel megérkezése után még mindig a victoriái aranymezőn élt: 1903-ban kiváltott állampolgársági bizonyítványa szerint mint ács dolgozott Eaglehawk községben.⁵⁵

Nyers János 1868-ban bádógosként dolgozott a victoriái aranymezők Fryerstown nevű városkájában.⁵⁶ Nyers egyike volt azoknak, akiről biztosan tudjuk, hogy részt vett a piemonti hadjáratban.⁵⁷ Ki tudja ismerte-e Gerberts Ferencet vagy talált-e az aranymezőn más bajtársra akivel elénekelhették volna az itáliai magyar katonák *Kerek ez a zemlye* dallamára írt enekét:

Rojtos az én ingem,
Rojtos a gatyám is
Majd ad Kossuth tisztát,
Türr Pista meg puskát
— Éljen Garibaldi!

Ügyszintén, mint volt magyar állampolgár és Pest városának szülőtte szerzett brit állampolgárságot Sable Emanuel, aki 1854-ben érkezett a *Madras* nevű hajón és akinek 1866-ban az aranymezők legnagyobb városában, Ballaratban volt vegyesüzlete.⁵⁸

Még kevesebb adatunk van egy Mr. Litmanról, a Gottenborgból 1854 március 24-én Melbourne-be érkező *Arondale* hajó negyven éves, magyarnak bejegyzett utasáról.⁵⁹ Lehet, hogy azonos azzal a Litmannal, aki mint Litman and Engelpers ékszerész tűnik fel 1881-ben Kelet-Ballaratban.⁶⁰

Nemcsak kevés, de részben ellentmondó adataink vannak Eisenstaedter (vagy Eisenstaidter) Dénesről, aki a Londonból érkező *Marlborough* fedélzetéről szállt ki Melbourne-ben 1854

márciusában, és a hajólistán mint egy 30 esztendőös magyar kereskedő szerepelt.⁶¹ Hat évvel később brit állampolgárságot szerzett egy Melbourne-ben lakó, hasonló nevű 68 esztendőös, eredetileg magyar állampolgár.⁶² Tudjuk, hogy 1864-ben egy Denis „Eisensteedter”-nek 4 részvénye volt a Beechworth közelében működő Undoubted Quartz Mining Company-ban.⁶³

Többet tudunk Jungwirth Jánosról, Schwartz Károlyról és a valószínűleg testvérpár két Boldnerről, valamint Pasquan Mártonról. Jungwirth János Pesten született 1829 táján és minden valószínűség szerint hivatásos tiszt volt, akárcsak a nálánál idősebb Jungwirth Károly alvezredes, aki mint Klapka tisztje szolgált Komárom várában, és akinek János talán rokona volt. Jungwirth a *Francis Ridley* nevű hajón 1856 december 23-án érkezett Adelaide-be és onnan a következő év áprilisában Melbourne-be hajózott.⁶⁴ Rövidesen Ballaratba ment, és ott 1858-ban feleségül vette az Írországból született Agnes Lynch-et.⁶⁵ A hatvanas években bőr és faggyú kereskedéssel foglalkozott, és ugyanakkor nagyszámú részvénye volt a Kossuth Aranybánya Társaságban (Kossuth Gold Mining Company).⁶⁶ 1866 május 31-én egy bizonyos John Moore, akivel Jungwirth házassága révén rokonságban volt, részegen feleségére támadt, és Jungwirth aki véletlenül arra járt, a megtámadott asszony védelmére kelt. Moore erre megkéselte a lovagias Jungwirthot és a honvéd tiszt rövidesen belehalt sérüléseibe.⁶⁷ Halála után özvegye tovább folytatta Jungwirth bőr és faggyú kereskedését. Felnevelte három gyermekét, akik közül az első, Vincent, később négy gyermek apja lett. Ezek közül a legidősebb, a nagyapjáról elnevezett John kiváló köztisztviselői karriert futott be; 1935-től huszonhét évig mint miniszterelnökségi államtitkár Victoria állam rangidős köztisztviselője volt. 1957-ben lovagi rangra emelték és attól kezdve a szabadságharcos Jungwirth János unokáját Sir John Jungwirth név alatt tisztelték Ausztráliában.⁶⁸

Schwartz Károly, Schwartz Márkus borkereskedő fia Pesten született, feltehetőleg 1826-ban.⁶⁹ Valószínűleg csupán elemi iskolát végzett és a szabadságharcban mint honvéd vett részt.⁷⁰ A világsi katasztrófa idején a déli határ közelében szolgált és Törökországba menekült. 1850 februárjában, amikor a magas rangú menekülteket Kütahyába internálták, „Schwartz cseléd”-nek „megengedettett az önkényes odamenetel”.⁷¹ Később egyike volt annak a Kossuth által kiválasztott ötvenkilenc menekültnek, akiket a *Mississippi* a Dardanellákból Amerikába vitt.⁷² Ott Kossuth szolgálatában dolgozott a Weavertown-ban felállított nyergesüzemben, amely a szabadságharc újrafelvétele reményében készített hadianyagot.⁷³ Schwartz neve egy idő múlva Adelaide-ben bukkant fel, ahonnan 1854-ben a *Havillah* vitorlásán Melbourne-be hajózott. Rövidesen Smythesdale-be a Victoriái aranymezőkre ment, ahol mint bádogos működött. 1908 április 13-án halt meg, és a helyi anglikán temetőben temették el. Halálával a magyar szabadságharc talán utolsó Ausztráliában megtelepedett honvédje mondott búcsút új otthonának. Bár Schwartz Károly harminchárom éves korában a helyi lutheránus templomban megesküdött az özvegy Annie Jane Foottal, gyermek nem maradt utánuk.⁷⁴

Boldner Gusztáv (Augustus) 1852-ben érkezett Melbourne-be a *Yarra Yarra* hajón és 1860-ban szerzett állampolgárságot. Akkor mint Mount Franklyn községben élő farmert tartották nyilván.⁷⁵ Életéről szinte semmit sem tudunk. 1889 október 31-én halt meg Dunolly-ban. Halotti bizonyítványa szerint nőtlen, 69 éves bányász volt.⁷⁶

Boldner Sámuel Ede testvére vagy talán ikertestvére lehetett Boldner Gusztávnak. Durákon született 1825-ben és Gusztávval egy hajón érkezett Melbourne-be 1852-ben. A victoriái

Daylesfordban telepedett le, ahol 1858-ban elvette Mary Anne Nelsont. 1860-ban, Boldner Gusztávval egy napon lett állampolgár, és bizonyítványán mint ács szerepelt.⁷⁷ Húsz évig élt Daylesfordban, ahol 1867 és 1874 között óraművesként szerepelt a címjegyzékekben.⁷⁸ Egyébként műkedvelő festő is volt.⁷⁹ A sokoldalú Boldner Sámuel 1878-ban Melbourne Elsternwick kerületében tűnt fel, ezúttal mint szűcs. Ott is halt meg 1891. december 4-én. Négy gyermek maradt utána.⁸⁰

Szálloda-kocsma tulajdonos lett Melbourne-ben Pasquan Márton, egy dalmáciai születésű, huszonnégy év körüli magyar állampolgár aki 1865-ben érkezett a *Queen of the North* nevű hajón Melbourne-be.⁸¹ Később kihozatta maga után testvérét, Józsefet. Amikor 1888 novemberében meghalt, felesége Fanny Pascoe, és két gyermeke Melbourne köztemetőjében hantolták el a korán elhunyt családapát.⁸²

Ugyancsak az Adria partjáról jött Tintor János fiumei születésű, huszonkilenc éves tengerész. Tintor, aki 1866 februárjában érkezett Melbourne-be, matróz volt, és élete nagy részét a tengeren töltötte. Amikor 1901-ben, 65 éves korában állampolgárságot szerzett, Port Melbourne-ben lakott.⁸³

Bár Pasquan és Tintor a szabadságharc utáni menekült időszakban érkezett Ausztráliába, fiatal koruk miatt semmiképpen sem lehettek menekültek, hanem előfutárai egy új, Fiuméből eredő kivándorló hullámnak, amelyről majd később adunk számot.

Mérnökök, orvosok és mások

A Rochlitz család szepességi lutheránus cipszer ősoktól származott. Három Rochlitz fiútestvérrel tudunk és mind a három honvédtisztként küzdötte végig a szabadságharcot, és mind a hárman Világos után emigráltak. De a legfiatalabb, a mérnök Gyula hazatért az emigrációból. Később az államvasutak főfelügyelője és a keleti pályaudvar, valamint számos jelentős vasúti híd tervezője lett.

A legidősebb testvér, Rochlitz Béla 1824-ben született Rozsnyón.⁸⁴ Kultúrmérnöki tanulmányokat végzett, és a szabadságharc idején mint utásztiszt szolgált. 1849 június 20-ától a feldunai hadsereg vezérkaránál volt beosztva mint százados.⁸⁵ A világosi kapituláció idején Komáromban volt, majd Hamburgba emigrált. Rövidesen Londonba ment, ahol nyelvtanítástól élt.⁸⁶ Rochlitz, aki Angliába érkezésétől kezdve az ott ismeretlen Béla név helyett az Albert Július Rochlitz nevet használta, 1852. augusztus 1-én brit kormány támogatásával a *Marborough* hajón Szumrák Ernő társaságában útnak indult Ausztrália felé. Tele naiv reményekkel és bízva abban, hogy rövid időn belül 12 000 font értékű arany tulajdonosaként önálló életmódot tud majd folytatni, a 25 éves fiatalember egy meglehetősen jól felszerelt csoporttal Melbourne-ből elindult a Mount Alexander táján elterülő aranymezőre. A csoport tagjai közt volt Szumrák, Sadler, két német ékszerész és egy angol orvos két fia.⁸⁷ A csoport Prihoda és társai közelében Forest Creek és Spring Gulley táján keresett először aranyat, de nem voltak szerencsések és öt heti munka során csupán 1 és fél uncia (kb. 4 dkg.) aranyat találtak. Ezek után Beersingbe ment a kis csoport, ahol sikertelenségeikért társait okolva Rochlitz otthagytta őket, és egyedül ásott arany után. Sikert így sem ért el és 1855 júniusában egy dagerrotip-stúdiót nyitott Ballaratban.⁸⁸

1856-ban Beechworthbe költözött ahol társas viszonyba lépve egy helyi fényképésszel műtermüket mint „Ackley és Rochlitz, dagerrotip-művészek” hirdették.⁸⁹ Beechworthi tartózkodását nyilván hosszabb időre tervezte, mert egy tíz angol hold nagyságú birtokot vásárolt, amelyre Adelaide-ből hozott szőlőpalántákat ültetett.⁹⁰ Ugyanakkor iratain kultúrmérnökként szerepelt.⁹¹ Bekapcsolódva a közösségi életbe a helyi énekkar karmestere lett.⁹² Nyelvórákat is adott, majd egy romantikus városliget építési tervet dolgozott ki, amelyet a helyi tanács ugyan elfogadott, de ebből az idők folyamán semmi sem lett.⁹³ Egyéb tervei sem jártak nagy sikerrel. Rövidesen dagerrotip-felszerelését ponyvás szekérre rakva járta a közel s távolban fekvő birtokokat. Az ausztráliai „bush”-ban töltött életéről így írt: „Reggel rossz ágyból jókor költ a hideg ... Lovadnak kis nedvesített zabot ádsz, magad teát veszel be, útnak indulsz compas szerint, ezer lábnymokkal találkozol, de nem segítenek: keresztbe útaddal mély vágású gyalog utak húzódnak, ezek marha és juhjárások a vízhez mind éjszakeről délnek, és nem segítenek. Ha füstöt látsz magas tetőről az előtted félezer mfre terülő fatengerben akkor emberekre vagy bushfire-re találsz. Ha fence-re (sövény) bökkensz, addig kerülsz míg ... slip-panel (csúszó deszkázatra) érsz, ezt mind a hármat kiemeled, szekereddel bemegy, a 3 rudat visszahelyezed és köverve a kerékvágást, mely a benső dominiumba egy új slip-panel által hoz. Ott áll két vagy több fedél, mely alá a szénát sat. teszik, körülötte 3 négy egymásba vezető drafting yard-ok és azon túl az úri lak, mögötte konyha sat. tán kert az úriház körül, vagy mögött. Bemegyek az első élő emberlányhoz és a ház feje után kérdezősködöm. Kijő, vagy behív, ki vagyok, mit akarok megmondom, ha munkám nem kell Colonia szókás joga szerint Accomodation-t for a night kérek, megadják, ez vacsora, ágy, reggeli ... másnap egy kis szobát munkámra rendezek és míg munkám van maradok, vagy új utamat conversatióban eleve leíratván, tovább állok. Fogadtatásom eddig mindig igen szíves volt, és nagyobb tisztelet és sympathiával váltak el tőlem mindig mint üdvözölték az idegen jövevényt, de mindig gentlemanként bántak velem azonnal.”

1862-ben Melbourne-ben találjuk, ahol brit állampolgárságot váltott ki, és akárcsak tíz esztendővel előbb Londonban, mint nyelv és zenetanár működött.⁹⁴ Ez időben készíthette el később Londonban kinyomtatott *Geelong-Melbourne Railway Polka* című zeneszerzeményét, amelynek címlapján volt magyar vezérkari századosként szerepel.⁹⁵

Rochlitz Béla, mint megannyi középosztályból idegenbe szakadt politikai menekült, sokat remélt, sok mindenhez kezdett, végül is életét a realitásokhoz kellett igazítania és pénzre váltani a XIX. századi tanult politikai menekültek el nem rabolható kincsét: a nyelvtudást és zeneismeretet és az európai újdonságban jártasságot — a fényképezést. Az, hogy szinte minden társas kezdeményezését felbontotta, arra következtet, hogy nem volt könnyű, alkalmazkodó természetű. A hatvanas évek közepe táján Rochlitz Béla visszatért Londonba, ahol egy egyetlen számot megérő angol nyelvű folyóiratot adott ki, amelynek nehezen kihámozható sorai kiegyensúlyozatlan szerzőre mutatnak.⁹⁶ 1867 után visszatelepelve Magyarországra, angol nyelvmester lett a pesti egyetemen. 1894-ben halt meg.⁹⁷

Béla testvére, Kálmán 1825-ben született.⁹⁸ 1848 októberében hadnagyként szolgált a 15. honvédszászlóaljban, majd Bayer vezérkari főnök segédtitkár lett. Amikor az osztrákok Budát ostromolták, három gyűjtőhajót és négy kövel megterhelt uszályt bocsátottak le a lánchídnál, hogy ezekkel a honvédség csepel-szigeti hajóhidját elpusztítsák. Rochlitz Kálmán példamutató egyéni kezdeményezéssel és bátorsággal elfoglalta ezeket a hajókat és ezáltal

meghiúsította az osztrákok tervét. Görgey ekkor soron kívül kapitánnyá nevezte ki. A fegyverletétel Aradon érte.⁹⁹ Ezután egy ideig nem tudunk hollétéről. Az ötvenes évek közepén valószínűleg Bécsben az orvosi fakultáson tanult, mert ott 1859-ben orvosi diplomát állítottak ki számára.¹⁰⁰ Lehet, hogy mint orvost ekkor bevonultatták a lombardiai osztrák seregbe, ahonnan átszökhett a piemonti oldalra. Három héttel a villafrancai béke után Liverpoolban hajóra szállt és a *William Carvill* fedélzetén 1860 január 25-én Melbourne-be érkezett, ahol bátyja várt rá.¹⁰¹

Rochlitz Kálmán rövidesen homeopata rendelőt nyitott Melbourne-ben, majd 1862 július 26-án hivatalosan is elfogadták orvosi képzettségét.¹⁰² 1866 júniusában Melbourne-ből Sydneybe költözött, ahol a város közepén, a Wynyard Square-en nyitott orvosi rendelőt.¹⁰³ Két évvel később hajóra szállt San Francisco felé, ahonnan az akkor éppen megnyílt transzkontinentális vasúton New Yorkba utazott. Ott sem maradt soká és rövidesen Le Havre-be hajózott.¹⁰⁴ 1870-ben hazatért Magyarországra.¹⁰⁵ 1862-ben egy könyvecskéje jelent meg Londonban a tengeri betegség okairól.¹⁰⁶ A Rochlitz Kálmánról megjelent írárok emigrációjának idejét közvetlen a világosi fegyverletétel utáni időre teszik.¹⁰⁷ Azonban 1859-es bécsi diplomájára hivatkozó ausztráliai feljegyzés és vándorútjait felsoroló könyvecskéje, amelyben beszámol a hajóutakon, vasutakon, valamint postakocsin elszenvedett rosszullétének okairól bizonyítja, hogy csak 1859 után emigrált. Bár az Angliában 1872-ben megjelent tanulmányának célja az volt hogy bizonyítsa, a tengeri betegség nem más, mint egy inaktivitás által súlyosbított klausztrofóbia, könyvével emléket állított színes, hányatott menekült életének is.

Sokkal köznapiabb volt az erdélyi születésű Spech Edvárd orvos élete. Nem tudjuk, hogy részt vett-e a szabadságharcban vagy sem, de miután 1848-ban 21 éves lehetett, valószínűleg szolgált a honvéd hadseregben. 1865-ben érkezett Melbourne-be a *Fearnought* nevű hajón és még ugyanazévben állampolgárságot szerzett.¹⁰⁸ Érkezése után Ballaratba ment, ahol 1871 május 10-én bekövetkezett haláláig, mint jó nevű homeopata orvos működött. Ennek ellenére szegényen halt meg, és a helyi német egyesület fizette ki temetési költségeit.¹⁰⁹

Még kevesebb adat maradt Regnes Lajos után, aki 1852-ben érkezett Melbourne-be a *Dremona* nevű hajón, és egy évvel később a castlemaine-i kórházbizottság tagja volt.¹¹⁰ 1853-ban Melbourne-ben élt és az abban az évben kiállított állampolgársági bizonyítványa szerint Magyarországon született és negyvennégy éves volt. Ezután nyomavész.

Többet tudunk Kempf Józsefről, aki 1820-ban született Budán és a pesti egyetemen szerzett orvosi diplomát 1844-ben. A szabadságharcban mint honvédorvos vett részt, majd emigrált.¹¹¹ Nem tudjuk mikor nősült, de amikor 1865-ben neve feltűnik Queensland fővárosában Brisbane-ben, már vele volt magyar felesége Erzsébet. De még az év végén elhagyta Brisbane-t és délebbre, Sydneybe költözött.¹¹²

„Kérditek talán, miért hagytam el *Brisbanet* hol félig-meddig már megtelepedtem volt? Felelet: 1-szor, nem bírtuk kiállani a pokoli forróságot, amely Fahrenheit hőmérője szerint rendszeren 100—110 fok (ca. 40 C.) körül volt; sem a milliárd mosquitó s más efajta szűrő legyeket és bogarakat, mik majd halálra kínoztak; 2-szor, borzasztó volt a drágaság; 3-szor rajtunk kívül egy magyar sem volt az egész városban; 4-szer a kormány az állambukás szélén állott ... annál fogva pénz nélkül voltak, senki sem tudott fizetni...”

Kempf rövidesen orvosi rendelőt nyitott Sydneyben. 1867-ben hivatalosan is elismerték mint orvost.¹¹³ Pár év ausztráliai tartózkodás után hazatért és Debrecenben folytatott orvosi

gyakorlatot.¹¹⁴ Ausztráliából írt érdekes leveleit Magyarországon a *Vasárnapi Újság* közölte. A hatvanas években felesége, Erzsébet volt az egyetlen Sydneyben élő magyar asszony és a házaspár kapcsolatot tartott számos sydneyi magyarral.

Zenészek

Rochlitz Bélán kívül, aki számára a zenével való foglalkozás csak időnként hozott bevételt, volt két magyar Ausztráliában, aki csak zenével kereste kenyerét. Ezek közül az egyik hivatásos zenész volt, a másikat a menekült élet tette azzá.

A pozsonyi születésű német anyanyelvű magyar állampolgár Hauser Miska Ausztráliába nem mint menekült vagy bevándorló érkezett, hanem mint világjáró hegedűművész. Az 1822-ben született Hauser 1840-től kezdve Európa és Észak-Amerika szinte minden nagyvárosát bejárta és 1854-ben, amerikai koncert útja után Sydneybe érkezve kezdte meg ausztráliai körútját. Hangversenykörútjának főbb állomásai Sydney, Melbourne és Adelaide voltak, és a szívében német Hauser német nyelvű emlékirataiban melegen emlékezett meg Dél-Ausztrália német telepeseiről akiknek vendége volt.

Mivel magyar állampolgár volt – és ez bizonyosan jobban is hangzott –, hirdetéseiben magát magyar hegedűművészeknek nevezte. Kapcsolatot tartott Ausztráliában élő magyarokkal is, amire bizonyították, hogy egyik Sydneyben megjelent magyar melódiákon alapuló szerzeményét egy magyar menekült tisztnek, báró Hainessnak ajánlotta.¹¹⁵ Hauser volt az első magyar művész, aki előadókörutat tett Ausztráliában.¹¹⁶

Udvardy József, idős Udvardy József és felesége Barbara fia 1815 táján született.¹¹⁷ A szabadságharcban mint élelmezési tiszt szolgált. A világosi fegyverletétel Komárom várában találta és onnan passzussal ment Hamburgba.¹¹⁸ 1852-ben az Egyesült Államokbeli Syracuse-ban élt, de zavaros nőügyei elől először Pittsburghbe, majd 1855 táján Ausztráliába távozott.¹¹⁹ Valószínűleg egyenesen az aranymezőkre sietett, de nem volt szerencsés, és kenyerét ezután gyarmatról-gyarmatra menve, mint vándorhegedűs kereste. 1866-ban meglátogatta Kempf Józsefeket a Sydney-től északra fekvő Minmi bányavároskában.¹²⁰ „Hét hétig vendégem volt Udvardy József hazánkfia, volt honti szolgabíró, most 50 éves

A pozsonyi származású Hauser Miska hegedűművész. (Illustrated Sydney News)

ember; de május 23-án görögdinnye s colonial-bor melletti farewell-toastok (búcsú-pohár) után Singletonba s onnan tovább New Englandbe utazott — hegedűjével. Nagyon mélabús; mint száműzött, kényszerűségből hagyta el hazáját s már 12 év óta New-Seeland, Victoriában és New South Walesben lakik honvágytól gyötörve. Igen tapasztalt *traveller* [utazó] s nagyon jószívű ember. Mintegy nyolc hónapig szenvedett csúzos szemlobban s igen közel volt a vak-sághoz, midőn orvosi hirdetményeimet olvasván, hozzám folyamodott, és sikerült is szerencsésen kigyógyítanom.”

Hauser Miska báró
Hainessnek dedikált
magyar zongora-
egyvelegének címlapja.

Sajnos látása egy idő múlva ismét rosszabb lett, és négy évvel később kénytelen volt felvétnie magát a Melbourne-i Jótékony Otthonba. Tizenöt évig élt ott az öreg honvéd, míg végül is 1885 július 13-án örökre bezárta vak szemeit. Pár hónappal Udvardy halála előtt megjelent a Magyarországra visszatért Vékey Zsigmond könyve, amelyben ezek, a kétségtelenül Udvardyra vonatkozó sorok találhatók:¹²¹

„A [magyar] spasmodic lelkesedésnek még a szabadságharcz dicsőítésében se lehet őszintesége, különben lehetetlen lett volna, hogy egy szemevilágától Ausztráliában megfosztott volt honvédnek a *Egyetértésben* közölt óhajtására, egész Magyarországon egyetlen élőlény sem reflektált! Pedig a sokat dicsőített szabadságharc egyik áldozatának ama szerény óhajtása volt Magyarországon meghalni, hogy hamvai szülőföldjének poraival egyesüljenek! Óhajtásának nyilvánított szavai azonban elhangzottak mint a Zahara sivatag közepén szenvedő kebléből kiszabadult sóhaj lett volna. Már 15 éve gondolja az angol humanizmus a Benevolent Asylum jótékony intézetében, a minőhöz hasonló kényelemmel ellátott jótékony intézete Magyarországnak nincs. Mind a mellett a száműzetésben megöszült és megvakult honvéd haza vágyott, de hiába vágyott ...”

Zsidó menekültek és telepesek

Hoelzel Herman Óbudán született, majd rabbiképzőt végzett. Elhagyva Magyarországot egy ideig Magdeburgban élt, majd Londonban dolgozott. A tasmániai közösség meghívására 1853-ban Hobartba ment, ahol mint az ausztrál gyarmatok első főabbiját iktatták be tisztébe. Három évvel később átvette a sydneyi közösség vezetését.¹²²

A magyarországi zsidóság nagymértékben támogatta az 1840-es éves reform mozgalmakat, amelyek liberalizmusából szervesen következett a zsidó emancipáció. A zsidók teljes egyenjóságát a szegedi parlament mondotta ki 1849-ben, elismerés gyanánt a zsidóknak a szabadságharcbeli szerepléséért.¹²³ Mind a szabadságharcban való szerepük miatt, mind a szabadságharc bukását követő zsidóellenes osztrák retorzió miatt érhetően sok volt a zsidó emigráns, és ezek közül számosan kerültek Ausztráliába.

Mauksch Bence a német nyelvű, forradalmi hangú *Pester Zeitung* szerkesztője volt. Komáromban érte a szabadságharc összeomlása. Kiutasítása után, mint a legtöbb komáromi honvédtiszt, egy ideig ő is Hamburgban élt, majd Londonba költözött, ahol börzespekulációkból és a magyarság igazát hangoztató cikkek bevételéből tartotta fenn magát.¹²⁴ Korabeli emigráns források szerint a hatvanas években Ausztráliában élt, de ausztráliai adat nem maradt utána.¹²⁵

Wolfgang Sámuel 1838-ban született Pesten. Valószínűleg Sydneyben szállt partra, mert tudjuk, hogy a hatvanas évek elején Sydneyből Melbourne-be költözött. Itt nevét Charles Dawsonra változtatta, majd szálloda-kocsmá tulajdonos lett, 1927-ben halt meg.¹²⁶

A komáromi születésű Wertheim József Ferdinándról és az úgyszintén komáromi születésű Wirtheimstein József Ferdinándról ellentmondó, egymást fedő adatok maradtak fent. Igen valószínű, hogy a két név mögött ugyanaz a személy rejlik. Két külön névre kiállított állampolgársági akta rögzíti a két nevet, de mind a ketten Komáromban születtek 1831-ben, mind a ketten a *Prince Maurice* hajón érkeztek 1853-ban Sydneybe és ezután mind a kettő nagyjá-

ból ugyanazoknak a New South Wales-i és victorai vidéki kocsmaszállodáknak tulajdonosaként tűnt fel. Elképzelhető, hogy Wirthheimstein a hosszú, és angol nyelvűek számára nehezen írható és kiejthető nevét Wertheimre egyszerűsítette, (Wirthheim - Wertheim angolok számára egyre megy!) és először ezen a néven szerzett állampolgárságot.¹²⁷ Hogy mégis később újra naturalizált Wirthheimstein néven, ennek oka talán az lehetett, hogy magyarországi örökség várományosa lett, és szüksége volt eredeti neve dokumentálására.¹²⁸ Komáromi születése és a szabadságharc kitörésekor 17 éves kora alapján Wirthheimstein valószínűleg szolgált a honvéd-hadseregben, majd emigrált. Sydneyből nyugatra vándorolva, hosszú gyarmati karrierje folyamán számos szálloda-kocsmatulajdonosa volt, és ha igaz, hogy a két név alatt egy személy rejtőzik, akkor Albury-ben, Chilternben és Corowaban valamint Beechworth-ben élt. Wertheim néven mint nagyra becsült polgár Chiltern polgármestere, majd Beechworthban a helyi szabadkőműves páholy egyik vezetője, a helyi kórházbizottság és a jótékonyági egyesület bizottsági tagja, és az oroszországi zsidókat segélyező bizottság titkára volt. „Wirthheimstein” haláláról nem tudunk — Wertheim József Melbourne-ben halt meg 1894 április 25-én hatvanhárom éves korában.¹²⁹

Lobstein József Leó, aki Ausztráliában Lyonel Lobstein néven szerepelt részt vett a szabadságharcban majd emigrált. A hatvanas években Ballaratban az aranymezők központjában élt, ahol két gyermeke született. Utódai Új-Zélandban és Nyugat-Ausztráliában élnek.¹³⁰

A pesti születésű, Kossuth szakállas Baume József 1859-ben érkezett Liverpoolból Melbourne-be a *Jessamine* nevű hajóval.¹³¹ Egy évvel később, amikor kiváltotta állampolgárságát, a fennmaradt iratok szerint 39 éves volt, foglalkozása szerint „artist” (művész).¹³² A fényképezésnek ebben a korai idejében angol nyelvterületen a fényképészt „Daguerrian artist”-nak nevezték. Valóban az ezt követő két évben Baume Józsefnek Melbourne városközpontjában volt fényképész műterme.¹³³ A Németországból bevándorolt Emilia Ehrenfriedet vette feleségül, és a házaspár rövidesen az új-zélandi Dunedinben telepedett le. Ott egy fiuk és egy leányuk született. Röviddel ezután Baume otthagya családját eltűnt. Rövid, nyom nélküli ausztráliai karrierjét bőségesen pótolta leszármazottainak széleskörű tudományos és politikai szereplése. Fia, Frederick E. Baume kiváló jogász és az új-zélandi parlament képviselője lett, akit az angol uralkodó lovagi rangra emelt. Frederick mindhárom fia átvándorolt Sydneybe, ahol a legidősebb fiú, Eric, 1965-ben bekövetkező haláláig Ausztrália egyik leghíresebb, legbefolyásosabb, polémiákra hajlamos lapszerkesztője és rádió kommentátora volt. Baume József dédunokái közül ketten államszövetségi képviselők lettek: Michael Baume, aki újságíróként kezdte, 1975 óta képviselő a canberrai parlamentben, míg unokatestvére Peter Baume, aki eredetileg orvosnak indult, politikai pályára lépve a liberális Fraser kormány idején számos miniszeri posztot töltött be, majd háta mögött hagyva a politikai életet, a közegészségügy professzora lett. 1994-ben a canberrai Ausztrál Nemzeti Egyetem kancellárjává választották.¹³⁴

Kevés jelentéktelen, egyszerű ember élt keresztül annyi borzalmat és szerzett olyan váratlan hírnevet halála után mint Weissberger Leó. Weissberger a Veszprém megyei Zellőben született az 1820-as években. Mint gyermek Egyiptomba került, majd Amerikába ment. A *Vasárnapi Újság*ban megjelentek szerint Amerikából Új-Zélandba menet hajótörést szenvedett és huszonhét napig hanykódott egy faládjában a háborgó tengeren, míg végre a vihar Új-Zéland partjaira vetette.¹³⁵ Innen a *Rotorua* nevű hajón 1862-ben Sydneybe költözött. Weissberger 1875-ben állampolgárságot nyert. Iratai szerint akkor szivargyáros volt Sydneyben.¹³⁶ A het-

venes években a Sydneyről délnyugatra fekvő Goulburn-be helyezte át szivargyárát. Ott halt meg 1888 június 9-én és ott is temették el.

Talán azért mert huszonhét napos tengeri hányattatása megviselte, Weissberger magányos, fukar ember lett és kétezer fontot kitevő hagyatékot hagyva végrendelet nélkül halt meg. A New South Wales-i hatóságok évekig keresték rokonait, hogy megszabaduljanak a kezelésükre bízott örökségtől. Az idő multával a messze idegenben elhunyt Weissberger örökségének híre egyre nőtt, és már mint milliomost említette a fáma. Így azután nem csoda, hogy az évek során 123 magyarországi Weissberger, valamint a világ más országaiban élő Weissbergerek tucatjai igyekeztek meggyőzni a sydneyi hatóságokat arról, hogy ők Goulburn legendává vált magányos fősvényének leghíresebb, legközelebbi és legméltóbb rokonai.¹³⁷

Vándormadarak

Amint az előző fejezetek mutatták, a menekültek között voltak akik csak rövid ideig tartózkodtak Ausztráliában, s ha maradt is nyomuk az ötödik kontinensen, az csak futólagos ottlétről tanúskodik. Az ilyen vándormadarak közé tartozott Damburgi Ede, Gallik András, Csillag Ferenc József, báró Hainess Artúr és Újlaky Lajos is.

Damburgi (Danburger) Ede őrnagy a negyvenes évek második felében részt vett az Egyesült Államok oldalán a mexikói hadjáratban. A szabadságharc hírére visszatért Magyarországra, majd 1849 közepén Kossuth az Egyesült Államokba küldte megbízottjaként. Korabeli emigrációs források szerint a világosi fegyverletétel után járt Ausztráliában, majd Angliába hajózott. 1850-ben halt meg Londonban.¹³⁸

Ausztráliai adat nem maradt fenn Gallik Andrásról, de saját írásaiból tudjuk, hogy a Gömör megyei születésű Gallik, aki Gallfy és Gálffy néven is ismeretes volt, mint tiszt vett részt a szabadságharcban, majd Párizsba emigrált. Onnan Amerikába vándorolt, ahol sikertelen üzleti vállalkozásokba kezdett. Később Új-Zélandon keresztül Ausztráliába ment, hogy a victoriái aranymezőkön keressen szerencsét. De itt is sikertelen maradt és mint téglavető, majd pásztor tengette életét. 1860-ban az amerikai polgárháború hírére visszatért a USA-ba és beállt az északiak seregébe, ahol őrnagyi rangig emelkedett. 1881-ben visszatelepedett Magyarországra, és Kassán halt meg 1885-ben.¹³⁹

Állampolgársági iratainak tanúsága szerint Csillag Ferenc József Magyarországon született, és 1853-ba érkezett Melbourne-be New Yorkból¹⁴⁰ 1856 szeptemberében, amikor megkapta az állampolgárságot, Victoria nyugati tengerpartján, Warnnamboolban volt szatócsüzlete. Akkor 28 éves volt. Csillag nyilván nem szívesen használta a szabadságharcot elnyomó császárra emlékeztető keresztneveit, és ezért csak a József nevet használta, és így is váltotta ki állampolgársági papírjait. De az ausztrál jogszokás, amelyik nem kifogásolja a családnevek megváltoztatását, ragaszkodik az eredeti keresztnevekhez, és Csillag József állampolgársági bizonyítványát rövidesen visszavonták, és egy Csillag Ferenc József névre szólóval cserélték ki. Ezek után a fiatal Csillag névvel nem találkozunk többé Ausztráliában. Minden adat arra mutat, hogy Csillag azonos volt azzal a Csillag József honvéd emigránssal, aki 1860-ban az Egyesült Államokban élt.¹⁴¹

Bár az Ausztráliában említett báró Hainess kiléte nem teljesen tisztázott, tudjuk, hogy egy Hainess Arturt 1849 júliusában a 10-es huszárezred hadnagyává léptették elő.¹⁴² Báró Hainess, aki a szabadságharc bukása után Párisban élt, 1852-ben érkezett Melbourne-be a *Sarah Sands* fedélzetén. Következő év júniusában Sydneybe költözött. Ez év októberében Új-Zéland kormányzója, Sir George Grey, a következő hirdetést tette be a *Sydney Morning Herald*-ba:¹⁴³

„Gróf ESTERHAZY szívesen venné, ha megtudhatná, hogy barátja és honfitársa báró Hainess vajon vissza tért-e Angliába vagy sem. Minden tudósítást köszönettel fogadunk. Cím: Kormányzói Palota, Auckland [Új-Zéland].”

A Sydneyben megjelenő *Empire* 1854 augusztusában foglalkozott Hainess báróval:¹⁴⁴ „Az osztrák császár fogadta az öreg gróf de la Motté-t és leányát, akik könyörögtek a császárnak, hogy kegyelmezzon meg báró Hainessnek, a jelenleg Ausztráliában élő menekült tisztnek. [Jelentések szerint] a kérelmet jóindulatúan fogják kezelni. Báró Hainess ezidőben Sydneyben él...”

Hauser Miska ausztráliai hangversenykörültja alkalmával, 1854 és 1857 között kiadatott egy, báró Hainessnek dedikált *New Music. Hungarian Airs* című kottát.¹⁴⁵ Több adat Hainessről nem található Ausztráliában.

Újlaky Lajos múltjáról keveset tudunk. Neve először Londonban tűnt fel, ahol Újlaky Lajos őrmester elvégezte a menekült tisztek által fenntartott tiszti iskolát.¹⁴⁶ Ezután mint hadnagyot említik, aki aláírta 1852 februárjában a Kossuthhoz intézett hűségnyilatkozatot.¹⁴⁷ Elfogadva az angol kormány segélyét,¹⁴⁸ 1852 július 14-én Plymouthból az *Arundel* hajón elindult Ausztrália felé, és több mint öt hónapos utazás után, november 26-án, Melbourne-be érkezett.¹⁴⁹ Neve ezután eltűnik Ausztráliában.

1864-ben Kertbeny listájában egy rövid, zavaros mondat idézi nevét: „Ujlaky L. ... A piemonti hadseregben. Ausztráliában, a harctéren halt meg. Ihász”.¹⁵⁰ Miután az információ nyilván Ihász Dánieltől, az itáliai magyar sereg parancsnokától ered, valószínű, hogy Újlaky visszatért Európába, és 1859 elején beállva Ihász seregébe, Lombardiában halt meg az olasz és magyar szabadságer.

A Spiniczhoffer legenda

Mihálovits Ferenc, Mihálovits Mátyás számvevő fia, 1821 augusztus 31-én született Baján.¹⁵¹ Világos után Londonba menekült, ahol Bush néven amerikai útlevelet szerzett. Ezzel az útlevéllel, amely tulajdonosát egy 5 láb 7 és fél hüvelyk (kb. 170 cm.) magas szürke szemű, szőke hajú, kerek barna arcú férfinak írja le, Mihálovits-Bush útnak indult a megszállt Magyarországra.¹⁵² 1852 szeptemberében lépte át az osztrák határt és útlevelével minden helyőrségi parancsnokságon lejelentkezve eljutott Pestig, majd onnan Bajára, ahová szeptember közepén érkezett meg. Ettől kezdve hol eredeti nevét használta, hol mint Bush szerepelt. Hat hónapig Baján maradt, ahol Mihálovits Ferenc néven 1853 március 30-án feleségül vette a 16 esztendőös Spiniczhoffer Eleonorát, akit nyilván már gyermekkorától fogva ismert.¹⁵³ Rövid idő múlva a fiatal pár, mint Francis Bush amerikai állampolgár és felesége, lejelentkezve minden útba eső Stadt und Platzkommandón a szász határ felé vette útját. Elhagyva Európát rövidesen az uruguayi Montevideóba mentek, ahol rokonaik éltek.¹⁵⁴ Ott két gyer-

Nagy László és Mihálovits Carolina esküvői ruháikban.

mekük született, Louisa és Sándor (Alex). 1860 táján a család elhagyta Uruguayt és Victoriába hajóztak, ahol a Red Bank körüli aranyföldeken kerestek szerencsét. Mihálovits a Csendes Óceánon való átkelés közben megbetegedett, és egy évvel később meghalt.¹⁵⁵

Eleonora, aki Ausztráliába érkezésétől kezdve a Caroline nevet használta, nem maradt sokáig özvegy. A victoriái aranymezőkön ő volt az egyetlen magyar asszony, és 1861 júliusában az aranyföldeken élő Nagy László sietve küldött neki egy részvétlevelet, amelyhez csatolt egy pár magyar szerelmes költeményt és egy jegygyűrűt. Egy hónappal később „An meine gute Caroline!” egy német szerelmes vers érkezett Herman B., red-banki német aranyásótól Carolinehez,¹⁵⁶ de hiába: a bajai özvegyasszony 1861 novemberében a magyar Nagy Lászlóhoz ment feleségül.¹⁵⁷ Nagy László Kecskeméten született, valószínűleg 1823-ban.¹⁵⁸ Kitanulta a szabómesterséget, és 1840 táján Párizsba ment, ahol kilenc évig élt.¹⁵⁹ Melbourne-be 1852-ben érkezett az Újlakyt is hozó *Arundel* hajóval.¹⁶⁰ Hét évig kutatott arany után és az aranymezőkön ismerkedett meg Mihálovits Ferencsel és családjával. A kecskeméti férfi és a bajai asszony házasságából három fiúgyermek született: William, Frederick és László, akik közül az utolsó rövidesen meghalt. Közben a család szerencsét hajszolva a négy gyerekkel újabb és újabb aranyföldekre vándorolt. Hat évvel házasságkötésük után Nagy László a New

SCHEDULE E.

19 VICT., No. 30.

(Copy of) Certificate of Marriage.

I Marcus Blake Brownrigg
 a Parson of the Church of England
 do hereby Certify that I have this day at the Parsonage
Sacklam River duly celebrated Marriage between

Ladislaus Nagy
Gold Miner Bachelor
of the Sacklam Diggins
Caroline Mikalovits
Widow
of the Sacklam Diggins

after Declaration duly made as by law required.

Dated this Twentieth day of November 1881

M. Blake Brownrigg { Signature of Minister

Signatures of Parties to the Marriage. { Ladislaus Nagy
Caroline Mikalovits

Signatures of Witnesses { S. T. Lucchesi
Reza Kerr

South Wales-i Grenfell község aranyföldjein bányaszerencsétlenség áldozata lett, és a már másodszor megözvegyült asszony Temorába költözött, ahol férjhez ment egy Henry Parker nevű ausztrál bányászhoz. Tizenegy esztendő múltán azonban Parkert is bányaszerencsétlenség érte, és a már harmadszor megözvegyült asszony egy ideig mint bábaasszony kereste kenyerét. Később elhagyta Temorát, és Coolamonba telepedett le, ahol Mihálovitstól született Louisa lánya, Mrs. Webster élt családjával.

Caroline Spiniczoffer igen hosszú életet élt, és a magyar asszony élő legenda volt Coolamonban, amikor jelen volt leánya 1924-ben megünnepeelt aranylakodalmán, ahol a család öt generációja — a bajai születésű Caroline, valamint leánya, unokája, dédunokája és ükunokája volt jelen.¹⁶¹ Amikor 91 éves korában 1928 november 20-án végül is meghalt, a helyi lap hosszasan írt róla, említve, hogy kora ellenére „végig megtartotta szellemi képességeit, csak a járással voltak nehézségei. Amellett nagy olvasó volt.” Temetésére összejöttek Ausztráliában szétszórott leszármazottai, köztük a Nagy fiúk és a Webster utódok — huszonkét unoka, huszonhat dédunoka és öt ükunoka — akik Coolamon lakosságának részvétele mellett temették el a nem mindennapi életet megélt bajai leány, Mrs Caroline Parker, született Spiniczoffer Eleonorát.¹⁶²

Magyarok New South Wales-ben

Voltak magyarok, akik, mint Rochlitz Kálmán, Udvardy József és a Kempf házaspár csak átmeneti ideig laktak New South Walesben. Mások évekig éltek New South Walesben, vagy a ránk maradt adataik csak ott említik őket. Ezek közé tartozott a hatvanas években Sydneyben élő, Szatmárról származó Morvay nevű magyar, és a Budáról Ausztráliába került Oszádi szabómester, akiket Kempf József említett egy levelében.¹⁶³ Ugyancsak gyér hír szól a magyar születésű de már Angliában brit állampolgárságot szerzett Hammerer Gusztáv hivatali altisztról, aki a *Sydney Morning Herald* jelentése szerint „a részegség szenvedélyének mértéktelen rabja lévén” egy sydneyi italszékből halt meg szívszélhűtésben 1854 márciusában.¹⁶⁴ A pesti születésű Klaubeck Ferenc, aki valószínűleg azonos volt egy komáromi „Kaludek” néven említett főhadnaggyal,¹⁶⁵ 32 éves volt 1857-ben, amikor a *Paulina* nevű hajón Brémából Sydneybe érkezett.¹⁶⁶ 1861-ben, amikor állampolgárságért folyamodott, Nundle aranyvidéken volt bányász.¹⁶⁷ Ugyancsak New South Wales vidéki városaiban élt többnyire a lengyel származású, de pozsonyi születésű, magyar állampolgár, dr. Flatau Marian, aki 1861-ben érkezett Melbourne-be a *James Baines* nevű hajón. 1869-ben, amikor brit állampolgárságot szerzett, 31 éves volt és Bowenfels-ben, a Sydneytől nyugatra fekvő Kékhegyekben (*Blue Mountains*) élt.¹⁶⁸ Később Bathurst-be ment,¹⁶⁹ ahol állítólag egy bizmut bánya tulajdonosa volt, majd 1882-ben Narranderrában működött mint orvos.¹⁷⁰ Élete vége felé Sydneybe költözött, és Mosmanban, a főváros szép öböl-negyedében érte el a halál 1926 január 19-én.¹⁷¹

Többet tudunk Asztalos Jánosról, Hollander Andrásról, Szirovy Gusztávról és Gyulay Gusztávról. Asztalos János Bólyán született, valószínűleg 1823-ban. Ha ez az évszám pontos, akkor 1848-ban csupán 15 éves volt. Nevét nem említi korabeli honvéd-jegyzék és így lehet, hogy nem vett részt a szabadságharcban. Az ötvenes-hatvanas években a horbély-mesterséget űző Asztalos János volt tudtunkkal az egyetlen Ausztráliába érkezett magyar, akinek az úti-

költségét nem az angol állam, hanem egy ausztrál kolónia bevándorlási alapja fizette. Asztalos, aláírva egy szerződést, amely szerint megérkezése után Tasmánia gyarmati igazgatásának fog dolgozni, elfogadott 18 font útiutsegélyt, és ezzel Hamburgból a *Wilhelmsburg* fedélzetén Tasmániába hajózott.¹⁷² 1855 augusztus 26-án érkezett Hobartba, ahol rendőrnek osztották be.¹⁷³ De Asztalos valahogy kivonta magát kötelezettsége alól, és visszatérve mesterségéhez egy évvel később már mint borbély dolgozott Hobartban.¹⁷⁴ Innen 1858-ban átment Sydneybe, ahol először a Newtown kerületben, később a város közepén, a George Street-en, majd ismét Newtownban volt borbélyüzlete.¹⁷⁵ 1860-ban Asztalos megnősült. Feleségétől, az angol születésű Jane Eliza Gee-től öt gyermeke született, akik közül az első kettő fiatalon meghalt.¹⁷⁶ 1870-ben, röviddel azután, hogy ötödik gyermeke megszületett, a New South Wales-i Hill End-ben kitört az aranyláz és Asztalos elhagyva családját az aranymezőkre sietett. Ott 1871 szeptemberében megszerezte állampolgársági papírjait.¹⁷⁷ Többet nem tudunk róla. Felesége, Jane Asztalos nevét a kilencvenes évek közepéig megtaláljuk a Newtown címjegyzékeiben.

Hollander András Sámuel Kassán született. Huszonnégy éves volt amikor a *Cesar Godeffroy* nevű hajón 1852 decemberében Hamburgból Sydneybe érkezett.¹⁷⁸ 1858-ban, mint a Sydneytől északra fekvő Maitland lakója szerzett brit állampolgárságot.¹⁷⁹ Négy évvel később Sydneyben élt, ahol társtulajdonosa lett a Stewart & Company bor és fűszerkereskedő cégnek.¹⁸⁰ Kempf József szerint „igen jól megy üzlete; a gyarmati borokat mind magyar nevekre kereszteli; nagyon élelmes ember.”¹⁸¹ Vállalkozását több mint két évtizeden át vezette sikerrel. Feleségétől, Annie Maria Johnstontól négy gyermeke született. Otthonában, Sydney Redfern kerületében halt meg 1885 augusztus 20-án és a sydneyi temető anglikán részében temették el.¹⁸²

Korabeli források két emigrációba vetődött Hollander nevű honvédtisztet emlegetnek. Mind a kettő komáromi kapituláns volt, de keresztnévüket nem ismerjük. Az egyik Hollander lövész hadnagy, a másik főhadnagy volt amikor emigrált. Ez utóbbi 1850-ben az Egyesült Államokban élt.¹⁸³

Szirov Gyusztáv (August) cukrász tizenkilenc éves volt a szabadságharc idején, így igen valószínű, hogy mint honvéd harcolt a fegyverletételig. Neve a déli féltekén először 1863-ban tűnik fel, amikor a új-zélandi Otagóban a *Jane Lockhart* nevű hajóra szállt, Sydney felé.¹⁸⁴ Tíz évvel később Sydneyben brit állampolgárságot szerzett.¹⁸⁵ Bár címét gyakran változtatta, Szirov még harminc évig, mint cukrász dolgozott és mindig a fővárosban maradt. 1894-ben Sydney, Balmain kerületében élt – ez az utolsó adatunk róla. Akkor 65 éves lehetett.¹⁸⁶

Szabó Gyallay Gusztáv 1817 október 20-án született, birtokos nemesi családból. A kassai katonai nevelőintézetben, majd a pesti jogakadémián tanult. Később Angliában tengerészeti akadémiát végzett. A forradalom hírére hazatért és 1848 júliusában beállt a honvéd hadseregbe. Pályafutása mereven ívelt fölfelé: 1848 októberében már hadnagy, és a fegyverletétel idején alezredes. Aradon besorozták az osztrák hadseregbe.¹⁸⁷ Hogy hogyan és mikor hagyta el az osztrák birodalmat, azt nem tudjuk; a déli féltekén először Új-Zélandban találkozzunk nevével, amikor a 43 éves korában az aucklandi St. Máté templomban feleségül vette a 25 éves liverpooli születésű Mary Christine von Dadelszent.¹⁸⁸ Szabó Gyallay Gusztáv a következő évek során nevét szívesen és sokszor változtatta. A dokumentált variációk között szerepelt Gyallay-Gyulai Magyarország grófja („Count Peer of Hungary”), Gyallay-Gyulay,

Ógyallay Szabó, és de Gyulay. Végül is az Albert Gustavus Gyulay névnél kötött ki.¹⁸⁹ Lehet, hogy ebben szerepet játszott az a tény, hogy fiatal korában élt Magyarországon egy gróf Gyulay Albert altábornagy (1766—1835).¹⁹⁰ Azonban ha összehasonlítjuk Gyulay Albertről ausztráliai adatokból ismert korát, angol tudását, valamint jog- és katonai végzettségre való hivatkozását azzal, amit magyar források említenek Szabó Gyallay Gusztávról, akkor nem vitás, hogy a két személy egy és ugyanaz volt.

Gyulay Albert, ahogy őt végül is Ausztráliában ismerték, feleségével röviddel esküvőjük után áthajózott Sydneybe. Itt egy ideig mint külső munkatárs írt cikkeket a *Sydney Morning Herald*-nak, majd egy törvényszéki bíró asszisztenseként dolgozott.¹⁹¹ 1866-ban, amikor New South Wales állama a párisi világkiállításban való részvételre készült, Gyulay rövid időre a szervező bizottság titkára és francia fordítója volt.¹⁹² Ezután egy időre elhagyta az állami szolgálatot, és egy rézbánya ügyvezetője lett. De sokáig ebben az állásban sem maradt és 1870-től 1875 szeptember 10-én bekövetkezett haláláig ismét mint állami tisztviselő dolgozott.

Angol tudása és magas műveltsége ellenére Gyulay nehezen illeszkedett bele ausztrál környezetébe. Ha szerzett is egy jobb állást, nem tartotta meg sokáig és végül is mint kistisztviselő fejezte be életét. Talált befolyásos jóakarókat, de ezek szívesebben adtak ajánlólevelet neki, mint megfelelő állást. Egy ilyen levél szerint¹⁹³ „[Mr. Gyulay] ... Magyarországon született, ... igen művelt úriember, aki jól beszél a fontosabb európai nyelveket. Mint sok más hasonló helyzetben levő, nem talált magához illő állást itt és felesége, aki egy végtelenül finom úriasszony, tanításból kell hogy eltartsa magát és családját...”

A Gyulay házaspárnak hat fiuk és két leányuk született. Amikor édesapjuk meghalt, három fiú már nem élt. Gubányi Károly aki az első világháború előtti években járt Ausztráliában, meglátogatta Gyulay két fiát, Eleket és öccsét Attilát, Sydney egyik öbölmenti kertvárosában. Erről így írt:¹⁹⁴ „Sydneyben egy langyos decemberi estén ... vagy egy félórát tartott a hajóút a város közepéből a meredek falú zárt öböl, amelynek ragyogó, csendes vizében szelíden tükröződtek a csillagok, a partján pedig pompás villák foglaltak el egy-egy magányos sziklaormot... Folyondárral befutott kertrácsok között hamar feltűnt egy, amely mögött a villa kivilágított ablakai jelezték, hogy ott vendéget várnak... A ház előcsarnokában kissé öszlő, ötvenet meghaladó előkelő alak, a vendéglátó ház gazdája fogadott bennünket kifogástalan estélyi öltözetben, vele volt az öccse is, egy lebilincselő megjelenésű, daliás, szép férfi, akinek érdekes arca öntudatlanul is egyszerre megragadta figyelmünket és — Sydneyből egy pillanat alatt, messze tengereken át, kedves honi tájak felé röpítette gondolatainkat... A szoba minden bútora angolos volt, bár a berendezésen, a képeken, a dísz tárgyakon, a selyempárnás vesszőfonatú kényelmes székeken az igazi ausztrál stílus árnyalata ömlött széjjel.

Az egyik falon számtalan apró keret fölött, kissé elkülönítve, díszes rájában, acélmetasztű arckép függött. ... Középkorú, szakálás komoly férfit ábrázolt, attilásan, délceg, magyaros díszben. Amint ott álltam a keret előtt ... Gyulay Elek és öccse Gyulay Attila ... a született angol tökéletes kiejtésével ... kezdték magyaráztatni, hogy az acélmetasztű kép atyjukat ábrázolja, a magyar szabadságharc egyik kiváló alakját, az emigrációban Ausztráliába szakadt magyart, aki örök álmát is ott alussza...”

Hogy az átlag-ausztrál a magyar Gyulayhoz megközelítően tudja kiejteni nevüket, a Szabó Gyallay-Gyulayak harmadik generációja a név írásmódját Duloy-ra változtatta.

Magyarok a gyéribben lakott gyarmatokban

Az ötvenes- és hatvanas években az ausztrál földrészlakosságának többsége vagy New South Wales-ben vagy Victoriában élt, és az újonnan érkezöket is ide csábította ezekben az években az arany. De azért voltak kis számban magyarok, akik Dél-Ausztráliában vagy Queenslandben laktak, vagy életük egy részét gyarmatról gyarmatra vándorlással töltötték el.

Queenslandben szerzett állampolgársági bizonyítványt a Magyarországon született Staffinszky Kornél (Cornelius Julius) 1864 júniusában. Az iratokból csupán annyit tudunk meg, hogy 33 éves volt és a Brisbane-től nyugatra fekvő Toowoombában volt farmer.¹⁹⁵

Többet tudunk Riebe Gusztávról (Gustave Adolph). Riebe Pozsonyban született és 1862-ben érkezett Sydneybe a *Damascus* nevű hajón. Három évvel később kiváltotta állampolgársági papírjait és ezeken mint egy 32 éves, Sydney Parramatta külvárosában élő fűszeres szerepelt.¹⁹⁶ 1875-ben Brisbane-ben találjuk, ahol ugyancsak mint fűszerkereskedő kereste kenyerét és ahol új, most már queenslandi brit állampolgárságot szerzett.¹⁹⁷ 1881-ben földet vett Buderim Mountains-ben, Dél-Queensland csodálatosan szép hegyvidékén és ott mint mélyen vallásos kvéker, a helyi közösség vezető személyisége lett. Riebe szorgalmazta a tengeren túli növények meghonosítását és első volt Queenslandben, aki birtokán kávé termelt.¹⁹⁸ Tengert járó fiával növénymagokat hozott és egyedi és különleges trópusi fákkal és növényekkel szépítette Buderim vidékét. Riebe farmja a helyi kvékerok gyülekező helye volt, és volt birtokának egyik sarkát ma is „Quakers’ pocket”-nek hívják Buderim lakói. A filozófiát kedvelő Riebe 1897-ben írt egy vallásos könyvecskét, amely széles műveltségű, és teológiában jártas emberre mutat.¹⁹⁹ Hetvenedik évén túl is még mindig kétkerekes homokfutóban járta Buderim vidékét az öregúr, akit a helyi legenda máig is mint Buderim királyát említ.²⁰⁰ Az 1900-as évek közepén Riebe Red Hillbe költözött és tudjuk, hogy hetvenhat éves korában még ott lakott, de 1906 után nyoma vész.²⁰¹

Dél-Ausztráliában kiváltott állampolgársági bizonyítványa szerint Sivkovich Frigyes (Frederick Wilhelm) valószínűleg 1832-ben született Magyarországon „Sighet”-en. (Szigetvár? Máramarosziget?)²⁰² Az, hogy keresztnéveit még állampolgársági bizonyítványán is német formában használta, arra mutat, hogy német anyanyelvű volt. Bizonyára ez az oka, hogy 1860-tól kezdve, amikor megérkezett Dél-Ausztráliába, a német telepesek által lakott Barossa-völgy táján élt. Sivkovich 1860 és 1885 között, mint tanár működött Concordiában, Hope Valley-ban és Bismarckban (mai nevén Weeroopában), valószínűleg csak német nyelvű vagy kétnyelvű iskolákban.²⁰³ 1885 után már nem találkozunk nevével.

Nyulasy Károly neve hol itt, hol ott bukkan fel a déli féltekén; nem lelta helyét, sok minddel próbálkozott, sokhelyütt élt. Végül is sikerült magának nem csak egy tisztos megélhetést teremtenie, de megérte azt is, hogy gyermekei nagyra becsült polgárai lettek új hazájának. Nyulasy Károly születési helyét nem ismerjük. De tudjuk, hogy 21 éves volt 1848-ban és Kossuthtól kapott ajánlólevele szerint, egyike volt azoknak a nemes lelkű hazafiaknak, akik hazájuk szabadságáért a Habsburg-ház ellen harcoltak. 1848 májusától számos ütközetben vett részt és a fegyverletétel idején főhadnagyként szolgált Bem seregében.²⁰⁴ Egyebek közt részt vett a kápolnai ütközetben és valószínű, hogy onnan ismerte Mednyánszky Cézárt, akivel később mint menekült Párizsban találkozott, és ahol, akárcsak Mednyánszky, ő is aláírta a Kossuthhoz intézett hűségnyilatkozatot. Párizsból egy idő múlva átment Londonba, majd Kos-

suth, Lord Dudley Stuart, Lord and Lady Lyell ajánlóleveleivel felfegyverezve, 1853 augusztusába hajóra szállt Melbourne felé.²⁰⁵ Melbourne-ből egy csoporttal az aranyföldre szietett. Több helyen próbálkozott; Sebastopol Hill aranyföldjén a „Newcastle-men's” lelőhely részese volt és itt újszerű robbantási módszert használt, ami sikerrel járt és nagy érdeklődést keltett. Ő szerkesztette meg a környék bányaszabályzatait. Nem sokkal később beválasztották Ararat város bírósági tanácsába.

Nyulasy, aki ezidőtájt a „Melbourne and Ballarat” szálloda-italmérés tulajdonosa volt, 1858 táján Ballaratban feleségül vette Sarah Browne-t.²⁰⁶ Házasságukból három fiú és két leány született. Az egyre növekedő család egy ideig Új-Zélandban élt,²⁰⁷ majd 1876-ban Nyulasy Károly neve Cooktownban, Észak-Queensland trópusi városában tűnik fel, ahol akkor kiállított állampolgársági bizonyítványa szerint borkereskedő volt.²⁰⁸ Később, hogy gyermekeit tisztességesen iskoláztathassa, visszatért Melbourne-be, ahol a nyolcvanas években egy szövetárú üzlete volt.²⁰⁹ Gyermekeiből magasan képzett, környezetükből kiugróan nagyműveltségű férfiakat és nőket nevelt.

Legidősebb fiuk, Charles William, aki geodéta mérnök volt, a nyugat-ausztráliai aranyláz idején a Pilbara aranymezők főfelügyelője lett. Munkásságának emlékét őrzi a Mount Nyulasy Nyugat-Ausztrália északi Kimberley kerületében – az egyetlen ismert hiteles magyar földrajzi név Ausztráliában. Második fia dr. Francis Armand a melbourne-i egyetemen szerzett orvosi diplomát és jó nevű nőgyógyász lett. Számos tanulmánya jelent meg szaklapokban és 1922-ben, Londonban jártakor a nagynevű angol Királyi Orvosszövetség tudományos tagtársának iktatta be. Kapcsolatot tartott apja szülőhazájával is, a Magyar Orvosszövetség is levelezőtag-ságával tüntette ki. Ugyanakkor kiváló Shakespeare ismerő volt, aki irodalmi előadásokat tartott a melbourne-i rádióban. Csak igen későn nősült. Melbourne előkelő negyedében, Toorak-ban halt meg 1934-ben.²¹⁰

Öccse, dr. Arthur Nyulasy mint kultúrmérnök kezdte, de később Edinburgh, Párizs és London egyetemén orvosi tanulmányokat végzett. Visszatérve Ausztráliába bátyjával folytatott praxist, majd a nyugat-ausztráliai Perthbe költözött.²¹¹ Nagy szolgálatokat tett Perth lakosságának, 1897-ben. A városban veszedelmes kolerajárvány uralkodott. Arthur Nyulasy egyedül, minden orvosi és politikai gáncsokodás ellenére meggyőzte a hatóságokat, hogy a kolerát a város fertőzött vízellátása okozza, s ezáltal megakadályozta a járvány terjedését.²¹² Amikor kitört a búr háború, Arthur Nyulasy mint orvos-százados önként jelentkezett a nyugat-ausztráliai kontingensbe és taransvaali szerepléséért az angol uralkodó magas kitüntetésben részesítette.²¹³ Arthur, – bátyjához hasonlóan – kiváló szülész és nőgyógyász, elismert irodalmi szakember és tehetséges műkedvelő muzsikos volt.

Nyulasy Károly mindkét két leánya letette a melbourne-i egyetem felvételi vizsgáit, ami akkoriban nők között igen ritka volt. A két leány közül csak az egyik ment férjhez.²¹⁴

Nyulasy Károly gyermekei a korabeli társadalom sikeres és megbecsült tagjai voltak és a gyermekek hálával és szeretettel vették körül apjukat. Nyilván az ő közbenjárásukkal jelentek meg melbourne-i lapokban Nyulasy Károly szabadságharcos múltjáról és ausztráliai életéről szóló cikkek. A család számos tagja alapított egyetemi ösztöndíjakat, vagy hagyott hátra kórházakat és orvostudományt támogató alapítványt. Ezeket rendszerint szüleik, vagy elhunyt testvéreik nevében tették, biztosítva, hogy a Nyulasy név még hosszú ideig megmarad Melbourne egyetemi és orvostudományi emlékezetében.²¹⁵

A „csodálatos” Vékey

Vékey Zsigmond Zemplén megyében született nemesi családból 1825 táján. Sárospatakon és Késmárkon jogot végzett. 1847-ben ügyvéd lett, majd Eperjesen Sáros megye tiszti ügyésze. Mint a szabadelvű párt gyakori szónoka neve egyre ismertebbé vált a közeli megyékben. A szabadságharc a csatatérre hívta a fiatal ügyvédet. Egyik ütközetben megsebesült, majd felgyógyulása után Kossuth segédtisztje lett, és ebben a minőségben szolgált Világosig.²¹⁶ A fegyverletétel után egy ideig bujdosott. Később testvére, Antal révén szerzett egy komáromi passzust és ezzel Hamburgba emigrált.²¹⁷ 1851 elején már Londonban volt,²¹⁸ ahol azonnal belevetette magát az emigrációs politikába. Részt vett a magyar tisztképző tanfolyamon és kiállt azért, hogy az emigráció ünnepélyesen fogadja a Southamptonba érkező Kossuthot, ami a londoni menekültek akkori hangulatát ítélve politikai sikernek számított.²¹⁹ Kossuth megérkezése után rövidesen az Emigrációs Bizottság titkára lett és lelkes, vitákkal és párbajokkal fűszerezett irányító szerepet játszott az emigráció ádáz, egymást fúró-rontó küzdelmeiben. Kossuth oldalán a kevésbé radikális Thaly, Rónay, Klapka frakció ellen.²²⁰ Közben angol anyanyelvűek számára szerkesztett egy magyar nyelvtankönyvet, amelynek címlapján először szerepelt neve mint „Sigismund Wekey”.²²¹ A következő huszonöt évben számos alkalommal találkozunk még címoldalakon ezzel a névvel.

Vékey Angliát a *Midas* nevű hajón hagyta el, és 1854 elején szállt partra Melbourne-ben.²²² Pár héttel megérkezése után, 1854 április 22-én már megjelent egy cikksorozat első része a melbourne-i *Argus* napilapban, amely a szőlőtermelést szorgalmazta. Ezek a név nélkül megjelent cikkek rövidesen megjelentek könyv alakban is, ezúttal már a szerző, Sigismund Wekey neve alatt. Nem ő volt az első aki szőlőtermesztéssel foglalkozott Ausztráliában. Már az első flotta is vitt magával szőlő palántákat Sydneybe, és ezekkel sikeresen megindult a termesztés. Az 1820-as években Ausztrália mezőgazdasági úttörője, Macarthur kapitány a szőlőtermelést iparméretűre terjesztette ki Sydney környékén, Victoriában pedig a termelés 1834-től már ismert.²²³ Vékey cikkeiben a victorai szőlőtermelést minőségileg és mennyiségileg igyekezett magasabbra emelni és meggyőzni olvasóit arról, hogy Victoria klímája és földrajza hasonló Tokaj vidéké-

Vékey Zsigmond a *Vasárnapi Újság* 1876-ban megjelent számában.

Vékey szőlőtermelésről
megjelent könyvének
címlapja.

THE LAND,

IMPORTANCE OF ITS CULTURE TO THE GENERAL
PROSPERITY OF VICTORIA :

WITH A SPECIAL REFERENCE TO THE

CULTIVATION OF THE VINE,

ITS ADVANTAGES AND PROSPECTS.

BY

S. WEKEY,

Honorary Secretary to the Philosophical Society of Victoria. Author of an Exposition
of the Origin and Structure of the Language of the *Magyars*. with
Translated Specimens of Modern Hungarian Poetry. &c.

"FEED THE PLOUGH."—ARGUS.

MELBOURNE:

JAMES J. BLUNDELL AND CO.,

11, COLLINS STREET, WEST.

1854.

hez, és ezért, ha Victoriában bevezetik a Tokaj táján használt termelési módszert akkor a victoriái szőlő is világhírű lesz. Sorai egyaránt tükrözik a helyi viszonyokat alig ismerő magabiztos újonnan érkezett naivságát és a Tokaj lankáin felnőtt, hazaálmódó magyar mindent megszépítő, emlékeit:²²⁴

„Az az éles különbség, mely Hegyalja hegláncának északi és déli oldala közt található, a megfigyelőre olyan mély benyomást tesz, hogy azt nem felejtí el egykönnyen. A táj, amelyet

a Várhegytől északra találunk még nyár táján is ünnepélyes és szomorú. ... S ha elgondolkodva ezen a tájon, ... dél felé fordulunk, lehetetlen, hogy ne érezzük a természet nyelvének ékesszólását, amely az ember szorgos, alkotó munkájának eredményeként az aranygyümölcscsel gazdagon borított szőlőtőkéről felénk árad... Itt minden telve van duzzadó vitalitással, virágzó élettel. Tokaj és Sátoraljaújhely között gondosan kiszabott szőlőföld szőlőföldet ér egészen le a riszta országútig, amely összeköti e két várost, valamint a közbeeső kisebb falukat. Még lejjebb, az országúton túl, egy hatalmas síkság nyílik gazdag gabonával borított termőföldekkel, dús legelőkkel és messze nyúló erdőkkel amelynek messze határai mintha a távoli felhőkbe vesznének. ... Tokajban a szüret ideje október végére és november elejére esik. Ilyenkör mindenki dolgoz és vidám. A szőlőgazda, a kereskedő, a kocsmáros a dalolók és a táncolók mind spekulálva néznek a jövőbe; mindenki az új borról beszél, amíg a régit issza. Amikor a munkának vége, nappal zene szól, este bálokat rendeznek és házasságokat terveznek. Idegenek, látogatók, lovak, hintók, vadászkutyák, vadászok tűnnek fel mindenfelől. Az egész látvány olyan mint egy tarka gyülekezet; sokan ezek közül csak a szüretre jöttek ide, és senki soha nem látta őket sem előbb sem utóbb...”

A könyvecske végén egy prospektus közölte az olvasóval, hogy a szerző ideiglenes igazgatósága alatt és a legkiválóbb ausztrál szőlőtermelők bevonásával, megalakult a Victorian Vineyard and Fruit Garden Company (Victoriái Szőlészeti és Gyümölcstermesztő Rt.), amely tagjai részére 500 darab 10 dolláros részvényt bocsát ki. Az agilis Vékeynek sikerült Melbourne legfontosabb személyeit bevonni mint védnököket és igazgatósági tagokat, beleértve a kormányzót és a város polgármesterét. Az újságok hosszú cikkekben méltatták a szövetkezet megindítását, kiemelve a nagyszabású elképzelést, amely első lépésként 30 acre (22 katasztrális hold) városhoz közeli területen mesterséges öntözést és új módszereket irányzott elő. Különösen dicsérték a lapok a szövetkezeti eszme újszerű alkalmazását az ausztráliai mezőgazdaságban.²²⁵ A jól beharangozott megindulás ellenére Vékey első ausztráliai kezdeményezését nem koronázta siker. 1856 január 29-én az *Argus* jelentette, hogy a bár a társulat már két éve működött, egyetlen szőlőpalántát sem ültettek el. Másnap a részvényesek gyűlésén, ahol Vékey mint titkár jelent meg, elhatározták a társaság feloszlását, a tulajdonukba levő föld értékesítését és a befolyó összeg felosztását a részvényesek közt.²²⁶

Vékeynek volt elegendő más elfoglaltsága semhogy egy tervének kudarca elvegye kedvét. Az ernyedhetetlen Vékey már teljesen új utakon járt: ezúttal célja a victoriái tudományos élet megszervezése és felvirágoztatása volt. Egy ezt célzó Philosophical Society of Victoria, amely a híres angliai Royal Society mintájára egy tudományos akadémia jellegű intézmény szellemében igyekezett működni, 1854 augusztus 12-én tartotta első gyűlését Melbourne-ben. Ezen a gyűlésen az akkoriban szőlőrésztvényeseket verbuváló Vékey nem volt jelen, de a gyorsmozgású Vékey már jelen volt a második ülésen, sőt ott már ő volt az új társaság titkára. Nagyjából ugyanebben az időben alakult meg egy másik egyesület, a Victorian Institute, hasonló célkitűzésekkel, és így nem volt meglepetés, hogy a két társulat, felvéve a Philosophical Institute of Victoria nevet rövid idő múlva egyesült. Az új intézmény alapító titkára Vékey Zsigmond lett. Szerepét olyan lelkesedéssel töltötte be, hogy — nyilván későbbi visszafizetés reményében — saját költségén nyomtatta ki a társulat értesítőjét. Két év és 200 angol font ráfizetése után viták és ellentétek után lemondott, és apró-cseprő pénzügyekkel csúfította el az egyesülttől való eltávozását. Meg kellett hogy érje, hogy bár érdemeiről megemlékeztek, évekig tar-

tó viták után 25 fontot ajánlanak fel kiadásainak részleges elismeréseképpen. A rossz szájjízzel távozó Vékey nem tudhatta, hogy amikor már minden cikkét elolvasták, minden szövetkezetét, részvénytársaságát felszámolták, évszázadok távolságában is megmarad az az intézmény, amelynek alapjait ekkor, 1854 második felében ő segített lerakni. Ez az intézmény, a Philosophical Society of Victoria 1859-ben megkapván a királyi pátenst, azóta mint a magásra becsült Royal Society of Victoria működik.²²⁷

Valamivel lemondása után Vékey Bendigóba ment, és aranybányászattal foglalkozott. 1859-ben egy bányagép szabadalmat váltott ki. 1861 szeptember 23-án Bendigóban feleségül vette a nála húsz évvel fiatalabb, tizenhat éves skót származású Agnes Florence Warden-t.²²⁸ Alig hogy megnősült, az új-zélandi Otagóban kitört az aranyláz, és 1862-ben a minden eseményben részt venni igyekvő Vékey átkelt a Tasmán tengeren Otago felé. Ott pár hétig az *Otago Times* újságnak volt külső munkatársa, majd rövidesen visszatért Melbourne-be, ahol az aranyhírekre éhes ausztrál közönségnek egy gyorsan és ügyesen megírt könyvecskében számolt be Otagóról, amely két kiadást ért el.²²⁹

Visszatérése után újra a victoriái aranymezőkön találjuk Vékeyt, ahol aranybányász részvénytársaságokat szervezett, gépeket szabadalmaztatott és hogy családjának állandó bevételt biztosítson, 1866 táján Gaffney Creek aranytelepén anyakönyvvezető és postamester volt. Ezidőtájt alapította meg az Aladdin Aranybánya társaságot, valamint az azzal összefüggő Aladdin and Try Again (Aladdin és Próbáld Meg Újra) társaságot, amelyben számos ausztrál társának volt részvénye és amelynek ő ügyvezető igazgatója volt. 1870 májusában Vékey váratlanul megvette a társaság részvénytöbbségét, az általa kiválasztott igazgatósági tagokkal irodájában gyűléseket rendezett és így nagy összegekre rúgó határozatokat hoztak. Júliusban detektívek jelentek meg irodájában könyveit, levelezéseit lefoglalták és „gazdasági összeesküvés” címen bíróság elé állították.

Az alsóbb és felsőbbfokú tárgyalások közt eltelt időben Vékey gyorsan egy újabb könyvecskét írt, ezúttal a gyarmati joggyakorlat hibáiról, kitanítva a victoriái parlamentet, minisztereket, állami hivatalokat, rendőrséget, bíróságokat, ügyvédeket és orvosokat arról, hogy mennyire nem értenek az angol joghoz, és hogy mennyire korruptak. Könyvében beharangozta, hogy még négy könyvecskét fog írni, hogy részletesebben elemezhesse és ismertesse a világgal a victoriái viszonyokat.²³⁰ Ugyanakkor leveleket írt az *Argus*-ba, magyarázva, hogy milyen igaztalanul alkalmaztak vele szemben egy amúgy is igaztalan törvényt.²³¹ A felsőfokú tárgyaláson, amelyet 1870 szeptember 24-én tartottak, az esküdtszék Vékeyt egy évi börtönre ítélte, míg ausztrál igazgatótársai közül az egyiket 6 hónapra, a másikat 3 hónapra ítélték el.²³² Büntetésének letöltése után Vékey rövidesen elhagyta Ausztráliát és családjával Amerikán át Európába ment, ahová 1876 folyamán érkezett meg. Pest és London között ingadozva végül is Pesten telepedett le. Itt — Farkas Márton ötletét követve — kibérelte az államvasutak személykocsijainak oldalát és hirdetési ügynök lett. Ugyanakkor népszerű előadásokat tartott utazásairól és 1885-ben *Utazásaim a föld körül* címmel megírta tapasztalatait. Vaskos könyvében, amely éleslátó megfigyelőre vall, részrehajlás nélkül dicsérte az ausztráliai adminisztrációs rendszert, Victoria fejlődését, és követendő példaképnek állította a magyarság számára az ausztráliai jóléti és gazdasági intézményeket. 1889 március 23-án halt meg Budapesten.

Vékey tehetséges, agilis ember volt, akit bárhová is sodorta az élet, mindig a fejlemények középpontját kereste és mindig vezető szerepre vágyott. Mert energiája fogyhatatlan volt és

tehetsége kétségtelen, célját látszólag mindig gyorsan elérte, de szelet vetve vihart aratott; türelmetlen oportunizmusa túl átlátszó volt és kezdeti eredményeit szinte törvényszerűen követte kudarc, de szerepe a Royal Society of Victoria megalapításában megőrzi nevét Ausztráliában. Ő volt az első magyar, aki hozzájárult Ausztrália szellemi fejlődéséhez — de ugyanakkor az első azok között a magyar emigránsok között is, akik csak keserű tapasztalatok után jöttek rá arra, hogy Ausztráliát nem lehet pár nap alatt meghódítani.

VISSZATEKINTÉS

Szívet cseréljen az, ki hazát cserél!

Tompa Mihály.

Számos országra kiterjedő kutatás hatvan magyar állampolgár nyomára talált az ausztráliai aranygyarmatokban. Ezek közül harmincnégy vett fel brit állampolgárságot. Az a tény, hogy hajólistákban, címjegyzékekben, újságokban, korabeli magyar és osztrák forrásokban való részletes, de a munka természetéből folyóan mégsem teljes kutatás még huszonhat más magyart is talált, arra mutat, hogy az azidőtájt az ausztráliai gyarmatokban partra szállt magyarok száma több lehetett, mint az a hatvan személy, akinek nyomára akadunk. Ezért aligha tévedünk, ha az aranymezők felfedezése utáni tizenhat évben, 1851 és 1867 között Ausztráliát megjárt magyarok számát 70–100-ra tesszük. Az ötvennégy felnőtt férfi közül huszonháromról biztosan tudjuk, hogy harcoltak a honvédhadseregben, vagy tíz évvel később a piemonti háborúban és így politikai menekültek voltak. Hozzájuk számíthatjuk azokat a magyarokat is, akiket külföldön ért a szabadságharc bukása és hazájuk határain kívül választották a száműzött sorsát. Elkeveredve a politikai okokból hontalanná vált többséggel, az aranymezők vonzottak délre kisebb számban világot látni indult utazókat és szerencsevadászokat, valamint magyar állampolgárságot viselő adriai matrózokat is. Bármennyire is egyedi és személyes tragédiának érezték hontalanságukat, a világosi katasztrófa után külföldre menekülő szabadságharcosok szociológiai szempontból nézve a politikai emigráns klasszikus típusai voltak; hátterük, hontalanná válásuk körülményei, valamint emigrációban eltöltött életük híven tükrözte a mindenkori politikai menekült ismertetőjeleit.¹

Demográfiai határozók és társadalmi háttér

Az Ausztráliába sodródott emigráncsoport demográfiai összetétele tipikus volt: a férfiak túlsúlya a menekültek között (az Ausztráliába kerültek között csak két nőről, Kempf Erzsébetről és Mihalovits Karolináról, valamint két gyerekről tudunk biztosan); a menekültek fiatal kora (kétharmada azoknak, akiknek korát ismerjük, 18–30 év közöttiek voltak partraszállásukkor és ezek közt a 25–29 évesek képezték a legnagyobb csoportot); valamint a tanultabb, valaha befolyásos, jómódú rétegből származóknak nagy száma, akik a menekült moz-

galmaknál szinte törvényszerűen nagyobb arányban találhatók, mint hazájukban, amelyet maguk mögött hagytak. Az Ausztráliába került magyarok közt kettő (báró Mednyánszky Cézár és báró Hainesz Artúr) főnemesi család sarja volt és a többiek között minden harmadik a lateiner középosztályból származott. A menekülés szelekciója által létrehozott társadalmi osztályeltolódást aláhúzta a tisztek nagy száma a honvédek között.

Feltűnő, hogy az Ausztráliában felfedezett magyarok között aránytalanul sok volt a nem-magyar nevű, annak ellenére, hogy a magyar nevet viselő bevándorlót könnyebb volt a kutatás során felismerni, mint azt, akinek neve idegen hangzású volt. Az idegen hangzású nevet viselők között a zsidó volt a legtöbb (pl. Wirtheimstein, Lobstein, Weissberger), valamint a német nevű, (pl. Jungwirth, Boldner, Spech, Riebe), de akadt az emigránsok között nem egy szláv nevet viselő is (pl. Prihoda, Szumrák). A zsidó vallásúak arányon felüli részvételének egyik oka nyilván szabadságharcot támogató magatartásuk volt és az emiatt érthetően várható osztrák retorzió, de aranymezőkre jöttükben szerepet játszhatott élelmes, új lehetőségek iránt érdeklődő természetük is.

Úton Ausztrália felé

A Világos után elmenekülők vagy komáromi passzussal mentek nyugati irányba, vagy ott-honi bujdosás után lépték át nyugati irányban az osztrák határt. Csupán egy Ausztráliába került honvédről (Schwartz Károlyról) tudjuk, hogy Törökországon keresztül menekült. Bármilyen útvonalon is jöttek, az emigránsok kevés választást nyújtó, gyakran kényszerű vándorlásai híven tükrözték a mindenkori menekültek mozgulatainak kinetikáját. A gazdasági előnyt kereső kivándorlóval ellentétben, aki hazája elhagyásakor már tudja, hova indul, az akut, kritikus helyzetből menekülő emigráns terv nélkül megy számkivetésbe és egy hazája határához közeli menedékhelyen próbálja átvészelni a száműzetés idejét. Félreismerve a körötte össze-csapódó történelmi hullámok erejét és irányát, korai változásban bízik, és mielőbbi hazamenetelt remél. Amint azonban múlik az idő és a remélt politikai változás egyre távolabbi ködökbe vész, az emigráns ideiglenes menhelye egyre inkább egy sehová sem vezető, földrajzi és lelki félúti állomássá válik, ahonnan az út nem visz sem vissza, sem előre. A menedékországi vendéglátók kezdeti jóindulata, türelme és pénzsegélyei apadni kezdenek, és az emigráció túlfűtött, egymást vádló levegőjében az idegek felőrölődnek. Végülis a pártoskodások, az egymástól való elidegenedés legalább annyira hozzájárul ahhoz, hogy a földönfutó elhagyja ideiglenes menedékét, mint az ottani élet mindennapi nyomora. A hazavezető út bezárult; a menekült tengerentúlra néz, ahol a ritkán lakott földrész még szívesen látja az újonnan érkezettet és ahol talán rámosolyog majd a forgandó szerencse vagy a honvágyat elhessegető kaland. Az 1849 és 1852 közt eltelt több, mint két esztendő elég volt ahhoz, hogy a szabadságharc menekültjei rájöjjenek helyzetük kilátástalan voltára és vagy pusztá elkeseredésből, vagy álmodat kergetve, nekiinduljanak az óceánokon túli, ismeretlen világnak.

Ellentétben Ujházy Amerikába induló települő-csoportjával, akik célpontot tűztek maguk elé, az Ausztráliába igyekvőket nem kötötte össze egy közös jövőbe vetett hit. Ausztráliai útjukat átmeneti kalandnak tekintették és egyénenként, vagy kis csoportokban, Dél-Amerika és

Afrika érintésével tették meg a hosszú utat Ausztrália felé. De tudunk tizenegyről, akik Amerikát megjárva, már mint tapasztalt aranyásók érkeztek a Csendes-óceánon át Victoriába.

Magyar és lengyel aranyásók a bendigói országúton

Az ötvenes években Ausztráliába hajózó magyarok többsége Melbourne-ben lépett szárazföldre. Azok, akik hajója Adelaide-ben vagy Sydneyben kötött ki, parti vitorlásokon vagy szárazföldön át többnyire szintén Victoriába igyekeztek.

Mivel ritkán akadt hajó, amely két-háromnál több magyar utast hozott volna Európából, a magyar partraszállók egyedül, párosan vagy hárman-négyen és többnyire gyalog tették meg a több száz kilométeres utat a Melbourne-től északra fekvő aranymezőkre. Mégis, 1853 eleje és 1854 márciusa közt összeverődött egy kis magyar és lengyel bajtársakból álló csoport, akik tervezett, vagy véletlen találkozások után, nagyjából a Melbourne — Mount Alexander — Spring Gulley — Forest Creek útvonalat követték. Itt Forest Creek táján a „magyar sátorban” Rochlitz Béla így írta le életét:² Ruhám egy fehér kalap, egy kék pamut üng, fekete egy második, egy fehér daróc nadrág, egy csizma, melynek jobbját a körmön, balját a féslés lyukkal áldá. Házunk egy sátor. Élelem thea tej nélkül, kenyér nélkül sokszor, nyolc-tizenkettő munka, ekkor egy óra nyugvás, szalonna, kenyér és egy korty rumvíz cukorral; 1—3 munka, 3—7 főzünk, sütünk kenyeret, kávét tej nélkül, szalonnát és borsólevest, másnap vízlevest, harmadikon árpalevest, egy kis szalonnával, kétszer hétheten kis sajt, kétszer szalonnával kiperzselt vízben felmosott lisztből lett fánk. Ágyam két törzsökre fektetett 6 lécre szórt fagalyakon, 2 pokróc, és felettem 2 fehér pokróc, egy hétig fájtak csontjaim, most már kezeimet sem érzem. Dyarhőe és gyomorrontás a víztől és rossz ételtől. De én ép vagyok. A nap sokszor 100 fokos hőség, az éj oly hideg, hogy lábujjamba kap a görcs. Sokszor vízben álunk, megfázunk, ekkor hazajövetelkor lefekszünk. A nehéz munka szárít és az arcot kissé eltorzítja de mi ez arányban 12 000 Fonttal, mely önállást ad.” Később az északabbra fekvő aranymezőkre mentek és 1853 októberében Bendigótól 13 kilométerre, Beesring bányavidékén tanyáztak. Ez a csoport mintegy húsz magyarból és lengyel légiós bajtársból állt.

Akkoriban egy gazdagnak tűnő arany-ér vezetett a Beesringből az országút irányába és ismeretlen aranyásók az aranymezők szabályzatait semmibe véve, alagutakat fúrtak a Melbourne-be vezető út alá.³ Ezek az alagutak kétszáz méteren keresztül összeomlással fenyegették az országutat. A helyi arany-kommisszárius, Mr. Panton elhatározta, hogy a már-már összeomló út alatti régiót felosztja negyven arany-igényre, és ezeket kiosztja megbízható csoportoknak azzal a feltétellel, hogy azok az út felásása után azt megjavítják. 1853 október 15-én Panton Beesringbe lovagolt és meghívta az ott levő magyarokat és lengyeleket, hogy vegyenek át 14 arany-igényt a negyven közül. Mivel az igényeket azidőtájt négy-személyes csoportoknak adták ki, a csoport 56 magyar és lengyel száműzött aranyásóból állhatott és feltehető, hogy a csoport többségét az aranymezőkön nagyobb számú lengyelek alkották. A csoport magyarjai között volt valószínűleg Prihoda János ezredes, aki számos lengyel tiszttel együtt érkezett előző évben. Mivel Prihoda és Szumrák rövidesen találkoztak Mednyánszkyval Ballaratban, Szumrák és társa Sadler (ha még élt akkor) bizonyára szintén a csoportba tartozott. Rochlitz Béla, Szumrák hajótársa feltehetőleg szintén egyike volt az aranyásó-útjavító

társaságnak, bár akkor ő már Szumrák arany-igényének nem volt részese. A tizennégy arany-igényről, a magyar és lengyel tisztek beesringi társulásáról, valamint az aranyásó honvédek pontos hollétéről sohasem tudtunk volna, ha egy William Howitt nevű angol aranyásó nem haragudott volna meg Pantontra azért, hogy nem neki, hanem a lengyel-magyar csoportnak adta a gazdagnak ígérkező igényeket. Aranyásó éveit leíró könyvében Howitt keserűen panaszkolva tárta fel, hogy a magyar és lengyel menekülteknek kiosztott szakasz Bendigo déli végén, az országútnak Gibson station-tól [Ravenswood] északra fekvő része volt, mintegy negyed mérföldre a katonai állomástól („government camp”). Ez a leírás a helyet a bendigói országútnak a Rose Street közelébe eső részébe teszi, nem messze a „Rocks”-tól, ahol először találtak aranyat Bendigóban. Szép lenne, ha egyszer az ausztráliai magyarok és lengyelek emlékművet állítanának aranyásó hőseiknek ott!

Szétszéledés, kapcsolatok, csoportosulások

Pár évi keserves munka után, az aranykorszak kezdeti optimizmusa kiapadt és a mindennapi kenyeret más módon kellett biztosítani. Azok a műveltebb honvédek, akik nem hagyták el Ausztráliát, többnyire Melbourne-be vagy a szomszédos gyarmatok nagyobb városaiba költöztek, míg az iparhoz értők, visszatérve régi foglalkozásukhoz, üzletet vagy műhelyt nyitva letelepedtek az aranymezők fővényén nőtt városokban.

Voltak akik nehéz helyzetükben művészi hajlamaikat próbálták pénzzé váltani. 1854-ben egy magyar zenekar alakult; tagjai nyilván sikertelen aranybányász honvédek voltak, akiknek a muzsikálás nem csak lehetőséget adott arra, hogy egymás társaságában maradjanak, hanem zenéjükkel egy kis hazai légkört is tudtak teremteni idegen környezetükben. Vezetőjük talán Udvardy József volt, aki azidőtájt érkezett Melbourne-be és később is hegedűjéből élt. Az *Argus* dicsérőleg írt a zenekar működéséről:⁴

„Melbourne életének egyik kellemes vonása az utcai zene, amelyet az utóbbi esztendőben ideérkezett, magas színvonalú német és magyar zenekarok szolgálnak. Ezek a zenekarok általában fél tucat muzsikusból állnak és zenéjük a polgárok számára mindennapi élvezetet nyújt. Remélhetőleg a tehetős és jó ízlésű közönség nem lesz háládatlan a zenészekkel szemben, akik a polgárság hőkezű jóindulatában bízva szolgáltatják számukra a muzsikát. ... Ezek a tehetséges zenészek olyan országokból jöttek ide, ahol a zene, azt lehet mondani, hogy a földből nőtt ki, és remélhető, hogy zenetudásuk jó hatást fog gyakorolni gyarmati lakosságunk művészi ízlésének fejlődésére.”

Hogy ugyanez a zenekar költözött-e át Bendigóba, vagy ott egy másik alakult, nem tudjuk, de öt hónappal később az *Illustrated Sydney News* tudatta olvasóival, hogy⁵ „Sandhurstben [Bendigóban] jelenleg kiváló magyar és német zenekarok működnek. A zenekar tagjai fiatal vándorzenészek akik zenéje a legmagasabb rendű operazenekarokhoz hasonlító, és ... művészi színvonaluk még az első-osztályú óhazai művészeket is csodálatba ejtené.”

A hatvanas évek érkezével az aranybányászat módszerei megváltoztak. Az ezer és ezer aranyásó munkája nyomán a föld felső rétegéből már elfogyott az arany, és azok, akik még mindig aranyban látták a csillogó jövőt, társaságokat alapítottak, hogy nagyobb tőkét igénylő gépekkel fúrjanak egyre mélyebbre. Ekkor már a részvényesek többsége állandó munká-

ből élt és csak mellékkereset reményében fektette be pénzét aranybányákba. Hogy mind a bányatársaságot alapítók, mind a részvényesek közt voltak magyarok kitűnik abból, hogy 1864-ben és azt követő pár évben, Victoria állam hivatalos közlönyének oldalain egyszerre feltűnik a Hungarian Mining Company, a North Hungarian Mining Company, a 3., 4. és 5. North Hungarian Gold Mining Company, a Kossuth Gold Mining Company (ez utóbbinak az akkor már bórkereskedő Jungwirth volt az egyik fő részvényese) és a Kossuth Tribute Company neve.⁶ A lista távolról sem teljes és azt sem tudjuk, hogy részvényeseik mind magyarok voltak-e? De legalább egy részük magyar lehetett, jelezve, hogy bár a két kézzel való aranyásást addigra már legtöbbjük abbahagyta, még mindig akadtak magyarok akik összegyűlt pénzüket szívesen kockáztatták a csillogó szerencse oltárán.

Az aranymezőkről való elvándorlás egyre inkább szétszélesztette az amúgy is elszórt magyarságot, mégis többnyire kapcsolatot tartottak egymással. Különösen gyakori volt a kapcsolat a Sydneyben letelepedett magyarok között, akiknek munka- és lakásvizonyai megfelelők voltak. Ezért talán nem kell csodálkoznunk, hogy az első magyar egyesület alapítása és az első magyar politikai megmozdulás Ausztráliában nem Melbourne-ben, hanem a magyarok által gyérebben lakott Sydneyben történt. Mindkettőről Kempf József Magyarországra küldött levelei számoltak be:⁷ „Pedig óhajtván várjuk mindig a hazai leveleket s hírlapküldeményeket — ezúttal ez utóbbiakat már ily cím alatt: a magyar olvasó-egyletnek, Ausztráliában. E kis egyesületünknek, mely indítványomra keletkezett itt már van hat tagja; kevés de kinőheti magát s jól esik, hogy ily távolban is együtt vagyunk s összetartunk.” Nem nehéz rekonstruálni ennek az első ausztráliai magyar egyesület tagjainak névsorát. Tagjai voltak nyilván az alapító Kempf József és felesége Erzsébet, Gyulay, akinek házában találkoztak, és három másik a kilenc közül, akik Kempfet megérkezésekor Sydney öblében fogadták, valószínűleg dr. Rochlitz Kálmán, Udvardy, és a borkereskedő Hollander.

1868 március 12-én Sydneyben egy Henry O'Farrell nevű ír származású ember sikertelen merényletet tett az Ausztráliát látogató Alfréd edinburgi herceg ellen. Ez az esemény lett az indítója az ausztráliai magyarok első politikai akciójának. Amint Kempf írta:⁸

„Indignation meetingek [felháborodást kifejező gyűlések] tartatnak mindenütt, s mindenki siet kifejezést adni fellázadt érzelmeinek. A többi közt mi, kevés számú, de összetartó magyarok is tartottunk ilyen összejövetelt, Sydneyben, Gyulay honfitársunk lakásán, hol a közelében lakó magyarok mind megjelentek. Elhatároztattok, hogy e végre kinevezett bizottság által részvét-főirat intéztessék a herceghez, mely pár nap múlva tartandó gyűlésünkben végleg megállapíttassék. Némely más nemzetbeli idegen rossz néven vette, hogy mi magyarok, kik csak egy maroknyi számot teszünk ki itt, külön felíratot készítünk, a helyett, hogy a többihez csatlakoznánk ... Mi e vádat visszautasítottuk, kifejezván, hogy bár kevesen, de azért nemes érzelmekre épen oly képesek vagyunk, mint bárki más; a mellett hálával tartozunk az angol nemzet iránt, mely mindenben nagy és nemes, az volt irányunkban is, midőn menhelyet, segélyt és szíves barátságot nyújtott az 1848—9 évi gyászos események következtében menekülni kényszerült bujdosóinknak.”

Kempf József részben azért hagyta el Brisbane-t, mert nem talált ott magyarokat.⁹ A hazától távol élő magyarok örültek, ha számuk szaporodott vagy ha magyar látogatót fogadhattak: Rochlitz Béla Ausztráliába hívta Kálmán testvérét, és érkezésére még az egyébként magányos utakon járó Vékey is megjelent.¹⁰ Udvardy meglátogatta Kempfet és a világljáró Re-

ményi hangversenykörútján Levinynél szállt meg Castlemaine-ben. Aranymezőkön való találkozás hozta össze Nagy Lászlót későbbi feleségével, és a csendes, megfontolt Farkas Márton megkockáztatott néhány angol shillinget, hogy hirdetésével támogassa Vékey könyvének kiadását. Végül is, amint az évek múlásával egyre fogyott a magyarok száma, az öreg Farkas Márton lett az aranymezős honvédek emlékeinek letéteményese, akit az Ausztráliát járó magyar utazók felkerestek. Bár az öreg honvéd megtalálta helyét Melbourne-ben és számos ausztrál barátja volt, mégis úgy kívánta, hogy magyar ember álljon mellette utolsó óráiban.

Hazahívás, hazavágyás

Voltak akik ausztráliai útjukat kezdettől fogva csak rövid, átmeneti kalandnak — gyors meggazdagodási lehetőségnek tervezték. Mednyánszky Cézár, Prihoda János és Szumrák Ernő volt ezek között, és ők gazdagon, vagy szegényen, egy esztendőn belül elhagyták Ausztráliát. Valószínű, hogy a politikai menekültként érkezők zöme ugyancsak haza szándékozott menni, de maradtak, vagy azért, hogy több pénzt gyűjtsenek össze, vagy az otthoni politikai helyzet ijesztette el őket a hazameneteltől. Közben a fiatalon érkezett honvédek feje felett elmúlt az idő, a házassággal már nem lehetett várni, és, mivel magyar lányt nem találtak Ausztráliában, brit nőt vettek feleségül. Az angolul beszélő asszonyok angolajkú gyerekeket neveltek fel, és ha csak a férj nem akarta otthagyni családját, mint Baume és tán Asztalos tette, akkor bele kellett nyugodnia, hogy a kezdetben ideiglenesnek szánt utazás végleges letelepedéssé váljon. Csak Vékey Zsigmond volt képes rábírní angol feleségét arra, hogy gyermekeikkel Magyarországra telepedjenek.

A hazamenetel gondolata mindig velük volt. „Nézzetek utána, ha haza megyek, jöhetnek-e bizton?” — kérte Rochlitz Béla egy, az ötvenes évek közepén írt levelében Gyula bátyját.¹¹ Nem tudjuk, hogy milyen választ kapott, de maradt még és csak a kiegyezés után tért haza.

Voltak akiket már az ötvenes években is biztattak otthonról. Mihálovits Ferenc és felesége Montevideóban kapták kézhez sógoruk Bajáról küldött levelét. Ez levél, megérdemli hogy másfél évszázad után, legalább részleteiben, újra olvassuk:¹²

„Baja, Február hó 24e, 856.

Szeretett Ferkó sógor és Loti!

Montevideo December hó 5kén 855 kelt negyedik leveleteket Baján Február hó 20-k napján a kastélba Kukinsztal által kezemhez kaptam — meglepve olvastam, de haragudván is hogy ti mitőlünk még egy levelet sem kaptatok, csudálkoztam, hogy mi annak az oka de fel nem gondolhattam a leveleknek eltévedését, mert tőletek rendesen minden levelet megkaptunk. Most próbául irok ismét talán most megkapjátok, pedig utóbbi levelemben még azt írtam hogy Karátsonyra Mákos Metélre eljöttök, de ti bizon nem jöttetek. Most tehát hogy röviden írjam meg az itteni mint létet, az első, hogy az öreg Csejsei Péter folyó Február hó 10-én három esztendőös fályós betegsége után meghalt, és 11én délutáni 4 órákor a Kálvária

temetőben eltemettetett. ... a Sándor testvéred most leg közelebben volt nálam látogatni, kérdezte miként vagytok. Szeretett volna veled találkozni, mivel ő a Balaton szélén egy fordőnek tulajdonosa Zala megyében...

Dicsekedtek hogy egy 23 hónapos láncátok van, és egy pedig útba vagyon, nekünk az óta egy fiunk 15 napi élet után meg hala és most pedig vagyon egy kis Sándor nevű fiunk ki már 6 hetes, a Keresék a keresztelő koma ...

Ez előtti leveledbe kérdezted hogy miként vagyon itt Bácskába. Annyit felelhetek hogy nincs hiba a kinek kedvez a szerencse meg élhet, kereskedhet, a dolgozó ember dolgozhat, egy szóval mindenbe nyitva van az út minden neműekkel forgalódhat. Azért a mint értettem két leveletekből hogy haza szeretnétek jönni. ... annyival biztathatlak hogy jöjtek és azonnal jöjtek míg a nyár van, mivel itt is megélhet egy iparkodó ember, bár mibe kezd — és csak szerencse kell hozzá. A Sándor bátyád is kompanistának akart volna meg hívni hogy ha találkozhatott volna veled, mert hallotta, hogy itt voltál Baján, de már későn tudta meg. Az Andrára igen haragszik hogy anyai Juss részét elköltötte.

Előbbi leveletekből olvassuk, hogy a Sándor és Flórával megbocsájthatatlan haragra vagytok, és hogy hajba is kaptatok. Bizon vérző szívvel kellett olvasnunk mint a ti, mint pedig Sándor és Flóra panaszzal telles levelét. Boldog Isten hogy lehetek olyanok egymás ellen boszú forralók — gondoljátok vissza, hogy az élet csak készület az örök nyugalomra és ezt a kevés időt is haraggal töltjük be, azt ne tegyétok, hanem bocsászatok meg egymásnak egymás ellenébe tett megbántásért és gondoljátok oda, hogy most ti eljöttök ide körünkbe Szülötte Földetekre, és ők ott maradnak a nagy idegen földön. Minő súlyos fájdalom lesz az — csak akkor fogunk örülni, ha haljuk, hogy kibékültetek, és együtt fogtok szülötte szép hazátokba visza térni. Száljátok magatokba és bocsászatok meg egymásnak mert bizon soha az életbe nem látjátok egymást.

Ha hogy útnak indultok és ha már a Tengeren innen lestek, akkor írjatok levelet hogy tudjuk hogy már az innső részen vagytok. Mivel a levél úgy hiszem hogy néhány nappal hamarabb meg jön mint ti eljöhettek — ha hogy most leveleinket meg kapjátok siessetek haza, és haza szülötte földetekre, de azon hozzá adással hogy a Sándor és Flórával testvéri szeretettel váljátok meg — a vagy ők is jöjjenek véletek és ezáltal örömet szereznek nekünk — és pedig nagy örömet. A Sándor, és Florát tiszteljük és mondjátok meg nekik hogy mi oka annak hogy ők már nagyon régen nem írtak, a vagy talán meg sértve tartják magukat, a vagy talán ők sem kapnak levelet tőlünk. A Sándor szülői, és testvérei, atyai fiai egészségesek s mi változást sem tapasztaltunk vagy hallottunk közöttük. Most már emnyit a többit hagyuk akkor ha eljöttök, mert Milliő és Milliő mondani való van a mit tol le nem írhat, tsak nyelv hoszas idő alatt kibeszélhet. Tisztel az Oláh Király és üzeni hogy a Papagály életbe van és az neki az életbe mulatsága.”

Az utolsó oldalon maradt még hely Spinitzhoffer Jozefa számára:

„Hogy én is testvéri szeretetemet néhány sor által nyilvánítsam ara kérlek beneteket mivel a sors szétválasztani láczjk beneteket bocsájszatok meg egymásnak, hogy nekem örömet hozzatok hosszassan tartó szomorúságomra, és az tsak úgy derülhet fel ha békesség virul köztetek. — de még nagyobb öröm lepne meg hogyha együtt jönnétek kedvessen fogadot szép szülötte hazátokba — nékem egy kedves gyermekem van kinek Sándor a neve egéségessek vagyunk minyájan mit néktek is kívánunk, a Florát és Sándort csókolom és örömmel várom mind anyitoknak körünkbe jövetelét.

és maradtunk néktek Őszintén Szeretett

*Mihálovits Sándor
Spinitzhoffer Jozefa”*

Mihálovitsék megkapták a bajai hívo levelet, — de Magyarország helyett a csendes-óceáni utat választották Ausztrália felé.

Dr. Kempf József egyike volt azoknak, akik még 1867-ben sem tartották alkalmasnak az időt a hazamenetelre.¹³ „E napokban oly tudósítást kaptunk, mely bennünket a legellenkezőbb érzésekkel töltött el, a baráti öröm és az önző fájdalom érzésével. Dr. Rochlitz Kálmán hazánkfia és barátunk tudósított egy maga nemében gyönyörű levélben, hogy „Gyulay Albert Gábor, a párisi világkiállítás titkára, valamint ő is, néhány hó múlva hazájokba visszatérnek.” Vajha mi is azt tehetnők! Örültünk, hogy viszontláthatják kedves hazánkat, de megirigyeltük boldogságukat s megsirattuk távozásukat. Mikor mehetünk mi is? No, de az idő mindent megérlel — s kitűzött tervem végrehajtására még idő kívántatik.” Kempf információja részben tévedésen alapult; Rochlitz Kálmán valóban hazatért, de Gyulay Albert Ausztráliában maradt. Vajon mi tartotta Kempf Józsefet a kiegészítés után Ausztráliában? Csak 1871-ben tért haza.¹⁴

Akik maradtak, beilleszkedtek az ausztrál életbe. De bármennyire is hozzászoktak a meleg, nedves levegőhöz, a hánchullató eukaliptuszok fáradt, barnászöld leveleihez, környezetük gyakorlatias, de kimért hüvösségéhez, a magyar múlt része maradt életüknek. Flateau kezén mindig ott ragyogott egy piros, fehér és zöld kövekkel ékesített gyűrű,¹⁵ és Leviny Ernőt leányai gyakran látták könnyezni, amikor egy Kossuth albumot lapozgatott.¹⁶ Mihálovics, aki Bush-ra angolosította nevét, hazafias verseket írt az aranyföldeken és ezeket mint „Büsfalvi” írta alá,¹⁷ és Nagy László is magyar szerelmes verssel kedveskedett feleségének.¹⁸ Magyar könyveket szereztek valahogyan a messze Ausztráliában és ezeket kölcsönözték egymásnak, és voltak akik, mint Leviny, Flateau és Tintor, magyarok igazát hirdető angol nyelvű könyveket ajándékoztak Melbourne és Sydney könyvtárainak.

Az emlékek halványodtak, de valami veszteség-érzés mindig megmaradt. 1893 júniusában egy baráti látogatás során az Osztrák—Magyar Monarchia *Saida* nevű korvette vetett horgonyt Sydney öblében. Fedélzetén volt a fiatal Horthy Miklós tengerészhadnagy:¹⁹ „Egyik napon egy rokonszenves öreg úr jelent meg [a *Saida* fedélzetén] aki az 1848/49-es szabadságharc után vándorolt ki Magyarországból. Szép vagyont szerzett és nagy tekintélyre tett szert. A külsőleg nyilvánuló szerencséje azonban nem bírta a belsejében dülő hon-

vágyat enyhíteni. Mikor vacsora közben megkérdeztem, miért is nem jön haza, azt felelte, hogy fájdalmas csalódástól tart, mert azt várná, hogy otthon mindenki nyakába boruljon, pedig őt már senki sem ismeri és nem akadna, aki tudomást venne róla. Hogy örömet szerezzek, összehívtam magyar férfikarunkat s ez azután szebbnél szebb régi magyar dalokkal kedveskedett neki. Erre bizony kijött sodrából az öregúr, hangosan felzokogott és alig tudtuk megnyugtatóni.”

Ki lehetett vajon az öregúr? Talán a cukrász Szirovy Gusztáv, aki egyike volt azoknak a kevés sydneyi negyvennyolcasoknak, aki még élt 1893-ban? Kár, hogy Horthy Miklós, annyi év távlatából nem emlékezett már az öreg magyar nevére.

Halvány, másfél évszázadot túlélő nyomok

Maradt-e az aranyföldek magyar menekültjeinek valami nyoma is Ausztráliában, azonkívül, hogy a levéltárak köteteiben és porladó újságok lapjain itt-ott összeszedhettünk egy pár magyar nevet? Hagytak-e a magyar honvédek és telepesek maguk után maradandó eredményeket, az ausztrál ember számára máig is érzékelhető hozzájárulást?

Leviny ezüstműveit, különösen ausztrál állatokkal, növényekkel díszített darabjait ma a gyarmati éra ritka kincseinek tartják. Vékey Zsigmond sokat ígérő kezdeményezései közül csak egy, a mai Royal Society of Victoria maradt meg. Bár nevét az átlag-auztrál nem ismeri, a XIX századi Melbourne intellektuális életével foglalkozó történészek számon tartják Vékeyt és az ausztrál életrajzi lexikonban egy oldalas életrajz emlékezik meg róla.²⁰

Különös módon nem a nagyobb eredmények, hanem a kisebb közösségek életéhez való hozzájárulás volt az, ami megmaradt az átlag-auztrál emlékezetében. Túl a Leviny Ernőn, akinek ötvösműveivel minden koloniális ezüstművekről szóló szakkönyv foglalkozik, a victorai Castlemaine nyolcezer lakosa közt a Leviny név ma is szájról-szájra szálló hagyomány. Évtizedekig élve kis közösségében, és annak életét az európai kultúra és ízlés távoli másával gazdagítva, Leviny és leányai, Buda házukkal együtt összenőttek a kisváros történetével, és így fenntartották és talán örökké fenn fogják tartani az aranymezőkön a magyar aranyásók emlékét. Hasonló módon a Buderim Mountains apró közösségét egzotikus fákkal, bokrokkal, csodálatos növényekkel gazdagító Riebe Gusztáv neve, mint környezetét szépítő és közösségének életformájára ható kvéker vezető helyi legendává vált.

Harminc-negyvenre tehető azoknak a magyaroknak a száma, akik az ausztrál gyarmatokon megtelepedve utódokat hagytak maguk után. Ezek az utódok, akik a Mihálovits — Nagy — Spinitzhoffer leszármazottakon kívül, többnyire magyar férfi és brit feleség házasságából születtek, átlagon felüli mértékben értek el kiemelkedő karriereket. Baume József leszármazottai, Jungwirth János hasonló nevű unokája, Nyulasy Károly, Gyulay Albert és a lengyel-magyar Zichy-Woinarski utódai nem csak kiváló orvosok, köztisztviselők, jogászok és egyetemi kutatók voltak, de mint államférfiak, katonák és a szellemi kultúra támogatói is hozzájárultak az őseiknek menedéket adó ötödik világrész fejlődéséhez.

Hol sírjaik domborulnak

Az ausztráliai temetőekben, ahol a sírokat évszázadon túl is érintetlenül hagyják, megmaradtak az ősök többnyire elfelejtett, gondozatlan sírjai. Melbourne központi temetőjében „Martzky Farkas” felírásu sírkő jelzi a negyven évig victorai számkivetésben élő Küküllő megyei Farkas Márton pihenőhelyét. Ugyanebben a temetőben van eltemetve Pasquan Márton, aki elsőnek nyitott magyar vendéglőt Melbourne-ben. Távolabb, a szegények parcellájában, borsfák árnyékában, jeltelenül nyugszik a vakon elhunyt vándormuzsikus Udvardy József volt honti szolgabíró.

Melbourne St. Kilda temetőjében gazdag márványkereszt alatt alussza örök álmát Nyulasy Károly, valamint felesége Sarah és két fia. Nyulasy nyilván büszke volt rá, hogy kijárt neki egy ötágú nemesi korona, de fiai félreértve a korona formáját, királyi koronával díszítették apjuk sírkeresztjét ... Ugyanebben a temetőben nyugszik Boldner Sámuel is.

Victoria aranymezőin, egymástól távoli temetőekben hantoltak el megannyi magyart; Leviny Ernőt Castlemaine-ben, Jungwirth Jánost Ballaratban, Boldner Gusztávot Dunollyban, és a hosszú életű, 1908-ban elhunyt Schwartz Károlyt Smythesdale-ben.

New South Walesben is vannak negyvennyolcas sírok. Sydneyben van eltemetve Gyulay Albert és a kassai születésű Hollander András, míg a 91 éves korában elhunyt, háromszor megözvegyült bajai Spiniczhofer Eleonorát nagyszámú leszármazottai Coolamonban temették el. Első férje, Mihalovits Ferenc Red Bank-ben, második férje, Nagy László, Grenfellben nyugszik.

1848 március 15-én, amikor Petőfi Sándor pontot tett a Nemzeti Dal utolsó szakasza után, aligha gondolhatott azokra, akikre hősi halál helyett magányos élet, közös sír helyett pedig hazától, bajtársaktól távol eső sír várt. Messze sodorta őket a Kárpátoktól az Al-Dunáig érő nagy zivatar és a messzeségben is többnyire bajtársaiktól távol éltek és haltak meg. De érdemes elgondolkozni Petőfi szavain és eltűnődni azon, hogy annak aki túlélte a harcot, kijár-e az áldó imádság, s vajon szentté teszi-e a nevet a vér helyett fakadt izzadság és a számkivetett szenvedés.

HARMADIK RÉSZ 1868 — 1918

A BÉKEIDŐK VÁNDORAI

Tengerre magyar, tengerre!

Kossuth Lajos

Ubi bene, ibi Patria

Kiegyezés és emigráció

Bár a kiegyezés új helyzetet teremtett a politikai emigráció és az ország politikai vezetőinek viszonyában, 1867 nem jelentett éles elválasztó vonalat. A hatvanas évek folyamán szinte bárki hazatérhetett és még a messze Ausztráliából is visszatért egynehány magyar emigráns. Helyükbe új magyar bevándorlók érkeztek: a szabadságharcosok más országokból Ausztráliába vándorló késői utóhulláma, valamint az emigránsok külföldön született fiai. Ugyanakkor a kiegyezés utáni liberalizmus gazdasági felemelkedése két egymástól ellentétes kivándorló típust teremtett: a szakembereket és a földtelen parasztokat.

A kiegyezéssel megindult „békeidők” meghozták az ország gazdasági fellendülését. Míg a nemzet lelkesen ünnepelte szabadságát, több mint félmillió paraszt élt egy holdnál kisebb földön, és közel háromnegyedmillió földje nem érte el az öt hold nagyságot.¹ 1870-ig a nagyszabású építkezések még adtak munkát a kubikosnak beállt mezőgazdasági munkásnak, de a hetvenes évek depressziója elindította az ország legnagyobb békeidős kivándorló hullámát.² 1871-ben még csak 119 magyar vándorolt ki az Egyesült Államokba, 1879-ben már 1 518; a század végére az országot elhagyó emigránsok száma évente mintegy 270 000-et ért el.³ 1899 és 1910 között nem kevesebb mint egy millió magyar, szlovák és horvát-szlávón magyar állampolgár talált kenyeret és új otthon az Egyesült Államokban.⁴

A népesség ilyen nagymértékű kiáramlását látva, a kormány kénytelen volt, ha nem is korlátozni, de legalább szabályozni a kivándorlást. Engedélyekhez kötötték a kivándorlási ügyek működését és betiltották az útlevél nélküli kivándorlást (1881 XXXVIII tc.). Későbbi törvények (1903 IV tc. és 1909 II) megtiltották a fiatalkorúak engedély nélküli kiutazását, valamint a katonakötelesek, ítélet előtt állók és családosok kivándorlását. Úgyisint betiltották azok kivándorlását, akik nem tudták bizonyítani, hogy van útiköltségre pénzük. A törvény ugyanakkor felhatalmazta a belügyminisztert, hogy letiltsa a kivándorlást bizonyos országokba, és szabályozza a kivándorlás útvonalát — ez a felhatalmazás módot adott arra, hogy az állam növelje Fiume forgalmát. Ezenkívül egy Kivándorló Alap létesült, amelyből a visszavándorolni szándékozók útiköltségét támogatták. Nem vitás, hogy a törvényt sokan igyekeztek kijátszani, különösen katonaköteles, szegény parasztfiúk.

Amíg a kiegyezés új gondokat hozott a mezőgazdasági munkásoknak, a korlátlan liberalizmus és a gyors technikai fejlődés hatalmas mértékben segítette elő az ország ipari fellendü-

lését. Az ipari fejlődéssel együtt járt a kivitel növekedése, ez pedig magával hozta a Fiuméra épített magyar tengeri hajózás kiterjesztését.

A konjunkturális, liberális világban, amikor vagyonok keletkeztek és cégek mentek tönkre, a magyar ember bőkezűsége és néha nagyvonalú könnyelműsége is megtalálta áldozatait. Így azután a kor emigránsai közt mindig akadt egynéhány, akit kártyaveszteségek, közelgő anyagi csőd, zavaros nőügyek, vagy más, mélységes titokban tartott okok indítottak világgá. Mindezek a tényezők: a hirtelen gazdasági fellendülés, a magyar ipar és technikai szakértelem fejlődése, a tengeri hajózás kiterjesztése, a földtelen mezőgazdasági munkás nyomora, a Balkán háborúk és a világháború közeledése, hozzájárultak a határon túli forgalom és a kivándorlás növekedéséhez. Mint vízbeeső kő hullámai, melyek mennél távolabb érnek, annál apróbb rezdüléssé válnak, a magyar fejlemények hullámai húszezer kilométer távolságában elenyészőnek tűntek. De bármennyire is aprók voltak a hullámok, amelyek elérték a messzi ausztrál partokat, azok, akiket magukkal sodortak, megérdemlik, hogy megemlékezzünk róluk.

Ausztrália a századfordulón

Az 1867-et követő öt évtized Ausztráliában is a liberális-kapitalizmus fellendülésének korszaka volt. De amíg Magyarországon az ország politikai szabadságának visszaszerzése indította meg a kor gazdasági fellendülését, Ausztráliában a gazdasági fejlődés vezetett a nemzeti öntudat kialakulásához.

A hatvanas évek közepére a New South Wales-i és victoriái aranymezők legjavát már kiásták a felszínen, de új felfedezések hírére még mindig akadtak, akik hajlandók voltak szűz telepeken újramezleni. Az ilyen késői aranyláz vitte 1869 táján Boldner Gusztávot a victoriái Dunolly aranymezőre. A New South Wales-ben felfedezett arany vonzotta a hetvenes években Hill Endbe Asztalos Jánost és a nyolcvanas években Temorába Henry Parkert feleségével Spiniczhoffer Karolinával.

Ausztrália gazdagsága szinte végtelennek tűnt. Mire New South Wales és Victoria aranymezői kimerültek, aranyat találtak 1867-ben a queenslandi Gympie-ben. Az aranylázak versenyében Nyugat-Ausztrália volt a legkésőbbi benevező; 1883-ban a trópusi Kimberley vidékén találtak aranyat, majd tíz évvel később kitört az utolsó nagy aranyláz Coolgardie és Kalgoorlie gazdag aranyföldjein.

Ausztrália lakossága 1867-ben 1 483 246 volt; alig ötven évvel később, az első világháború kezdetén 4 940 952 emberről számolt be a statisztika. A lakosság számának ez a hatalmas megnövekedése elsősorban az arany felfedezésének volt köszönhető. De az aranykorszak nem csak a lakosság számát emelte, hanem elősegítette a földrész partoktól távolabbi területeinek benépesítését is. Előbb-utóbb az aranyásók és gyermekeik vagy földművelőkké és állattenyésztőkké váltak, vagy letelepedtek az aranymezők feltúrt talaján felszökkenő városokban. A vidék gazdasági kiaknázása vasutak építéséhez vezetett. Bár a gyarmatok önzése folytán a vonatok különböző nyomtávon futottak, mire a századforduló beköszöntött, ha átszálalásokkal is, vasút kötötte össze a négy keleti fővárost Adelaide-től Brisbane-ig.

A lakosság növekedésével egyidejűleg megindult az ipari fejlődés. Az iparcikkek túlnyomó részét még mindig Angliából, vagy az angol világbirodalom gyarmataiból hozatták be, de

1860-tól kezdve létrejött, vagy megerősödött a textilipar, az építőanyagok és italok gyártása, valamint a dohány-feldolgozás és a fémipar. Az ausztrál földrész gyorsuló népesedése és gazdasági fejlődése egybeesett a technikai fejlődést és gazdagodó jövőt ünneplő nagyszabású világkiállítások rendezésével. 1879-ben Sydneyben, 1888-ban Melbourne-ben tartottak világkiállítást, hirdelve hogy a fegyenctelepként indult távoli tengeri támaszpontot fejlődő gyarmattá érlelte az arany.

A magát büszkén brit gyarmatosnak nevező XIX. századi ausztrál sokban különbözött az anyaországi brittől. A kontinens önmagára utaltságra kényszerítő földrajza és a gyarmatosítás történeti tényezői kialakítottak egy lelkialkatában új embertípust. A fegyenc-gyarmati múlt hátrahagyott egy tekintély-ellenes hagyományt; az aranymezők rangokat, címeket nem ismerő szerencsejátéka, amely gazdaggá tette a szegényt, kialakította az egyén egyenrangúságának érzetét; mindez összeforrva a nemzeti legendává kikiáltott alkalmi-munkás, farmról-farmra vándorló birkanyíró életstílusával, mélyreható demokrata gondolkodáshoz, gazdasági téren harcos szakszervezetekhez és egy erős munkáspárt kialakulásához vezetett.

Az egyenlőség és a minden embert megillető méltóság elsősorban az angol szigetország fiaira, a többségben protestáns angol, welszi és skót származásúakra vonatkozott. Ezek kénytelenek voltak ugyan, bizonyos fenntartásokkal, elfogadni gyarmat-alapító társul a nagy számú ír katolikus lakosságot, de az angol-kelta eredetű telepeseken kívül mindenki mást idegennek tekintettek. Az Ausztráliába érkező nem-szigetországi fehér embert — különösen a település első száz esztendejében — nem érte komoly megkülönböztetés, de ha viselkedésében túlságosan „európai” volt, akkor, mint Vékey esete bizonyítja, könnyen elcsúszhatott az angol szokásmódok síkos talaján. Bár a gyarmati angol-kelta ausztrál irigyelte és ugyanakkor lenézte az anyaországi osztálytársadalom úri produktumait, egy pillanatig sem volt kétsége arról, hogy ő mint „British”, a világ legkiválóbb, mindenkin felülálló fajtájához tartozik.

A diszkrimináció különösen sújtotta a nem fehérbőrű embereket. Az aranyláz lendületében 1851 és 1855 között 17 000 kínai érkezett Victoriába, akik szervezetségük és munkabíráruk eredményeként sikereket értek el az aranymezőkön. Az újabb és újabb aranyföldrak felfedezésével a kínaiak bevándorlása folytatódott, és 1890-ig az újonnan érkezettek száma már elérte a százezret.⁵ A nehéz munkához szokott kínai szorgalma és munkakészsége irigységet és félelmet keltett mind az aranymezőkön, mind később a városokban. A sztereotipizált, alacsony bérért dolgozó kínai, aki ázsiai munkatempójával tisztességtelen versenyt kényszerít a fehér emberre és lerontja annak életszínvonalát és faji tisztaságát, félt és gyűlölt ellenség lett. A kínai-ellenes érzés az aranymezőkön időnként tömeges lincseléseket is váltott ki és ennek hatására az ötvenes évektől kezdve mind a négy keleti gyarmat törvényben korlátozta a kínaiak letelepedését.

A kínaiak bevándorlása elleni törvények jelezték a kezdetét a XIX. századi színes bevándorlók ellen hozott hasonló intézkedéseknek, amely — mint a Fehér Ausztrália Elve (White Australia policy) — 1972-ig sarkalatos kitétele maradt az ausztrál bevándorlási politikának, és mint ilyen nagy szerepet játszott minden, a sárga veszedelmet megelőző, nem-angol-kelta, fehér bevándorlás támogatásában. Ilyen, részben csendes-óceáni színesbőrű munkásait ellensúlyozó, államilag támogatott telepítési akció verbuvált Queenslandbe európaiakat, köztük magyarokat is a XIX. század második felében.

A lakosság megsokszorozódása és az államokat egymáshoz közelebb hozó utak és vasutak kifejlődése lehetővé tette, hogy a gyarmatok szövetségben egyesüljenek az angol korona fenn-

hatósága alatt. Bár a távol eső Nyugat-Ausztrália vonakodott egy ideig a szövetségtől, végülis 1901 január 1-én megalakult az Ausztrál Államszövetség (Commonwealth of Australia). 1914 augusztus 4-én kitört a háború.

Korai gazdasági kapcsolatok

A hivatalos osztrák érdeklődés első jele Ausztráliában Wilhelm Kirchner sydneyi porosz konzul tiszteletbeli osztrák konzullá való kinevezése volt. 1867-től kezdve Bécs lassan kiépítette hivatásos képviselőit Sydneyben. A legtöbb konzul osztrák családból származott; az 1904-ben kinevezett pusztakéri báró Forster Pál volt az egyetlen akiről tudjuk, hogy magyar volt.⁶ A konzulátus működése hozzájárult ahhoz, hogy a magyar kereskedelem és ipar tudomást szerezzen az ausztráliai lehetőségekről és része volt abban, hogy a Monarchia pavilont állított fel az ausztrál gyarmatok fővárosaiban tartott nemzetközi kiállításokon.

Az osztrák ipar fejlettebb volta biztosította, hogy a Monarchia pavilonjaiban az osztrák cégek száma felülmúlta a magyarokét. Ennek ellenére, az 1879-es sydneyi kiállításon és egy évvel később a Melbourne-i világkiállításon számos magyar árút mutattak be, köztük magyar borokat, keserűvizet, Dreher sört, és barack-pálinkát, gyógyszereket, Zsolnay porcelánt és a Goldberger cég textil gyártmányait.⁷ A legjelentősebb magyar kiállító azonban a Ganz és Társa cég volt. A cég sydneyi és Melbourne-i kiállításon való részvétele nem csak egy új fejezetet nyitott a magyar — ausztrál gazdasági kapcsolatokban, de hozzájárult az ausztráliai gyarmatok gazdasági fejlődéséhez és magyar szakemberek Ausztráliába való kivándorlásához is.

Ganz és Társa

A Ganz cég alapítója a svájci Embachban született Ganz Ábrahám vasöntő volt, aki 1842-ben Pestre érkezett, hogy ott a József műmalomban hengermalom beszerelésén dolgozzon. 1844-ben felállította saját vasöntödéjét Budán és tíz évvel később megkezdte a kéregöntésű vasútkerekek és malomberendezések készítését. A cég Ganz és Társa néven pár éven belül világhírré lett. Ennek ellenére a cég világpiaci szereplése csak a kiegyezés után kezdődött, amikor Mechwart András vezetése alatt sikerült olyan hengermalmokat készíteniük, amelyek megszabott finomságú lisztet tudtak őrölni. Ez mindaddig elérhetetlen kíváncsi volt. A Ganz hengermalmok gyártását 1875-ben kezdték el, és az ezt követő négy évben Ganz telepek és kirendeltségek nyíltak Európa-szerte és az Egyesült Államokban.⁸

Ganz és Társa 1879-ben, a sydneyi világkiállításon jelentkezett Ausztráliában először hengermalmaival. A kiállítás jelentésben ez állt:⁹ „Liszt hengermalmok. Első osztályú különírem. Három pár kéregöntésű hengermalom a magyar módszerű liszt készítésére, amely, mert a módszer bonyolultabb és költségesebb, sokkal kiválóbb, de ugyanakkor drágább árucikket eredményez mint a malomkő. A malmok szögmozgású fogaskerékkel vannak ellátva, zaj nélkül működnek. Külön figyelmet érdemel szerkezetük, melynek sajátossága, hogy elvonja a csapágyra eső nyomást. A kéregöntésű hengermalom terve, arányai és a kivitelezése elsőrendű és megérdemli, hogy a gyarmati molnárok felfigyeljenek rá.” Ganzék kiállítottak még

egy másfajta hengermalmot is, és ezzel második díjat nyertek. A fegyverek kiállítási csoportjában a cég gránátja és lövedéke nyert első díjat.

Az ezt követő évben Ganz és Társa részt vett a melbourne-i nemzetközi kiállításon, ahol minden gépük elkelt. A kiállítás sikerének következményeként a cég 1886 decemberében fiókot nyitott Melbourne-ben. Két évvel később a cég ausztráliai képviselőt az Austral Otis Engineering Company-nak adta át, akik alatt Ganz és Társa gyártmányai egy új fejezetet nyitottak meg az ausztrál malomipar történetében. Egy évvel a képviselő megnyitása után egy korabeli victoriái jelentés szerint:¹⁰ „Gyarmatunk minden fontosabb és sikeresebb malma Ganz gépeket használ, és nem túlzunk, ha azt mondjuk ... hogy a cég busásan megérdemli sikerét, mert gyártmányai révén Victoria malomiparát az elsők közé emelte.”

Ganz malmai rövidesen elterjedtek minden ausztráliai államban és Új-Zélandban is. Egy évtized sem telt el és az ügynökség már 558 hengermalmot adott el az ötödik kontinensen.¹¹ A Ganz hengermalmok ausztráliai hódítására jellemző volt, hogy a malomipar szaklapja, az *Australian Miller* nemcsak a Ganz cég működéséről számolt be minden számában részletezen, de helyet adott nem szakmabeli magyarországi híreknek is.

Még jelentősebb volt a cég villamossági osztályának megalapítása 1878-ban, amely az elektrotechnika minden ágában úttörő munkásságot végzett. A Ganz típusú transzformátorok és a velük való párhuzamos kapcsolás tette először lehetővé a központilag fejlesztett áram elosztását, és ezáltal az utcai világítást. Ausztráliában a rendszert a Ganz cég 1887-ben, az adelaide-i jubileumi kiállításon mutatta be először. Rövidesen rendelések érkeztek Melbourne-ből és a vidéki városokból is. Egy korabeli ausztráliai feljegyzés szerint¹² „nem vitás, hogy rövidesen minden nagyobb ausztráliai város gáz helyett villamosságot fog használni utcai világítás céljaira. Most, hogy Ganz és Társa megmutatták, hogy mit képesek elérni ezen a vonalon, számunkra kedvező, hogy működésüket kiterjesztették Ausztráliára is. ...Nemrég Melbourne és Sydney rendelték Ganzéktól központi áramfejlesztő telepet 30 000 izzólámpával.”

Az ausztrál piac jelentőségét jelzi, hogy a Ganz cég mérnökei Magyarországon egy speciálisan az ausztráliai viszonyoknak megfelelő gőzgépen dolgoztak a nyolcvanas években. Valószínűleg ennek volt köszönhető, hogy a cég Nyugat-Ausztráliától Tasmániáig számos ausztráliai bányától kapott megrendelést elektromos berendezésekre. A szaksajtó a híres ausztráliai Broken Hill bánya villamosítására szállított berendezésről, valamint az ezzel kapcsolatos dinamó és gyorsjáratú gőzgépről mint az ausztrál—ázsiai bányák legtökéletesebb világítási be-

Improve the Order of the Age.

GANZ'S

Famous Roller System.

NO MIMBUS ABOUT THIS. A PROOF FOR OUR OPONENTS.

An Average of
56
Roller Mills per
year sold, total
558
and the number of
Ganz & Co's Agency
in Australia.

The number of roller mills
in Australia
is the
Only Perfect Mill
in the World.

TOTAL OF GANZ'S MILLS SOLD IN ALL PARTS OF THE WORLD, **24,570**

The roller mill is the only machine in the world which is so simple and so perfect in its construction that it can be used in any part of the world without any alteration or modification.

No matter what system you are in, if you wish to improve the quality of your flour, or increase your returns, write us.

The Austral Otis Engineering Company Limited,
SOUTH MELBOURNE

Egy Ganz hengermalom hirdetés. (*Australian Miller*, 1896 június, hátsó borító)

rendezéséről emlékezett meg.¹³ 1896-ban Ganzék villamosították a victoriái aranyvárost, Bendigót.¹⁴ 1906-ban Ganz és Társa felmondta az Austral Otis társasággal való megegyezést és az ügynökség vezetését egy magyar mérnök, Haussegger Árpád vette át. A képviselőket később az osztrák Pjaff Pinschoff cég látta el. A világháború kitörésével a Ganz és Társa Ausztráliában található összes tulajdonát elkobozták és ezzel véget ért egy korszak, amely során magyar tudás komoly mértékben járult hozzá Ausztrália fejlődéséhez.

A Ganz cég ausztráliai működése kihatott egy másik magyar vállalkozás működésének Ausztráliába való kiterjesztésére. Ez a vállalkozás a Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaság volt.

A Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaság.

A Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaság 1897-ben alakult Budapesten. A részvénytársaság célkitűzése az volt, hogy teherhajó-járatot indítsanak Konstanza és a levantei kikötők között és erre a célra 1898-ban állami támogatást is kapott.¹⁵ Az eredeti terveken túlmenően a társaság *Attila* hajója 1904 elején kísérleti utat tett Ausztráliába és ezt követte rövidesen a *Nádor* ausztráliai útja.¹⁶ Ezek az utak állandó járatok létesítésére biztatták a társaságot. Következésképpen 1911 és 1912 folyamán új megállapodás jött létre a részvénytársaság és magyar kormány között, amelynek értelmében abban az esetben, ha a részvénytársaság rendszeres járatokat létesít Fiume és Ausztrália között, akkor a Magyar Állam 125 000 Korona államsegélyt fizet minden Fiume és Ausztrália közti tértijáratért.

A társaságnak aránylag kicsi, többnyire 2600–4300 tonnás teherhajói voltak. Ezek közül (zárójelben a kapitányok nevével) az *Attila* (Mikócs), *Erdély* (Kehrer), *Gróf Tisza István* (Thurzó), *József Ágost Főherceg* (Udvardy), *Kossuth* (Williams), *Orsova* (Banes?) és *Turul* (Kehrer) jártak Ausztráliában. A rendszeres járatot 1912 márciusában az *Attila* Sydney-be érkezése nyitotta meg. Ezt követte a *Turul* érkezése áprilisban. A hajók útjuk során megálltak Colombóban, Fiumében, Triesztben és Velencében, valamint Melbourne-ben és más ausztráliai kikötőkben is.¹⁷

A járatok Ausztráliából főleg gyapjút szállítottak és Magyarországból exportárúkat, közöttük a Ganz-gyár gépeit. De árukon kívül embereket is vittek a hajók, többnyire dalmáciai tengerészeket, akik közül egynehányan vagy megszöktek hajójukról, vagy útjuk során megtetszett nekik Ausztrália és visszatérésük után vándoroltak ki véglegesen. 1901 előtt 7 ilyen dalmáciai magyar állampolgár nyert gyarmati brit állampolgárságot — nem sok, de arra mutat, hogy ennek a számnak sokszorosa telepedett le a békeévekben Ausztráliában. Csak egy magyar nevűről tudunk, az 1885-ben Fiuméből Adelaide-be érkező Pézely Józsefről, aki állampolgársági bizonyítványa szerint hajóskapitány volt.¹⁸

A Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaság járatainak Ausztráliába való kiterjesztése egy új, szívfacsaróan szomorú fejezettel végződött. A rendszeres járatok megindulása olyan gyorsan sikeresnek bizonyult, hogy 1914-ben további fejlesztésekre a magyar törvényhozás egy újabb megállapodást cikkelyezett be, amely 1914 április 27-én nyert szentesítést (1914: XXIII). A megállapodás főbb pontjai szerint¹⁹

2. A társaság két éven belül vesz, vagy építtet az ausztráliai forgalom különleges igényeinek megfelelő, 11 csomó sebességű, négy új hajót, egyenként legalább 6000 tonna hordképességgel.
13. A hajók térfogatának legalább kétharmadát Fiume kivitele számára kell fenntartani.
20. A társaság által megszabott fuvardíjak nem lehetnek magasabbak, mint az észak- és nyugat-európai társaságok ausztráliai járatainak fuvardíjai.
42. A megállapodás időtartama 1914 július 1-től, 1929 június 30.
43. A társaság a szerződésben előírt összes kötelezettségeinek teljesítéséért 1 290 000 Korona államsegélyben részesül.
64. A társaság belföldön és hajóin rendszerint csakis magyar állampolgárokat alkalmazhat.

Ez a törvényhozásba iktatott megállapodás mutatja, hogy milyen nagy fontosságot tulajdonított az akkor még tengeri kikötővel bíró Magyarország Ausztráliával való gazdasági kapcsolatainak. Pár hónappal a törvény szentesítése után kitört a háború, és az Ausztráliát éppen akkor látogató *Turul* hajó ausztrál zsákmánnyá lett, hogy később *Corowa* néven járja az ausztrál kikötőket. A társaság hajói, melyeknek magyar zászlóira oly büszkén néztek az ötödik földrész kikötővárosainak magyar lakói, eltűntek örökre Ausztrália partjairól.

Az utóhullám

A kiegyezés után a magyar ipar, kereskedelem és hajózás fellendülése — mint fentebb szólunk róla — teljesen új típusú kivándorlókat eredményezett, érkeztek azonban ezekben az években is Ausztráliába magyarok, akiknek a kivándorlása valamiképpen kapcsolatban állt a negyvenkilences magyar katasztrófával. Ilyen kivándorló volt Vécsey Gedeon, aki, esetleg rokona lehetett az Aradon kivégzett gróf Vécsey Károlynak. Vécsey Gedeon 1838-ban született Deteken és tizenegy éves volt a fegyverletétel idején. Talán szüleivel menekült, vagy az osztrák seregben szolgálva a piemonti küzdelmek során lett katonaszökevény. 1871-ben Fidzsi szigetcsoporthoz Vanua Balavu szigetén találjuk, ahol földbérlete volt.²⁰ Tizenhét évig élt a szigetvilágában. Első angol feleségétől két fia született, majd megözvegyülve második angol felesége még egy fiúval ajándékozta meg. 1888-ban Vécsey New South Wales-be költözött, és ott halt meg 1914-ben.²¹ Leszármazottjai New South Wales Gosford városában és Queenslandban élnek.²²

Nem tudjuk, hogy Makutz Béla és Zimpel Vilmos ismerték-e egymást. Mindketten huszonöt évesek voltak, amikor Ausztráliába érkeztek, mind a ketten éltek Törökországban egy ideig és mind a ketten sikeres üzletemberek lettek Nyugat-Ausztráliában.

Makutz Béla Felsőbányán született 1857 szeptember 29-én. Fiatal korában a romániai Galațba ment, ahol nagybátyjának vasöntődéje volt és ott kitanulta a vasöntő mesterséget. Pár év múlva Törökországban találjuk, majd onnan Alexandriába ment, ahol szintén mint vasöntő dolgozott. 1882-ben Melbourne-be érkezett, ahol pár hónapig egy páncélszekrénykészítőnek dolgozott. Rövidesen mint kasszakészítő egy társsal önállósította magát. Tíz évvel később, 1893-ban a mindig sikeres, de örökké nyugtalan Makutz, a nyugat-auztráliai Murchi-

son aranymezőkre ment. Pár év múlva Nyugat - Ausztrália fővárosában, Perthben telepedett le, ahol páncélszekrény üzemet létesített. 1902-ben állampolgárságot szerzett; 1912-ben gyára ötven alkalmazottal dolgozott. Meggazdagodva, Makutz 7000 acre (ca 5000 hold) nagyságú búzatermő birtokot vett. 1885-ben elvette feleségül a melbourne-i Cecilia Albers-t. A sokat látott páncélszekrénygyáros 1923 augusztus 10-én halt meg Perthben. Fiai Ernest és Rudolf, valamint unokái vezetése alatt a cég elérte századik évfordulóját és neve közismert lett Nyugat-Ausztráliában, ahol szinte minden vasútállomáson van egy Makutz névvel büszkélkedő páncélszekrény.²³

A korszak másik sikeres nyugat-ausztráliai magyar bevándorlója Zimpel Vilmos volt, aki 1859 február 25-én született Pesten. Gyermekként, családjával Törökországba került, ahonnan tizenkét év múlva Londonba telepedtek át. Itt Zimpel egy bútorgyárosnak dolgozott és kitanulta bútorasztalosságot. Volt főnöke meleg ajánlólevelével 1884-ben Perthbe érkezett és megalapította a város szívében Nyugat-Ausztrália legnagyobb bútorkereskedését. Zimpel Vilmos és felesége Frances Nellie Harland nyolc gyermeke közül Cecil Edward folytatta az üzletet. Később ennek három fia vette át a cég vezetését. Egyikük, William Harland Zimpel egy második világháború utáni magyar menekült leányát, Mészáros Juditot vette feleségül és megtanult magyarul.

A honvédtisztek fiai

„...de nagyon kérem, ne gondolja rólam, hogy én „made in Germany” vagyok. Én Londonban születtem 1861-ben egy angol anyától és egy angol állampolgárságot nyert apától, ez utóbbi egyike volt azoknak a magyar hazafiaknak, akik Pulszky, Kmetty és Kossuth ... oldalán harcoltak, majd Angliába menekültek ...” Ezt írta egy levélben az ausztráliai irodalmi élet kiemelkedő egyéniségéhez, A.G. Stephenshez Walter E. Roth, a szabadságharcos Roth Mátyás és az angol születésű Anna Maria Collins fia.²⁴

Az apa, Roth Mátyás a bécsi egyetemen tanult, majd Padovában szerzett orvosi diplomát. A honvédhadseregben mint orvos szolgált és az összeomlás után Londonba menekült, ahol mint orvos működött. Különösen érdekelte a testnevelés és a tornászás gyakorlata a testi deformitások megelőzésére és ebben a tárgykörben számos tanulmánya jelent meg. Roth röviddel Angliába érkezése után megnősült. Angol feleségétől született három fia, Henry Ling, Reuter Emerich és Walter Edmund. Mindhárman hosszabb-rövidebb időt töltöttek Ausztráliában, de ez az idő elégséges volt ahhoz, hogy mindegyikük neve felkerüljön az Ausztrál Nemzeti Életrajzi Lexikon lapjaira.

Roth Mátyás legidősebb fia, az 1855-ben született Henry Ling Roth volt az első Roth fiúvér, aki Ausztráliában járt. Henry természettudományi tanulmányait részben Londonban, részben német egyetemeken végezte, majd Oroszországba ment tanulmányútra. Angol üzletemberek megbízásából 1878-ban a queenslandi Mackayba hajózott, hogy ott az ausztráliai cukornádtermesztést tanulmányozza. Cukornádról és a cukoriparról írt tanulmányait egy sydneyi tudományos folyóiratban tette közzé. 1884-ben visszatért Angliába, ahol egy ideig mint múzeumigazgató működött. Közben megjelentette a taszmániai bennszülöttekről szóló könyvét, amelyet ma is az antropológiai irodalom klasszikusai között tartanak számon.²⁵ Ezért

a munkájáért életfogytiglani kegydíjban részesült és szabadidejét haláláig különböző antropológiai tanulmányokra fordította. Az angliai Leedsben halt meg 1929-ben.²⁶

Öccse, Reuter Emerich Roth 1858-ban született az angliai Brightonban. Tanulmányait Londonban végezte és ott nyert orvosi diplomát 1881-ben. Röviddel ezután Sydneybe ment, ahol mint orvos működött. Már londoni iskoláskorában érdekelte a katonaság és belépett egy kadét lövészcsapatba. Érdeklődését Ausztráliában is fenntartotta és 1894-ben mint katonaorvost kinevezték New South Wales gyarmat hadseregében századosnak. A búr háború kitörésekor őrnagyi rangban New South Wales különítményével Dél-Afrikába ment és ott az orvosi szolgálat parancsnoka lett. Több ízben kitüntették. Sydneybe való visszaérkezése után alezredesi rangban az ausztrál hadsereg New South Wales-i részének főorvosává léptették elő. 1915-ben katonaorvosként részt vett az ausztrál hadseregnek a Gallipoli félszigetet támadó legendás törökországi harcaiban, majd később mint orvos-ezredes a francia fronton szolgált és megsebesült. Számos kitüntetés tulajdonosaként, mint tiszteletbeli dandárparancsnok ment nyugalomba 1921-ben. Reuter Emerich Roth, akárcsak apja, nagy propagálója volt a svéd típusú gimnasztikának és kezdeményezésére a testnevelésnek ezt a formáját bevezették New South Wales iskoláiba. Reuter Emerich Roth 1924-ben halt meg Új-Kaledóniában.²⁷

Walter Edmund Roth 1861-ben született Londonban. Oxfordban biológiát tanult, majd orvosi képzettséget szerzett. 1887-ben Brisbane-be hajózott. A következő öt esztendőben különböző iskolákban tanított, majd 1894-ben Queensland partjaitól és városaitól messze eső kórházaiban működött, mint orvos. Ekkor kezdett érdeklődni a bennszülöttek antropológiája és etnográfiaja iránt. 1897-ben megjelent az ausztrál bennszülöttekről írt úttörő tudományos könyve, az *Ethnological Studies among north-west central Queensland Aborigines*, amely szakkörökben világszerte ismertté tette nevét. Tudományos munkájával egyidejűleg a bennszülöttek gyakorlati problémáival is foglalkozott és 1904-ben a queenslandi bennszülöttek főfelügyelőjévé nevezték ki. Emberséges intézkedéseiről a földbirtokosok és politikusok nem nézték mindig szívesen, de mégis sikerült elérnie, hogy Ausztrália-szerte számos törvény jöjjön létre, amely védelmezte Ausztrália őslakóit. 1906-ban elhagyta Ausztráliát és dél-amerikai indiánok között folytatta etnográfiai és antropológiai tanulmányait. Dél-Amerikában halt meg 1933-ban. W. E. Roth tudományos munkájáért számos kitüntetésben részesült. Nagyszerű, ausztrál vonatkozású etnológiai gyűjteményének javarészét a sydneyi Australian Museum és a brisbane-i Queensland Museum őrzi.²⁸

Igen sokban hasonlított Roth Mátyás fiainak pályafutásához Duka Tivadar honvédtiszt Albert nevű fiának élete. Duka Tivadar 1825-ben született. Fiaral ügyvéd volt, amikor jelentkezett a honvéd hadseregbe. A világosi fegyverletétel idején hadnagyként szolgált Görgey táborában, majd Angliába menekült. Londonban orvosnak képezte ki magát és mint katonaorvos belépett az indiai egészségügyi szolgálatba. Elvett egy angol lányt, akitől két fia, Frank és Albert született. Közben Körösi Csoma Sándorról írt életrajzot és cikkei jelentek meg magyar folyóiratokban Indiáról. Ötven éves korában, mint alezredes vonult nyugdíjba és hátralevő éveiben széleskörű tudományos munkásságot folytatott, amelynek eredményei Londonban és Pesten jelentek meg. Első fia Frank ügyvédnek tanult és Londonban telepedett le. Második fia, Albert Theophilus Duka 1866-ban született. Apja nyomát követve Oxfordban orvosnak tanult. Nem tudjuk, hogy mikor érkezett Ausztráliába, de 1897-től a queenslandi Mackayban működött mint orvos. 1899 márciusában a queenslandi milícia orvosszázadosává nevezték ki és a búr háború

megindultával 1900 elején már Rodéziában és Transvaalban szolgált és elnyerte a „kiváló szolgálatok érdemrendjét”. A búr háború után egy időre visszaköltözött Angliába, de 1901 és 1903 között újra Queenslandben találjuk, mint orvost. Később véglegesen visszatért Angliába és az első világháborúban mint orvos-őrnagy szolgált az angol hadseregben.²⁹

Arthur Nyulasy és Reuter Roth után Albert Duka volt a harmadik olyan a búr háború ausztrál csapataiban szolgáló orvos, aki magyar negyvennyolcas szabadságharcos apa és brit anyja fia volt. Mind a hárman megállták helyüket és kitüntetésekkel tértek vissza. Különös, és elgondolkodtató véletlen: vajon tudtak-e egymásról és találkoztak-e egymással ezek a hasonsorsú magyar utódok a messze ágazó, távol eső frontokon?

Szakemberek

A magyar kereskedelem és ipar megjelenése az ausztráliai nemzetközi kiállításokon, a Ganz cég gyártmányainak ausztráliai térhódítása és a Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaság hajóinak megjelenése egybeesett az aranymezők világából a szolid fejlődés irányába induló Ausztrália kialakulásával. A magyar erők otthoni felszabadulása és az ausztráliai kereslet egy új magyar bevándorló típust teremtett: az alkotó, tért kereső szakembert. Ez az új típusú emigráns nem a körülmények áldozata volt, hanem mozgékony, vállalkozó szellemű, szaktu-

dása értékében magabiztos kivándorló, aki vagy szerződéssel a zsebében utazott, vagy biztos volt abban, hogy mindig talál helyet, ahol értékelni fogják tudását. Partot érve nem gyötörte honvágy, nem terhelte tragikus emlék, hanem önbizalommal, tettere vágyva és az új környezet iránti érdeklődéssel szállt ki a hajóból.

Ilyen szakember volt a már említett, kassai születésű Haussegger Árpád. Haussegger, aki a budapesti műegyetemen szerzett 1899-ben elektromérnöki diplomát, huszonöt éves korában lett a Ganz cég munkatársa és két évvel később Melbourne-be ment, hogy átvegye a cég képviselőiét. 1909-ben megnősült és a következő évek során ausztrál felesége, Lilian Henriette Ruffin két leány és három fiúgyermekkel ajándékozta meg. Három fiának, akik mind mérnökök lettek, szép magyar hangzású neveket választott, az első Vilmos Árpádnak, a másodikat László Péternek és a harmadikat Kálmán Mihálynak keresztelték. Az ezerkilencszáztíz évek elején az akkor Ausztráliában tartózkodó Gubányi Károly

Haussegger Árpád.

meglátogatta Haussegget Melbourne Hawkesburn körzetében és melegen számolt be házigazdájáról könyvében.³⁰ Haussegger, aki az első világháború idején ellenséges állampolgárnak számított, sok zaklatásnak volt kitéve és csak évekkel a háború után tudott egy ausztrál felvonót gyártó cégnél, mint mérnök állást szerezni. Mint a Loft Engineering Co. helyettes vezetője 1951-ben halt meg Melbourne-ben 76 éves korában. A kilencvenes években huszonegy unokája és 35 dédunokája élt Auszália-szerte, köztük unokája, a televízióból ismert interjúvoló Virginia Haussegger.³¹

Ugyancsak a Ganz hengermalmok ausztráliai bevezetésével kapcsolatban került Ausztráliába Kovács István molnár. Kovács, aki Budapesten született, Sydney Kensington külvárosában működő Kimpton and Sons buzaörlő cég hengermalmainak beszerelésére érkezett Ausztráliába és később a cégnél maradt mint főmolnár. Korán, negyvenéves korában halt meg. Halálhíreről az ausztráliai malomipar lapja számolt be 1898-ban, említve, hogy józan, gondos és előrelátó ember volt és ezért, korai halála ellenére, felesége és hét gyermeke nem fognak hiányt szenvedni.³² Igen valószínű, hogy Kovács csupán egyike volt azoknak a magyar malomipari szakembereknek, akik a Ganz hengermalmok bevezetése kapcsán Ausztráliában települtek le.

A kor hivatásos hátterű telepesei közé tartozott Dattner-Jacobson rabbi, aki Magyarországon született. 1877-ben az egyházközség meghívására Melbourne-be utazott és ott a közösség vezetője lett.³³ Felesége és leánya röviddel később csatlakoztak hozzá Melbourne-ben.

Sokoldalú mérnökember volt a Liptószentmiklóson született Pollitzer Sámuel, aki 1877-ben, harmincnégy éves korában érkezett Dél-Ausztráliába.³⁴ Megérkezése után megbízták Délkelet-Ausztrália legfontosabb folyójának, a Murray Rivernek szintmérésével. Feladatát elvégezve Pollitzer könyvet írt a Murray szabályzásának szükségességéről,³⁵ majd áttelepedett Sydneybe, ahol 1884-ben mint földmérőt és bányamérnököt regisztrálták.³⁶ Ettől kezdve, mint kultúrmérnök dolgozott.³⁷ Sok időt fordított a közösséget érintő mérnöki kérdésekre és egyike volt azoknak, akik szorgalmazták az ausztráliai vasúti nyomtávok egyesítését és komoly tanulmányban részletezte ennek technikai megoldását.³⁸ Városrendezési tervekkel is foglalkozott.³⁹ Mint ezt az ausztrálok oly sokszor tették más nem-brit bevándorlókkal, Pollitzert meghallgatták, de többnyire nem-gyakorlatias álmodozónak tekintették. Legtöbb terve ötven vagy száz évvel később került csak megvalósításra; hogy a késői kivitelezők olvasták-e vajon Pollitzer könyveit, azt aligha fogjuk megtudni. Elismerésben azonban nem részesült.

Göczel István 1856-ban született Magyarországon. Bécsben és a selmecbányai bányaaakadémián tanult és egy ideig egy magyar réz- és ezüsbánya igazgatója volt. 1888-ban érkezett Sydneybe, onnan átköltözött Queenslandbe, majd Taszániába, hogy ott az aranyezőők mineralógiáját tanulmányozza. 1892-ben átment Nyugat-Ausztráliába, ahol akkor tört ki az aranyláz. A nyugat-auztráliai kormány megbízásából két expedíciót vezetett teveháton a Murchison aranyezőőkre. Első expedíciója az Esperance-Bayley's Reward tájára vitte és jelentésében felhívta a figyelmet az ottani Red Kangaroo Hill és Norseman vidékének aranytartálékaira. Második útján a Bayley's Reward — Menzies vidék ásványait tanulmányozta. 1895-ben otthagyta az állami szolgálatot és önállósítva magát, mint bányászakértő dolgozott. 1897-ben a nyugat-auztráliai aranyezőők központi városában, Coolgardie-ban találjuk; ekkor jelenik meg egy szaktanulmánya Nyugat-Ausztrália belsejének aranyezőőiről.⁴⁰ Mint mineralógust és bányászakértőt különböző vidékek érctartalmának kivizsgálásával bízzák

meg.⁴¹ 1901-től Perth Montana körzetében telepszik le és tíz évvel később még ott találjuk. Azután nyoma vész.⁴²

Voltak más szakemberek is akikről csak pár adat maradt, de lehet, hogy működésük semmivel sem kevésbé figyelemreméltó mint a fent említetteké. Ilyen volt például Meliska Károly nevű nagyszombati mérnök, aki 1877-ben, 21 éves korában érkezett Sydneybe és a címjegyzékek őt 1905-ig, később pedig feleségét Marie-t 1907-ig tartják számon,⁴³ míg egy a Veszprém megyei Devecserben 1875-ben született és Odo Bissel de Falathina név alatt állampolgárságot nyert személy, aki 1906-ban érkezett Queenslandbe, Cairnsben mint földmérő működött a világháborút megelőző években.

Queensland telepesei

A Fiumén keresztül érkező kivándorlókkal ellentétben, akiknek túlnyomó többsége a dalmát partvidékről származott és akik kiérkezésük után szétszéledtek az ausztrál kontinensen, voltak ebben a korszakban kivándorlók, akiknek kivándorlási formája éppen az ellenkező volt. Ezek a telepések Magyarországon egymástól messze fekvő helyekről származtak (pl. Sásd, Újvidék, Debrecen, Budapest, Devecser, Brassó, Veszprém, Nyír),⁴⁴ de nagyrésztben Queensland vidéki községeiben és városaiban telepedtek le. Kivándorlásuk összefüggött Queensland erőteljes bevándorlási akciójával amelynek során Ausztrália trópusi gyarmata ingyen útiköltséget és földet ígért a bevándorlóknak. Azok közül a felnőtt magyar férfiak közül, akik később queenslandi állampolgárok lettek, hárman kérték állampolgárságukat Innisfail-ből és Rockhamptonból, ketten-ketten Cairns, Townsville, Bundaberg, Maryborough és Brisbane városából, míg a többnyire kisebb Landborough, Boonah, Murchison, Merewether, Teneriffe, Toowoomba és Cherters Towers helységekben egy-egy magyar nyert állampolgárságot.

A kivándorlók háttere és Queenslanden belüli szétszóródásuk bizonyítja, hogy többségük paraszti származású volt; a nagy útra egyénenként határozták el magukat és nem ismerték egymást. Tanult embereknek, akik ismerték a földrajzot és jártasak voltak iratok, pénzügyek kezelésében, nem volt szükségük kivándorlási ügynökökre. A földrajzot nem ismerők számára a kivándorló ügynök nélkülözhetetlen volt: az ő verbuváló buzdításából tudták meg, hogy hol vannak a lehetőségek, hová lehet menni.

Állampolgársági papírjaikon a magyar telepések többsége mint farmer, cukornád-ültetvényes, vagy munkás szerepelt. De akadt kivétel is: a Maryboroughban megtelepedett Ebeneter Sándor ékszerészként és az ugyancsak ott megtelepedett Steindl Lajos mészárosként szerepelt állampolgársági bizonyítványán, míg egy John Georfy, mint építész működött Brisbane-ben.

Miután tudjuk, hogy nem minden queenslandi telepes szerzett magának helyi állampolgárságot, biztosra vehetjük, hogy az ezidőben Queenslandbe érkező magyar bevándorlók száma több volt, mint az a huszonkettő, aki ott állampolgárságot szerzett. Az 1921-ben tartott népszámlálás, amely aligha talált volna Queenslendben 1918 után érkező magyart, 28 Magyarországon született férfiről és 13 Magyarországon született nőről számolt be. Ha meggondoljuk, hogy valószínűleg voltak olyan 1867 és 1914 közötti bevándorlók, akik az 1921-es népszámlálás előtt vagy meghaltak, vagy elhagyták Queenslandet, akkor talán nem tévedünk, ha

a korszak Queenslandbe érkező telepeseit mintegy negyven felnőtt férfire becsüljük. Ezek leg-
többje Queensland északi, trópusi partvidékén élt és szép számmal volt közöttük olyan, aki
vagy magyar feleséggel érkezett, vagy letelepedésük után hozatta ki feleségét Magyarorszá-
ról. A Queenslandben megtelepedett magyar parasztok különös helyet foglalnak el a magyar—
ausztrál bevándorlás-történetben. Összehasonlítva azzal a hatalmas szegényparaszt kivándor-
lással, amely Magyarországból ugyanabban az időben az Észak-Amerikai Egyesült Államok felé
irányult, igen kevesen voltak. Szinte természetesen merül fel a kérdés, miért is választották
az ismeretlen Ausztráliát a legendás hírfi Amerikával szemben. Talán éppen olyan ügynökkel
hozta össze sorsuk, aki a queenslandi kormánynak dolgozott. Akárhogy is történt, kivándor-
lásuk a korabeli amerikai magyarok hatalmas népmozgalmának csupán kicsinyke vetülete volt.

A számkivetettek

A földnélküli parasztok és az új alkotókedvre való kihívást kereső szakemberek kivándor-
lásában könnyű megtalálni a közös motívumot. Velük szemben állnak az egyéni okokból ha-
zájukat elhagyó számkivetettek, akiknek titkokkal leplezett, közös nevezőre nem hozható éle-
te romantikus színfolttal gazdagítja a külön-
ben békés korszak kivándorlás-történetét.
Voltak közöttük szerelmespárok, akiknek há-
zasságát környezetük olyannyira elítélte, hogy
végül is a világ végén levő Ausztráliában ta-
láltak békét és menedéket. Ilyen volt a ma-
gyar Novák Leopoldine, akinek az osztrák
Johann Reiszkyvel való házassága ellen csa-
ládja tiltakozott. Elhagyva Európát a fiatal
pár az Egyesült Államokba ment, majd 1853-
ban Ausztráliába költöztek, ahol megteleped-
tek és ahol utódaik, akik Austen-re angolosí-
tották nevüket, ma is élnek.⁴⁵ Ugyancsak me-
salliance bírta ausztráliai letelepedésre rövid-
del az első világháborút megelőző években
egy erdélyi arisztokratát és egyszerű száрма-
zású feleségét.

Voltak olyanok is, akiknek magyarhonból
való eltávozása talán titokzatosabb volt de
kevésbé romantikus. Távozásukkal a hazai
társadalom aligha veszített többet, mint egy
színes karaktert — és talán egynehány be-
hajthatatlan számlát. Egy ilyen önkéntes
számkivetésbe menekülő ember lehetett gróf
N. akit a világjáró Vadona János említett
könyvében:⁴⁶

Pulszky útlevele.

„Szerettem volna átmenni a [tasmániai] Mount Bishofba, hol gróf N. magyar ember él. ... a tapasztalatokban dús N. úr társasága nagyon tanulságos lett volna reám nézve. Ő maga is, évek előtt, élénk tollal, könnyű kedéllyel rajzolta hazai lapokban viszontagságait. Kártyajáték szenvedélye miatt hazai ősi vagyonát teljesen elveszté. Alig hogy Amerikába átjuthatott. A Mississippin beállt hajópincérnek, s így jutott New Orleansba. Közép-Amerikából egy barátjával Ausztráliába jött át, hol a vadonban éltek úgyszólván a vadakból. Túrták, fúrták a földet, keresték az aranyat. Később az 1880-idiki Melbourne-i kiállításon ismét mint pincért találjuk, mely állomásra őt gazdag nyelvismerete kiválóan képesíté. Most Mount Bishofban, az ottani ónbányában felügyelő hivatalnok. F. hazánkfia [Farkas Márton — szerző] személyes ismerőse mondja, miszerint nagyon derék munkás ember vált belőle.”

De voltak, akik számára az otthoni környezettől és életformától való számkivetés kibíratatlanná vált; akik számára Ausztrália nem egy új kezdet lehetőségét jelentette, hanem a világnak egy messze zugát, ahol ismeretlenül lehet búcsút mondani egy nagynak indult, romba dőlt lélettől. Ilyen volt Pulszky Károly, Kossuth barátjának és londoni megbízottjának fia. Pulszky Károly, Pulszky Ferenc fia Londonban született 1853-ban. Tanulmányait részben Angliában végezte, majd Lipcsében szerzett bölcsészdoktori oklevelet. Akárcsak nagynevű apját, őt is a régészet és művészettörténelem vonzotta. Magyarországra való visszatérése után egy ideig, mint az Iparművészeti Múzeum őre dolgozott, majd az Esterházy Országos Képtár igazgatója lett. Kiváló tevékenységének köszönhető, hogy a képtár európai hírnévre emelkedett. Pulszky Károly 1884 és 1892 között országgyűlési képviselő lett, majd elvette feleségül a magyar művészvilág csodálat színésznőjét, Márkus Emiliát. A ragyogó pályán emelkedő Pulszky Károly azonban elég ellenséget szerzett magának ahhoz, hogy 1896-ban a Szépművészeti Múzeum megalapítása és képvásárlásaival kapcsolatban visszaélésekkel vádolják. Állásától felmentették és bár a vizsgálat nem talált elégséges bizonyítékot és ezért a bíróság az eljárást ellene beszüntette, élete otthon lehetetlenné vált. 1898 szeptemberében 27-én útlevelet váltott ki és röviddel ezután feltűnés nélkül hajóra szállt a világ végét jelentő Ausztrália felé. Brisbane-be érkezve Pulszky Károly két hónapig mint biztosítási ügynök kopogtatott a brisbane-i lakosok ajtóin, de a megaláztatás túl soknak bizonyult. Szívén átlőtt holttestét Brisbane Myrtle-town nevű külvárosának egy üres telkén találta meg egy rőzsét gyűjtögető leány 1899 június 6-án. Mellette feküdt egy revolver, amelyből egy golyó hiányzott és zsebében volt egy fekete, marokkóbőr tárcsa, a Váczi utcai Marton Alajos s. ki. udvari szállító munkája, amelyen aranyba-préselten állt az ajándékozó neve: Baba. A tárcában volt útlevele és egy fénykép amely feleségét, Márkus Emiliát mutatta két leányával, Tessával és Romolával. Volt még a tárcában három ajánlott levél nyugta; az egyik levelet Pulszky Londonba küldte, a másikat Sydneybe, a harmadikat a nyugat-ausztráliai Kalgoorlie-ba. — Budapestre egyet sem.⁴⁷

Pulszky Károlyt az osztrák konzul költségén Brisbane Toowong temetőjében temették el és a világ forgatagától messze domborodó sírja felejthetetlen magyar legendák néma tanúja maradt. A brisbane-i magyarok rendbe hozták a már szétomló sírt, (portion 5, section 2, allotment 3, U 835.), és egy-két ott élő, vagy odalátogató magyar néha kimegy a város szívéből nem messze eső temetőbe, hogy eltűnjön mindazon, amit a sír magabazár és felidéz: nemcsak Pulszky Károlyt, aki emigrációban született és számkivetésben halt meg, de véle Kossuth Lajost, Pulszky Ferencet, Márkus Emiliát és leányán, Romolán keresztül, aki később

Márkus Emilia fényképe a két leánnyal Romolával és Tessával. (Pulszky tárcájából)

Vaclav Nijinsky felesége lett, a legendás Nijinsky tragédiát. És hogy felidézzen egy letűnt világot, s ahol a név nemességét csak vérrel lehetett tisztára mosni.*

Ha maradt utánuk utód Ausztráliában, a számkivetettek történetét családjuk többnyire óva őrzött családi titokként kezelte. Vannak azonban, akik nem titkolják, hogy mi bírta magyar ősüket arra, hogy a messze Ausztráliába menjenek. Egy ilyen New South Wales-i lakos mesélte el hosszú, angol nyelvű levelekben Csörsz Győző sydneyi magyar református tiszteletes úrnak a következő szép, emberi gyengeségről és nagyságról szóló történetet, amelyet az Új-Zélandban és Ausztráliában talált levéltári adatok is igazolnak:⁵² D. Lajos Miskolcon született 1868-ban. A fiatal szűcsinas beleszeretett Terézbe, egy gazdag civis család leányába. A leány szülei elleneztek a házasságot és leányuknak egy tetemes hozományt adva, kitagadták őt a családból. A fiatal

* Pulszky Károly legendája nem ért véget toowongi temetésével. E sorok írója, miután Brisbane-ben megtalálta Pulszky sírját és a halálával kapcsolatos hivatalos jelentéseket, ausztráliai magyarokról írt angol nyelvű könyve megjelenésekor cikket írt a Melbourne-ben megjelenő *Magyar Élet*-ben Pulszky Károly tárcájáról.⁴⁸ Megjárva a világot, az újságcikk Ausztráliából az Egyesült Államokon keresztül eljutott a Svájcban élő Pulszky Romolához, akinek kérésére a szerző megszerezte a queenslandi hatóságoktól Pulszky tárcáját és tartalmával elküldte Romolához, aki megható levélben köszönte ezt meg.⁴⁹

Ugyanakkor a Brisbane-ben megjelenő *Sunday Mail* egy munkatársa a *Blood and Gold*-ban közölt adatok alapján kiment a toowongi temetőbe, lefényképezte a sírt és rövidke cikkben írt Pulszky Károlyról és sírjáról.⁵⁰ Ez a kis közlemény kiindulást adott Tom Shapcott ausztrál írónak, hogy regényes könyvet írjon Pulszky Károly életéről és haláláról. Unikum ez a könyv: egy nem-magyar származású ausztrál szerző írása egy magyar ember regényes életéről és haláláról.⁵¹

CE
M
AUSTRALIAN POST OFFICE
TELEGRAM

SCA2627 ADF500 BEF612 P030464

710000/23/HAUPTBAHNHOF 12 6 1604

IT ... EGON KUNTZ //

DEPARTMENT DEMOGRAPHY

NATUNIV CANBERRA

WALLET RECEIVED DEEPLY GRATEFUL GOD BLESS YOU KINDEST

REGARD

ROMOLA NIJINSKY

Nizsinszki Romola köszönő távirata a szerzőhöz.

párnak rövid időn belül három gyermeke született. Teréz szüleinek igazuk volt: a fiú a pénzből szűcsárú üzletet nyitott, de pár év alatt elvesztette kártyán felesége vagyonát és a könnyelmű fiatalember, otthagya feleségét valamint a kis Lajost, Pált és Máriát, hitelezői elől Új-Zélandba szökött, ahol egy ideig Kumeroa környékén élt.⁵³ Közben az otthon maradt, gyermekkorában elkényeztetett fiatalasszony rövidárú kereskedést nyitott Miskolcon és 12 év alatt összegyűjtött elég pénzt ahhoz, hogy kifizesse férje adósságait és hajójegyet vegyen magának és három gyermekének Új-Zéland felé. Ott a házaspár találkozott és még Új-Zélandban éltek, amikor megszületett negyedik gyermekük William. Átkelve a Tasman tengeren D. Lajos és Teréz négy gyermekével Észak-New South Wales Comboyne nevű kisközségében telepedett le, ahol ausztrál állampolgárságot szereztek⁵⁴ és ahol a házaspárnak még egy fia született, Albert. A két déli féltekén született gyermek még igen fiatal volt, amikor hőslélekű anyjuk meghalt és a nagy családot apjuk második felesége, egy skót származású asszony nevelte fel. A kalandos életű D. Lajos hosszú életet élt és talán 90 éves volt, amikor meghalt Taree-ban, New South Wales északi partvidékén, ahol leszármazottai ma is élnek.

Ritkán akadnak utódok, akik olyan őszintén mesélnék el szüleik viselt dolgait, mint a D. család tagjai. De az ő esetük talán más, mint a legtöbb, mert apjuk botlásai ellenére nehéz visszatartani édesanyjuk nemesen megbocsátó, bátor hűsége iránt érzett csodálatukat.

Amint a kiragadt példák mutatták, Pulszky Károly szomorú története csak annyiban egyedülálló, hogy egy magyar történelemben és kultúréletben nagy szerepet játszó család fiának sorsát köti tragikusan össze az ötödik

Pulszky Károly sírja a brisbane-i Myrletown temetőben, 1970-ben. (A szerző felvétele)

földrészrel. De a földrész, amelynek első fehér bevándorlói oly gyakran voltak apró botlások vagy kortársaik igazságtalan ítéletének áldozatai, még soká megmaradt az európai emberek képzeletében egy ideális purgatórium, ahol a számkivetett távol otthonától múltjáért szenvedve vagy pontot tesz életére, vagy letörlesztve adósságát, új életet kezd. Csak a második világháború utáni nagy bevándorlással megindult hatalmas fejlődés változtatta meg ezt az egzotikus, romantikus képet.

A látogatók

Azokban az évtizedekben, amikor Európa lassanként tudomást szerzett az önálló országgá fejlődő messze Ausztráliáról, egyre több látogató szállt partra az ötödik világrészen. Így aztán nem csoda, hogy a látogatók között akadtak magyarok is: művészek, szakemberek, tudósok, akik ki akarták használni egy csak részben felfedezett és civilizált földrész lehetőségeit. A világlátó utazókat pedig a kíváncsiság hajtott dél felé. Bár többnyire csak rövid időt töltöttek Ausztráliában, érdemes megemlíteni őket, mert vagy hagytak nyomot maguk után Ausztráliában, vagy hazatérve hozzájárultak Ausztrália szélesebb körű megismertetéséhez. Legtöbbjük találkozott ausztráliai magyarokkal is és voltak, akik megemlékeztek ezekről a messzeszakadt magyarokkal való találkozásokról. Reményi Ede hegedűművész, Klapka, Kossuth és Görgey tábori muzsikása 1884–85-ben járt Ausztráliában. Végigjárva Ausztrália gyarmatait nagysikerű hangversenyeket tartott. 1885 június 11-én Castlemaine-ben hegedült és hangversenye után Leviny Ernőnél szállt meg. A „Buda” házban még most is őrzik pár salangosan odavetett sorát:⁵⁵

Lelkem a zenében él
A zeném a lelkemben
Ahol jóindulat van, ott van a mennyország
A művészet egy Szűz, aki megbosszulja magát mindazokon
Akik bemocskolják őt.

A századforduló előtti években Pásztory Árpád festő töltött egy rövid időt Ausztráliában. Mielőtt továbbment volna az Egyesült Államokba megfestette a magyar-lengyel Woinarski György képét, amely máig is a család tulajdonában van.⁵⁶ Még maradandóbb műalkotás maradt Ráth Ede után. Ráth, egy magyar származású amerikai állampolgár, az amerikai Equitable biztosító intézet építész-mérnöke volt és világszerte építette a biztosítótársaság hatalmas központi épületeit. Ráth 1892-ben járt Ausztráliában és az ő tervei alapján építették Sydney és Melbourne városi központjában az Equitable-palotákat.

1891-ben érkezett meg Új-Guineába Grubauer osztrák expedíciójával Fenichel Sándor. Az expedíció tagjai közt nézeteltérések támadtak és Fenichel elhagyva Grubauer csoportját, egyedül folytatta kutatásait és gyűjtőmunkáját. Tizennégy hónapig maradt Új-Guineában és ott különösen a Finisterre táj antropológiáját és állattanát tanulmányozta. Gyűjtött anyagát a Magyar Nemzeti Múzeumnak küldte haza. Új-Guineában, Wilhelmshafenben halt meg 1893 március 12-én.

Az új-guineai magyarok által felállított Fenichel–Biró emléktábla a Port Moresby egyetem falán.

Két évvel Fenichel halála után a Magyar Természettudományi Társaság gyászünnepélyt rendezett Fenichel Sámuel tiszteletére. Az ünnepélyen jelen volt Biró Lajos tanár, entomologus, aki ott helyben elhatározta, hogy követni fogja Fenichel Sámuel példáját és életét Új-Guinea tudományos felkutatásának fogja szentelni. Eladta értékes rovargyűjteményét a Nemzeti Múzeumnak, az így szerzett pénzből Új-Guineába utazott, ahol hét esztendőn át kutatott és gyűjtött Berlinhafen, Astrolabe öböl és Huon Gulf vidékén. Hogy egy súlyos betegségből kigyógyuljon, 1900-ban Ausztráliába hajózott és ott a Sydneyhez közeleső Kékhegyekben folytatta állattani gyűjtő munkáját. A trópusi meleghez szokott tudós azonban Ausztráliát hidegnek találta és vissza sietett Új-Guineába. 1903-ban visszatért Magyarországra, ahol a Nemzeti Múzeum, amelynek gyűjteményét átadta, tiszteletbeli őri címmel tüntette ki. A két magyar kutató munkájának eredményeképp a Magyar Nemzeti Múzeum új-guineai gyűjteménye világhírűvé vált. Fenichel és Biró elsők voltak azok között a magyar tudósok között, akik nagy mértékben járultak hozzá Új-Guinea felfedezéséhez. Ötven évvel azután, hogy Biró Lajos hazatért, számos második világháború után Ausztráliába menekült magyar tudós vetődött Új-Guineába. Az utódok nem felejtették el a két magyar úttörőt, és kezdeményezésükre ma emléktábla örökíti meg emléküket Port Moresby egyetemének falán.

Szó esett már Gubányi Károly mérnökről. Gubányi a századforduló első éveiben öt évet töltött Mandzsúriában, ahol a mandzsúriai vasút építésében vett részt.⁵⁷ Onnan Ausztráliába hajózott és ott, a földrész délkeleti részében a Murray és Murrumbidgi folyók közötti Riverina vidékén az öntözőcsatornák fejlesztésén dolgozott hét évig. *Ausztrália* című könyvét, amelynek „nagy része a Riverinán, egy magyar farmon íródott az esős időszak nyugalmasabb napjai és hosszú magányos estéi folyamán” hazatérte után adták ki Budapesten 1913-ban.⁵⁸ Gubányi sajnos nem árulta el könyvében, hogy ki volt a házigazdája a Riverinán. A pár tu-

catnyi queenslandi cukornád ültetvényesen kívül alig akadt magyar farmer azidőben Ausztráliában — Gubányi gazdája a ritka kivételek közé tartozhatott.

Míg a korszak látogatóinak nagy többsége egyéni elhatározásából ment Ausztráliába, voltak magyarok, akik katonai szolgálatuk során jutottak az ötödik földrészre. 1895-től kezdve az osztrák—magyar flotta *Albatross*, *Leopard*, *Saida* és *Fasana* nevű hajói több alkalommal meglátogatták az ausztráliai kikötőket. Ezek közül a távoli utak közül különösen emlékezetes maradt a *Saida* látogatása 1893-ban, amikor magyar személyzetében szerepelt Horthy Miklós. A fiatal tengerész-hadnagy aligha gondolhatta, hogy milyen nagy szerep vár rá negyedszázad múltán egy kicsiny, tenger nélküli Magyarországon.⁵⁹

A látogatók közé tartoztak a világjárók is. A lassú vitorlásokat felváltó megbízhatóbb és gyorsabb gőzhajók megszülték az útiról könyvekben, folyóiratokban beszámoló világjáró típusát. A világjáró nem volt rettenhetetlen felfedező, aki szűz vadonokban nyitott utat, hanem érdeklődő megfigyelő, aki földrészről-földrészre járva írta le amit látott; és rendszerint nem csak a természet csodáit figyelte meg, hanem az ott élő emberek életét és szokásait is. A magyar utazók kíváncsiságát fokozta az aranyásó honvédekről itt-ott hallott hír, valamint a Ganz cég sikere és a fiumei járatok megindulása is. E korszak magyar utazói közé tartozott Sz. Török János, Vadona János, Gáspár Ferenc hajóskapitány és Voinich Oszkár. Útleírásaik érdeklődést keltettek Magyarországon Ausztrália iránt és még évtizedek múltán is hozzájárultak ahhoz, hogy szülőföldjüket valamilyen okból elhagyni kényszerülő magyarok egy kicsiny hányada Ausztráliában keresse jövőjét.

Az első világháború

A világháború kitörésekor az Ausztráliában élő, Osztrák—Magyar Monarchiában született emberek száma mintegy háromezer volt. Ezek közül talán minden tizedik volt magyar. Voltak akik, mint Flatau, vagy Spinitzhoffer Karolina (ezidőrájt Mrs. Parker), már ötven éve éltek Ausztráliában, míg mások, mint Zimpel, Makutz és Vécsey, bár később érkeztek, mégis életük nagyobb részét már Ausztráliában élték le. De olyanok is voltak akik csak pár évvel a világháború kitörése előtt érkeztek Ausztráliába. A háború kitörése az ausztráliai magyarokat nehéz helyzet elé állította. 1914 augusztus 30-án a szövetségi állam proklamációt tett közzé, felszólítva az ellenséges államok, köztük az Osztrák—Magyar Monarchia Ausztráliában tartózkodó polgárait is, hogy keressék fel a legközelebbi rendőrállomást és jelentsek be ott címlüket. A cím bejegyzése után hazamehettek, de kötelesek voltak minden további lakhelyváltozást bejelenteni.⁶⁰ Ennek az intézkedésnek jelentőségét aláhúzza az, hogy az ausztrál állampolgár rendes körülmények között mindennemű bejelentési kötelezettséget, mint szabadságjoggal ellentétes rendszabályt, visszataszítónak tekint.

A háború folyamán az ellenséges országok állampolgáraival, különösen a németekkel szembeni izgatás egyre nőtt. Többeket elbocsátottak állásából és esetenként még brit állampolgárságot szerzett lakostól is megvonták a szavazati jogot. A kormány igyekezett a túlkapaszkodást korlátozni, de a tömeghisztéria hatása alatt sok kellemetlenség érte a Nagy-Britanniával szemben álló országokban született bevándorlóit. A szétszórta élő Monarchiából származók kevesebb zaklatásnak voltak kitéve, mint a németek, akiknek többsége Dél-Ausztrália német fal-

vaiban szervezett közösségi életet élt és ezzel kiváltotta a helyi ausztrál lakosok féltelmét és gyűlöletét. A magyarok talán kis számuk és nem német anyanyelvük miatt aránylag kevesebb zaklatásnak voltak kitéve. Példa erre Gubris Márton esete, aki 1913-ban érkezett Queenslandbe és a háború közepén kért brit állampolgárságot. A magyar állampolgár Gubris, aki Bundabergben bérelt földet és azt termőföldre feljavította, 1916-ban kért állampolgárságot, mert csak mint állampolgár vehette volna meg a birtokot. Miután ellenséges állampolgárnak tekintették, kérése teljesítését ideiglenesen elhalasztották, de egyébként hagyták, hogy továbbra is szabadon dolgozzon.⁶¹ Az elbánás azonban korántsem volt egyforma. Haussegger Árpád, a Ganz ügynökség vezetője, talán német neve miatt igen nehéz helyzetbe került; annak ellenére, hogy felesége ausztrál volt, tulajdonait zárolták és családját állandó megfigyelés alatt tartották.⁶²

A szövetségi kormány rövidesen internáló táborokat állított fel, és az idegen állampolgárok egy részét, sőt, egyes esetekben még brit állampolgársággal rendelkező idegeneket is internálótáborokba zártak. Később a szétszórt táborokat feloszlatták és az internáltakat a Sydney közelében fekvő Liverpool községben felállított internálótáborba gyűjtötték egybe. A táborban egy időben 6 890 ellenséges idegent tartottak szöges drót mögött. Többségük német volt; a Monarchiából származók ennek egy ötöde lehetett.

A liverpooli táborban internáltak közösségi életében egy Déry nevezetű hajóskapitány és egy Fenyő nevű internált játszott ismertebb szerepet. Mindketten beszédet mondtak Ferenc József születésnapjára tartott ünnepségeken.⁶³ Fenyő közismert volt, mint számos tábori kávéház tulajdonosa, beleszámítva az elegánsan titulált „Cafe zur Rollschuhbahn und Sommergarten”-t.⁶⁴ Déryt az ausztrálok táborról táborra vitték és végigjárta Trial Bay és Holsworthy táborokat is.⁶⁵ 1918 január végére az internáltak egy részét kiengedték számuk 45 19-re csökkent, akik közt 805 volt monarchiabeli.⁶⁶ Ausztria-Magyarországból származó foglyok nagyobb része nem telepes, hanem tengerész volt, akiknek hajóját a hadüzenet vagy Ausztrália, vagy egy más délkelet-ázsiai brit gyarmat felségvizein találta és fogságba esve Ausztráliába internálták őket. Nagybárá Dalmáciából származtak — az internáltak által kiadott sokszorosított újság szerint 1918 elején csupán 26 magyar volt a táborban.⁶⁷ A háború végén az internáltakat kiutasították az országból, akik nyilván boldogok voltak hogy elhagyhatják Ausztrália barna-vörös földjét, ahová szándékuk ellenére hadifogoly tengerészekként érkeztek, de ahol legalább négy békés évet éltek le, messze a háború vérengzéseitől.

Visszatekintés

A kor ausztrál statisztikái nem sok segítséget nyújtanak ahhoz, hogy megtudjunk, hány magyar állampolgár vándorolt Ausztráliába 1867 és a világháború kitörése között. A régebben használt „egyéb európaiak” kategóriát ugyan 1867 után szinte minden gyarmatban felváltotta az „osztrák—magyar” kategória, de 1901 előtt egyik gyarmat sem és 1901 után az állam-szövetség sem volt hajlandó eleget tenni gróf Károlyi londoni követ 1881-ben tett kérésének, hogy a statisztika tüntesse fel azt is, hogy a Monarchia melyik vidékéről származott a népszámlálásban összeírt személy.⁶⁸ Így azután csak igen hozzávetőleges becsléseket lehet tenni arra, hogy hány magyar élt a századforduló évtizedeiben Ausztráliában. Egyik kiindulópont-

tunk lehet az, hogy ezekben az években 90 Kárpát-medencéből érkezett bevándorló szerzett brit állampolgárságot Ausztráliában. Tudjuk azt is, hogy az 1921-es ausztrál népszámlálás nyolcvan Magyarországon született férfiről és 34 nőről számolt be, akik legalább tíz éve éltek már Ausztráliában és *a háború utáni trianoni határokon belül születtek*. Ha beleszámítjuk az 1867 és 1921 között Ausztráliában elhaltakat, majd összevetjük ezeket a részadatokat az ausztrál statisztika által kimutatott Osztrák—Magyar Monarchiában születettek számának egy töredékével, akkor megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy 1867 és 1914 között, évenként növekedő tendenciával hozzávetőlegesen 150—450 lehetett a történelmi Magyarországról Ausztráliába telepedettek száma, akik között talán minden második volt magyar anyanyelvű.⁶⁹

Foglalkozásuk szerint a korszak bevándorlói élesen különböztek az 1849-es emigránsokról. A régebben „gentleman”-nak leírt menekülteket csak a maroknyi számkivetett képviselte; a többség földműves, iparos, kereskedő, vagy magas képzettségű szakember volt. Bár a bevándorlók nem voltak bujdosó hazafiak, a látogató világutazók feljegyzései arra mutatnak, hogy a kivándorlók közt sem volt ismeretlen a honvágy. A sydneyi osztrák—magyar konzul így írt erről 1903-ban bizalmas jelentésében:⁷⁰

„Honfitársaink, legyenek bár magyarok, szlávok, vagy osztrák polgártársaink, általában csak nehezen találják meg helyüket az itteni viszonyok között. Ennek magyarázata részben abban a még mindig helytálló igazságban rejlik, hogy sehol sincs olyan hely, ahol szabadabb és gondoktól mentesebb életet lehetne élni, mint Magyarország és Ausztria városaiban és vidékein, ahol a jobbfejta dolgozó számára az étel, ital és más élvezeti cikkek talán — ha racionálisan nem is — sokkal szokottabbak, a tradícióhoz megfelelőbbek, mint egy idegen országban. ... részben meg az, hogy a Monarchia széles néprétegei egynyelvűek, és ezek közt a nyelvek közt csak a német világnyelv, és így honfitársaink, különösen délszlávok és magyarok, amint átlélik hazájuk határait, képtelenek magukat megértetni... Ezért van az, hogy egyesek honvágytól kínzottan és csalódottan, amint csak lehet visszatérnek ... Ez magyarázatot ad arra is, hogy honfitársaink idegenben miért rúnnak fel olyan rendkívül gyámoltalanoknak és megzavarodottnak, és miért érzik magukat teljesen elveszettnek, hacsak nincsenek egymás társaságában.”

A jelentés utolsó szavai nyilván a nagyszámú dalmát kivándorlóra és talán a dél-ausztráliai németek közé telepedett osztrákokra vonatkozhattak, akiknek, már csak nagy számuk miatt is, sokkal több lehetőségük volt honfitársaikkal érintkezniük, mint az egynyelvű magyar parasztoknak, akik Queenslandben egymástól távol éltek, és legfeljebb családtagjaiktól hallottak magyar szót. Így azután éppen a többnyire Sydneyben és Melbourne-ben letelepedett magyar kereskedők, iparosok és értelmiségi foglalkozásaik voltak azok, akik angol tudásuk révén kevésbé érezték magukat elszigetelve, és akiknek módjuk volt honfitársaikkal összejönni. Jóllehet ismerték egymást és itt-ott kapcsolatot tartottak honfitársaikkal, olyan formális magyar egyesülésről, vagy közös megnyilatkozásról, mint Dr. Kempf és Gyulay Albert idejében történt, a hadifogoly-internáltak nemzeti megemlékezéseinek kivételével nem tudunk. Ennek bizonyára az volt az oka, hogy míg az internáló táborok lakóit, akárcsak 1849 bujdosóit, balserenecsre vetette Ausztrália partjaira, Queensland magyar parasztjai, ugyanúgy mint a tanultabb Haussegger, Kovács, Datner Jacobson, Pollitzer és Göczel új idők új emigránstípusai voltak. Tarsolyukban nem emlékeiket, hanem munkakészségüket vitték és a múlt felidézése helyett új lehetőségek foglalkoztatták őket. A Ganz-gyár ausztráliai sikerei és a magyar hajó-

zás Ausztráliáig való kiterjesztésével velejárt a magyar szakemberek megjelenése az ötödik földrészen, míg a többiek nyomortól menekülve, vagy kíváncsiságtól ösztönözve, bízva tudásukban saját szakállukra hajóztak Ausztrália felé. Szakértelmük, munkájuk hozzájárult Ausztrália fejlődéséhez; még félévszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy egy új korszak magyar kivándorlói felülmúlják ritkán idézett hasznos életműveiket.

NEGYEDIK RÉSZ 1919—1944
KIVÁNDORLÁS KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

*Eredj, ha tudsz...
Eredj, ha gondolod,
Hogy valahol, bárhol a nagy világon
Könnyebb lesz majd a sorsod hordonod,
Eredj...*

Reményik Sándor.

*Martinuzziak kora jött újra. Összeszorított
fogak, keserű alkuvás, erdélyi ravaszság.
Már látom a csukott ajk s nyitott szem hőseit.*

Babits Mihály.

Bevándorlás Ausztráliába a két háború között.

Amikor a hat ausztráliai gyarmat két évtizeden keresztüli hosszas alkudozás után, az angol parlament beleegyezésével 1901 január 1-jén mint hat alkotó állam egyesült az Ausztrál Államszövetségben (Commonwealth of Australia) az államgépezet nem alakult át egyik napról a másikra. Mind a gyakorlati nehézségek, mind pedig a gradualitást előtérben részesítő angolszász gondolkodásmód eredményeképpen az államszövetség csak lépésről-lépésre vette át az új alkotmányban meghatározott feladatokat. A fokozatosság elvének ez az óvatos alkalmazása biztosította, hogy az államszövetségre átruházott jogok többnyire minimálisak voltak, és csak hosszú évtizedek multán bővültek. Az államhatalmi feladatoknak a központi kormány kezébe való átadása így azután nem zárult le a szövetségi alkotmány proklamálásával, hanem inkább azzal indult el, és azóta is fejlődő folyamatná vált.

A hat angol gyarmat közötti személyes közlekedés kezdettől fogva korlátlan volt és mindegyik egyaránt nagy súlyt helyezett arra, hogy Ausztrália a fehér ember földrésze maradjon, az államszövetség tervezőinek nem volt kétsége afelől, hogy a hadügyek után a bevándorlás és állampolgárság szabályozása az a legfontosabb feladat amelyet az új szövetségi törvényhozás hatáskörébe kell utalni. Az államok sajátos gazdasági érdekeik és fejlődésük különböző foka miatt azonban megtartották a toborzás jogát, valamint a bevándorlók letelepítésével kapcsolatos funkcióikat. Csak a közös érdekeket érintő ügykört: a bevándorlás szabályozását, a kirekesztés jogát, az új, ausztrál-brit állampolgárság megadását és ezzel a Fehér Ausztrália Elvének megőrzését adták át 1901 és 1903 között lépésről-lépésre a Szövetségi Állam törvényhozásának és az újonnan felállított minisztériumoknak. Húsz évnél kellett eltelnie ahhoz, hogy 1920-ban az Államszövetség átvegye a bevándorlók toborzásának és anyagilag támoga-

rott bevándorlási akcióknak a feladatát. Ugyanebben az évben, — hogy eleget tegyen a háború okozta szenvedélyek követelményeinek —, a szövetségi parlament törvényt hozott, amely *legalább* öt évre eltiltotta a volt háborús ellenfelek állampolgárainak bevándorlását. Ennek a törvénynek magyar állampolgárokra vonatkozó hatálya 1925 decemberéig maradt érvényben. A törvény kevés magyart érintett volna, ha nem esett volna egybe az Egyesült Államok 1921-es kvóta-törvényével, amely megszabta, hogy a bevándorlók száma az egyes országokból nem lehet évente több, mint az 1900-as Egyesült Államokban rendezett népszámlálásban talált, ugyanabban az országban született személyek számának 3 százaléka. Ez a törvény hátrányos volt mind a magyarokra, mind a délszláv népekre és hozzájárult ahhoz, hogy a tengerentúlra kivándorolni szándékozók közül egyesek, akik nem tudtak a kvótába bekerülni, úti céljuknak Ausztráliát válasszák.

Az első világháború befejezése idején Ausztrália lakossága csupán 5 és fél millió volt. A második világháború kitörésekor már 7 millió fehér ember élt Ausztráliában. Ennek a számbeli növekedésnek oroszánrészt nem bevándorlás, hanem természetes szaporulat okozta. Bár az első világháború után mind a szubvencionált, mind az önpénzelt bevándorlás egy rövid időre felgyorsult, a harmincas évek Ausztráliát is nagy mértékben érintő gazdasági krízise folyamán az ötödik földrészt több kivándorló hagyta el, mint amennyi bevándorló érkezett oda. A bevándorlók főleg Nagy-Britanniából jöttek, de a partraszállók között, — bár számuk aligha múlta felül az ezret —, voltak magyarok is. Ezek a magyarok három hullámban érkeztek és három történelmi esemény indította őket világgá.

Muraközből Mildurába.

A trianoni békediktátum nem csak a Kárpát-medence magyarjainak jelentett csapást. Voltak nemzeti kisebbséghez tartozók is, akik évszázadokig tartó magyar uralom után nem lelkesedtek az új határokért. Ez különösen igaz volt a szlovénokra és horvátokra, akik nyugati keresztény háttérükkel nem sok jót vártak a balkáni pravoszláv többségtől, amelynek hatalmába kerültek.

Így történt, hogy a Jugoszláviához csatolt Muraköz Kotoriba községének öt fiatal lakója 1924-ben elhatározta, hogy kivándorolnak az Egyesült Államokba. Rövidesen rájöttek arra, hogy a kvóta-törvények miatt tervüket nem tudják megvalósítani. Elfogadva egy zágrábi utazási ügynök tanácsát az öt fiatalember Ausztráliába hajózott. Perthben szálltak ki, majd különböző kalandok és véletlenek során eljutottak a Victoria északi sarkában fekvő Mildura vidékére, ahol egy ott élő dalmát telepes segítségével munkát kaptak az öntöző farmokon. Őket, mint a „győztes” Szerb-, Horvát-, és Szlovén Királyság állampolgárait Ausztrália szívesen fogadta. Az öt bevándorló jól érezte magát Mildurában, többségük farmot vett és önállósította magát. A sikeres bevándorlók levelekben biztatták barátait és ismerőseiket, hogy kövessék példájukat és az így kialakuló lánc-bevándorlás útján rövidesen mintegy 200 férfi és 100 nő érkezett Mildura tájékára.¹ Többségük szlovén és horvát volt, akik Muraközből vándoroltak Ausztráliába, de egy idő után a Mura északi, magyar oldaláról is jöttek telepesek, főleg Murakeresztúrról és Tótszerdahelyről. Az a tény, hogy volt közöttük Balogh, Ujlaki, Sziládi, Horvát, Zsiga, Nagy és más magyar hangzású nevet viselő telepes,

arra mutat, hogy voltak a muraköziek közt, ha nem is nagy számban, kevert, magyar—szláv kétnyelvűek és magyarok is.

Az Egyesült Államokba irányuló hatalmas méretű magyar kivándorlás nagy többségében a szegényparasztok népmozgalma volt. A magyarok Ausztráliába vándorlásának történetében csak a Queenslandben megtelepedett mezőgazdasági munkások és a Mildura — Berri vidékén otthont és földet talált pár tucatnyi magyar családnak volt paraszti háttere. Míg a Queenslandbe vándoroltak egymástól nagy távolságra telepedtek le, Mildura bevándorlói, horvátok, szlovének, magyarok, egymáshoz közel vettek birtokokat. Élénk közösségi életet éltek, és különösen az öregek életük végéig tagjai maradtak az általuk alapított, helyi horvát egyesületnek.

1919 menekültjei

A rövid 1919-es kommün bukása után számos magyar keresett menedéket Magyarország határain kívül. A vezetők többnyire Bécsen keresztül igyekeztek Szovjet-Oroszországba, a kisebb szerepet játszóak főleg Bécsben, Berlinben, Párizsban, vagy más nyugati városokban találtak ideiglenes otthont. A politikai menekültek közt akadtak a kommunistáktól magukat élesen elkülönítő szociáldemokraták is, akik jobbnak tartották, hogy idegenben várják ki a konszolidációt.

Számosan voltak azonban, akik nem politikai okokból lépték át a határt; az 1920 és 1930 között Magyarországon kívül élő, 37 000-re becsült, többnyire illegális emigráns közül sokat a háborút követő nyomor űzött ki az országból.²

Voltak a kivándorlók közt akiket Trianon tett földönfutóvá — erre mutat az is, hogy az Ausztráliában ebben az időben állampolgárságot nyert román állampolgárok egy negyede magyar nevet viselt.³ Azonban az a tény, hogy ezek az emigránsok nem Magyarországra, hanem idegen országokba menekültek, valószínűvé teszi, hogy legalábbis egy részük részt vett a háború utáni baloldali mozgalmakban.

Főleg az iparos és szakmunkások között voltak, akik Törökországban találtak menedéket, ahol a Kemál Atatürk által megindított modernizáló országépítéshez nagy szükség volt szakmunkásokra és ezért jól fizették az európai képzettségű munkaerőt. Azonban 1926 tájára a törökök lassan beletanultak a szakmákba, és a magyarok, akik addig hétszer annyi fizetést kaptak mint az ugyanabban a munkakörben dolgozó törökök, érezték, hogy rövidesen máshol kell szerencsét próbálniuk. Ekkor került kezükbe az újsághír, hogy az ausztrál kormány egy új székhelyet fog létesíteni és az építkezéshez nincs Ausztráliában elég szakmunkás. Egy törökországi magyar csoport, összeadva pénzét elküldte az akkor munkanélkülivé vált Varga Gusztávot Ausztráliába, hogy nézzon körül és tudassa őket az ottani helyzetről. Varga 1927-ben érkezett Sydneybe, de még mielőtt az épülő Canberrába eljutott volna, találkozott egy Menier Károly nevű magyar szappangyárossal, aki még a háború előtt érkezett Ausztráliába. A szappangyáros nemcsak hogy meggyőzte Vargát, hogy maradjon a szakmunkáshiányban szenvedő Sydneyben, de adott Vargának és törökországi barátainak az 1924-es bevándorló törvény által megkövetelt írásos garanciákat is. Egy éven belül Sydneybe érkezett egy kis törökországi csoport. Gyakorlott, sokat látott, európai alapossággal dolgozó szakmunkások lé-

vén, nem sokáig tartott, míg kiemelkedve a többnyire silány munkát végző ausztrál iparos közül, szinte mind önállósodott. Kisebb-nagyobb műhelyeket és gyárakat alapítottak, mint például a szerszámkészítő és présmunka alakozó Pataky Ferenc, aki ausztráliai üzemében elsőnek gyártott bakelit termékeket, és Fülöp Sándor, aki Kubán keresztül érkezve egy szesz-főzött alapított és — mintegy kilencven évvel a két Wortmann után! — vegyészeti üzemében légyapírt készített. Mások importőrökké váltak és így piacot nyitottak magyar orvosságok és vegyészeti termékek számára.

A többségében szakmunkás és iparos politikai menekültek között akadtak értelmiségiek is. Hogy mennyire a véletleneken múlt az emigránsok sorsának alakulása, példa arra egy, a múltját és eredetét titokban tartó idős ember esete, aki a hatvanas évek elején így mesélte el Ausztráliába vándorlásának történetét:⁴

„Először Párisban találtam menedéket, majd Berlinben éltem egy ideig. De Párisban egyre erősödött Pierre Laval irányzata, és Hindenburg alatt sem éreztem magam biztonságban. Nem akarom azt mondani, hogy jós voltam, de éreztem, hogy valami Hitler-szerű fog jönni. Dél-Amerikába akartam menni, de oda akkor csak azokat engedték be, akik kaptak a követüktől ajánló levelet. A magyar követség azt mondta, kérjek a románoktól ajánlólevelet, mert Erdélyben születtem. Letörten mentem haza berlini szobámba. Ugyanabban a penzióban lakott egy ausztrál és egy angol lány is, akik az angol követségen dolgoztak. Kérdezték, hogy miért vagyok olyan bús. Elmondtam nekik, mire rábeszéltek, hogy ne menjek Dél-Amerikába — ilyen embernek mint te Ausztráliában van jövője mondták — és elkérték az útleveletem. Másnap, mikor visszaadták, már benne volt az ausztrál vízumpecsét.” Ilyen véletlen találkozások és ilyen elhamarkodott, talán bölcs, talán meggondolatlan, de mindenképpen sorsdöntő elhatározások gyakoriak a menekültek messzi utakra vezető életében.

Nem minden 1919 után Ausztráliába érkezett magyar bevándorló volt politikai menekült. Ennek a korszaknak a különböző okokból Ausztráliába került magyar bevándorlói között a legismertebbek közé tartozott dr. Kauzál Péter, Herczog István és dr. Harden Ernő. Kauzál, egy állatorvos 1929-et követően mint demonstrátor és kutató dolgozott a sydneyi egyetemen,⁵ majd otthagynva állását találmányainak készítésére vegyi gyárat alapított.⁶ A második világháború után számos újonnan érkezett magyar menekültnek adott munkát. Herczog illatszergyárat alapított. Piperecikkeit, amelyet „Herco” név alatt árultak még az ötvenes években is igen népszerűek voltak. Harden, aki valószínűleg menekülése során változtatta meg nevét, Magyarországon tanárember volt. Ausztráliába érkezése után latin és francia tárgyú iskolakönyvet írt és 1931-től kezdve a Shakespeare Head kiadványtársulat szerkesztője, majd később tulajdonosa lett. Öregkorára keresztretjvényeket gyártott napilapok számára.

A Sydneyben élő magyarok egy része eleinte egy vendéglőben találkozott, ahol a szakács magyar volt. Harden megérkezével a Sydneyben élők formailag is egyesületet alapítottak. A mintegy húsz tagú egyesületnek Harden lett az elnöke, és ettől fogva hétvégenként egy Oxford-street-i bérelt szobában találkoztak, hogy ott magyar beszélgetéssel, kártyázással és előadások hallgatásával töltsék el az időt. Attól tartva, hogy mint ellenséges elemek magukra vonják a hatóságok figyelmét, a második világháború kitörésekor az egyesületet a tagság feloszlatta.⁷

A látogatók

1932 szeptemberében, Szigeti József, a világiáró magyar hegedűművész Ausztráliába érkezett egy hangversenykörútra. Sydneyi látogatása során a magyar egyesület díszvacsorát adott tiszteletére, amelyre számos ausztrál előkelőséget is meghívtak.

Róheim Géza, a magyar antropológus és etnográfus, aki freudi válaszokat keresett az ősnépek szokásaira, 1928-ban tanulmányúton járt Ausztrália belső vidékein. Kutatásainak eredményét számos angol és magyar nyelvű írásában tette közzé.⁸

A nemzeti szocializmus terjedése elől menekülők.

A harmincas évek vége felé, amikor a hitlerista hatalom veszélyeztettei menekülni kezdtek Németországból és az azt környező országokból, Ausztrália kormánya elhatározta, hogy 15 000 menekültet be fog fogadni. Különböző okok miatt csak 6500 érkezett. Ezek között mintegy 800 magyar bajtelőző menekült („*anticipatory refugee*”)⁹ látva a nemzeti szocialisták által szított antiszemitizmus terjedését, akkor hagyta el az országot, amikor Magyarország még megőrizte különállását Németországgal szemben. A kivándorlók többsége zsidó vallású, vagy legalábbis részben zsidó származású volt és szinte kivétel nélkül a nyugati típusú demokrácia hívei voltak. Útjuk többnyire először Angliába vezetett, majd onnan hajóztak Ausztráliába.

Mint a bajtelőző menekültek általában, a bevándorlók olyan emberek voltak, akik fel tudták mérni idejében helyzetüket és meg volt mind a szellemi, mind az anyagi képességük arra, hogy terveiket valóra váltsák. A családfők kivétel nélkül érett, középkorú és foglalkozásukban már eredményeket elért férfiak voltak, akik felkészültek az útra és nemcsak az angol nyelvet sajátították el még elindulásuk előtt, hanem már otthon értesüléseket szereztek az ausztráliai viszonyokról. Nagy számban voltak köztük egyetemet végzett, értelmiségi foglalkozású szakemberek.

Mivel még idejében hagyták el Magyarországot, hozhattak magukkal bútort, családi értékeket és pénzt. Így az 1936-os bevándorlási törvény, amely megkövetelte, hogy érkezésükkor legalább 200 font készpénzüik legyen, nem jelentett számukra gondot, mert módjukban volt még Magyarországról való távozásuk előtt eladni tulajdonaiknak azt a részét, amelyet nem akartak magukkal hozni.

Összehasonlítva az akut veszélyből menekülővel, a bajtelőző menekültek kiválasztásuk, valamint felkészültségük révén mindig előnyökkel indulnak új hazájukban. Azonban ez a menekült csoport még más szempontból is szerencsés volt. Egyrészt részesültek a nemzetközi zsidó szervezetek és a helyi zsidóság messzemenő segítségével, másrészt a háború alatti munka- és szakértő-hiány elősegítette meglehetősen gyors szakmabeli elhelyezkedésüket. Ugyanakkor, mint minden menekültnek, nekik is meg kellett birkóznuk a kezdeti nehézségekkel. Ezek közül talán a legnehezebben áthidalható volt az átlagausztrál bizalmatlansága az újonnan jöttekkel szemben. Ennek a bizalmatlanságnak oka csak kis részben volt a ritka, és amúgy is alig érezhető antiszemitizmus. Sokkal nagyobb nehézséget okozott a világtól elmaradott ausztrál társadalom torz önelégültsége. A második világháborút megelőző időkben az átlagausztrál nemcsak, hogy magát és országát 98 százalékig angolszász-keltának vallotta, de 50–80 évvel

elmaradva a világ fejlődésétől Ausztráliát a világ legnagyobb országának képzelte. Ezért mint másodrendűt, lenézett minden nem brit embert és bármilyen újítást csak akkor fogadott el, ha az Angliából származott, vagy legalábbis Anglián keresztül érkezett Ausztráliába. A koloniális tespedéshez szokott ausztrál érezte, hogy az idegenből bevándoroltak ismeretlen háttérükkel, és az angolszásztól eltérő gondolkodásmódjukkal változást fognak kényszeríteni kényelmes, megszokott életformájukra.

A magyar — akárcsak a német és osztrák — menekültek státusa amúgy is kétes volt, mert ellenséges állampolgárnak számítottak annak ellenére, hogy származásuk és menekülésük bizonyította, hogy a hitleri Németország ellenségei voltak és az angolszász hatalmakat támogatták. Visszás helyzetük eredményeképpen egyeseket egy ideig internáló táborba zártak. Internálásuk általában csak rövid ideig tartott.

Háttérük ismeretében nem csoda, hogy legtöbbjük a kezdeti nehézségek után gyorsan megtalálta helyét és számosan közülük rövidesen vezető szerepet játszottak Ausztrália intellektuális életében. Különösen kiváló eredményeket ért el ebből a csoportból Mészáros Andor szobrász, Fabinyi Andor könyvkiadó, Molnár György építész és karikaturista, Orbán Dezső festőművész és Barcs Imre újságíró.¹⁰ Mivel ausztráliai szereplésük java a háború utáni időre esett, életműveikről a következő fejezetben számolunk be.

Bár szám szerint Ausztrália lakosságának 0,1 százalékát alig érte el a hitleri leszámolás előli menekültek csoportja, mégis fontos volt Ausztrália bevándorlás-történetében, mert számosan közülük — és nemcsak magyarok — nagymértékben hozzá járultak Ausztrália intellektuális és gazdasági fejlődéséhez, és mert jelenlétük befolyásolta az ausztrál állampolgárok idegenekkel szembeni magatartását, így a háború utáni bevándorlókkal szembeni állásfoglalást is. Míg voltak olyan ausztrálok, akikben a menekültek aránylag gyorsan elért sikerei irigységet keltettek, az aránylag kis számú, de többnyire nagyműveltségű menekültekkel való érintkezés tágította a vendéglátó nép látókörét és ezzel bizonyos mértékig elősegítette a háború utáni széleskörű bevándorlás beindítását.

ÖTÖDIK RÉSZ 1945—1956

MAGYAR ÚJ-AUSZTRÁLOK
AZ ÚJ AUSZTRÁLIÁBAN

AZ AUSZTRÁL HÁTTÉR

Szomorú kötelességem hogy hivatalosan közöljem önökkel, hogy miután Németország kitart abban, hogy továbbra is folytassa Lengyelország megszállását, Nagy-Britannia hadat üzent Németországnak, és következésképpen Ausztrália is hadban áll Németországgal. .

R.G. Menzies, ausztrál miniszterelnök rádió beszéde, 1939 szeptember 3.

Azok a tőlünk északra eső országok, amelyek irigy szemet vetnek Ausztrália felé, nem kell, hogy kemény harcok árán törjenek be hazánkba, mert ha a jelenlegi népesebbi irányvonal folytatódik, még csak egy-két nemzedéknyit kell várniuk, mire olyan kevesen leszünk, hogy oly könnyedén vonulhatnak be Ausztráliába, mint Cook kapitány 150 évvel ezelőtt, akinek csupán a bennszülöttek bumerángjait és hajtódárdáit kellett leküzdenie.

Arthur Calwell miniszter országgyűlési beszédéből, 1941 november 13.

Ausztrália a második világháború alatt

Ausztrália védelmét kezdeti időkben az angol világbirodalom Ausztráliában állomásozó csapatai biztosították. A tizenkilencedik század közepétől kezdve az ott állomásozó angol haderők mellett lassan kialakultak a helyi, gyarmati hadseregek és egy kis gyarmati tengerészet. Ezekből az egységekből alakított különítmények támogatták az anyaország haderőit a szudáni harcokban, és a kínai boxer-lázadás leverésében, valamint a dél-afrikai búr háborúban. Az első világháború folyamán több mint háromszázezer ausztrál katona harcolt Anglia oldalán Észak-Afrikában és az európai frontokon. Bármilyen lelkes és hangos volt a háborús propaganda, amely önkéntes szolgálatra hívta a férfiakat és áldozatok hozására az asszonyokat, ezek a háborúk Ausztrália partjaitól távol folytak le és a brit világbirodalom érdekében folytatott expedíciós hadjáratok voltak. Részvételükkel az ausztrál önkéntesek elsősorban faji szolidaritásukat bizonyították; a harcok sem Ausztrália partjait sem lakosságának biztonságát nem érintették.

A második világháború új helyzetet teremtett. Míg az első világháborúban a japán haditengerészet, mint Anglia szövetségese hajóhadával biztosította Ausztrália védelmét, a második világháborúban a németekkel szövetséges Japán birodalom Phillip kapitány érkezése óta

először fenyegette idegen támadás, sőt megszállás veszélyével Ausztráliát. A veszély 1942 februárjában vált valóra, amikor a japán légierők komoly károkat okozva bombázták Ausztrália északi kikötővárosát, Darwint. Ugyanaz év májusában három japán öngyilkos törpe-tenger-alattjáró a tengerzár ellenére besiklott Sydney öblébe és elsüllyesztett egy laktanyának szolgáló kisebb hajót. Ezek a kezdeti sikerek főleg szimbolikus jelentőségűek voltak, de a japán hadsereg 1943–44 évi új-guineai előrenyomulása, amelyet az ausztrál és amerikai csapatok csak nagy veszteségek árán állítottak meg, már komoly veszéllyel fenyegette Ausztráliát és arra kényszerítette az ausztrál hadvezetést, hogy felvessék a japán partraszállás lehetőségét és egy hátravetett, brisbane-i védvonal kiépítésének gondolatát.

A háborús események félelemmel töltötték el a lakosságot és mind a kormány, mind az ellenzék képviselői közt egyre erősebb lett az a meggyőződés, hogyha Ausztrália túléli japán megszállás nélkül a háborút, akkor, bármelyik párt is legyen uralmon, a háború utáni kormánynak mindent el kell követnie, hogy aktív bevándorlási politikával növelje a kontinens fehér lakosságát. Ennek a gondolatnak legradikálisabb szószólója a háború alatt uralkodó munkáskormány tájékoztatásügyi minisztere, Arthur Calwell volt. Az a folyamat amelyet megindított az elkövetkező öt évtizedben 3 és fél millió, többségében nem-angolszász bevándorló előtt nyitotta meg az ország kapuit; a kontinens lakóinak számát 7 millióról 18 millióra emelte, és ezzel átalakította Ausztrália népességi képletét és lakosságának életformáját. A bevándorlók között közel 40 000 magyar volt, akik akarva, nem akarva részesei lettek egy kontinens-ország nem mindig fájdalommentes, mozgalmas, népességi, gazdasági, és kulturális átalakulásának. Hogy megértsük Ausztráliába érkezésük, fogadtatásuk és az ausztrál életbe való beilleszkedésük körülményeit, foglalkoznunk kell Ausztrália háború utáni bevándorlási politikájának kialakulásával.

Kialakul az új bevándorlási dinamizmus

Arthur Calwell sürgetésére az akkor uralkodó munkáspárt 1945 július 13-án egy bevándorlási minisztériumot alapított, amelynek élére az autodidakta, radikális és nagy vonalakban gondolkodó Calwellt tette. Pár nappal a hirosimai atombomba felrobbanása előtt Calwell a következőkben foglalta össze új, nemzetvédelmet célzó bevándorló-politikájának alap gondolatait:¹

„Ha az ausztrálok valamit is tanultak a most sikeresen végződő csendes-óceáni háborúból, akkor az az, hogy bebizonyosodott, hogy csak úgy leszünk képesek megvédeni sziget-kontinensünket magunk és utódaink számára, ha létszámunkat nagy mértékben fel tudjuk emelni. Bár mindössze 7 000 000-an vagyunk, a föld 3 000 000 négyzetmérföldjét birtokoljuk. Partjaink 12 000 mérföld hosszúak és népsűrűségünk négyzetmérföldönként csupán 2–5 fő. Földünk jó részén a csapadék nem több mint 10 inch [26 cm.] évente, és ezért ezek a részek nagyjából lakhatatlanok. De másutt, ahol a helyzet kedvezőbb, lehetőség van további fejlődésre és településre. Fennmaradásunkhoz nélkülözhetetlen, hogy mindezt sürgősen létrehozuk és végrehajtsuk. Bár a világ békét kíván és borzad a háborútól, senki sem biztosíthatja, hogy nem lesz ismét háború ... Ezért tanácsos lenne, ha nem hagynánk figyelmen kívül annak a lehetőségét, hogy a következő negyed évszázadon belül újabb, nagymértékű küzdelmet

kell vívnunk földükhöz való jogunkért. Könnyen lehet, hogy csupán ez a 25 év áll rendelkezésünkre, ahhoz, hogy túlélésünk biztosítására előkészüljünk egy újabb erőpróbára. Az első követelmény a sokkal nagyobb népesség. Ez mind honvédelmünk, mind nemzetgazdaságunk fejlesztésére nélkülözhetetlen. A jelenlegi 7 000 000-s számot vagy nagyobb születési aránnyal, vagy törvény útján biztosított, tervszerű bevándorlás útján növelhetjük.”

Attól tartva, hogy az idegenből jött bevándorlók szorgalmukkal és olcsó munkájukkal aláássák a kényelmes gyarmati munkatempót és magas munkabéreként valamint meglazítják az Angliához fűző faji egységet, az ausztrálok mindig ellenezték a nem-britek bevándorlását. De hogy az ír származású, angol gondolkodással nem mindenben egyetértő Calwell nem csak brit telepésekre gondolt, az nyilvánvaló volt egy előbbi beszédéből:²

„Remélem, hogy Európa ... két háború vérözönétől kifáradt népeinek bőséges lehetősége lesz arra, hogy a háború végeztével Ausztráliába telepedjenek. Valahányszor a nagyszerű megjelenésű amerikai férfiakat látom amint végigmennek Ausztrália városainak utcáin és arra gondolok, hogy Amerika több mint egy generáción át Európa népeinek olvasztókohója volt, én meg vagyok elégedve ennek az összeolvastásnak az eredményével. Sokkal fontosabb számunkra az, hogy 20 000 000, vagy 30 000 000, 100 százalékgig fehér ember éljen Ausztráliában, mint hogy folytassuk azt a szűklátókörű politikát, amely mellett lakosságunk 98 százalékgig angolszász eredetű, de csupán 7 000 000 marad.”

A kormány évi két százalékos népszaporulatra építette bevándorlási terveit, amelyből egy százalékot a természetes szaporulat és egy százalékot bevándorlás szolgáltatta. Calwell lendületes munkája rövidesen túlszárnyalta az általa kitűzött célt is; 1949 és 1951 között a bevándorlás maga túlhaladta a 2 százalékot, és a bevándorlók többsége, minden előző megnyugtató megcáfolva, nem-brit, „idegen” országból való volt. Ez a hatalmas bevándorlás arányában túlszárnyalta még az Amerikai Egyesült Államok tizenkilencedik század végi népmozgalmát is — csak a második világháború utáni Izraelbe való bevándorlás eredményezett arányában nagyobb népszaporodást, mint Ausztrália bevándorlási kampánya.

Az ausztrál kormány nemzetépítő bevándorlási tervének elindítása egybeesett a háborúpusztította Európa lakosságának a történelemben páratlan mértékű hontalanságával és nyomorával. Az oroszok előnyomulásával tömegesen menekült Ukrajna, a Balti köztársaságok, Lengyelország, Kelet-Németország és Magyarország lakossága Közép-Európa és különösen Nyugat-Németország és Ausztria elpusztított városaiba. A hontalanok számát növelték a kitelepített német kisebbségek, valamint a nácizmus koncentrációtáboraiából kiszabadult zsidóság és a munkatáborokból és hadifogolytáborokból kiszabadult oroszok, ukránok, és szerbek. Ha voltak is közöttük akik önszántukból visszamentek hazájukba, helyüket új menekültek foglalták el az orosz megszállás alatt lévő országokból. Mintegy 20 millió Volksdeutsche és 10 millió nem német hontalan lepte el Nyugat Európát. Míg a német menekültek feletti gondoskodást a megszálló hadseregek a háború-vesztes, lerongyolódott német közigazgatásra bízták, a nem német menekültek hajlékkal és élelmezéssel való ellátására a győztes hatalmak egy Nemzetközi Menekült Szervezetet (International Refugee Organisation, rövidítve I.R.O.) alapítottak. Az I.R.O főcéljának tekintette, hogy vagy hazatelepítéssel, vagy emigráció útján csökkentse a nyugat-európai hontalanok (Displaced Persons, rövidítve D.P.-k, magyarosan „dipik”) számát. Bár önkéntes- és kényszer visszatelepítések javítottak a helyzeten, 1947 júliusa és 1950 decembere közt mégis csaknem két millió hontalan személy került az I.R.O. vé-

delme alá.³ Ezeket a szervezet kivizsgálás után személyazonossági igazolvánnyal látta el, amely tanúsította, hogy az igazolvány tulajdonosa egy bizonyítottan hontalan, nem háborús bűnös személy, aki az I.R.O. védelme alatt áll. Mint ilyen, az illető lakhelyet és élelmet igényelhetett a menekülttáborban, és amennyiben egy tengerentúli ország, mint bevándorlót elfogadta, odaszállítást a szervezet erre a célra bérelt hajóin vállalta.

Az ausztrál kereslet és az európai kínálat egymásra talált. Bár az I.R.O. sokallotta az amerikai kivándorláshoz szükségesnél hosszabb és ezért drágább hajóutat, az Ausztrál Államszövetség hajlandó volt fejenként 10 fonttal hozzájárulni a többletköltséghez. Az ausztrál bevándorlási minisztérium azonban kikötötte, hogy a jelentkezők írjanak alá egy munkakötelezettséget, amelynek értelmében két évig az ausztrál hatóságok által megszabott munkahelyen fognak dolgozni. Míg a munkakötelezettség elfogadása munkalehetőséget ígért az angolul többségében nem beszélő menekülteknek, az ausztrálok bizalmatlanságát jól ismerő Calwell számára biztosította, hogy az újonnan érkezettek nem fognak a helyi lakosokkal a jobban fizető munkahelyekért versenyezni, hanem az elhanyagolt utakon, vasutakon, vízellátáson, csatornázásokon és hasonló, ausztrálok által elkerült munkahelyeken dolgozva „érdemeket szereznek” és így elnyerik a lakosság szimpátiáját. Ugyanakkor az egyoldalú szerződés lehetőséget adott a bevándorlási minisztériumnak arra, hogy elosztva a hajókon a nemzetiségeket, ezek különböző kikötőkbe szétszórva lépjenek partra és ne képezzenek feltűnő kisebbségi gócot, amelyek a bevándorlási politika ellen fordítanák az átlagausztrál idegenellenes szavazóit. Hogy elejét vegye annak, hogy honfitársai az újonnan jött nem-briteket becsmérlő jelzőkkel illessék, Calwell a bevándorlóknak az „új-ausztrál” (New Australian) nevet adta. Mint minden hasonló szépítő kifejezés, az új-ausztrál jelző is előbb-utóbb becsmérlő színt vett fel, de a köznyelv része maradt egészen a hetvenes évek közepéig.

Calwell rendkívüli körülményekkel kidolgozott terve sikerrel járt; Ausztrália I.R.O. programja 1947 és 1952 között 170 700 nem-brit fehér embert telepített Ausztráliába és mire a program véget ért, Ausztráliában minden 45-ik ember egy alaposan kiválasztott, egészséges, jó megjelenésű „dipi” volt. A helyi ausztrál férfiakkal szemben, akik közt akkoriban csak egy százaléknak volt főiskolai végzettsége, a partraszálló bevándorló férfiak közt minden tizedik egyetemet vagy főiskolát végzett, vagy menekülése előtt egyetemi hallgató volt — míg egy további tíz százalék érettségizett.⁴ Az érkezettek közt volt észt, lett, litván, ukrán, orosz, lengyel, cseh, szlovák, horvát, román, szerb és magyar. Népek, amelyekről a vendéglátók többsége sohasem hallott, és akiknek hazáját aligha találta volna meg a térképen.

A világtól elmaradt és az új dolgoktól idegenkedő ausztrál ha nem is melegen, de udvarias türéssel fogadta az újonnan jötteket. A új-ausztrálok megállták helyüket és miután kiderült, hogy a bevándorlás szinte minden társadalmi feszültség nélkül hatalmas gazdasági fejlődést teremtett, ezért a „dipi” programot rövidesen követte a máltai, holland, görög, olasz, német, jugoszláv és megannyi más program. A bevándorlási politika kialakította saját megállíthatatlan dinamizmusát és elfelejtve a kampány kiindulópontját, a hetvenes évek végére már egyre több színes embert is telepített a lakosságában, kultúrájában és fejlődésében már teljesen megváltozott ötödik földrészre.

A HATALOMÁTVÉTEL MENEKÜLTJEI

*Újra és újra őket látom,
A hold süt és egy rúd mered,
S a rúd elé emberek fogva
Húznak egy roppant szekeket.*

*Vonják a növő éjszakával
Növekvő óriás kocsit,
A testükön a por, az éhség
És reszketésük osztozik...*

Pilinszky János. Harbach. 1944.

Következik mindebből, elvtársak, hogy a mi átalakulásunk... demokratikus átalakulás volt? Korántsem!... Kisebbségben voltunk ugyan a nemzetgyűlésen és a kormányban, de mi voltunk akkor is a vezető erő. A karhatalomra döntő befolyásunk volt. Erőnket, pártunk és a munkásosztály erejét, megsokszorozta az a tény, hogy itt volt a Szovjetunió, a szovjethadsereg amelynek segítségére állandóan támaszkodni tudtunk.

Révai József. Népi demokráciánk jellegéről. 1949.¹

Önköltséges bevándorlás Magyarországról a háború után

Amíg Ausztráliában az újonnan megalakított bevándorlási minisztérium tisztviselői azon törték fejüket, hogy hol találnak elegendő bevándorlót, akit államsegéllyel a déli féltekére tudnak csalogatni, az orosz megszállás alatti országokból, így Magyarországról is megindult egy kivándorlási mozgalom. Az emigránsok többsége zsidó vallású vagy származású volt, akik vagy Magyarországon vészelték át a háború éveit, vagy visszatérve német koncentrációs- és munkatáborokból előbb szétnéztek Magyarországon és felmérve a helyzetet kivándorló útlelért folyamodtak. Mivel legalísan távoztak, többnyire magukkal vihették tulajdonaikat. Azok között, akik Ausztráliába igyekeztek, nem egynek kapcsolatai voltak a háború előtti odaérkezettekkel. Útiköltségüket vagy maguk fizették, vagy nemzetközi zsidó szervezetek (JOINT vagy HIAS) segítségével szálltak hajóra. Bár voltak ausztrálok, akik ellenezték beván-

dorlásukat, Calwell hivatkozni tudott arra, hogy a háború előtti kormány az eviani konferencián ígéretet tett 15 000 hirlerizmus elől menekülő befogadására, de mivel a háború előtt csak hat és félezer érkezett, Ausztrália emberbaráti és becsületbevágó tartozása maradt, hogy a háború előtt megszabott határon belül befogadja ezeket a menekülteket.

1945 és 1949 között 1866 önköltségen utazó magyar állampolgár érkezett Ausztráliába. A családfők többsége 35—50 év körüli üzletember volt, akik gyorsan megtalálták helyüket a háború után rohamosan fejlődő, gazdagodó országban. Számosan közülük, mint például Ábel Emil Péter (Sir Peter Abeles), Strasser Pál (Sir Paul Strasser), és Gráf Ervin igen nagy sikert értek el és komoly mértékben járultak hozzá Ausztrália gazdasági fejlődéséhez és korszerűsítéséhez.² Többségük Sydneyben és Melbourne-ben telepedett le. A Sydneybe érkezettek rövidesen csatlakoztak a háború előtti bevándorlók alapította Thursday Society-hoz. (Csütörtöki Társaság). Az 1949 közepétől meginduló nagymértékű bevándorlás hatására a tagok attól félve, hogy nem lesznek képesek válogatni az egyre nagyobb számban partraszálló nemzsidó bevándorló hullámmal érkezők között és így esetleg szélső jobboldaliakkal kell társaságukat megosztani, feloszlatták a Csütörtöki Társaságot.

Menekültek Közép-Európa roncsain — a nyugatosok.

Hozzávetőleges becslés szerint a háború egymillió magyart sodort nyugatra. Ezek között volt talán 150 000—250 000 katona. A Horthy Miklós októberi 15-i parancsa ellenére tovább szolgáltak a németek oldalán, majd visszavonulva az őket követő oroszoktól a nyugati haderők fogságába estek és kiszabadulásuk után nyugaton maradtak. Rajtuk kívül Ausztriában és Németországban talált menedéket még mintegy 150 000 levante, számos egyetemi hallgató és polgári személy, akiket Szálasi rendeletére evakuáltak.³ Az alakulatokban valamint egyetemeikkel és hivatalaikkal távozókon kívül a nyugatra menekülők közt voltak sokan, akik az oroszok közeledése elől egyedül, vagy családjukkal vették kezükbe a vándorbotot. Bármilyen indította el őket otthonaikból, a menekültek mind nyugati irányba igyekeztek. Azok, akik még bíztak egy német csodafegyverben, azért vállalkoztak az útra, mert hitték, hogy egy német győzelem után visszatérhetnek, másokban csupán az a remény élt, hogy nyugatra húzódva a háború vége nem orosz, hanem egy nyugati nemzet megszállása alatt fogja találni őket.

Magyarországon a kommunista rendszer a „nyugatos” nevet adta ezeknek a háború alatt eltávozóknak, akik 1944 és 1945-ben átlépve a határt, zömükben Ausztriában és Bajorországban találtak menedéket. Az elnevezést megbélyegző értelemben használták azzal a váddal, hogy minden magyar, aki az orosz hadsereg közeledtére nyugatra menekült, vagy zsidóüldöző, vagy háborús bűnös volt. Kétségtelen, hogy a nyugatos katonák és civilek közt voltak szép számmal ilyenek is. De a katonák között is sokat csak a szökevényekre váró felkoncolástól való félelem tartott egységeiknél, míg a civil lakosság az orosz katonák atrocitásai elől menekülve hagyta el otthonát, és a megszállók brutális viselkedése rövidesen igazolta félelmük jogosságát. Amikor 1945 októberében az első háború utáni választás nagymértékű kommunista ellenes győzelmet hozott, a nyugatosok nagy része hazatért Magyarországra. Azok között, akik ezután is nyugaton maradtak, sok volt a csendőr és hivatásos katonatiszt, míg a kinnrekedt nyilas párttagok száma korabeli becslés szerint 40 000 volt.⁴ De voltak a

nyugatosok soraiban politikailag mérsékelt arisztokraták, és számos, még a K.U.K. világban vagy a Horthy korszakban magas rangot elért személyek is, akik feddhetetlen múlttal rendelkeztek, de nyilván nem várhattak semmi jót egy orosz megszállás alatt álló kommunista országban.

A többmilliós hontalan tömeg megsegélyezésére az Egyesült Nemzetek égisze alatt megalakult UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Agency) nem támogatta a nácik szövetségének számított magyarokat és az 1947-ben megalakult I.R.O (International Refugee Organisation — Nemzetközi Menekült Szervezet) valamint a bevándorlókat elfogadó országok sem részesítették előnyben őket. Csak 1949 elején, nagyrészt a Mindszenty hercegprímás elfogatása nyomán keletkezett nemzetközi szimpátia nyitotta meg a tengerentúli kivándorlás tágabb lehetőségét a magyarok előtt.

Bár a háború után egyenlő magyar eljutott Franciaországba, Belgiumba vagy Olaszországba, a többség számára Bajorország és Ausztria volt a láthatólag sehova sem vezető félélti állomás. Hosszú hontalanságuk alatt a nyugatosok végigélték a bizonytalan jövőtől való félelem rettegését és az összebombázott, vesztes ország roncsain élés minden nyomorát. Amint a hónapok és évek múltak, a hontalanok lelkiállapota egyre romlott. Az oroszok közelsége és egy új háború kirobbanásának lehetősége, a gyötrő félelem, hogy a nürnbergi háborús bűnös tárgyalások és a kommunista országok kiadatási kérelmei miniszterek, tábornokok, pártvezérek után ezredesekig, őrnagyokig, képviselőig, államtitkárokig, kisebb pártfunkcionáriusokig fognak terjedni, bizalmatlanná és neurotikussá tette a hontalanokat. Hozzájárult a bizonytalansághoz a családok gyakori szétszakadása és a szülők gyermekeik iskoláztatásával és erkölcsi nevelésével kapcsolatos érthető aggodalma. Nem csoda, hogy sokan a valóságtól elfordulva politikai álmokba menekültek, részben talán, hogy igazolják múltjukat, és részben, hogy passzivitásra ítélt helyzetükben legalább képzeletbeli fontos szerepet játszhassanak. A címekhez és rangokhoz való beteges ragaszkodás, az elvesztett háborúért egymást vádló pártoskodó gyűlölet és a realitásokat nélkülöző politizálás éppen annyira része volt a nyugatosoknak,

Az 1949-es landaui Nemzeti Nagytábor kézzel hímzett jelvénye, későbbi ausztráliai magyar cserkésztalálkozóknak jelvényeivel. (Dr. Jani István adománya az Ausztrál Nemzeti Múzeum közösségi gyűjteményében.)

mint az őket száz évvel megelőző honvéd-emigránsok mindennapi életének. Hivatásos katonatisztek és politikusok vezéreket választottak, „országgyűléseket” rendeztek, és kizárták csoportjaikból a másként gondolkozókat.⁵

A szakmával bíró, gyakorlati munkához szokott nyugatosok közt számosan találtak munkát a férfinhiányban szenvedő, legyőzött Közép-Európában. Mások, különösen az amerikai megszállási zónában, a minden élvezetet megkívánó, gazdag megszálló „ami” csapatoknál szereztek alkalmazást, mint éjjeli őrök, portások, konyhalegények, színészek, fényképészek, pincérek, tolmácsok és minden más elképzelhető valódi és mondvacsinált szakma művelői. Azok, akik nem tudtak, vagy nem akartak munkát szerezni, lágerekbe szorultak, ahol legalább mindennapi kenyérük biztosítva volt. A láger rendszerint rozoga, ideiglenes épületcsoportokból állt, amelyek követve a háború viszontagságait kaszárnyául szolgáltak már németeknek, hadifogolytáborul előbb oroszoknak, majd németeknek, denácifikációs tábornak a helyi lakosság számára, míg végül a menekültek menhelyei lettek. Itt magányos férfiak és nők elkülönített termekben emeletes ágyakban aludtak és a családok, ha szerencsések voltak egy szűkös szobát kaptak, ha nem, pokrócfüggönyökkel választották el a részükre kijelölt pár négyzetmétert szomszédjaiktól.

A hontalanságban eltöltött évek során a menekülttáborokban és az azon kívül élő magyarok munkája nyomán kialakult egynéhány maradandóbb szervezet. Ezek között első volt az Ausztriában már 1945-ben megalapított (Külföldi) Magyar Cserkész Szövetség, amely tovább folytatta sikeres munkáját Ausztráliában is. Az emigráció szétszéledésével egyidejűleg alakult meg végleges formájában Magyar Harcosok Bajtársi Szövetsége. (MHBK). Bár a szövetség rangkülönbség nélkül tagjai közé fogadott minden volt katonát, hűen katonai voltához hivatásos fisztek vezetése alatt maradt. Az MHBK, amikor tehette, támogatta a szövetségbe tömörült bajtársakat és bár hangoztatta hogy politikában nem vesz részt, tagsága háttéréből kifolyólag elkerülhetetlenül az 1945 október 15 után továbbszolgáló tisztikar nézeteit képviselte. Szervezettsége, és az odakerült katonák nagy létszámából következően az MHBK jelentős szerepet játszott később az ausztráliai magyarok közösségi életében.⁶

Menekültek Közép-Európa roncsain — a határátugrók.

Amíg a nyugaton maradt magyarok a hontalanság tanonciskolájának első osztályát járták, Magyarországon az orosz megszállás és a kifosztott ország nyomora ellenére is megindult az élet. Az ország pusztulását átélt emberek újrakezdő optimizmusát megerősítette az 1945 novemberében tartott parlamenti választások eredménye, amelyben a polgári pártok fölényes többséget értek el. Azonban a nyugati hatalmak által ígért, szabad választásokon alapuló demokratikus életformát pár éven belül aláásta a jaltai realitás. Az orosz megszállók segítségével az antikommunista pártok működését lépésről-lépésre lehetetlenné tették, vezetőiket semlegesítették vagy bebörtönözték. A pártok beolvasztásával és megszüntetésével egyidejűleg elkezdődött a közélet államosítása. A hatalomátvitel nem ment ellenállás nélkül. Az 1946–49-es évek a végvári harcok korszaka volt, és azok akik ellenálltak, életükkel, szabadságukkal vagy hontalansággal fizettek meggyőződésükért.

1946-tól kezdve Rákosi Mátyás szalámi-politikájának eredményeképpen egyre több magyar lépte át illegálisan a határt, hogy menedéket kérjen Ausztria nyugati megszállás alatt levő övezeteiben. A menekültek kiáramlása 1948-ban érte el csúcspontját. A határátugrók között voltak akik vagy mint az antikommunista pártok tagjai, vagy mint demokratikus beállítottságú értelmiségiek, vagy egyetemi hallgatók aktívan vettek részt a kommunista előretörés elleni szervezkedésekben. Mások a háború előtt szabadpályán dolgoztak, vagy önálló kereskedők, iparosok voltak és függetlenségüket elveszítve szabad lehetőségek után vágytak.

Míg a nyugatosok 1944–45-ben a nyitva tartott határon ösztönöztek át Ausztriába, és az önköltséges kivándorlók útlevéllel a kezükben, vonaton távoztak, a határátugrók illegálisan, egyedül vagy apró csoportokban lépték át az országhatárt. Az engedély nélküli határátlépést ugyan súlyosan büntették, az ország illegális elhagyása 1946–47 folyamán még nem volt túl nehéz. 1948 közepétől azonban a határ menti erdők kiirtása és őrtornyok felállítása egyre veszélyesebbé tette a határátlépést. Voltak akik a határon való átgyaloglásnál kalandosabb utat választottak: az akkoriban még alig ismert repülőgép kommandírozás és a vasutasok közreműködését igénylő szerelvény alá épített, koporsóformájú „szerszámládában” töltött utazás tartozott ezek közé. De mégis, a határátugrók zöme gyalog ment át a határon. Óvatos tervezés, térképek tanulmányozása, helyismerettel rendelkező fizetett embercsempészeknek a tervbe való bevonása és a tervezett szökésnek többnyire még a családtagok és barátok előtti eltitkolása előzte meg az utat.

A leggyakoribb átkelőhely Sopron és Fertő-tó vidéke volt, ahonnan Ausztria orosz megszállási övezetébe vezetett az út; innen a menekültek többnyire Bécsbe igyekeztek, ahol a zónákra osztott város amerikai, angol vagy francia negyedében pihentek meg, hogy helyi ismeretekkel felfegyverezve rövidesen nekivágjanak a várost körülvevő orosz övezeten keresztül egy nyugati hadsereg által megszállt zóna felé. Hogy elkerüljék a kettős határátlépés kockázatát, voltak akik Szentgotthárd táján menekültek, ahol az út a közeli angol övezetbe vitt. Mások Csehszlovákián keresztül távoztak, ahol a határ nem volt erős megfigyelés alatt. Terveiktől és lehetőségeiktől függően egyesek nappal, mások éjjel siklottak át a határon.

Mint menekült-helyzeteknél általában, a menekülés formája szűrőként hatott és megszabta a menekülők hátterét. Az útra való felkészülés megkövetelte a tervek kidolgozását és a részletek előzetes tanulmányozását, míg a határátlépés veszélyeit és fizikai nehézségeit csak élet-erős és új életre elszánt emberek tudták vállalni. Így nem csoda, hogy a határátugrók zöme fiatal férfi volt. De akadtak a menekültek között gyermektelen, vagy altatóval elcsitított csecsemővel szökő házaspárok is. Fiatal, 2–9 éves gyermekkel nehéz volt szökni. A határátlépés intellektuális és fizikai követelményei és a kommunista ellenes fiatalok kockázatot vállaló politikai idealizmusa összejátszott abban, hogy a határátugrók közt sok volt az egyetemista, vagy az egyetemet nem régen végzett férfi.

A nyugatosok érkezésével ellentétben, akikre idegen földön a még be nem fejezett háború és egy teljesen ismeretlen helyzet bizonytalansága várt, a határátugrók számíthattak arra, hogyha sikerül egy nyugati övezetbe vergődniük, ott biztonság vár rájuk. Érkezésük ugyan újabb nehézségek elé állította a befogadó Ausztriának és a megszálló-hatóságoknak az adminisztrációját, az új, hivatalosan „neo-refugee”-nek elnevezett menekülteket mégis egy kialakult rendszer fogadta nyugaton. A hontalanok számontartására, leigazolására, elhelyezésére és élelme-

zésére már működött az I.R.O. és azok, akiknek nem voltak helyi kapcsolatai, rövidesen menekülttáborokban találták magukat.

A magyar határátugrók találkozása a táboréletben gyakorlott nyugatosokkal nem volt zökkenőmentes. A gyakran tábortisztviselői vagy barakkparancsnoki szerepet betöltő nyugatosok bizalmatlanul fogadták az újonnan jötteket. A bizalmatlanság kétoldalú volt: míg a régebben érkezettek azzal gyanúsították az új hontalanokat, hogy otthonmaradásukkal együttműködtek a kommunistákkal, az újonnan jöttek a régieket náci-szimpátiával vádolták. Mégis, a helyzet adta körülmények hatása alatt a két menekült csoport legalábbis külszínre összeolvadt, és mire megnyíltak a magyar hontalanok számára a befogadó országok kapui a régi és az új hontalanok ugyanazon dipi jelző alatt jelentkeztek a befogadó országok toborzó irodáinál felvételre.

Ausztrália megnyitja kapuit a magyar dipik előtt.

A bevándorló országok válogatóbizottságai a balti menekülteket csendes, rendszerető embereknek és jó munkaezőknek tartották. Az észtek, lettek és litvánok Ausztráliába való bevándorlásra való alkalmasságát fokozta, hogy többségük magas, jó kiállású és szőke hajú volt és így elfogadhatóbbak voltak a magukat angolszász eredetűnek valló ausztrálok számára, mint a Dél-Európából származó bevándorlók. Bár egy részük mint a balti SS-légió tagja érkezett nyugatra, a nyugati megszálló hatalmak nem volt ellenséges állampolgároknak, hanem a háború áldozatainak tekintették őket. Mindezek a tényezők erősen nyomtak a latba, amikor Arthur Calwell elhatározta, hogy az Amerikai Egyesült Államok *General Heintzelman* nevű csapatszállító hajóján 1947 novemberében érkező első dipi-szállítmány csak balti menekülteket hozzon Ausztráliába. A hatalmas hivatalos hírverés eredményeképpen az alaposan kiválogatott 840 fiatal balti menekültet a lakosság kíváncsisággal és szimpátiával fogadta. Érkezésükkel megtört a jég; Ausztrália kapui megnyíltak a dipik előtt. Mivel a balti emigránsokat a többi bevándorló ország is előnyben részesítette, a kínálat gyorsan kiapadt és ezért az ausztrál bevándorlási minisztérium a többi volt szövetséges nemzetiség felé fordult. Amint a szűk egészségi, kor- és tanultsági feltételeknek megfelelő lengyel, ukrán, orosz, jugoszláv és cseh jelentkezők száma csökkent, sor került a volt ellenségnek számító magyarokra is.

1948 júliusában a nyugat-németországi megszállóbizottság mellett működő ausztrál bevándorlási központ vezetője egy előterjesztést küldött Canberrába, amelyben felhívta a minisztérium figyelmét a hontalan magyarokra. A memorandum hangsúlyozta, hogy a magyarok közt sok a magas műveltségű menekült, és figyelmeztette Canberrát, hogy sürgősen engedélyezzék a magyarok felvételét, mert „mind Kanada, mind Anglia, Brazília és Argentína már nagymértékben aknázza ki ezt a kínálatot”⁷ Canberrából az engedély rövidesen megérkezett, és az Ausztráliában megnyílt lehetőségek hírére egyre több magyar sorakozott fel az Ausztriában és Németországban működő ausztrál bevándorlási kirendeltségek elé, hogy röntgenképeiket kezükben tartva, meztelenre vetkőztetett csoportokban vizsgáltassák meg magukat a kirendeltség orvosával. A jelentkezők által „konzul”-nak titulált ausztrál bevándorlási tisztviselő előtt tolmács útján beszámoltak nácizmustól és kommunizmustól mentes múltjukról és amennyire csak lehet, hasznos szakmák tudóiként tüntették fel magukat. Ruttkay Arnold katonatiszt, akit az emigráció metamorfózisa Ausztráliában Só Bernát humoristává vál-

toztatott, alig-alig görbe tükrén keresztül így nézett vissza ezekre az életeket eldöntő kihallgatásokra:⁸

„Mert bizony rugalmas volt a menekült lélek, ha kivándorlásról volt szó. Így, mikor a különböző országok kezdtek furcsábbnál furcsább szakmák után keresgélni a nagy választékban, a menekült sem volt rest és kellőképpen felkészült a kíváncsiskodókra. Voltak otthon öreg ádámcsutkás tanárok, akik igen furcsán válogatták össze diplomájukban a szakokat. Történelem, görög, ének. Német, fizika, torna. Ugyanígy nem volt ritkaság találni a kivándorlásra váró menekültek között olyat, akit ha megkérdeztek, mi a foglalkozása, akkor azt mondta, hogy faesztergályos, állatkitömő és boxtréner, vagy úri szabó, szakács és gyertyaöntő. Na nem, ezt hivatalos helyeken nem egyszerre mondta, hanem külön külön, mikor mire volt szükség. Persze — mint mindenben — itt is történtek túlkapások, mint mikor Ádám bácsi, a nagybajuszos székely fűrő-faragó ezermester bement a brazil konzulnak, hogy ő többek között cukrász is. Mikor megkérdezték tőle, hol tanulta ki a cukrászmesterséget, azt felelte, hogy 1945-ben Szibériában, orosz fogságban. De erre aztán olyan derűtséget okozott, hogy még az orosz származású tolmácsban is elnyomta a röhögés a nemzeti önérzetet, ha arra gondolt, hogy Moszkvától keletre még cukrászda sincs...

Látod, ilyen sokféle dolog befolyásolta azt, hogy az ember hova hajókézelt... Nagy általánosságban azonban mégis, az országokban válogató menekültek két nagy csoportba voltak oszthatók: az alaposak és a könnyelműek csoportjára. Az alapos... még Európában minden lehetőséget megtanult leendő országáról. Pontosan megmondta, hogy mennyibe kerül 8 darab fénykép előhívása cruseirosban, ha éppen Brazíliába készült, és a könyvtárban, ha történetesen nem talált más könyvet, hát elolvasta az Első Sao Paulo-i Tekéző Egylet Évi Jelentését az 1928. évről... A könnyelműnél pillanatnyi hangulat, vagy egy régen látott idegenforgalmi plakát döntötte el, hogy hova ment. Az ilyenekkel megtörtént, hogy be volt rendelve az új-zélandi konzulhoz kihallgatásra. A kihallgatásról elkésett, mert lekéste az autóbust. Megrántotta a vállát és két hét múlva fütyörészve elment Peruba. Voltak természetesen olyanok is, akik hosszasan megfontolás után sem tudtak találni semmi elfogadható indokot, hogy miért éppen ebbe vagy abba az országba vándoroljanak ki. Ezek azok, akik Ausztráliába jöttek.”

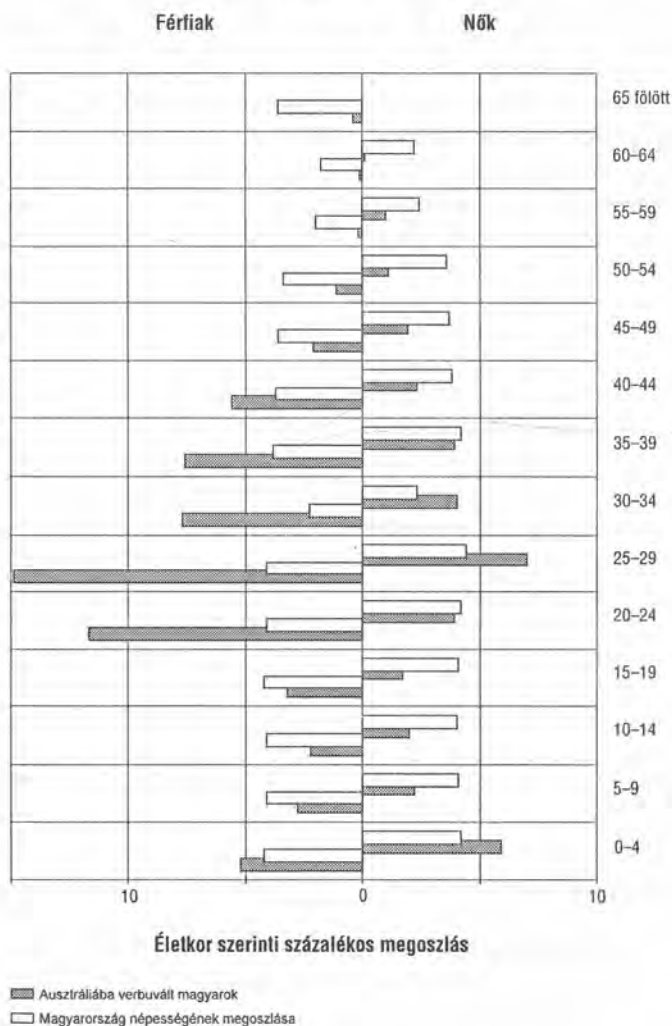
Tulajdonképpen a sorsdöntő elhatározásokon és a válogatás szeszélyes szűrőjén, 1949-ben és 1950-ben mintegy tíz és félezer magyar érkezett Ausztráliába, és még 1951-ben is, amikor a program már lelassult, több mint ezer magyar követte őket. Mire a program véget ért, a 170 700 Ausztráliába érkezett dipi között a minisztérium kimutatásai szerint 11 919 született Magyarországon. De a programon belül érkezett magyarok száma valójában közelebb volt az 15 000-hez, ha beleszámítjuk az utódállamokban született magyarokat és a hontalanság éveiben külföldön született gyerekeket, akiket az ausztrál statisztika születési helyük szerint mint csehszlovákokat, románokat, jugoszlávokat vagy osztrákokat és németeket könyvelt el.

Ausztrália magyar dipije; egy demografikus áttekintés.⁹

A menekült csoportok sohasem kicsinyített tükröképei szülőhazájuk társadalmának. A politikai vagy katonai helyzet, a távozás oka, módja, lehetőségei menekülésre biztatnak egyeseket, míg visszatartanak, vagy kiszűrnék másokat. Így azok a magyarok, akik az ausztráliai kapu

megnyílása idején Európa nyugati megszállási övezeteiben várták sorsuk jobbrafordulását már eleve más összetételűek voltak korban, nemek arányában, vallásban, tanultsági fokban, politikai állásfoglalásban és területi származásban, mint Magyarországon maradt honfitársaik. Erre a magyar átlagtól már merőben különböző közösségre további szelekciót kényszerített az ausztrál kormány, amely nemcsak szigorú egészségi vizsgán szűrte át a jelentkezőket, de előnyben részesítette a fiatal, intelligens, erős férfiakat és csak később és kisebb számban fogadta be a nőket és a több eltartottból álló családokat.

Az állami program keretében 1948–1952-ben Ausztráliába érkezett magyar honutalanok nemek és korcsoportok szerinti megoszlása, összehasonlítva Magyarországnak népességének hasonló megoszlásával 1949 január 1-jén

A fenti grafikon, amely Magyarország népességének és a program folyamán Ausztráliába érkezett magyarok nemek és életkor szerinti megoszlását hasonlíttja össze, nemcsak arra hívja fel a figyelmet, hogy mennyire különböztek az Ausztráliába érkezett magyar dipik az otthon maradt magyaroktól, hanem egyben szomorú kommentárja a néppusztító kommunista politikának. Elég egy pillantást vetni a grafikonra, hogy méltányoljuk, hogy milyen nagy mértékben tudták a befogadó országok – és köztük a legtudatosabban egészséges fiatalokat válogató Ausztrália – kihasználni a Magyarországra kényszerített Sztálin-Rákosi terrort, amely világgá kergette az ország munkára kész és népfenntartásra nélkülözhetetlen korcsoportjait. Az otthon maradtakkal ellentétben a bevándorlók több mint fele 15–34 éves volt és ötven éven felüli alig-alig akadt közöttük. Ugyanakkor, részben a kínálat, részben a válogatás célpontjai miatt az Ausztráliába verbuvált bevándorlók fiatal korcsoportjai között sokkal több volt a férfi mint a nő.

De Magyarország vesztesége, és a bevándorló-országok nyeresége még ennél is nagyobb volt. A bevándoroltak tanultsági fokát vizsgálva kiderült, hogy az Ausztráliába érkezett 19 és 60 év közötti férfiak 45 százaléka már érkezése előtt érettségizett, és ezeknek a fele (23%) egyetemi vagy főiskolai diplomával a zsebében szállt ki a hajóról, vagy egyetemi tanulmányait már elkezdte, mielőtt menekülni kényszerült. A diplomával rendelkezők közül mintavételek alapján 24% végzett katonai főiskolát, 20% volt jogász, 11% végzett gazdasági akadémiát és 8% volt orvos.¹⁰ A többi, érettségi fokot el nem ért menekült férfi közül minden második vagy végzett egynehány felső-középiskolai osztályt, vagy tanult mesterséget. Ezek az arányok messze felülmúlták mind a magyarországi, mind az ausztráliai tanultsági átlagokat.

A dipi programmal Ausztráliába érkezettek vallási eloszlása nagy vonalakban tükrözte a háború előtti Magyarországon uralkodó helyzetet, azzal a különbséggel, hogy az otthon 6 százaléknyi zsidó vallásúak aránya a dipik közt csupán 1.2 százalék volt. A nemzetközi zsidó szervezetek anyagi segítségét igénylő zsidó vallású magyarok, ha csak lehetett elkerülték a dipi program egyoldalú két éves munkakötelezettségét, és mint szabad bevándorlók utaztak Ausztráliába. Kisebb, de statisztikailag jelentős különbséget mutatott a katolikusok javára a katolikusok (67% helyett 73%) és a protestánsok (27% helyett 23%) közötti arány. Az országos arányoknál magasabb katolikus többségű Dunnántúl közelsége a nyugati határhoz és a Mindszenty-ellenállás katolikusokat erősebben érintő hatása okozta valószínűleg ezt az eltérést.

A dipi hullámot társadalmi rétegek szempontjából vizsgálva feltűnő, hogy a paraszti réteg, amely a közvetlen háború utáni Magyarországon még mindig többséget alkotott, szinte teljesen hiányzott az Ausztráliába érkezettek között. Valószínűnek tűnik, hogy az 1945 márciusában meghirdetett földosztás hírére a hadsereggel nyugatra húzódó parasztság maradék nélkül visszatért, és mire a kolhozosítás elvette földjeiket, a határ már végleg lezárult.

A háromféle menekült hullám — lényeges különbségek

Az Ausztráliába érkezett magyar dipi hullám külszínre egységes csoportnak látszott. A valóság az egységes látszat mögött két politikailag, demográfiailag és tapasztalat szempontjából különböző bevándorlási csoport volt, amelyeknek múltjáról és belső összetételéről az

ausztrálok vajmi keveset tudtak. A hullám összetételének elemzését nehezíti, hogy sem az ausztrál nemzeti levéltárban található hajólisták, sem más, korabeli ausztráliai kimutatás nem jegyezte fel, hogy a bevándorlók mikor hagyták el otthonukat és mennyi időt töltöttek hontalanságban.

A szerzőnek az Ausztrál Nemzeti Egyetemen készült szondázáson alapult tanulmánya szerint a program keretében Ausztráliába települt, Magyarországon született férfiak hozzávetőlegesen 55 százaléka, mint nyugatos hagyta el hazáját és 45 százaléka később, mint határátugró érkezett Ausztriába. A nők között a nyugatosok aránya még nagyobb volt.¹¹ Mivel a két csoport különböző múltja és demográfiai összetétele befolyásolta jövőjüket és döntő hatással volt az ausztráliai magyarság szervezeteinek kialakulására, érdemes külön-külön foglalkozni a dipi hullámot alkotó két csoporttal.

Azok a nyugatosok akik nem tértek vissza Magyarországra, már érett emberként érkeztek 1944–45 folyamán Ausztriába vagy Németországba. Mire 1949 után megnyílt előttük a kivándorlás lehetősége többnyire 30–40 év körül voltak. A korral járt, hogy legtöbb nyugatos férfi Magyarországot már feleségével hagyta el, vagy a hontalanság éveiben nősült, és többnyire családosan, gyermekkel érkezett Ausztráliába. Ugy szintén koruknál fogva a nyugatosoknak már akkor, amikor átlépték a határt, volt katonai vagy civil pozíciójuk és egy ezzel járó elképzelésük jövőjükről. Különösen állt ez a katonatisztekre, akik avatásuk napjától szinte előre ki tudták számítani előlépésük idejét és a jogi végzettségű állami, megyei, vagy városi szolgálatban dolgozó tisztviselőkre úgyszintén. Miután a dipi hullámon belül Ausztráliába érkező diplomás nyugatos magyar férfiak közel negyven százaléka hivatásos katonatiszt volt, ez az autokratikus gondolkozásra nevelt, Magyarországon nagy társadalmi tekintélynek örvendő, de (a technikai kiképzésű tisztektől eltekintve) emigrációban többnyire használhatatlan kiképzéssel rendelkező, jövőjében csalódott réteg aránytalanul nagyszáma miatt jelentős mértékben befolyásolta az ausztráliai magyarság közösségi életének kialakulását.

A nyugatosokkal szemben, a határátugrók többsége 18–30 éves volt amikor illegálisan átlépte a határt. Fiatal koruknál fogva és az illegális határátlépés nehézségei miatt zömükben vagy nőtlenek vagy gyermektelen fiatal házasok voltak. A hivatásos pályára készülő határátugrók jó része tanulmányait befejezetlenül hátrahagyva kényszerült menekülésre és azok között, akik már diplomával zsebükben lépték át a határt, kevés ért el addig olyan pozíciót, aminek elvesztése különösebb lelki sebet okozott volna. Így sokan közülük távozásukat kényszerű tanulmányútnak tekintették, amely lehetőséget ad arra, hogy szétnézzenek a számukra eddig elzárt világban, nyelvet tanuljanak, és kihasználják a szabadság adta lehetőségeket. Eltérően a túlnyomóan jobboldali nyugatosokkal, a koalíciós korszak menekültjeinek többsége demokratikus beállítottságú volt. Persze, voltak köztük is itt-ott bűvő nyilasok, akik valamiképpen átvészelték otthon a háború utáni megtorlás éveit és talán egy pár olyan is, aki hosszabb-rövidebb ideig szimpatizált a kommunistákkal, de ezek kivételek voltak; legtöbbször büszkén vallotta magát „kétféleképp”-nek, aki aktívan, vagy passzívan ellenezte mind a németek, mind az oroszok kiszolgáltatását.

Még nagyobb volt a különbség a két dipi csoport és az önköltséggel érkező menekültek között. Az előbbi két csoporttal szemben az önköltséges bevándorlóra nemcsak hogy nem várt kétéves munkakötelezettség, de érkezésekor már valamit beszélt angolul és tudta hogy munkatapasztalatait fel tudja majd használni egy általa választott foglalkozásban. Ezen felül so-

kan elegendő tőkét hoztak magukkal ahhoz, hogy röviddel megérkezésük után üzleti vállalkozásba kezdjenek.

Hajóút és megérkezés.

A század közepén Európa és Ausztrália között még nem volt rendszeres repülőjárat. Az önköltséggel utazók többnyire Londonból indultak el és hajójukat, útvonalukat maguk választották. De ezek aránylag kevesen voltak; a magyarok közel kilencven százaléka az állami, kétéves szerződéssel járó program keretében indult Ausztráliába. Őket különvonatok szállították a gyűjtőtáborokból Nápoly vagy Bremerhaven kikötőjébe, ahol egy IRO által kibérelt hajó várt rájuk. A hajókon az elszállásolás és az ételmezés különbözött, de ritka volt az olyan, amely komoly panaszra adott volna okot. Szinte minden második dipi — és ezek voltak a legszerencsésebbek — az Egyesült Államok háború alatt épített csapatszállító hajóinak egyiken utazott; ezeken a 2000 katona számára épült hajókon mintegy 850 emigránst szállásoltak el. Férfiak és nők a legénység számára készült emeletes ágyakkal ellátott külön-külön termekben aludtak, és a kisgyermekes családok a tisztai szobákban voltak elszállásolva. A hajó nélkülözhetetlen legénysége amerikai haditengerészekből állt, és hogy mennél több hontalant tudjanak szállítani, a szakmát nem igénylő munkákat a behajózás előtt kiosztották a dipik között: ők lettek a konyhalegények, hajórendőrség, péksegédek, pincérnők, ápolónők, hajóújság szerkesztők. Ezeken a hajókon a hontalanok ámulva nézték, hogyan teszik a hajókonyhán tálcajukra az amerikai katonáknak kiszabott bőséges ebédet, majd beletanulva a gazdagságba az út trópusi szakaszán le-leszaladtak a konyhába, hogy új adagokat kérjenek a korlátlan mennyiségűnek tűnő foglaltból.

Bonegilla, Ausztrália
legnagyobb dipi tábora,
New South Wales és
Victoria határán.

A dipi férfiak ideiglenes elszállásolása a dél-ausztráliai Woodside-ban. (A szerző felvétele)

Az Ausztráliába vezető út az útiránytól és a hajó sebességétől függően négy-öt hétig tartott. Végül is feltűnt a földrész, amelyről a magyar menekültek szinte semmit sem tudtak. Volt aki talán visszaemlékezett iskolás idejéből pár fogalomra: angol gyarmat, belsején száraz földrész, juhok, primitív bennszülöttek, kenguru, kacsacsőrű emlős — és akadt, aki fel tudta idézni még az iskolai földrajzkönyvből a sydneyi öblöt átfogó hatalmas híd képét. Azok, akik vetették maguknak a fáradságot és még partraszállásuk előtt fellapozták a lexikonok oldalait bizonyára tudtak több adatot — de mindez lényegtelennek tűnt. Az, hogy Ausztrália messze van a vasfüggönyön túli kommunizmustól és hogy ott béke és megélhetési lehetőség van, elegendő információ volt ahhoz, hogy a bizonytalanságban élő, békét és biztonságot áhító menekült feliratkozzon bevándorlónak.

A dipik nem tudták előre, hogy hol fogja hajójuk lerakni őket. A hajók kapitányai is többnyire csak az Indiai Óceánon délre haladva kapták meg az utasítást, hogy melyik kikötőbe vigyék ember-rakományaikat. Így azután a hazátlan magyarok a munkaerőhiánytól és elhelyezési lehetőségektől függően Perth, Adelaide, Melbourne, Sydney vagy New-Castle kikötőjében léptek partra. Itt a bevándorlási minisztérium tisztviselői és egy különvonat várt rájuk, amely a partvidéktől beljebb eső fogadó táborok egyikébe vitte őket. Akárcsak Európában, ezek a táborok is háborúból visszamaradt, eredetileg katonák számára készült alkalmi épületek voltak — de a különbség szembeütő volt: tágas termek, szobák, tisztaság és az európai ízléstől igen távol eső, de bőséges ételek. A tábor közepén, vagy közelében sporttelep. Sehol egy kerítés, katona, vagy rendőr. Amint az újonnan érkezett bizalmat nyert, elmehetett kíváncsiskodni a közeli faluba vagy városba. Bár érkezése után kapott egy személyazonossági igazolványt, a bevándorló rövidesen rájött arra, hogy azt senki tőle soha nem fogja kérni. Nem csoda, hogy az angolul tanuló bevándorló korai szókincsének gyorsan része lett az ausztráloktól oly sokszor hallott két szó: *free country* — szabad ország.

Első benyomások

Amíg a táborban működő munkahivatal munkát talált számára, az újonnan érkezettnek rendszerint módja volt pár órára, vagy napra szétnézni, hogy megismerje környezetét: a tájat, növényzetet, madarakat, állatokat és embereket. Voltak akiket, akárcsak száz évvel előbb Mednyánszkyt, lehangoló, száraz, kihaltság érzését keltő táj fogadott. Mások, akik pár napi esőzés után érkeztek, el voltak ámulva a gazdag növényzettel borított ötödik földrészről. Sok időnek kellett elmúlnia ahhoz, hogy a bevándorló megszokja a klíma szélsőségeit, a gyakran páráos, nedves, levegőt, a télen-nyáron barnás-zöld eukaliptuszfákat, amelyek leveleik helyett kérgüket hullatják és az eddig csak állatkertekben, vagy még ott sem látott különös állatokat és madarakat, valamint a szokott állatok és madarak hiányát.

De nem csak a természet volt megdöbbentően más, mint amit ő ismert, hanem a városok és emberek megjelenése is. Amint egy 1949-ben érkezett önköltséges bevándorló írta:¹²

„Se London, sem Amerika nem készített elő minket az 1949-es Sydneyre; a színek barnák voltak és egyhangúak, az épületek csiricsárék, ellenszenvet keltők és a város polgárai merev, darabos emberek. A férfiak formátlan, rosszul szabott öltönyeikben, a nők slampos virágmin-tás ruháikban egyformáknak tűntek. Még a szagok is idegenek voltak. Mindent áthatott a birka és faggyú büze és a zsírban sült hal és hasábburgonya illatfelhője.

A felnőttek az utcákat járták és olcsó kifőzésekben étkeztek. A pincérnő tejes-teát lötytyintett csészéjükbe, anélkül, hogy megkérdezte volna, hogy hogyan szeretik inni. Ó Magyarországon, ahol a tea ámbra színű volt és rummal, vagy citrommal, vagy mind a kettővel szívélyesen tették élvezetünkre asztalunkhoz!”

Idő és bizonyos mértékű angol tudás kellett ahhoz, hogy az újonnan érkezett fel tudja mérni új környezetének erkölceit, szokásait, értékrendszerét, ellentmondásait. De már az első hetekben megdöbbentette a nemrég még a háború pusztulásait szenvedő menekültet a hanyag gazdagság, a friss zöltségek, gyümölcsök, és az, hogy látszólag itt senki sem lop: az éjjel jövő tejesembernek kiteszik a kapu elé a tej árát, és az ott fekszik, naphosszat, utca hosszat. De lám, észlelték az újonnan jöttek, vannak bűnök és hibák is: este hatkor zár minden kocsmát, és a munkából jövők sietve részegre isszák magukat, mielőtt a törvény szigora becsukná az ajtót — és tántorogva mennek hazafelé, ha ugyan nem esnek össze az utcán. De ez csak a munkanapokon van így. Vasárnap nem lehet italt venni, a város kihalt, és csak ha a végtelen külvárosok utcáit járja az ember akkor láthatja, hogy miként tölti a hétvégét az ausztrál férfi: vágja kertjének fűvét, festi kívül-belül a házát, és mossa, javítja, olajozza autóját. Mert saját kertés háza, saját autója mindegyiknek van, és építi, szépíti, javítja, ha orvos, ha ügyvéd, ha gyárigazgató, ha munkás. De nem is tehetne mást, mert amint a templomok kiürülnek, kihál a város; sem üzlet, sem vendéglő, sem színház, még sportesemény sem történhet az Angliától örökölt puritán vasárnapon. „A vasárnap az otthoné, a családé” — prédikálja a tiszteletes a templomban. De, ha nincs családom, nincs otthonom? — kérdi a magányos menekült — és a kiürült város elhagyott padjára ülve gondolkodik azon, hogy hogyan is mondanák azt angolul, hogy „öngyilkos vasárnapok”.

Az ausztrálok kedvesek és türelmesek. Lassan beszélnek a jövővénnel hogy az megértse őket, és ez elszégyeníti, zavarba hozza az idegent, az új-ausztrált. Nem a lengyelt, a magyart, a litvánt, a szerbet mert az úgyis mindegy, hiszen egyik sem „British” és ez látszik rajta. De

vannak türelmetlenek is. „Beszéljen angolul, vagy fogja be a száját”, mordul egy férfi egy anyára, aki a villamoson magyarul szól öt éves kislányához. De a többség kedves és segítőkész, és nagylelkűen osztja meg szerencsés országát az új ausztrállal. „A legjobb országba jöttél” — mondja, majd nem is gondolva arra, hogy válaszd lehet más is mint kedvező, rád kérdez: „Hogy tetszik Ausztrália?” „Nincs semmi? Nem tudsz szakmában dolgozni? Se baj. *She'll be alright*. Minden rendben lesz. Egy idő múlva beletanulsz az ausztrál életmódba. *The Australian Way of Life*: szakszervezetek, könnyű munka, sok sztrájk, szombaton fűvágás, tatarozás, autójavítás, vasárnap tengerpart, autókirándulás, hétfőn az asszony nagymosást csinál. A világ legjobb országa. Ha te nem tanulsz bele, gyerekeid majd megtanulják. Ez Ausztrália, itt majd minden jóra fordul.”

Úgy hallottam — mondja az egyik magyar a másiknak — hogy nincs itt állandó opera, sem állandó színház. És az ausztrál konyha borzalmas. És nincs szalámi sem libamáj. Most jut eszembe, hallottál valaha ausztrál íróról, zeneszerzőről? Hány évvel vannak ezek elmaradva? Ötven? Az újonnan érkezettet a naiv önteltség és egyszerű, magától értetődő kedvesség óceánja vette körül. De a pártfogó segítőkészség mögött ott bújik az ausztrál honosok leereszkedése az idegen, és ezért másodrendű felé. Nem szándékos leereszkedés: hanem a brit veleszületett felsőbbbbségérzete és tartózkodó természete egyesülve a gyarmati ember titkolt másodrendűségi érzetével, amiért öntudatlanul is kompenzálni kell. Ellentmondó benyomások egy új környezetről, amely akárhány országot is ismert meg útja során a menekült, különösebbnek és idegenebbnek tűnt, mint bármelyik más, amit eddig látott.

Ausztráliát és a földrajzi és történelmi tényeken túli ausztrál valóságot a legtöbb menekült csak jóval megérkezése után kezdte megismerni; voltak akiknek ez a megismerés évekbe, voltak akiknek évtizedekbe került. Voltak, nem is kevesen, akik érzelmi, vagy egyéb okok miatt életük végéig képtelenek voltak elsajátítani annyi ismeretet és hozzáilleszkedni annyi szokáshoz, hogy aránylag kiegyensúlyozottan éljenek új hazájukban.

A szerződéses munkakötelezettségben eltöltött évek

A háború utáni Ausztrália nagymértékű munkaerőhiányban szenvedett. Bár a háború alig érintette Ausztrália földjét, a közművek és közszolgáltatások elképzelhetetlen hiányokkal küzdöttek. Miután az ország látszólag végtelen volt és a föld olcsó, az ausztrál ember lehetőleg a város központjától távoli külvárosokban élt kertés házakban. Az átlagausztrál kertszeretete és emeletes lakóházaktól való irtózása megállíthatatlanul tolt a városok határait kifelé és ez nagymennyiségű befektetést és munkát igényelt utak, csatornázás, víz-, villamosvezetékek és vasutak fenntartásában. De nem csak a városok közműveinek fenntartása volt drága; a földrész közepén elterjedő, alig használható száraz vidék elválasztotta a parti városokat egymástól és így hét millió ausztrál adófizetőnek kellett fenntartania az utakat, vasutakat, telefonvezetéseket városok, bányák, és telepek között, melyek oly távol estek egymástól mint Szófia Londontól, vagy Nápoly Helsinkitől.

Bár Darwin városától eltekintve egy ausztráliai város sem szenvedett háborús pusztítást, Sydney és Melbourne külvárosainak tetemes részében a negyvenes évek végén nem volt szennyvízcsatorna és a száz és száz kilométer távolságban levő városok között a vonatok csak

lassan haladhattak, mert a háború éveitől nem volt ember a vágányok fenntartására. Munkaerőhiány és gyakori sztrájkok miatt nem volt elég szén és évekkel azután, hogy a háborúdúlta Európában már visszaállt a rendszeres áramellátás, Ausztrália városaiban gyakran órákra kialudt a villany.

Calwell nemzetépítő terveit összehangolta a háború utáni munkaerőgazdaság terveivel.

A dipiket megérkezésük után a táborokban működő munkahivatal, ritka kivételektől eltekintve képzettségüket figyelmen kívül hagyva a munkást igénylő közigazgatási szervezetnek, vagy szükséganyagot gyártó magánvállalatnak osztotta be.

A férfiakat főleg vasútépítésre és fenntartásra, utak és hidak építésére, víz, szennyvízcsatornák és víztárolók építésére, fakitermelésre, élelmiszergyártásra és építőanyag gyártásra osztották be. Azok, akiket távoli országút és vasút építésre küldtek, sátrakban aludtak gyakran több száz kilométerre a legközelebbi várostól. A munkások között voltak ügyvédek, orvosok, hivatásos katonatisztek, közalkalmazottak, kereskedők, jó képesítéssel rendelkező iparosok — és nemzetiség szerint lengyelek, baltiak, oroszok, csehek, szlovákok, horvátok, szerbek és persze magyarok. Később a kontraktmunkák listája bővült, és egyre több dipi került a nagyvárosok autói, üveg és gumiabroncs gyáraiba de mindig csak olyan munkakörbe, amelyben a háború utáni munkaerőhiány idején ausztrál munkás nem volt hajlandó dolgozni. A nőket, a kisgyermekes anyák kivételével, akiknek nem kellett munkakötelezettséget aláírniuk, többnyire takarítónőnek, és segédápolónőnek osztották be, de voltak olyanok, akiket cselédeknek küldtek.

A szerző 1949 novemberében Adelaide-ben.

A lakáshiány annyira nyomasztó volt, hogy a városokban csak olyan dipit engedtek dolgozni, aki igazolta, hogy szerzett magának lakást, vagy legalábbis albérletet. A munkahivatal által felajánlott munkát néha vissza lehetett utasítani és mást kérni, de nem volt sok értelme, mert nem ismerve a munkát és a helyi viszonyokat, a dipi nem tudta, hogy melyik a jobb és melyik a rosszabb munkahely. Idővel kiderült, hogy azok jártak jobban akiket nagyvárosi gyárakba küldtek, mert a vidéki munkahivatalok nem engedték ki kezükből az odairányított munkaerőt, míg a városi hivatalok körzeteiken belül nem bánták a cserét. A lakáshiány legjobban sújtotta a házaspárokat: ha a férj nem tudott munkájához közel lakást szerezni felesége és gyermekei számára, akkor az asszonynak férjétől messze egy táborban kellett kívánnia, amíg a munkakötelezettség lejárt. A házaspárookra kényszerített különélés átlag tíz hónapig, de esetekben tovább is tartott, és volt amikor tragédiákhoz vezetett.

Amellett, hogy a bevándoroltak képzettségét alig vették figyelembe, a házaspárookra kényszerített különélés volt az ausztrál dipi program legszükségtebb velejárója. Dr. Törökfalvy Gusztáv volt belügyminisztériumi tisztviselő Adelaide-ből írt levele tőle 400 kilométerre Mildurában elszállásolt feleségéhez és kisfiához szomorú dokumentuma annak, hogy a bevándorló hatóságok helyenként milyen esztelenül és embertelenül használták ki a menekültektől kicsikart kétéves munkakötelezettséget:¹³

„FINSBURY Migrant Workers' Hostel,
Section 4, Barrack No. A10
ROSEWATER, S.A.
Kedd d.u. [1950] április 4.

Édes kis Cimbám!

Mindjárt azgal kezdem ami legjobban fáj, hogy nem tudok húsvétra Hozzátok menni. Soha még nem esett semmi olyan rosszul mint ez. Pedig úgy készültem rá. Ma egész d.e. az új gazdának fia autóval vitt mindenhová, hogy találjon részünkre lehetőséget elmenetelre. Sem repülőgépen, sem autóbusszal nem lehet, mert már 2 — 3 hete minden hely el volt foglalva. A vasút pedig 2 nap oda, 2 nap vissza s így nem futja az időből... Nagyon bánt a dolog. Úgy szerettelek volna látni, meg Péterkét. Ilyen szomorú húsvétom még nem volt. — Az új munkahelyiünk egy fémestergályos műhely, itt vízcsapokat, csavarmeneteket csinálnak. Az emberek, a főnök kedves embereknek látszanak — Amikor a munkahivatalba érkeztünk, meg sem kérdezték, hogy ki kicsoda, vagy mit akar, még a papírjaink sem voltak ott, hanem az igénylések szerint számszerint küldték szét az embereket. Velem együtt többen is próbálkoztak kérésekkel, de igen röviden és határozottan kijelentették, hogy majd két év után válogathatunk. Holnap már kezdjük is a munkát. D... és az öreg J... bácsival 3-an együtt megyünk a gyárba. Itt a lágerben 2 személy kapott egy szobát. Én a K... val lakom együtt. Hetenként két font 12 shillinget vonnak le, ez több, mint a Tiétek.. — Imen a munkahely jó órányira van, gyalogolni kell majd egy félórát, aztán villamos, majd autóbusz, összesen 18 penny (oda & vissza). Nem valami kellemes álla-

pot. Eltekintve a pénzt, naponként 2 óra elvész az utazásra. Mi újság a Z... pap körül? Én megpróbálom felkeresni most, de azért Te is írdál neki. Ez nem egy olyan állapot, amit sokáig lehet húzni, hogy én soha még meg sem látogathassalak Benneteket. Itt a lakásszerzés a gyermekes házaspároknak elég reménytelen. Te ott nem tudsz valami után nézni, inkább ott dolgoznék akármít, mint itt Nélküled. Mit mondanak, hogy meddig kell ott maradni? Nem lehet tenni valamit, hogy Woodsidebe kerülj? Szörnyű egy misz állapot ez így. A 10 fontot s aztán a szőlős csomagot megkaptad? Utolsó leveled amit kaptam a 23-iki volt. Írtál azóta? Írdál cicukám mielőbb, egyetlen örömöm a Te leveled. Hogy érzitek magatokat ottan, mit csináltok egész nap? Mindkettőtöket ölel szeretettel G.

Péternek külön puszi."

Ha nem kellett külön élniük is, a legnehezebb helyzete kétségtelenül azoknak a kisgyermekes családoknak volt, amelyek egy kereseten éltek és csak kevés pénzt tudtak félretenni egy új élet megalapítására. Nőtlen férfiak, gyermektelen házások és felnőtt, munkaképes gyerekekkel érkezők helyzete könnyebb volt. Mégis nagy előny volt, hogy megérkezésük napjától addig amíg munkába álltak mindenki kapott munkanélküli segílyt és a szakszervezetek megkövetelték, hogy a bevándorlóknak ugyanolyan bért fizessenek, mint az ausztráloknak. Ugyancsak előnyt jelentett a munkássá degradált volt ügyvédnek, tisztviselőnek, katonatisztnek a háború utáni Ausztrália szociális egalitáriánizmusa: az ötvenes évek elején egy ausztrál gyári munkás fizetése semmivel sem volt kevesebb, mint egy tisztviselőé, sőt, a munkaerőhiány miatt a munkásnak sokkal több lehetősége volt a jólfizetett túlórázásra mint az irodában dolgozóknak. De a túlórázásnak is megvoltak a hátrányai. Az éjjeli és hétvégi túlórákat magasan fizették, de a kis pihenőt nem volt könnyű fáradtan angol tanulásra fordítani, amely végül is minden előrejutás kulcsa maradt. A kétkezi munkához többnyire csak minimális angol tudás kellett, és ezért a bevándorlás első nyertesei a már Magyarországon is gyári munkát végző munkások voltak, akik Ausztráliába érkezésük pillanatától egy soha el nem képzelt életszínvonalat értek el. Közülük nem egy a két év lejárta után is megmaradt eredeti állásában és áldotta a percet, amikor Ausztráliát választotta otthonának.

A kontrakt éveiben a magyar dipik egy negyedét kitevő, diplomával érkezett férfiak vesztek legtöbbet kivándorlásukkal. Kivételt képeztek a mérnökök akiket, ha átmentek egy nem túl nehéz nyelvvizsgán, azonnal elismertek, vagy amíg meg nem tanultak angolul, dolgozhattak mint rajzoló vagy földmérők, valamint egynehány hatósági tolmácsként alkalmazott magyar és azok az orvosok, akik az ausztrál állam meghívására az akkor még ausztrál gyarmat Új-Guineába mentek, hogy ott szakmájukban dolgozzanak. A bevándorlási minisztérium rövidlátó politikája és az ausztrál hivatásos kamarák irigysége csak részben volt oka a magyar diplomások nehéz helyzetének; legjobb indulattal sem lehetett volna azonban elvárni, hogy az ausztrál hatóságok kielégítő foglalkozást találjanak aránytalanul nagyszámú magyar katonatisztnek és jogásznak. De a kontrakt alól volt szerencsés kivétel is. Perthben 1950 közepétől kevés volt a munka, és a helyi munkahivatal ezért időnként nem ellenezte, ha a menekültek munkát találtak maguknak. Ez lehetőséget adott egynehány tehetséges fiatal magyarnak arra, hogy esti és hétvégi munkák bevételeiből és családjuk támogatásából élve beiratkozza-

nak a perthi egyetemre, amely akkor Ausztrália egyetlen ingyenes egyeteme volt. Közülük nem egy levizsgálása után továbbtanult, és később sikeres egyetemi pályát futott be. Az Ausztráliába való kivándorlás az ötvenes évek elején még inkább, mint hármikor később a józan mérlegelés, alkalmazkodni tudás és munkabírási próbája volt. A múltó idő gyors kihasználása, az angol nyelv gyors megtanulása, az ausztrál főnökökkel, hivatalokkal való bánásmód elsajátítása, egy bizakodó, igenlő hozzáállás és egy kis szerenese gyakran át tudta hidalni a legnehezebb kezdeti akadályokat is. A kontrakt program legnagyobb hátránya nem maga a program volt, hanem az, hogy kibúvót nyújtott sokaknak arra, hogy magukat a szerződéses munkakötelezettség áldoztainak tekintsék és passzívan, mintegy csodaváróan várják a két év elmúltát, vagy egy addigra bekövetkező világpolitikai fordulatot, amely megnyitja a hazatérés lehetőségét előttük.

A kontrakt véget ér

Két évvel megérkezésük után a dipik kaptak egy levelet a munkahivataltól, amelyben közölték velük, hogy, amennyiben ezt úgy akarják, jogukban áll munkahelyüket az országszerte uralkodó munkatörvények betartásával elhagyni. Azok közt, akik Magyarországon is mint munkások dolgoztak és megfelelő munkahelyen érte őket a kontrakt vége, volt aki munkahelyén maradt, de akadt nem egy, aki észlelve a pezsgő, gazdagodó ország lehetőségeit már a kontrakt éveiben kiszemelt magának egy lehetőséget az önállósodásra. Az ipari képzettséggel rendelkezők látva a kisiparosok — különösen az építőiparban önállóan dolgozó kisvállalkozók — nagyszerű jövedelmét, szinte kivétel nélkül önállósultak.

Az értelmiség helyzete a kontrakt után is nehéz maradt. Kivételt képeztek az oklevéllel rendelkező tanárok, akik, miután a tanárhány Ausztrália-szerre igen nagy volt, ha beszéltek addigra angolul, könnyen kaptak állást.¹⁴ Voltak esetek, amikor egyetemi tanulmányait félbeszakított tanárképzőst is alkalmaztak mint tanárt, ha az illető beiratkozott egy egyetem esti, vagy részidős tanárképző szakára. Nem egy diplomás ember, vagy egyetemi tanulmányait meneküléséskor abbahagyott orvos, patikus, fogorvos, építészmérnök, jogász, beiratkozott az egyetemre, hogy elvégezze, többnyire esti részidős kurzusokon, az ausztrál kamarák által rákényszerített esztendőket. Mások hazai diplomájukhoz ausztrál szakmai vizsgákat tettek: így például bölcsész vagy jogi végzettséggel rendelkezők közül voltak akik elvégezve az ausztrál könyvtáros szövetség vizsgáit, könyvtárosok lettek. Közülük nem egy az idők folyamán vezető pozíciót ért el. Erős akarat, kitartás és ha ez volt, egy összetartó család segítsége kellett ahhoz, hogy valaki menekült sors és két évi kontrakt után, gondoktól fűzve újra visszamenjen az egyetemre. De sokan megtették ezt, sőt volt aki teljesen új hivatást talált Ausztráliában, mint például egy Sydneyben letelepedett Ludovika Akadémiát végzett katonatiszt, aki hét évig dolgozott mint villamoskalkuláció esti műszakon, hogy nappal megszerezze építész diplomáját a sydneyi egyetemen.

Azok, akik nem akartak, vagy nem tudtak új végzettséget szerezni, ha lehetett, hasznosították tudásukat és tapasztalataikat. Volt bőrgyógyásznő, aki évekig tartó újraképesítés helyett kozmetikai szalont nyitott. Jogászok, joghallgatók, ha feladták a továbbtanulás lehetőségét előszeretettel álltak be ház- és telekügynököknek és idővel önállósították magukat. Voltak technikailag képzett katonatisztek, akik bank-kölcsönt, vagy pénzes társat szerezve autójávi-

tó — benzintöltő állomásokat nyitottak vagy más, háttérüknek megfelelő vállalkozásba kezdtek, Arra is volt példa, hogy egy diplomás bevándorló a kontrakt éve alatt kitanult egy szakmát, amely alapján felszabadulása után műhelyt nyitott és ezt később gyárrá fejlesztette. Mások, ha pár év után beszéltek már eléggé angolul, állami tisztviselők vagy kereskedelmi alkalmazottak lettek. Azok, akik a helyzetet fel nem ismerve nem tanultak meg idejében angolul, gyári munkába szorultak, vagy mint irattári altisztek, raktárosok, taxisofőrök keresték kenyerüket — sokszor életük végéig.

Magyarok az 1954-es népszámlálás idején

A kontraktból való kiszabadulás utáni esztendő a további fejlődés és konszolidáció korszaka volt. A világpolitikai helyzet megmerevedett, és már alig akadt olyan, aki hitt volna egy korai hazamenetel lehetőségében. A bevándorlók, bármilyen okból és módon is hagyták el Magyarországot, és bármennyire is kötötte múltjuk őket Magyarországhoz, ráébredtek arra, hogy önmaguknak, családjuknak és magyarságuknak tartoznak azzal, hogy tisztességes életkörülmények közé jussanak, sőt, ha lehet komoly sikereket érjenek el. Pszichológiai követelmény lett, hogy elismerjék, a kivándorlás véget ért és elérkezett a letelepedés kora. A józan többség előtt az is világossá vált, hogy előrehaladásával, sikereivel nem magyar múltját tagadja meg, hanem ellenkezőleg, jó hírnevet, befolyást szerezve a magyarságnak, lehetőséget szerez arra, hogy menekülttársain és az otthon maradottakon segítsen. Baráti köreikben egymást támogatva, lelkesítve és vetélkedve biztatták egymást, hogy a nehézségeket legyőzve megmutassák, hogy magyar háttérükkel, tudásukkal az élre fognak kerülni. A honfoglalás kora volt ez: amint magyar vállalatok indultak, magyar üzletek nyíltak és az ausztrál üzemekben, hivatalokban, iskolákban, üzletekben, egyetemeken megjelent az első magyar vállalkozó, szakember, tanár, vagy alkalmazott, az úttörő sikere nyomán tágabbra nyíltak az ajtók a többi magyar előtt. Pár esztendővel megérkezése után szinte minden magyar elérte az átlagausztrál család álmát: egy húsz-huszonöt éves bankadósságot és ennek fejében a saját házat, autót és elektromos hűtőszekrényt.

Amikor Ausztrália 1954 júniusában népszámlálást tartott, 14 602 magyar születésű lakost talált az ötödik földrészen. Ezek között 9054 volt férfi és 5548 nő. Az utódállamokban született magyarok talán 2000-rel növelték volna ezt a számot és az így 16 600-ra becsült ausztráliai magyarsághoz még hozzáadhatnánk körülbelül 900 Ausztriában, Németországban és Ausztráliában született gyermeket. Tehát az első és második generációs magyarok össz száma ekkor 17 500 körül lehetett.

Közülük mintegy ezer érkezett a háború előtt, a többiek mind a háború utáni háromféle menekülthullámhoz tartoztak. Nagy többségük, mint munkaköteles dipi érkezett.

A magyarok nagyjából ugyanolyan arányban oszlottak meg a különböző államokban mint az őket befogadó fehér-ausztrálok. Közel ötven százalékuk New South Wales államában lakott — főleg Sydneyben; mintegy harminc százalékuk Victoriában és annak fővárosában Melbourne-ben. A népszámlálás csupán másfélezer Magyarországon születettet talált Dél-Ausztráliában, kevesebb mint 900 személyt Queenslandben és Nyugat-Ausztráliában és 257 lakost Tasmaniában. Canberrában, a kislakosságú szövetségi fővárosban 66 és a trópusi Északi-Te-

rületen csupán 41 Magyarországon született személyről számolt be a népszámlálás. Híven a trópusi terület vadnyugati jellegéhez, a 41 közül 40 férfi volt.

Az alábbi táblázat rámutat arra, hogy annak ellenére, hogy a húszas és a harmincas évek bevándorlói közül még számosan éltek a népszámlálás idején, a fiatal munkaképes évfolyamok még mindig túlsúlyban voltak:

Ausztrália Magyarországon született lakossága az 1954-es ausztráliai népszámlálás alapján.

Kor években	Férfiak	Nők	Összesen
0—9	328	293	621
10—19	655	581	1236
20—29	2207	1061	3268
30—39	2890	1509	4399
40—49	1957	1130	3087
50—59	716	572	1288
60—99	301	402	703
Összesen	9054	5548	14602

Mivel a magyarok nagy többsége útlevel nélkül érkezett, nem csoda, hogy mielőbb ausztrál állampolgárságot igyekeztek szerezni. Az ötvenes években a bevándorlók öt esztendei Ausztráliában való tartózkodás után kérhettek ausztrál állampolgárságot. A népszámlálás szerint a több, mint tizennégyezer Magyarországon született bevándorló közül addigra már közel 5000 szerzett ausztrál állampolgárságot.

A háború előtti és utáni, főleg zsidóvallású szabadbevándorlók hozzáadása jelentősen módosította a tömegében kontrakt-dipi háttérű ausztráliai magyarság vallási összetételét és egy, a magyarországinál nagyobb arányú zsidó komponensre mutat.

A Magyarországon született D.P. bevándorlók és az 1954-es ausztráliai népszámlálás által kimutatott magyar születésűek vallási megoszlása. (százalékosan)

	R.kat.	Protestáns	Izraelita	Más	Nem válaszolt	Összesen
Dipi érkezők	73,4	23,0	1,2	1,8	0,6	100
1954 népsz.	56,4	16,9	8,9	2,2	15,5	100

A népszámlálás idején a 7768 Magyarországon született munkában levő férfi közül 633 munkaadó volt, 744 önállóan dolgozott és 6391 alkalmazott volt. Tehát mintegy öt esztendővel azután, hogy megérkezett, minden ötödik férfi önállósult.

1954-től 1956-ig.

A népszámlálást követő két esztendőben pár százan voltak, akik – csalódva Ausztráliában – amint megszerezték állampolgárságukat tovább vándoroltak. Úti céljuk többnyire Kanada és az Egyesült Államok volt. Helyükbe mások jöttek, köztük idősebb szülők, akiket kienged-

tek útlevéllel Magyarországról. Mire elérkezett 1956 októbere, a kivándorlás és bevándorlás pozitív mérlege mintegy nyolcszáz személlyel növelte az Ausztráliában élő Magyarországon születettek számát.

Az idő múlása döntő lépésre készítette a nagyszámú fiatal, nőtlen menekültet. Azok, akik 1948-ban mint 19–26 évesek lépték át a határt, 1954-ben már 25–32 évesek lettek és nem tudták tovább halasztani a családalapítást. 1953 januárja és 1956 szeptembere közt az államok statisztikai hivatalai 1032 Magyarországon született férfi házasságáról számoltak be. Ezek közül 301 (29 százalék) Magyarországon vagy az utódállamokban született leányt vett feleségül és 20 százalék más, többnyire európai leányt. A többség, összesen 535 férfi ausztrál, új-zélandi, vagy angol születésű leányt vezetett oltárhoz. De nem csak a leányhiányban szenvedő magyar férfiak kötöttek exogám házasságot, hanem a sokkal nagyobb választékkal rendelkező leányok is: a 421 házasságot kötött nő közül a statisztikák szerint 110 választott nem magyar férjet.¹⁵

A magyar bevándorlók beilleszkedése az ausztrál életbe folytatódott; egyre több ember tért vissza régi foglalkozásához, talált jobb állást vagy alapított új, önálló vállalkozást. 5–6 évi ausztráliai élet után a gyorsabban tanulók már folyékonyan beszéltek angolul, míg a lassan tanulók is elérkeztek odáig, hogy meg tudták értetni magukat a mindennapi életben.

Magyarosodó Ausztrália

Az agresszív nem-brit bevándorlási kampány velejárója volt a kisebbségi csoportosulástól való félelem és az a kívánság, hogy az új-ausztrálok amilyen gyorsan csak lehet „ausztrálokká váljanak”. Ez alatt azt értették, hogy viselkedjenek úgy, és lehetőleg gondolkodjanak is úgy, mint a régi, brit származású ausztrálok. Mindent megtettek annak érdekében, hogy a különböző nemzetiségeket szétszórják az óriási kontinensen: a hajók emberrakománya ezért tervszerűen mindig különböző nemzetiségből származó menekültekből állt, így azután ritkán történt, hogy egy hajó egyszerre több mint kétszáz magyart vitt volna Ausztráliába. Amint Jean Martin, Ausztrália egyik legnevesebb bevándorlás-szociológusa írta húsz évvel később, az asszimilációs filozófia a széles ausztrál tömegek által magától értetődőnek elfogadott egyszerű alapigazságokon nyugodott: Ausztrália a világ legjobb országa, az ausztrál életforma a legjobb életforma, azzal, hogy a bevándorlókat beengedtük, mi bizonyítottuk nemeslelkűségünket, most tehát az újausztrálokon múlik, hogy elfogadják mindezt, hozzáidomuljanak az ausztrál élethez és ne várjanak arra, hogy különös elbánásban részesítsük őket. Az asszimiláció megköveteli, hogy tanuljanak meg angolul, ne beszéljék anyanyelvüket, ne tömörüljenek, és érezzék magukat úgy jól, mint a többi ausztrálok.¹⁶

Akármenynyire is igyekezett szétszórni a bevándorlási minisztérium a bevándorlókat, és bármenynyire is nem szívesen látta a kormány és az átlag ausztrál a bevándorlók csoportosulását, hamarosan minden nagyobb városban kialakultak a bevándorlók egyesületei. Az első magyar egyesületek többnyire apró, egymással versenyző politikai csoportosulások voltak, amelyek az 1940 és 1948 közötti pártok valamelyikének programját hirdették. Bármenynyire is elvonták tagjaik figyelmét és idejét attól, hogy megalapozzák ausztráliai jövőjüket, az egyesületek előnye volt, hogy alkalmat adtak arra, hogy hasonló gondolkodású magyarok találkozzanak. Volt egyesület, amely kultúrmunkát is végzett és a cserkészlet és tánccsoportok támogatásával

hozzájárult a második generáció magyarságtudatának fenntartásához. A legnépszerűbbek a magyar futballcsapatok voltak, nemcsak a játékosoknak, de a drukkereknek is, lelki kárpótlást jelentett egy magyar csapatnak szurkolni az erőltetett asszimiláció megalázó éveiben, különösen ha a magyarok egy ausztrál csapat ellen játszottak. És győztek...

Nagy jelentőségű volt a katolikus, református és evangélikus egyházakon belüli magyar lelki gondozószolgálat kiépítése. A magyar nyelvű istentiszteletek után újonnan és régen jött magyarok találkozhattak, hogy megbeszéljék gondolataikat. Bár ausztrál feletteseiktől függő viszonyuk bizonyos szempontból megnehezítette a papok munkáját, de ugyanakkor lehetőséget adott arra, hogy a magyar közösségek ausztrál hatósági és egyházi támogatást nyerjenek jóléti intézmények létesítésére.

Párhuzamosan a nem anyagi célokat szolgáló létesítményekkel, egyre több olyan üzleti vállalkozás indult, amely teljesen, vagy legalább részben a magyar szükségletek kielégítését szolgálta. Az ötvenes évek közepére már volt magyar nyomda és minden nagyobb városban volt már magyar újság. Sydneyben már megnyílt a Globe Book Company, amely magyar intellektuelek találkozóhelye lett és még évtizedekig látta el az ausztráliai magyarokat könyvekkel, lemezekkel és néprajzi tárgyakkal. Nem sokkal később megnyílt a melbourne-i St. Kildában a magyar Cosmos könyvkereskedés is.

Az európai bevándorlók szükségleteinek kiszolgálására megindult az ételek és étkezési formák reformja. Magyar és más európai üzletemberek vállalkozása nyomán húsfeldolgozó üzemek keletkeztek, hogy az ausztrálok által addig ismeretlen szalámmal, kolbászokkal parizerekkel, hurkákkal lássák el a bevándorlókat. Az ausztrál városokban egymás után nyíltak magyar, cseh és lengyel csemegeüzletek, ahol importált finomságok közt megjelent a Sydneyben gyártott „Csabai” és a következő félévszázad legelterjedtebb húsárú terméke a „Hungarian Salami”. Ha a bevándorló tudta hol kapható, akkor lassanként az ausztrál „szappan-sajt” helyett már tudott venni mást is, és már akadt európai csemegebolt ahol árultak mákot, sőt kárácsny valamint húsvét tájékán bejglit is. Sydneyben többnyire magyar kezdeményezésre, Melbourne-ben főleg olasz vállalkozók munkája nyomán, megjelentek ízlésesen berendezett, hangulatos eszpresszók, hogy helyébe lépjenek a zajos, rideg, és gyors fogyasztásra szolgáló tejbároknak. Még Perth ezernél kevesebb magyarja is találhatott nemcsak kávé és magyar süteményt, hanem magyar könyveket is a Budapest Coffee Loungeban.¹⁷ Az államok fővárosaiban egymás után nyíltak magyar vendéglők és itt-ott feltűnt egy magyar cukrászbolt is, ahol a krémesek, rigójancsik, indiánerek mosolyogtak a kirakatban.

1956 végére már volt minden államban magyar orvos, aki befejezve az ausztrál orvosszövetség által rá kényszerített egyetemi éveket, rendelőt nyitott. Ugyancsak volt a nagyvárosokban magyar fogorvos, patika és házúgygynök.

Az állami rádió sem volt már teljesen idegen. Műsorában, amely az európai bevándorlók érkezése előtt szinte kizárólag vagy klasszikus vagy amerikai film-zenét játszott, helyet kapott a magyar Bachman Géza vonós triója. Az „arany melódiák” című heti műsor, a „Csak egy kislány” dallamával köszöntve hallgatóit, magyar nótát és a monarchia világának könnyű zenéjét csempészte be a rideg ausztrál világba. És Paul Tibor pálcája alatt az állami szimfonikus zenekarok egyre több magyar klasszikust játszottak a hangversenytermekben és a rádióban. Ez az öt-hat év alatt kiépített magyar jelenlét és lassanként megváltozó Ausztrália fogadta 1956 menekültjeit.

ÖTVENHATTÓL AZ EZREDVÉGIG

*...el ne felejtse aki él,
hogy úgy született a szabadság
hogy pesti utcán folyt a vér.*

Tamási István. Piros vér a pesti utcán.

1956 ausztráliai visszhangja.

Az időzónák közötti különbség folytán Ausztráliában a nap már lenyugodni készült október 23-án, amikor a földrész magyarsága értesült a Budapesten lezajló történelmi eseményekről. A híreket hallva a magyarok a nagyobb városokban pár órán belül kapcsolatba léptek egymással, hogy megbeszéljék mivel tudnák segíteni a forradalom és a magyarság ügyét. Munkájukat megnehezítette, hogy a jobboldali egyesületek politikai éretlenségük következtében antiszemita lázadásnak tartották a forradalmat és ezzel nem csak a zsidóság, hanem az ausztrál nagytömegek szimpátiáját is veszélyeztették. Az sem segített, hogy katonai csoportok külföldi magyar egységek felállításáról beszéltek és ezzel a szovjet propaganda malmára hajtották a vizet.¹

A józanul gondolkodó magyarok tisztában voltak azzal, hogy az ausztráliai magyarság azal segítheti Magyarországot, ha a forradalom tiszta céljait interpretálja az ausztráloknak, hangsúlyozza a forradalom és a magyarság jogos követeléseit és anyagilag segít a forradalom áldozatainak. Ezeket a törekvéseket mindenben támogatta a sydneyi magyar újság, a Nagy Kázmér kiadásában megjelent *Dél Keresztje* amely október 27-én, november 1-én és november 6-án röpiratformájú kétnyelvű különkiadást nyomtatott tízezer példányban az ausztráliai magyarok és az ausztrálok tájékoztatására. A különkiadás példányait magyar önkéntesek ingyen osztogatták szét Sydney utcáin és postázták a canberrai szövetségi törvényhozás tagjainak, valamint befolyásos ausztrál személyeknek. Az egyik szám angol nyelvű cikkében *Dél Keresztje* így írta le a forradalom célkitűzéseit:²

„Nincs olyan épeszű ember Magyarországon, aki vissza akarná állítani a régi rendet, visszahívni Horthy admirálist fehér lován és visszaadná régi tulajdonosaiknak a nagybirtokokat. De követelik a szabad választásokat, függetlenséget és mindazokat a szabadságjogokat amelyeket a békeszerződés és az Egyesült Nemzetek Alkotmánya garantált. Követelik a szabad és félelemtől mentes vallásszabadságot, és azt, hogy maguk határozzák el, milyen államforma keretében akarnak élni. Azt akarják, hogy a világ elismerje, hogy Magyarország egy szuverén nemzet és nem az orosz gépezet alkatrésze.”

Dél Keresztje

Registered at the G.P.O., Sydney, for
transmission by post as a newspaper.
VI. évfolyam, 23. szám.
Sydney, 1956. november 6.

SOUTHERN CROSS

Hungarian Newspaper. Published by
Dr. K. Nagy, 2 Little Arthur St.,
Nth. Sydney. Printed by New Life
Printery, 762 Military Rd., Mosman.

1956 OKTÓBER 24. -- NOVEMBER 4.

Mitha mindennek vége volna!

A nagyhatalmak "cserélnék hosszú jegyzékeket", és "a népek millióinak szemében gyászkönnny ül..."

Mi már régen kiszáradt szemmel figyeljük a rádió híreit. Mitha mindennek vége volna.

A legembertelenebb diktatúrában nyolc évig földbe taposott tíz millió magyar "szabadság — vagy halál" harca az első szikrára kirobbant. De nem oltja ki az utolsó orosz golyó!

Ha ezután Kelet Európában elvélhetőbb lesz az élet: magyar vérenek lesz köszönhető!

Ha ezután a világ népeinek és vezetőinek hiszékenysége jogos gyanakvással alakul: magyar vérenek lesz köszönhető!

Ha ezután az orosz imperializmus európai és ázsiai útját eltorlaszolja: a magyar szabadságharc hősi halottai sorakoznak akadályul!

A pusztulás emberéletben és a nemzetgazdaságban ma még felbecsülhetetlen. De sem a világ, sem a magyar nemzet

jövőjének szempontjából: 1956 október 24 — november 4. nem volt hiábavaló! A nép és az élet győzni fog! "Virágozó kert lézen megint Pannónia", amikor a mai bódítókat elődeikkel együtt már csak öreg könyvek emlegetik.

Zokogunk az égő városokról olvasva és a tehetetlenség szent dübe sápasztja el arcunkat. Kifordul a fehér ausztrál kenyér a szánkából, ha az éhezőkre, rabszíjra fűzöttekre gondolunk. Szégyeljük, hogy ép a cipőnk és ingyen gyógyszert ad a patikus, ha beteg a gyerek.

Legyen is így! És segítsünk! Azonnal! Tüntetések rendezési költségeivel is! Segítsünk!

De a tompult fájdalom közben se veszítsük el azt a reményt, amit csak 1000 tank tudott letaposni Budapesten, de megölni nem tud sohasem! Hígyjünk abban, amiért otthon tíz: évesek és hatvanévesek meghaltak!

Hígyjünk népünk nagyobb pusztulásokat is átélte tapasztalatában; hígyjünk a Szabad Magyarországnak feltámadásában!

A *Dél Keresztje* (később *Független Magyarországnak*) harmadik kétnyelvű ropcédulája, 1956 november 6.

Rövidesen a különböző felekezetek magyar lelkeszei pénz- és ruhagyűjtést indítottak a forradalom áldozatainak megsegítésére. A gyűjtés eredményeként összejött több tonna ruhát az ausztrál Qantas légitársaság ingyen szállította Ausztriába, ahol az ajándékokat a táborban élő menekülteknek osztották ki.³ Ugyanakkor pár Sydneyben élő, az ausztrál helyzetet ismerő és angolul jól beszélő magyar felkérte az Ausztrál Vöröskeresztet, hogy indítson egy gyűjtést. Ez az egész Ausztráliára kiterjedő gyűjtés a következő hónapok alatt 50 000 fontot eredményezett, amelyből a Nemzetközi Vöröskereszt genfi központja ruhát, pokrócokat, és orvosságot küldött Magyarországra.⁴ Melbourne-ben mintegy 5000 ember vett részt egy tiltakozó nagygyűlésen és felvonuláson. Gyűjtést indítottak, amely rövid idő alatt 4000 fontot eredményezett.⁵

A forradalom letörése után két héttel kezdődtek az olimpiai játékok Melbourne-ben. A magyar atlétákat ezer himnuszát éneklő magyar és földre hajtott, gyászszalaggal átkötött magyar zászló fogadta.⁶ Az atléták szereplését az ausztrál közönség igen nagy szimpátiával kísérte, és a melbourne-i magyarság tolmácsolással, tanáccsal segítette a magyar sportolókat. Amikor az olimpiász véget ért, mintegy 50 magyar sportoló kért és kapott menedékjogot. Egy részük Ausztráliában maradt, nagyrészüket tovább vándorolt.⁷

Az ausztrál parlament hosszasan tárgyalta a magyar forradalom eseményeit. A parlament külügyi bizottsága szakvéleményre Canberrába hívta Barcs Imrét a *Sydney Daily Telegraph* külügyi rovatvezetőjét, aki a bizottság előtt hangsúlyozta a magyar forradalom spontán és tiszta jellegét. Ausztrália diplomatái később vezető szerepet játszottak az Egyesült Nemzetek előtt a magyar forradalom megtárgyalásában és a Szovjetunió elítélésében.⁸ Hogy fenntartsák az ausztrálok érdeklődését és szimpátiáját, a sydneyi magyarok Barcza György volt londoni és vatikáni követ vezetésével megemlékezést rendeztek Sydney városházának hangversenytermében, amelyen számos magyar és ausztrál művész lépett fel. Pár nappal később, december 16-án, az ausztrál állami rádióban *Hungary — 1848* címmel Kunz Egon magyar versek angol fordításaival illusztrált félórás műsorát adtak elő, amely párhuzamot vont a 48-as és 56-os események között, hangsúlyozva a két szabadságharc nemzeti függetlenségi jellegét.

A múltó évek sem tudták elfelejteni 1956 októberét és az ausztráliai magyarok mindent megtettek annak érdekében, hogy az ausztrál nép és vezetői se felejtse el a magyar nép hősiessz szabadságharcát. Melbourne-ben az első évfordulón a magyarok meghívására Casey külügyminiszter beszélt, mint ünnepi szónok, a következő évben Menzies miniszterelnök mondta el megemlékező beszédet.⁹ A többi nagy városban szintén requiemek, istentiszteletek és ausztrálokkal karöltve tartott ünnepi megemlékezések valamint 1956-tal foglalkozó kiadványok tartották éveken át ébren a forradalom emlékét.¹⁰

Az 56-os magyar vérontás egyik haszonélvezője a békében élő távoli Ausztrália volt. Az Ausztrál Kommunista Pártnak sohasem volt sok tagja, de a szakszervezetekben kulcspozícióban levő tagjaikon keresztül gyakran sikerült saját politikai céljaikra sztrájkokat rendezni és más módon is gyengíteni az államgazdaságot. A magyar forradalom hatalmas csapást mért az ausztrál pártra: tagságának egy negyede lemondott és előbbi befolyását még évtizedek múltán sem tudta visszaszerezni a párt.¹¹

Ausztrália megnyitja kapuit

A nagyméretű bevándorlást megindító munkáspárti kormányt már 1949 decemberében felváltotta Robert Menzies konzervatív kormánya. Az új kormány töretlenül folytatta tovább az elődjei által megindított nemzetépítő bevándorlási politikát. Calwell után Harold Holt lett az új bevándorlásügyi miniszter, majd utána Athol Townley. Amint az európai táborokban lecsökkent az ausztráliai követelményeknek megfelelő hontalanok száma, a britek előtt állandóan nyitva tartott kaput nemzetközi szerződések útján szélesre tárták más európai bevándorlók előtt is. Ezekről a szabad bevándorlóktól természetesen nem követelhetett az ausztrál állam egyoldalú munkaszerződést. A kormány a menekültekre kiszabott két éves munkakötelezettséget különben is feladta 1953 után, részben, mert a változékony gazdasági helyzetben az állam nem tudta garantálni, hogy munkát adjon a bevándorlóknak, részben mert a kötelezettségekkel járó igazságtalanságok közismertté váltak és kiváltották az átlagausztrál ellenérzését. A munkakötelezettség megszűnt, de az intenzív nemzetépítés folytatódott.

Amint az ausztriai magyar menekült-válság híre tudomására jutott az ausztrál hatóságoknak, Townley bevándorlási miniszter felajánlotta Ausztrália segítségét.¹²

Az Ausztráliában élő magyarok üdvözlik 1956 menekültjeit.

„A kormány elhatározta, hogy menedéket fog nyújtani maximálisan 3000 olyan magyar menekültnek, aki az orosz katonai hadműveletek következtében átlépte az osztrák határt. Ez hazánk gyors válasza az osztrák kormány, az ICEM (Az Európai Népmozgalom Kormányközi Bizottsága) és az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbizottságának hozzánk küldött távirati kérésére.

...Intézkedni fogunk, hogy a menekültek soraiban érkező munkaképes emberek munkát kapjanak de valószínű, hogy a menekültek közt lesznek együttérzés alapján befogadottak, mint például gyermekek és idős emberek, akik nem illenek bele az államsegéllyel érkező bevándorlókra normális körülmények között alkalmazott korhatárba. Ha szükséges, akkor erre a csoportra vonatkozólag módosítani fogjuk a válogatás szokásos mércéit. Az a legfontosabb, hogy Ausztrália azonnali és pozitív módon segítse a katonai agresszióknak ezen szerencsétlen áldozatait. Ez a gesztus méltó folytatása Ausztrália ama szerepének, amikor menedéket adott a legutóbbi háború több mint 200 000 hontalanjának, köztük jelentős számban magyaroknak is, akik nagymértékben járultak hozzá Ausztrália gazdasági és kulturális fejlődéséhez. Ausztrália büszke arra, hogy üdvözölheti honfitársaikat, akik újra példáját adták a magyar bátorságnak és szabadságszeretetnek.” A 3000 menekültre vonatkozó határt a kormány rövidesen 15 000-re emelte.

„Küldjétek őket vissza.
Sokkal magasabb
pozíciók várnak rájuk
Magyarországon”.
Molnár György
karikatúrája az 56-os
menekültekről. (Sydney
Morning Herald, 1957
január 22.)

Az első, nyolcvanhárom személyből álló menekültcsoport december 3-án érkezett Sydney repülőtérére. A csoportot a bevándorlási miniszter és a magyarok százai fogadták. Még mielőtt véget ért az esztendő, mintegy háromszáz ötvenhatos menekült érkezett repülőgéppel Ausztráliába. A menekültek gyors elszállítása Ausztriából folytatódott 1957 folyamán, amikor a bevándorlási statisztikák 6531 Magyarországon született férfi és 4833 Magyarországon született nő érkezéséről adtak számot. Még egy újabb ezer érkezett 1958-ban. Ha hozzáadjuk azokat, akik Magyarországon kívül születtek, akkor az 56-os menekültek számát 14 000-re tehetjük. Érkezésükkel az ausztráliai magyarok száma mintegy 30 000-re nőtt.

Az ötvenhatos hullám

A forradalom letiprása után megközelítőleg 200 000 magyar lépte át a rövid ideig megnyílt határt. Nagy többségük, mintegy 181 000, Ausztriába menekült, a többi Jugoszlávián keresztül igyekezett nyugat felé.¹³

Mint minden menekült mozgalom, az 56-osok csoportja is egyedi összetételű volt. Sok volt közöttük a fiatal férfi, sőt a kiskorú is, és az 1920-as menekültek érkezése óta először történt, hogy az Ausztráliába menekült magyarok tetemes százaléka iparos, vagy ipari szakmunkás volt. A csoportban átlagnál több volt a diplomás és aránytalanul kevés a mezőgazdasági munkás, de a menekült hullám a társadalom szinte minden osztályát képviselte. A hullám jellemző

egyesedése azonban főleg rendhagyó politikai összetételében mutatkozott meg; míg a menekült csoportokban az új rezsim által elnyomott társadalmi osztályok, vallási, foglalkozási és politikai csoportok rendszerint túlsúlyban voltak és így különböztek a hátramaradottaktól, az 56-os menekültek összetételükben nagyjából tükrözték az 1956-os magyar társadalmat. Ennek részben az volt az oka, hogy a magyar társadalom szinte minden rétege, beleszámítva a kommunista párt többségét is, elvetette 1956-ban a Rákosi rendszer brutális nemzetellenességét. Az sincsen kizárva, hogy a menekült hullám valójában mentalitásában két csoportból állt. Az első napokban a forradalom győzelmétől és az antiszemitizmus felújulásától féltő kommunisták menekültek, majd valamivel később a legyőzött szabadságharcosok. Kétségtelen hogy az 56-osok soraiban nagyszámban voltak, akik már évek óta szerettek volna távozni, és kihasználták az adott alkalmat, hogy nyugatra meneküljenek. Akárcsak a 1946–48 menekültjei akik remélték, hogy a koalíciós idők demokratikus célkitűzései megvalósulnak, az ötvenhatosok a forradalom optimisztikus napjaiban hittek abban, hogy lehetőség nyílik komoly és maradandó reformokra, amelyek biztosítanák egy demokratikus, emberibb, és magyarabb jövő kialakulását. Az orosz tankok megjelenésével a forradalom reményei szétoszlottak, és a csatlódott tömegek megindultak nyugat felé.

Bár az ausztráliai magyarok végtelen szeretettel és segítőkészséggel fogadták az ötvenhatosokat, kételyek merültek fel mind jobbról, mind balról az érkezettek politikai múltját és nézeteit illetően. Hogy ez a kétely nem volt jogtalan, azt igazolta később néhány eset. De maga a menekültek kora is aláhúzza a különbségeket. Az ötvenhatosok nagy része a fiatalabb korosztályokba tartozott, és azoknak akik 32 éven alul voltak amikor Ausztráliába érkeztek, aligha lehetett érett, személyes tapasztalatuk a háború előtti Magyarországról és így a múltat legalább részben, elkerülhetetlenül a kommunista propaganda szemszögéből ítélték meg. De sokan voltak az ötvenhatosok közt, akik az állandó, mindent átfogó kommunista propaganda ellenhatására politikailag semlegessé váltak, míg materialista nevelésük a lerongyolt és marxista ideológia által tönkretett Magyarországon hozzájárult ahhoz, hogy értékeljék Ausztrália gazdaságát és a szabad gazdaság adta lehetőségeket. Hasznukra vált, hogy összehasonlítva más menekült csoportokkal, sok volt köztük az iparilag és technikailag képzett, és kevés a katona, bölcsész, jogász és köztisztviselő.

Sokat segített a már Ausztráliában élő magyarok bőkezű segítsége és tanácsai. A sydneyi *Független Magyarország* tizenhat oldalas tájékoztató füzetet osztott szét az újonnan érkezettek között, tele hasznos gyakorlati útbaigazítással.¹⁴ Az emigránsok százai keresték fel a lap szerkesztőjét Nagy Kázmért és feleségét kicsiny north-sydneyi lakásukban, amely hónapokig szolgált mint ingyenes tanácsadó központ száz és száz ötvenhatosnak. Az ausztráliai magyarok szeretettel gondoskodtak a „pesti srácok”-ról: Melbourne-ben a Varga Zoltán jezsuita pap által alapított Regnum Marianum „kollégium” Ruttkay Arnold vezetésével számtalan fiatalkorúnak adott hosszú időn keresztül orthon és irányítást és magyar családok sok fiatalot fogadtak be és neveltek fel.

Az 56-osok beilleszkedését nagymértékben elősegítette pozitív magatartásuk, az ausztrálok általános szimpátiája, a már európaisodó ausztrál környezet és az ausztráliai magyarok jó híre és összeköttetései. Míg az 1947 és 1953 között érkezettek két éves munkakötelezettség, előítéletek, tudatlanság és sok munkakörben diszkrimináció fogadta, az 1957-es évek Ausztráliája már egy tágabb látókörű ország volt.

De akárcsak a dipik esetében, az ausztrál bőkezűségnek megvolt a határa. Míg az európai, kanadai és észak-amerikai egyetemek a menekült egyetemi hallgatók ezreinek ajánlottak ösztöndíjakat és a kanadai British Columbia Egyetem a Soproni Műszaki Egyetem erdészeti karának tanulóit és tanárait teljes egészében fogadta, az ausztrál egyetemek nem követték ezeket a példákat.¹⁵ Ezért kevés egyetemi hallgató igyekezett Ausztráliába és voltak, akik érkezésük után elávoztak.

Az 56-os menekültek megkétszerezték az ausztráliai magyarok számát. Nagy számuk és a korábban érkezetteknel fiatalabb koruk biztosította, hogy az előbbi menekült csoportoktól eltérő tapasztalataik, politikai nézeteik és társadalmi összetételük hatással lesz az ausztráliai magyarság életére.

Magyarok az 1966-os népszámlálás idején.

Az 1966-os népszámlálás idején az 1946–54 között érkezettek már mintegy húsz, az ötvenhatosok pedig közel tíz éve éltek Ausztráliában. Bár még mindig lehettek magyarok akiket újabb látóhatárok vonzottak, többségüket családjuk, munkájuk, házuk-kertjük, akarva-akaratlan az ötödik földrészhez kötötte. Közben nőtt a második nemzedék: ez volt az utolsó népszámlálás, amelyben a Magyarországon kívül született fiatalok még 20 év alatt voltak. A következő népszámlálástól kezdve egyre nehezebbé vált követni a második generációval kibővült magyarság ausztráliai szerepét.

1966-ban közel minden második magyar változatlanul Sydneyben lakott. A többiek főleg Melbourne-ben, Adelaide-ben, Perthben és Brisbane-ben éltek. Aránylag kevés magyar élt vidéken és a vidéki városokban. A népszámlálás szerint a magyarok aránytalanul nagy számban szerepeltek a hivatásos foglalkozásaik között. A magyar születésű férfiak között, számukhoz mérten háromszor annyi volt az egyetemi tanár és kétszerannyi a mérnök, tudós és az orvos, mint az ausztrál születésűek között. De voltak olyan foglalkozások is, amelyekben kevés magyar dolgozott: annak ellenére, hogy könnyű volt betörni a tanári pályára, az Ausztráliában születettek soraiból aránylag háromszor annyi lett tanár, mint a Magyarországon születettek közül. Úgyisntén aránytalanul kevés volt a magyar ügyvéd, bíró, farmer és magas rangú köztisztviselő.

Az ausztráliai magyar dolgozók mintegy tíz százaléka, összesen 1500 Magyarországon született férfi és 486 nő, mint vállalkozó munkáltató, vagy menedzser szerepelt a népszámlálásban. Ez az ausztrál születésűeknél magasabb arány nagy részt, de nem teljesen a magyar zsidók vállalkozó szellemének eredménye volt. Szépszámmal szerepeltek a magyarok a gyáripari menedzserek között is: 590 férfit és 201 nőt említett a statisztika ezekben a foglalkozásokban. Ugyanakkor 779 Magyarországon született férfi és 1191 nő dolgozott mint tisztviselő és 8145 férfi szerepelt a népszámlálásban mint iparos, vagy munkás. Az utóbbiak közül minden második a technikai képzettséget igénylő szerszám-esztergályos, vízvezeték-szerelő, hegesztő, villanszerelő vagy rádió-televízió technikus szakmákban dolgozott.¹⁶ Az ötvenhatos hullám heterogén elemeivel, legalábbis a népszámlálás tükrében tíz esztendő alatt beleolvadt az ausztráliai magyarságba.

A délvidékiek

Jugoszlávia gazdasági helyzete a titóista kommunizmus alatt egyre romlott. Hogy csökkentse a munkanélküliséget és külföldi valutát hozzanak az országba 1960 elejétől kezdve megengedték, hogy jugoszláv állampolgárok vendégmunkásokként Nyugat-Németországba utazzanak. Azok a szláv állampolgárok, akik külföldön akartak dolgozni 10 évre szóló útlevelet kaptak. A kisebbségi népcsoportokhoz tartozók, így a magyarok is, véglegesen eltávozhattak, ha lemondtak jugoszláv állampolgárságukról.

A jugoszláv fejlemények beleillettek Ausztrália bevándorlási programjába. A két állam közti megállapodást követően 1960 és 1980 között megközelítően 160 000 jugoszláv állampolgár telepedett le Ausztráliában, köztük több ezer magyar, akiknek még több okuk volt arra, hogy kivándoroljanak, mint a szláv népcsoportokba tartozóknak. A csoport úttörői az ötvenes évek végén érkeztek és többségük Sydneyben és Melbourne-ben telepedett le. Főleg a Bánáthból és Bácskából, egymástól oly távol eső helységekből jöttek, mint Nagybecskerek, Muszla, Ó-Becse, Új-Becse, Temerin, Gombos, Szabadka, Erdőd, Jászova és Mohol. Bevándorlásuk 1964 után érte el csúcstét és számuk 7000—7400 közé tehető. Ha hozzáadjuk ehhez a bevándorlási csoporthoz a dipikkel együtt érkezett délvidékieket, akkor a délvidéki magyarok száma Ausztráliában mintegy 8000-re becsülhető. Az ausztrál népszámlálásban ezek nem mint magyarok, hanem szülőhelyük szerint, mint jugoszlávok szerepelnek.

A délvidékiek egy kisebbségi életben edzett csoport, akik magukkal vitték a vidéki mesteremberek és parasztság összetartó hagyományait. Sokan közülük egymás szomszédságában telepedtek le Melbourne-ben, részben a város belső keleti, nyugati és déli külvárosaiban és részben a Mornington félszigeten. Sydneyben főleg Blacktown és Liverpool körzeteiben találtak otthont. Van Blacktownban utca, amelynek házait kalákában építették és ahol ma is egymás mellett élnek.¹⁷

Legtöbbjük már házas mesterember volt, aki családjával együtt indult el a nagy útra. Bevándorlásukkal anyagi jólétet, egyenjogúságot és egy politikailag megbízható, demokratikus életformát biztosítottak maguknak és gyermekeiknek. A délvidékiek élénk társadalmi életet élnek és mind Sydneyben, mind Melbourne-ben alapítottak egyesületeket amelyek általában együttműködnek a többi magyar egyesületekkel. Érkezésük újabb színfolttal gazdagította az ausztráliai magyarság változó, kusza szöttestét.

A később jöttek

Az ötvenhatosok érkezésével nem szűnt meg a magyarok bevándorlása Ausztráliába. Bár több hullám Magyarországról nem érkezett, a forradalmi hullám érkezését követő évtizedekben az ausztráliai ki- és bevándorlási statisztikák minden évben beszámoltak magyar bevándorlók érkezéséről és végleges távozásáról. 1959 és 1994 között kerek számokban 9000 magyar bevándorló telepedett le Ausztráliában, míg ugyanez alatt az idő alatt mintegy 1800 korábban érkezett hagyta el végleg Ausztráliát.¹⁸ Így a 35 év mérlege több mint 7000-rel gyarapította az Ausztráliában élő magyarok számát. Az érkezettek közt voltak szülők, testvérek, idős rokonok, de akadtak köztük olyan ötvenhatos menekültek is, akik kipróbálva más országot

végül is Ausztráliában telepedtek le. Többségük mégis fiatal disszidens volt, akiknek útlevele csupán Ausztriára volt érvényes, de Bécsbe érve jelentkeztek az ausztrál követségen és bevándorlási engedélyt valamint úti segélyt kértek. Köztük a férfiak száma 5—3 arányban túlszárnyalta a nőket.

A századforduló közeledtével a második világháború előtt érkezett bajtelőző menekült hullámból már csak kevés él. A nyugatosok nagyobb része szintén kihalt, és a 4—6 évvel fiatalabb határátugrók többsége, ha még él, 70 éven felül van. Az átlagban tíz évvel fiatalabb ötvenhatosok és a még fiatalabb délvidékiek többsége lassan eléri a nyugdíjas kort. A 2000-es évek még munkaerős korcsoportjában már csak az 1959 után érkezettek maradnak; résztanúi ötven év fájdalmainak, küzdelmeinek és nem lebecsülendő eredményeinek.

AZ ÚJ AUSZTRÁLIA

Asszimiláció — integráció — multikulturalizmus

A hatvanas és hetvenes évek nagy változásokat hoztak Ausztrália és a bevándorlók viszonyában. Ázsia gazdasági, politikai és katonai előretörése lehetetlenné tette a Fehér-Ausztrália eszméjének fenntartását. Ugyanakkor Ausztrália szerepe a vietnami háborúban erkölcsileg kötelezte az ausztrálokat, hogy befogadják a vesztes háború színes bőrű menekültjeit. A Fehér-Ausztrália fenntartása érdekében megindított bevándorlási politika önön dinamizmusától hajtva és a földrajzi és történelmi erők hatására egyre több színes embert kezdett telepíteni Ausztráliába.

1947 óta megváltozott a mentalitás és a gyakorlat. Az ötvenes évek vége előtt érkezett bevándorlókat egy nagyjából brit, az asszimiláció tanát elyleként valló ország fogadta. Az elképzelés az volt, hogy bármennyi nem-brit bevándorlót is fogadjon be az ország, az életforma maradjon változatlanul brit-ausztrál: miután Ausztráliában minden sokkal jobb, mint máshol, a vendég változzon meg és ne a vendéglátók. Az ötvenes évek vége táján az ausztrálok rájöttek arra, hogy ez a követelmény emberileg tarthatatlan és a bevándorlótól nem kívánhatnak mást, mint hogy beleilleszkedjen környezetébe és annak hasznos tagjává váljon. Addig míg az nem okoz feltűnést és feszültséget, élje életét szokása szerint: ha tea helyett kávé akar inni, ha karácsonykor karácsonyfát állít házában, ha krikettnél jobban érdekli a vízipóló, nem szükséges erről leszoktatni őt. A gazdasági, társadalmi életbe való integráció elve tágította a toleráns egymás mellett élés határait, és nem zárta ki már annak a lehetőségét sem, hogy az ausztrál ember bővítse látókörét és tanuljon a bevándorlótól.

A hetvenes évekkel elérkezett a multikulturalizmus korszaka. A szót Ausztráliában gyakran használják, bár értelme nincs tisztázva. Konzervatív megfogalmazói szerint a különböző kultúrákat érdemes támogatni, mert ezek előbb-utóbb alkatrészeivé válnak egy jövőbeli toleránsabb, érdekesebb, változatosabb kultúrának, de, bár támogassuk az idegen nyelveket és szokásokat, az angol nyelv elsőségét és az Angliától örökölt parlamentáris demokrácia rendszerét mindenképpen fenn kell tartani. A multikulturalizmus szélsőséges hívei szerint, minden kultúra egyenértékű, a változatosságot fokozni kell és a bevándorlás kapuit tágra kell nyitni minden nép, faj és valláshoz tartozó előtt.

Bár kevés ausztráliai magyar lelkesedik a szélsőséges multikulturalizmus eszméiért, a magyarok a többi bevándorlottal együtt haszonélvezői lettek ennek az új áramlatnak. Az állam által pénzelt ingyenes tolmácsszolgálatok, a nemzetiségi csoportokat elismerő szociális gondozás finanszírozása, a magyar nyelv érettségi tárgyként való elfogadása, a magyar rádió és televízió műsorok nagyrészt a multikulturalizmus terjedésével valósultak meg.

Az új Ausztrália

Közeledve a kétezredik évhez és a huszadik millió lakoshoz, az egyre magabiztosabb új Ausztrália alig-alig ismerne rá az ötven évvel előbbi, hét és félmillió, egyhangú, egyszínű, intoleráns angol gyarmat-kontinensre.

Sydney csiricsáré épületei helyett modern, üvegfalú felhőkarcoló metropolis fogadja a látogatót. Az utcák ma is szűkek, de itt-ott terek veszik körül a hatalmas épületeket, sétáló utcák nyíltak és sokkal több a hívogató pad, a virágos tér. Sydney öblének központi félszigetén lebontottak egy öregedő villamosremízt, hogy ott felépüljön Sydney tetővitorlákkal borított, világhíres operaháza. A kifőzések eltűntek, a zajos tejbárok száma megcsappant, és a hangulatos eszpresszókban, olasz, francia, kínai vendéglőkben a pincérek udvariasak és a választék bőséges. A városközponttól nem messzi lévő lakónegyedekben vannak magyar vendéglők, magyar cukrászdák is. Melbourne, Adelaide, Brisbane, Perth is modern metropolissá változott. De ami szép volt a városokban, az többnyire megmaradt; Sydney fegyenc-építészek által épített műremekei és az állami fővárosok mindegyikében található Victoria királynő korában épült középületek ma is állnak.

Az emberek is mások. Ausztrália lakossága mintegy 130 országból származik, és köztük lassanként 5 százalék a kínai és a dél-kelet ázsiai. Ma senki sem szól meg senkit, ha idegen nyelvet beszél; sőt, állami támogatással 60–70 nyelven adnak műsort a SBS (Special Broadcasting Service) rádió és televízió állomásai. A világ, amiről az ausztrál ember az ötvenes években csak London szemén keresztül olvasott, megnyílt és szomszédjává vált. A nagyszámú „idegen” bevándorló szélesebb látókört köverelő igénye és a légi forgalom, rádió, televízió, mesterséges bolygók fejlődése összejátszott abban, hogy a gyarmati gondolkodású ausztrál embert világpolgárrá változtassa. Az ausztrál átok, a „távolság zsarnoksága” nem szűnt meg, de csökkent: az ausztrálok ma már azonos időben láthatják televízión a pápát Rómában, az éhínségeket Afrikában, az Egyesült Államok elnökét Washingtonban, és a háborúkat világszerte. Az események színhelyéről idegen nyelveket beszélő, világot ismerő, fiatal ausztrálok számolnak be: Ausztrália a világ része lett és a világ elérkezett Ausztráliába.

A világgal való lépéstartás reformokat követelt az iskolázás terén is. Az ötvenes években az ausztrál gyerekek 16–17 éves korukban érettségiztek — ma már tizenhét éves korig tart a középiskola. Az egyetemek, amelyek a háború előtt gyarmati tanintézetek voltak, a canberai nemzeti egyetem megalakulása óta világviszonylatban elismert kutatómunkát végeznek. Ausztrália része lett a világ tudományos eszmecseréjének; tudósai világszerte szerepelnek konferenciákon, megbeszéléseken, és világhírű szakemberek vesznek részt ausztrál egyetemen, tudományos társaságok által rendezett konferenciákon. Ösztöndíjak, csereakciók révén magyar kutatók és gazdasági szakemberek is jönnek Ausztráliába mind tanulni mind tanítani, és egyre több ausztrál szakember tölt időt Magyarországon — különösen Kecskeméten a Kodály Intézetben.

De nemcsak a földrészek közeledtek egymáshoz, a távolságok — bár még mindig óriásiak — megrövidültek Ausztrálián belül is. A második világháború utáni években a vasutak vágánykülönbségei, a rossz utak és a repülőközlekedés drágasága lassította és megnehezítette az államok közti közlekedést. Az ötvenes évek óta a vágányokat egységesítették, az országutakat modernizálták és olcsóbb lett az államok közti repülőutazás. Az ausztrál ember számára ma

már természetes, hogy városról városra repüljön, vagy autójával 500—2000 kilométeres kiruccanásokat tegyen. Ausztrália főútvonalain egyre több a kiránduló autóbusz: az egykor mindentől távoli földrészt felfedezték a japán, dél-ázsiai és európai turisták; a gyapjú, arany, vas, cink, réz és uránium után most sokan a túrizmusban látják a jövőt.

Ma Ausztrália legnagyobb dilemmája a történelme és földrajzi helyzete közötti ellentmondás. Történelme, kultúrája európai és keresztény; de földrajzi helyzete kényszeríti arra, hogy tudomásul vegye, hogy számos szaporodó, fejlődő, és egyre gazdagabb, fajilag és kultúrában heterogén délkelet-ázsiai nép szomszédságában él. Az ezzel járó veszélyek és lehetőségek nem fogják elkerülni a figyelmét annak a 20 millió ausztrál állampolgárnak, akik az új évezred első napján az Ausztrál Államszövetség századik évfordulóját fogják ünnepelni.

HATODIK RÉSZ
MAGYAROK AZ ANTIPÓDUSON
— EGY KERESZTMETSZET

MAGYAR ÉLET A DÉL KERESZTJE ALATT

*Égnek fejed felett nagy fényes csillagok,
A gazdag föld ezer virágtól mosolyog
Ah de azok neked mind ösmeretlenek!
S nem ezek közt valál futkározó gyerek.*

Tompa Mihály: Levél egy kibujdosott barátom után.

Magyarok a kilencvenes évek Ausztráliájában: számok és megoszlás.¹

Az ausztrál népszámlálás nem kérdezi meg, hogy milyen a lakosság etnikai háttere. Bár a népszámlálás némelyike a hetvenes évektől kezdve tartalmazott kérdést az összeírt szüleinek születési helyéről, és egyes népszámlálások megkérdezték, hogy az illető milyen nyelvet beszél otthonában, a kérdések nem voltak folyamatosak és következetesek. A nyelvhasználati kérdés különösen bizonytalan válaszokat eredményezett, mert a kérdést: „Beszél-e az illető otthonában más nyelvet, mint angolt?” a családjában angolt használó, de magyar barátaival magyarul beszélő személy kétféleképpen értelmezhetette.

Az 1991-es népszámlálás 27 176 Magyarországon született egyént talált Ausztráliában. Ezek közül a közel egy százalékot kitevő sváb kivételével mind magyarok voltak. Feltételezhetjük, hogy az utódállamokban és máshol született magyarokkal együtt a népszámlálás idején megközelítően 38 000 magyar élt Ausztráliában.

Az ausztrál népszámlálás csak a Magyarországon született magyarok koráról ad információt: a Jugoszláviából, Erdélyből, Felvidékről jött magyarok és a nyugatosok Magyarországon kívül született gyermekei nem ismerhetők fel ezeknek az országoknak a statisztikáiban. Ugyisintén nincs adatunk az Ausztráliában született második generáció koreloszlásáról. A népszámlálásban összeírt Magyarországon született személyek kora azonban arra mutat, hogy az Ausztráliában élő Magyarországon születettek egy erősen öregedő nemzedék, amelynek közel két harmada 50 év feletti volt 1991-ben. A délvidékiek hozzáadása emelné a 30—59 évesek arányát és az ezzel bizonyos mértékig fiatalítaná az első generációs magyarság korpét.

*Magyarországon született férfiak és nők korelosztása
az 1991-es népszámlálás idején.*

Korosztály	Férfiak	Nők	Összesen	Százalék
0—9 év	196	134	330	1,1
10—19	397	376	773	2,8
20—29	467	582	1049	3,9
30—39	1528	1419	2947	10,8
40—49	2405	2257	4662	17,2
50—59	4077	2436	6513	24,0
60—69	3505	2674	6179	22,7
70—	2296	2454	4723	17,4
Összesen	14844	12332	27176	99,9

Az egymásután érkező hullámok keveset változtattak az ausztráliai magyarság földrajzi eloszlásán. Legtöbbjük ma is Sydneyben él. Valamivel kevesebb magyar él Melbourne-ben és jóval kevesebb Adelaide-ben, Perthben és Brisbane-ben. Még kevesebb magyar él vidéken, kivéve a nyugdíjasok által kedvelt, Brisbane-től délre eső Gold Coaston, ahova a hetvenes évektől kezdve egyre több idős magyar költözött.

*A Magyarországon született személyek vallási megoszlása
az 1991-es népszámlálás alapján (százalékok)*

R.kat.	Ref.	Evang.	Más prot.	Izraelita	Más	Nincs vallása	Nem válaszolt	Összesen
57.4	6.4	4.1	7.1	7.5	1.0	7.7	8.8	100

A Magyarországon születettek vallási megoszlásában két változás volt tapasztalható az 1954-es népszámlálás óta. Az első az izraelita vallásúak aránylagos visszaszorulása, aminek oka részben az 1937-es emigráció kihalása, és másodsorban az, hogy az ötvenhatos hullámmal érkezők közt kevesebb volt a zsidó, mint a már Ausztráliában élő magyarok között. A másik változás a „más protestáns” vallásúak viszonylagos növekedése. Ennek egyik oka az anglikánok számának szaporodása volt a magyarok között, a másik a fundamentalista egyházak Ausztrália-szerte tapasztalható térnyerése. A délvidéki magyarokat nem különíti el az ausztrál statisztika. Valószínű, hogy hozzáadásuk nagyjából változatlanul hagyná a keresztény vallások megoszlását, de csökkentené a zsidóság arányát.

A népszámlálás számos más érdekes adatot is tartalmaz. A Magyarországon születettek fele legalább 18 éves koráig járt iskolába és több mint 20 százaléka önállóan dolgozott, vagy munkáltató volt. A kilencvenes évek elején saját bevallása szerint a Magyarországon született 5 éven felüli férfiak 63 százaléka beszélt „igen jól”, 29 százaléka „jól” és 7 százaléka „nem jól” angolul, míg az angolul nem beszélők száma a férfiak közt csupán 0.5 százalék volt. A nők között csak 52 százalék beszélt „igen jól” és 34 százalék „jól” angolul, míg 12 százalék „nem jól” és 1 százalék egyáltalán nem beszélt angolul.

Házasságok, és a második és a harmadik generáció leszármazása.

Bár a népszámlálás megkérdezte, hogy a családtagok hol születtek, az ausztrál statisztikai hivatal nem készített táblázatokat arról, hogy a magyar férfiak és nők hány százaléka választott magyar házastársat, és hány ausztrált, vagy más idegent. De ha lennének is táblázatok, ezek csak hozzávetőleges képet adnának az ausztráliai magyarok házastársairól, mert a táblázatok nem vennék figyelembe azt, hogy a Magyarországon született személyek utódállamokban született házastársainak zöme valószínűleg szintén magyar volt és az Ausztráliában született házastársak egy kis százaléka ugyancsak magyar szülők második generációs gyermeke lehetett. Ezért jobb híján egy 1989-es, a népszámlálást megelőző tanulmányra és saját számításainkra kell támaszkodnunk, hogy képet alkossunk az ausztráliai magyarok párválasztásáról². Ezek a számítások a következő — igen hozzávetőleges — becsléseket eredményezik:

Magyarországon és az utódállamokban született magyar személyek házastársai az 1991-es népszámlálás és becslések alapján

Magyarországon született (1991 nsz)	27 000	A
Utódállamokban és máshol született (becslés)	11 000	
Ausztrálián kívül született	38 000	
Magyarországon született 15+ éves (1991 nsz.)	26 500	B
Utódállamokban született 15+ éves (becslés)	10 500	
Ausztrálián kívül született 15+ éves	37 000	
Magyarországon született, házas (1991 n.sz)	17 000	C
Utódállamokban született, házas (becslés)	7 000	
Ausztrálián kívül született, házas	24 000	
Magyarországon született, ausztrál/brit házastárs (1989)	4 500	D
Utódállamokban született, ausztrál-brit ht. (becslés)	1 500	
Ausztrálián kívül született, ausztrál/brit ht.	6 000	
Magyarországon született, n-m, n-a/b ht. (1989)	2 500	E
Utódállamokban született, n.m., n-a/b. ht. (becslés)	500	
Ausztrálián kívül született, más házastárs	3 000	
Magyarországon született, magyar házastárssal él	10 000	F=C-[D+E]
Utódállamokban született, magyar házastárssal él	5 000	
Ausztrálián kívül született, magyar házastárssal él	15 000	

nsz = népszámlálás;

ht. = házastárs;

n.m, n.a/b = nem magyar, nem ausztrál vagy brit;

1989 = idézett tanulmány

A fenti számok alapján nem csoda, hogy az ausztráliai magyarság második generációja közt sok a vegyes házasságokból származó. Az 1991-es népszámlálás megközelítően 24 000 olyan Ausztráliában született személyt talált, akinek egyik szülője volt magyar.³ Az, hogy a népszám-

lálás csak 12 000 olyan Ausztráliában született egyénről tud, akinek mindkét szülője magyar volt, nem jelenti azt, hogy a második generációban a „színmagyarok” kisebbségben voltak: ha a 12 000 Ausztráliában született második generációs személyhez hozzáadnánk azoknak a gyermekeik, akik a szülők megérkezése előtt Ausztrálián kívül születtek, akkor számuk jóval magasabb lenne.

A nemzedékváltással a magyar hátrér egyre inkább elmosódik. Egy tanulmány szerint 1991—92 folyamán a Magyarországon született anyák fiúgyermekeinek csupán 6.5 százaléka, és leánygyermekeinek csupán 5.5 százaléka választott Magyarországon született házastársat.⁴ Bármennyire is megváltoztatta volna a talált arányokat, ha a tanulmány figyelembe tudta volna venni az utódállamokban és Ausztráliában születettek magyar származását, a második generációs magyar—magyar házasságok elenyésző volta arra mutat, hogy az ausztráliai magyarság a bevándorló ős érkezése utáni 2—3 generáción belül biológiaiilag beolvad az ausztrál népbe. A Magyarországról való bevándorlás várható további csökkenésével és az alapító hullámok kihalásával az ausztráliai magyarság egyre kisebb része született Magyarországon. Bár a népszámlálási kérdőívek manapság érdeklődnek a szülők születési helye után is, a magyar szülők gyermekei kis számuk miatt lassanként az „egyéb országok” rovatába kerülnek, és számukat még komplex demográfiai módszerek segítségével sem tudjuk felbecsülni.

Társadalmi mobilitás

Az ausztráliai magyarság társadalmi tagozódása igen bonyolult; mindegyik emigrációs csoport más és más szempontból különbözött az otthon maradtaktól, és az ausztrál bevándorlási tisztviselők válogatási elvei fokozták a már létező aránytalanságokat. De a társadalmi és foglalkozási csoportok aránytalanságán túl a magyar közösségi életben belül a leggyakoribb ütközőpontot a bevándorló társadalmi helyzetének kettőssége okozza — vajon a múlt, a magyarországi pozíció, vagy az Ausztráliában elért beérkezetség legyen-e a mérvadó?

Az emigráció velejárója az egyének és a társadalmi csoportok mobilitása. A mobilitás által keletkezett status-változást fokozza a két kultúra különböző értékrendszere: Ausztráliában a foglalkozások értékelése merőben más, mint a háború előtti Magyarországon volt, ahonnan a nyugatos menekültek emlékeiket hozták. Ausztráliában az orvos, önálló ügyvéd, sikeres üzletember, élvonalbeli sportember tekintélye mesze magasabb mint a mérnöknek, katonatisztnek, állami tisztviselőnek vagy politikusnak. Költők, írók, művészek alig ismertek és csak akkor számítanak, ha vagyona tesznek szert. Önálló iparosok általában jómódúak és a középosztály tagjainak tartják magukat.

A deklasszálódás arányait fokozta, hogy éppen azok, akik Magyarországon nagyra tartott foglalkozásokat követtek, voltak legkevésbé képesek folytatni hivatásukat Ausztráliában. Ha csak nem tanult meg gyorsan angolul és nem sajátított el egy új, használható hivatást, vagy önállóságot biztosító szakmát, a legtöbb hivatásos katonatiszt és köztisztviselő a társadalmi piramis alsóbb lépcsőire került és előbb-utóbb a hasonlóan „volt-valakik” társaságában kellett vigasztalást találnia. Ugyanakkor az iparosok meggazdagodtak; jó városnegyedekben vehettek szép házakat, gyermekeiket magániskolába járathatták és gyakran utazhattak tengerentúlra.

A társadalmi változásokat kiélezte a magyar társadalomban nem ritka, születéssel, ranggal összekötött ráartás és az Ausztráliában általánosan elfogadott egalitáriánus magatartás közti különbség. Az, hogy az angol nyelv nem ismer megkülönböztető megszólításmódot (a *you* egyben „te”, „ön” vagy „maga”) és hogy az ausztrálok általában mindenkit keresztnévükön szólítanak és magától értetődőnek veszik ennek viszonzását, még inkább kihangsúlyozta a két kultúra közötti különbséget. A középosztály pozícióját veszített tagjai és a meggazdagodott és magyar célokra többnyire bőségesen áldozó iparososztály közötti feszültség, amelyet fokoztak a nyugatos és 56-os bevándorlók közti ideológiai különbségek, nem lebecsülendő szerepet játszottak a magyarok közösségi életében. A bevándorló nemzedék kihalásával, mint sok minden más probléma, ez is el fog tűnni. A munkássorba jutott középosztály gyermekeinek igen nagy része szülei áldozatkészsége eredményeként már elérte szülei volt társadalmi színvonalát és elausztrálósodva nem talál kifogást arra, hogy elkerülje egy magyar iparos úgyszintén tanult gyermekének társaságát.

Első csoportosulások; a politikai jellegű egyesületek kialakulása

A szétszórta, és gyakran család nélkül érkező dipik partraszállása után rövidesen kialakultak helyek, ahol az újonnan jöttek találkozhattak. A találkozási pontokat többnyire ausztrál egyházak vagy társadalmi szervezetek bocsátották a bevándoroltak rendelkezésére. Ilyenek voltak Adelaide-ben a város szívében működő YWCA (Fiatal nők keresztény szövetsége) és Perthben a YMCA (Fiatal férfiak keresztény szövetsége) helyiségei, amelyek betérő-helyként szolgáltak a dipiknek, és így lett Sydneyben 1949 végén a központilag fekvő anglikán Christ Church St. Lawrence társalgóterme vasárnap délutánonként a sydneyi magyar dipik első ausztráliai találkozóhelye. Ezek a helyek csupán találkozási pontok voltak, ahová hetente el-el ment egy pár tucat magyar abban a reményben, hogy ott talán egy régi barátira talál, vagy új ismeretséget köthet. Elnök, titkár nem volt, sem műsor, sem tagdíj. Amint a terem megengedett használati ideje lejárt, a magyarok továbbálltak és albérleti szobáikban, vagy később házaikban folytatták új ismerőseikkel kapcsolataikat. Az elszakadt, régi szálak helyett újakat létesíteni nemcsak lélektanilag volt fontos; a kapcsolatok révén az angolul alig-alig beszélő újonnan jöttek megosztották tapasztalataikat és segítették egymást abban, hogy új ország új szokásai közt eligazodjanak és tudomást szerezzenek a lehetőségekről. Hol dolgozol? Milyen műszakban? Mennyi a heti fizetés? Van ott túlóra? Milyen a helyi munkahivatal? Menj a sóvány magashoz, az jóindulatú, ő helyezett át engem is. Hol laksz? Mennyiért? Ismersz mást is itt, aki Pesten volt bölcsész?

Amint múlt az idő és egyre több magyar szállt partra Ausztrália kikötővárosaiban megalakultak az első formális magyar egyesületek. A korai ad-hoc csoportosulásokkal ellentétben ezek a tömörülések már kezdettől állandó formát igyekeztek felvenni — elnököt, alelnököt, titkárt választottak és rendszerint egy hazai nagyság, többnyire Szent István, Mindszenty vagy Rákóczy nevét vették fel. Vezetőik, városonként talán 10–15 hontalan, idősebb nyugatos volt, akik nem beszéltek és nem is igyekeztek megtanulni angolul és a hangadók közt nem volt ritka a nyilas. Az egyesületek alapítói meg voltak győződve arról, hogy ausztráliai tar-

tózkodásuk csak rövid ideig fog tartani és egy Amerikai Egyesült Államok győzelmével végződő, rövidesen kirobbanó háború után visszatérhetnek Magyarországra.

A politikai csoportosulások létrejöttének legfőbb oka az volt, hogy a négy-öt éven át Németország és Ausztria táborában tengődő nyugatosok egy része hozzászólt egy bizonyos vezető szerephez és lelki szükségletük volt, hogy a napi megalázó gyári munka után, ahol gyakran illemhelyeket tisztogattak, cementpadlót söpörtek és tanulatlan ausztrál előmunkásoknak engedelmeskedtek, egy fórumot teremtsenek, ahol fontosnak érezhetik magukat. Hogy helyreállítsák énjükbe vetett bizalmukat, esti összejöveteleiken egymást régi címeiken szólították meg; ott javaslatokat terjesztettek be, előterjesztéseket támogattak, módosítottak, elleneztek, bizottmányokat állítottak fel, átiratokat fogalmaztak, és időnként rossz angolsággal írt levelekben tiltakoztak az egyesület és az „általa képviselt ausztráliai összmagyarság nevében” az Egyesült Nemzeteknél és más világszervezeteknél. Majd, hogy biztosítsák pozíciójukat és tisztán tartsák a „nemzeti eszmét” időnként csatlakoztak egyes testvéri egyesületekhez, másokat illegálisnak nyilvánítottak és hogy fenntartsák a lobogót, Sydneyben egy az esemény jelentőségét nem ismerő nem-magyar pappal requiemet mondtak Szálasi Ferenc kivégzésének évfordulóján.⁵ Ezek a „nemzeti emigráció” jelzőjét viselő egyesületek aggodalmat okoztak a magyarság jó hírnevét féltő ausztráliai magyarságnak, mert a külügyekben, valamint az angol nyelvben és szokásokban járatlan vezetőik előszeretettel tettek nyilatkozatokat a magyarság nevében és féltő volt, hogy a magyar háttérrel nem ismerő ausztrálok, nem tudván, hogy az egyesületek jelentéktelen politikai klikkek, ezeket komolyan veszik.⁶

Az ausztrál jelen megtagadása és a minden szabadidőt igénybevevő, múltba néző politizálás szomorú következményekkel járt a résztvevők többségére. A szerző egy tanulmánya szerint, megérkezése után a tanult magyar emberek egy harmada tagja volt a korai egyesületeknek, de pár hónap eltelte után a józanabb bevándorlók otthagyták ezeket a csoportosulásokat, hogy angol tanulással és kurzusokat végezve építsék karrierjüket, majd jó munkával jó nevet szerezve segítsék a magyar ügyet. Azok között a kevesek között, akik továbbra is folytatták részvételüket, a tanulmány jelentős mértékű kölcsönös összefüggést talált az intenzív tisztviselés és a hosszútávon való hivatásbeli és anyagi sikertelenség között.⁷

A dipik megérkezése utáni években nem csak a magyarok között burjánzottak szélsőséges színezetű politikai egyesületek. H.B.M. Murphy, angol pszichológus, aki hosszasan tanulmányozta az Ausztráliába érkezett dipiket, ezt az összes dipi nemzetiségek általános jelenségének tartotta. Murphy szerint az ausztrál kormány asszimilációs politikája hozzájárult ahhoz, hogy a józanul gondolkodó menekültek távol tartsák magukat a nemzetiségi szervezetektől és ezzel teret nyissanak az egyensúlyát veszített és sikert nem remélő embereknek arra, hogy pótcselekményként, mint nemzeti szószólók szerepeljenek.⁸

Társadalmi egyesületek

Egy idő után itt-ott magyar egyesületek alakultak, amelyeknek célja az volt, hogy az ausztrál munkahelyen töltött hét után a tagok magyar környezetben találkozzanak, magyarul beszéljenek és kicseréljék gondolataikat. Miután ezeket a csoportosulásokat is a kommunizmus elől menekült magyarok hozták létre, az egyesületek antikommunista szelleme természetes

Délvidéki fiatalok felvonulása a búzavirág ünnepélyen.

volt, de a tagok nem érezték szükségét annak, hogy egymást túllicitálják „nemzeti”, „keresztény”, „antibolsevista” mivoltukkal.

Az ötvenhatosok megérkezése megkétszerezte az ausztráliai magyarok számát, és a sok angolul nem értő magyar jelenléte elősegítette a helyi, társadalmi élet szükségleteit kielégíteni célzó csoportosulások kiszélesedését. Bár az ötvenhatosok egy része szabadságharcos szövetségein keresztül támogatta a „nemzeti” jellegű szövetségeket, többségük nem lelkesedett sem egy 1938-as, sem egy 1944 októberi 15-i restauráció gondolatáért. Ezért, amint az ötvenhatosok megalapozták életüket, ők is alapítottak egyesületeket. Ezeket többnyire sikeres iparosok hozták létre és nem egynek szép székháza és vagyona van. Az ilyen egyesületek szívesen látnak nem ötvenhatos tagokat is, de a régi politikai szervezetek tagjai rendszerint távol tartották magukat az ilyen csoportosulásoktól.

Ausztrália nagyobb városaiban egyre szaporodtak a magyar kulturális egyesületek, történelmi, képzőművészeti, irodalmi társaságok, foglalkozásokra vagy társadalmi csoportokra épített asztaltársaságok, (pl. magyar orvosok csoportja, magyar egyetemi hallgatók egyesülete) valamint a sport klubok, (futball, vívó, vízipóló, sakk-kör stb.). Voltak akik a magyar kultúra terjesztését tűzték ki célul és ausztrálokkal karöltve Bartók-egyesületet és más, társadalmi és kulturális jellegű Ausztrál-magyar társaságokat alapítottak. A fiatal nemzedék megtartására cserkészcsapatok, tánccsoportok, magyar iskolák, zenekarok, amatőr színjátszó körök alakultak. A délvidékiek is megalapították saját, helyenként ellentétes politikai színezetű egyesületeiket. A Felvidékről és Erdélyből származóknak szintén vannak egyesületeik.

Minden városban találhatók jótékony jellegű csoportosulások, amelyeknek célja a bajba jutott magyarok megsegítése és a magányosok és kórházban levők látogatása. Ezeket több-

nyire a magyar egyházi közösségek tartják fenn, vagy nőegyletekkel kapcsolatosak. A kommunizmus összeomlása óta számos csoport indított gyűjtéseket az otthoni vagy kisebbségi magyarok megsegítésére. Az egyesületek tagságának zöme olyan magyarokból áll, akiknek a házastársa is magyar és akik súlyt helyeznek arra, hogy gyermekeikben is megtartsák a magyar öntudatot. Magyar—ausztrál, vagy magyar—idegen házaspárok ritkán tagok. Ugyancsak elvétve találhatók zsidók az egyesületek többségében. Kivételt képez Sydneyben és Melbourne-ben egy-két csoportosulás, amelynek jellegzetessége, hogy számos zsidó vallású, vagy csak zsidó vallású és származású tagja van.

Egyes egyesületek hosszú múlttal és komoly vagyonnal rendelkeznek és székházai vannak; mások magyar vagy ausztrál intézményekben tartják találkozóikat. A tagok elhalálózása, kiöregedése, érdeklődésük változása, vagy elköltözése miatt számos egyesület megszűnt, míg új körülmények új csoportosulásokat hoztak létre. A második világháború óta Ausztráliában működött és ma is működő magyar csoportosulások száma 100—200 közé tehető. Mivel az aktív magyarok rendszerint egyszerre több magyar csoportosulás tevékeny tagjai, az egyesületeket rendszeresen látogató magyarok aránya az ausztráliai magyarság csupán 5—10 százalékára becsülhető.

Az egyesületek széleskörű munkát végeznek. A nagyobb csoportosulások saját rendezésükben, vagy más egyesületekkel karöltve megünneplik a nemzeti ünnepeket. Ezenkívül számos egyesület rendez bálokat, színházi, zenei és kulturális előadásokat, mutat be régi és új magyar filmeket, és tart baráti vacsorákat. Ünnepeiken és társadalmi rendezvényeiken gyakran megjelennek olyan magyarok is, akik nem tagjai az egyesületnek. Nemzeti megemlékezések alkalmával az egyesületek rendszerint meghívják a helyi képviselőt is, különösen, ha az a konzervatív pártok egyikének tagja. Munkáspárti képviselőt ritkábban hívnak meg, annak ellenére, hogy az ausztrál munkáspárt ír katolikus háttérrel sokkal közelebb áll a *Rerum Novarum* által inspirált keresztényszocializmushoz, mint a marxizmushoz.

A multikulturalizmus fejlődésével az egyesületek, különösen a táncscsoportok és zenekarok gyakran vesznek részt ausztrálok, vagy bevándorló csúcsszervezetek által rendezett ünnepeken és felvonulásokon. Ilyen alkalmakkor nem ritka, hogy 10—20 különböző népcsoportból származó együttes szerepel a műsoron.

A társadalmi és politikai jellegű közösségek közt a különbség egyes esetekben nyilvánvaló, máskor nehéz megvonni a vonalat. Magyar emigránspolitikában érdekelt emberek gyakran találhatók a nagyobb létszámú, általános jellegű társadalmi egyesületek vezetősége közt, míg a tagság túlnyomó többsége a magyar nyelvért, magyar érzésért, magyar ételekért és magyar hangulatért látogatja a klubokat.

Az egyházak⁹

A dipik között papok is voltak, és bár velük is aláírták a szerződést, a nagyobb egyházak, elsősorban a katolikus egyház rövidesen elérte, hogy papjaikat kivonják a munkakötelezettségből és nemzetiségi híveik szolgálatára állítsák. A papok helyzete ezért kivételesen fontos lett: az erőltetett asszimiláció éveiben amikor a hivatalos Ausztrália a bevándorlókat csupán mint személyeket ismerte el de nem akart róluk, mint közösségekről tudomást venni, a

papokat a hatóságok mégis elfogadták, mint közösségeik szószólóját. A papok helyzete egyházaikon belül sem volt könnyű. Bár az egyházak a papokat személy szerint többnyire elismerték mint nemzetiségeiket szolgáló lelkészeket, ragaszkodva a kormány asszimilációs politikájához nem voltak hajlandók megengedni, hogy külön, nemzetiségi plébániákat alapítsanak. Miséket, istentiszteleteket az ausztrál egyházközösségek által megszabott időre rendelkezésre bocsátott templomokban tarthattak csak és szerepüket ideiglenesnek tartva, azt a feladatot kapták, hogy szétszórt híveiket az egyházaiknak megtartva, mielőbb a helyi ausztrál egyház hatáskörébe hozzák őket. Így például a magyar katolikusok nem alapíthattak egyházközösséget és nem vásárolhattak vagy építhettek templomot, hanem csak mint egy területen kívüli „Regnum Marianum Magyar Katolikus Közösség” működhettek. A reformátusoknál a helyzet még nehezebb volt, mert az ausztrál reformátusok a skót Knox alapította presbiteriánus egyház tradícióját folytatták, és ezért szervezeten is különböztek a magyar kálvinista hagyományoktól. Az, hogy a kis számú magyar evangélikus több szimpátiában részesült az ausztrál egyháztól és 1956-ban autonómiát is nyert, annak volt köszönhető, hogy az ausztrál luteránus egyházat német vallási üldözöttek alapították, akiknek leszármazottai ragaszkodva múltjukhoz nem lelkesedtek különösen az asszimilációs eszmékért. Ilyen háttér mellett elkerülhetetlenné vált, hogy a lelkészek magyar híveik és ausztrál egyházi vezetőik ütközőpontjába kerültek és voltak akik foglyul estek a magukat hívőknek álcázott pártvezéreknek, akik őket saját céljaik elérésére akarták felhasználni.

1951-ben számos kellemetlen tapasztalat után az ország katolikus vezetői a Jezsuita Rendhez fordultak azzal a kérelemmel, hogy küldjenek Ausztráliába magyar rendtagokat a magyar bevándorlók hitéletének ellátására. A rend rövidesen Sydneybe rendelte a Kínából menekült Forró Ferenc jezsuita misszionárius papot azzal, hogy ott átvegye a magyar katolikusok lelki gondozását és mint rangidős jezsuita koordinálja a többi városba érkező magyar jezsuita pap munkáját.¹⁰ Rövidesen követte őt Ausztráliába az Írországból végzett Fazekas János és a Melbourne-be küldött P. Varga Zoltán, aki 1988-ban bekövetkezett haláláig számtalan hasznos magyar kezdeményezésnek lett megindítója. A jezsuiták megjelenésével megindult az ötödik világrészen egy politikamentes, lelki és szociális gondozást előtérbe helyező magyar katolikus élet. A református közösségek megszervezését Melbourne-ben Antal Ferenc, Perthben Csintalan Miklós, Sydneyben Becske Lajos és Csörsz Győző indította el, míg Bernhardt Béla volt a kisszámú evangélikus szórványok első papja.

Az Ausztráliába került katolikus és protestáns lelkészeket sem tanulmányaik, sem tapasztalataik nem készítették fel egy demoralizált emigrációval való munkára. Feletteseiktől és ausztrál kartársaiktól többször hátráltatva, mint segítve, szívet tépő, idegölő, hálátlan feladatot kellett elvállalniuk, különösen a kényszerített asszimiláció nehéz éveiben. Rosszul fizetve, sokszor járművek nélkül, néha motorkerékpáron látogatták hatalmas távolságokban szétszórt híveiket és tartották a hitet és egy jobb jövő reményét azokban az időkben, amikor a vallás volt talán az egyetlen kapocs ami a tudathasadással fenyegetett menekültet egykori önmagához fűzte. Nem egy távoli Magyarország politikai jövőjéről akartak álmokat szőni, hanem a menekült magyarság helyzetén igyekeztek segíteni. Az első magyar házkölcson-szövetkezet, az első ifjúsági táborok, kollégiumok, segélyegyletek, családi- és kultúr-délutánok, összejövetelek, öregotthonok, magyar házak — a leghasznosabb, legmaradandóbb közösségi intézmények az ő kezdeményezésükre és az ő munkájuk eredményeképpen jöttek létre.

Létesítmények, otthonok, emlékművek¹¹

Ha meggondoljuk, hogy a magyarok kevés kivétellel egy fillér nélkül érkeztek Ausztráliába, akkor csak ámulattal vehetjük tudomásul, hogy mennyi millió dollár értékű köztulajdont hoztak létre. Sydneyben Ausztrália legnagyobb magyar öregeket gondozó otthona, az 1967-ben megnyílt Szent Erzsébet Otthon a város észak-nyugati peremén levő Dean Parkban van. Az otthon 45 lakószobát és fekvő betegeket szolgáló ápolóotthont foglal magába és az otthon peremén magyar stílusú, boltíves bejáratú lakóházak épültek házastársaknak és idős magányosoknak. Az otthonhoz tartozik egy templom, múzeum és könyvtár is. Az épületben egy ablak emlékezteti a lakókat Forró Ferenc jezsuita atyára, aki szívós munkával, leküzdvé rosszindulatú támadásokat és számos akadályt, létrehozta az ausztráliai magyarság első öregeket szolgáló intézményét. Egy másik ablak Mindszenty József hercegprímás 1973-ban történt látogatásának állít emléket. Az otthont magyar Orsolya-rendi nővérek és szakképzett ápolók vezetik. Ugyancsak Forró Ferenc hozta létre Sydney Rookwood temetőjének egy részében a magyar temetőt, ahol már több száz magyar alusza örök álmát.

Sydney Mortdale körzetében volt a St. George Budapest futball klub nagy, 600 főt befogadó székháza. A klubnak saját stadionja volt a közeli Keemaghben. A futballcsapatot fenntartó klubház, — amelyet Pongrácz Sándor sydneyi gyáros alapított, — tagjai felerészben

Forró Ferenc Sydney püspökével, a Szent Erzsébet otthon felszentelése alkalmával elvonul a magyar ifjúsági csoportok sora előtt. (1967 március)

A Szent Erzsébet otthon bennlakói az otthon ebédlőjében.

A Szent Erzsébet otthon új szárnya, 1980.

Horváth Klotild Margit
nővér, a Szent Erzsébet
Otthon igazgatója.

ausztrálok voltak, de a vezetőség magyar maradt. A tagság csökkenésével a klubház 1997 májusában eladásra került.

A New South Wales-i Magyar Szövetség székháza Punchbowl városrészben van, míg a N.S.W.-i Délvidéki Szövetség székházát Plumptonban, a Szt. Erzsébet otthon közelében építette. A Regnum Marianum helyisége Ashfieldben van és a sydneyi magyar cserkészek 200 főt befogadó otthona Flemingtonban épült. A Magyar-Ausztrál Társaságnak Smithfieldben van helyisége.

Canberrában a Magyar-Ausztrál Klub Narrabundah városrészben vett egy emeletes klubhelyiséget vendéglővel, játéktérrel és számos alkalmi rendezvényre alkalmas teremmel.

Melbourne Wantirna külvárosában található a victoriai magyarok központja. A nagyszabású épülecsoport magyar adományozók által vett öt hektáros területen áll. Az ausztráliai magyarok legnagyobb, sokmillió dollárt érő központját négy melbourne-i egyesület közös tervezésében, szinte kizárólag magyar mesteremberek kalákamunkájával építették. Első szárnyát 1981-ben nyitották meg és azóta a szövetkezet ügyvezető igazgatója, Faith Ferenc vezetése

A Wantirna-i Magyar Központ.

A Wantirna-i Magyar Központ Ifjúsági és Kulturális épülete.

Eszpresszó a Wantirna-i Magyar Központban.

alatt a központ tervszerűen bővült és egyre több magyar klubnak ad otthont. Könyvtára, öt konyhája, vendéglője, sportpályája és játszótere van. Egybenyitható termeinek befogadóképessége 1000 fő. Telkén áll az ökumenikus Szent István templom, amelyet 1993-ban a katolikus, református és lutheránus egyházi vezetők és lelkészek közös szertartás keretében 2000 ember jelenlétében adtak át rendeltetésének. A templom harangját Magyarországon, Órbottyánban öntötték és felemelő szertartás keretében szóltatták meg először.¹² A templom alatt ötszáz elhamvasztott magyar porai számára urnatemetőt építettek.

A Regnum Marianum Melbourne-ben.

Varga Zoltán jezsuita páter közbenjárására Melbourne érseke a magyarok rendelkezésére bocsátott Armadale kerületben egy nagy kiterjedésű teraszházat, amely valaha a Victoria kormányzójának volt a magánrezidenciája. Ez a Regnum Otthon nem csak találkozhelyül szolgál Melbourne katolikus társadalmának, de — mint fentebb szóltunk róla — Regnum Kollégium néven 1956 után számos fiatal magyarnak nyújtott éveken át fedelelet. Az otthonban működik a melbourne-i magyar iskola is.

Az Antal Ferenc református lelkész által alapított Független Magyar Református Egyház temploma a város közepéhez közeli North Fitzroyban van. A templom mellett áll az egyház keretében működő Bocskay Egyesület székháza, amely számos tagegyesületnek nyújt otthont. Az egyesületnek van öregotthona is.

Egy másik időseket szolgáló intézményt, az Árpád-öregotthont 1994-ban nyitották meg a melbourne-i magyarok Wantirnában, mintegy fél kilométerre a Magyar Központtól. 30 lakószobájában és 8 önálló lakóházában 44 idős magyar él. Társalgó szoba, könyvtár és egy kis kiránduló autóbusz gondoskodik a magányban élők szórakoztatásáról.

A délvideki magyaroknak Melbourne egy keleti külvárosában, Bayswaterben van 60 személyt befogadó épülete, amelyet főleg zenés családi estékre használnak. A javarészt délvideki fiatalokból álló Kék Duna labdarúgó csapatnak Kaysboroughban van egy kisebb épülettel ellátott, saját sportpályája.

A victoriai magyar cserkészek Melbourne-től kb. 70 kilométerre, East Warburtonban a Yarra folyó partján saját magyar cserkészparkjukban tartják nyári és téli táborozásaikat.

Melbourne központi temetőjében (Melbourne General Cemetery) szembetűnő helyen áll egy Ausztráliában élő erdélyi magyarok által állított emlékmű, amely Pro Patria Hungaria 1848—1956 feliratával emlékeztet a 48-as és 56-os szabadságharcok hősi halottaira. Anélkül, hogy a tervezők erre gondoltak volna, az emlékműtől nem messze nyugszik a negyven évig Melbourne-ben élt, Erdélyben született Farkas Márton 1848-as szabadságharcos.

A Dél-Ausztráliai Magyar Klub 500 személy befogadására alkalmas székháza Adelaide Norwood nevű körzetében található. Az épületben konyha, söntés, biliárd szoba és könyvtár található, valamint nagyobb termek ünnepségek rendezésére. A Regnum Marianum háza a College Parkban áll. Az adelaide-i öreg magyarok klubháza Wood-

A victoriai Független Magyar Református Egyház temploma Melbourne North Fitzroy kerületében.

Hősök emlékműve a
melbourne-i központi
temetőben.

A fűrő-faragó Miklós István atya belmont-i (Brisbane) házának kerítése, az 1970-es években.

ville-ben van. A Dezséry András és Laczina Frigyes kezdeményezésére létesített, szerbekkel közösen vezetett öregotthon Norwoodban működik. Van azonkívül egy magyar cserkészpark is egy 70 holdas területen Walkers Flattól hét kilométerre.

A brisbane-i magyarok, amíg katolikus papjuk, Miklós István élt, az általa faragott székel kapun mentek belmont-i otthonába találkozókra.¹³ A brisbane-ieknek ma Marsden városrészben van egy klubházuk. A messze Nyugat-Ausztráliában élő aránylag kevés magyar Perth Mt.Lawley városrészében levő Ausztrál-Magyar Klub helyiségeiben találkozik.

Az Ausztráliai Magyar Szövetség. (AMSZ)

1952-ben a New South Walesben működő, főleg politikai jellegű egyesületek egy csúcsszervet alakítottak. Rövidesen hasonló szervezetek alakultak a többi államban. A következő lépés volt az államokban működő csúcsszervezetek szövetkezése. Mivel a szövetség az ötvenes évek alapítóinak szellemét folytatja, az államok szövetségei, a területeiken működő egyesületeknek csak egy részét képviselik. Vannak egyesületek, amelyek nem kívánnak a szövetség tagjai lenni, míg az utóbbi megtagadja a tagságot olyan csoportosulásoktól, amelyek politikai véleménye különbözik a szövetség erősen jobboldali irányvonalától és attól a szellemiségtől az alsóbb társadalmi osztályok kirekesztését szorgalmazza. Ezért az AMSZ nem hogy nem képviseli az ausztráliai magyarságot, de még az ausztráliai magyarságnak azt az 5—10 százalékat sem, akik tagjai magyar egyesületeknek. A szövetségbe tartozó egyesületeket, függetlenül azok tagszámától, két kiküldött képviseli az állami szövetségben. Így a több száz tagot számláló egyesületek véleményét könnyen túlszavazhatják azok a politikai aktivisták, akik sokszorozzák szavazatukat azzal, hogy számos apró egyesületet alkotnak.

Bár az ausztráliai magyarok 90—95 százaléka nem tagja semmilyen magyar egyesületnek, és a magyar egyesületek tagságának nagy része nem tartozik a szövetségbe, hosszú múltjával és vezetőinek fáradhatatlan aktivitásával a szövetség elérte azt, hogy egyes esetekben a szövetségen kívüli csoportosulások is elfogadják annak koordináló szerepét. Ez különösen vonatkozik a háromévenként rendezett magyar találkozókra, amelyben részt vesznek olyan csoportok is, amelyek nem tartoznak a szövetségbe, és olyan magyarok is, akik nem tagjai egy csoportnak sem. Ugyancsak a szövetség megbízottjai képviselik az ausztráliai magyarságot a különböző bevándorló és multikulturális csúcsszervezetekben.

Magánmagyarok

Az ausztráliai magyarok többsége nem tagja magyar egyesületeknek. Magyarországon sem mindenki volt tagja politikai vagy társadalmi egyesületeknek — az emberek legtöbbje szabadidejét családjával, vagy baráti körében töltötte. Ha társalogni, szórakozni, mulatni, kirándulni akart, vagy meg akarta beszélni a világ dolgait, megtette ezt maga által válogatott társaságában, sajátmaga vagy barátai házában, lakásában, vagy alkalmanként vendéglőkben, kávéházakban, eszpresszókban.

Az egyesületektől magukat távol tartó magyarokat 1954-ben, a politikai egyesületek hangozkodó, kezdeti korában a sydneyi *Dél Keresztje* „magánmagyaroknak” nevezte és számukat az akkor Ausztráliában élő magyarság legalábbis 80 százalékaúra becsülte.¹⁴

„Érveikkel nehéz vitába szállni. Különösen ha ... kiderül hogy gyermekeik kiválóan beszélnek magyarul, amikor felfedezem, hogy a könyvessarok tele van nagy magyar írók, gondolkozók, történészek munkáival, amikor megtudom kerülő úton, hogyha magyar művész ad hangversenyt, ha magyar festő, szobrász kiállításon szerepel, ők azok akik megjelennek, fizetnek. Még nehezebb vitát kezdeni, amikor közös ausztrál ismerőseimtől hallom, hogy X vagy Z, milyen kiváló üzletember, mennyire megbízható könyvelő, milyen odaadó szolgálatot nyújtó vasúti tiszviselő, milyen szorgalmas házépítő és családot összetartó szomszéd, vagy

milyen tehetséges mestere hivatásának, szakmájának. A közös ausztrál ismerős Mr. Kovácsot mondja, de abban benne van, hogy ő a magyarokról beszél.”

Az intellektuális foglalkozású emberek — egyetemi tanárok, kutatók, újságírók, orvosok, ügyvédek, mérnökök, építészek, művészek és üzletemberek — túlnyomó többsége magánmagyar. De magánmagyarok nagyszámban találhatók a foglalkozási skála más ágaiban is.

A magánmagyarok, leszámítva a második generációt, három csoportra oszlanak. Az ausztráliai magyarság mintegy 10 százalékat kitevő magyar zsidók, a magyar—magyar házaspárok és vegyes házaspárok csoportjára. A három csoport különállása és csoporton belüli összetartozása jellegzetessége az ausztráliai magánmagyarok társadalmi életének. A zsidóság különállását és ugyanakkor természetes összetartozását és egymásközi társadalmi életét fokozza széleskörű nyelvtudásuk ellenére preferenciájuk a magyar nyelv iránt és az, hogy számosan közöttük nemcsak baráti, de üzleti kapcsolatban is állnak egymással. A keresztény, endogám magyar házasságban élők is többnyire előnyben részesítik hasonló, magyar—magyar házasságban élő ismerőseik társaságát. A vegyes házaspárok nagy csoportjának zömét, fiatal, nőtlenül érkezett határátugrók és 56-osok teszik ki, akik többnyire ausztrál vagy angol lányt vettek feleségül. Otthonukban angolul beszélve, baráti körük hasonló, vegyes-házasságban élő magyarokból tevődik össze.

Az egyesületekbe tömörült magyarokkal ellentétben, akik között a keresztény—zsidó választóvonal erős, sőt, az egyesületek többségében a strukturális antiszemitizmus elfogadott tény, magánmagyarok körében műveltségüknél és foglalkozásuknál fogva a határvonal kevésbé éles. Bár a magánmagyarok társadalmi életét alapvetően a fenti három csoportba tartozásuk szabja meg, a különböző csoportok tagjai közötti érintkezés és baráti kapcsolat sokkal gyakoribb, mint az egymással intenzív kapcsolatban álló egyesületi emberek és a kívülállók között.

A magánmagyarok közt sokan — keresztények és zsidók egyaránt — bár távol tartják magukat csoportosulásoktól, gyakran és bőkezűen rámogatnak érdekes magyar megmozdulásokra, sőt, kihasználva ismereteiket és összeköttetéseiket nem ritkán voltak megindítói hasznos magyar akcióknak.

Délre sodort történelem

A második világháború következményeként Ausztráliában fejezte be életét és ausztrál földben nyugszik a háborús évek magyar történetének két tiszteletreméltó szereplője: Barcza György diplomata és Lakatos Géza, a Horthy korszak utolsó miniszterelnöke. Mind a ketten ellenezték Magyarország belépését a háborúba és később mindent megtettek, hogy megmenték az országot a háború pusztításaitól és az előrelátható veszteség következményeitől.

Barcza György (1888—1961) Magyarország hadba lépése előtt vatikáni, majd londoni nagykövetségként szolgált. 1944 március 19-én, amikor a németek megszállták Magyarországot, lemondott és mint a független követek rangidőse, megalakította Svájcban a Követi Bizottságot azzal a céllal, hogy a bizottság a nyugati hatalmak között megértést keltsen Magyarországot nehéz helyzete iránt. Barcza és felesége, három munkaköteles dipi gyermekük eltartott szüleiként érkeztek Ausztráliába. Barcza Sydneyben telepedett le és ott megírta a háborús évekkal kapcsolatos emlékiratait.¹⁵ 1961 május 18-án halt meg Sydneyben, és a rookwoodi

temető magyar parcellájában temették el. Temetésén koporsóját a londoni követségről magával vitt koronás zászló takarta.

Lakatos Géza (1890—1967) vezérezredes Horthy Miklós 1944 augusztusában miniszterelnökké nevezte ki azzal a céllal, hogy a kilátástalan háborúból való kilépést irányítsa. Az október 15-i Szálasi puccs és az azt követő orosz megszállás idején egy ideig bebörtönözték, majd kitelepítették, 1965-ben végül is megengedték neki, hogy Adelaide-ben élő fiát és leányát meglátogassa. Magával hozott emlékiratainak kéziratát Adelaide-ben átfésülte és kiegészítette. Mielőtt hazautazhatott volna, Horthy Miklós utolsó miniszterelnöke 1967 május 21-én 77 éves korában meghalt. Az athelstone-i temetőben alussza örök álmát. Történelmileg fontos visszaemlékezéseit leánya Szent-Iványi Józsefné rendezte sajtó alá.¹⁶

Míg Barcza György és Lakatos Géza neve elválaszthatatlan a XX század első felének magyar történelmétől, Ausztrália temetőiben sokasodnak a sírok, amelyeken a nevek régmúlt magyar századokat idéznek. Egy Sydneyben 1963-ban megjelent nem teljes összeírás huszonhárom grófi és bárói családból származó, mintegy harvan Ausztráliában élő magyar arisztokrata nevét sorolta fel.¹⁷ Nagy többségük mint dipi érkezett Ausztráliába. Miután végigdolgozták a kétéves szerződést, volt aki az üzleti életben helyezkedett el vagy vendéglőt nyitott. Olyan is volt, aki családja hagyományait követve földet vett, míg mások tisztviselői állásba kerültek.

Komoly sikert ért el báró Radvánszky János aki a perthi egyetem elvégzése után egyetemen tanított és pályafutását, mint a hobarti egyetem pedagógiai tanszékének társprofesszora fejezte be. Gróf Szapáry Marianne fia Friedrich von Reibnitz az ausztrál szövetségi szolgálatban az Ausztrál Statisztikai Hivatal egyik vezetője lett.

A magyar arisztokráta távol tartották magukat az ausztráliai magyar politikai szervezetektől. Jórésztük fiatalon és szüleikkel érkezett és legtöbbszörük nem főnemesi rangú élettársat választott. A főnemesi rangban születettek akár Magyarországon maradtak, akár kivándoroltak, mindenképpen vesztek: míg Magyarországon rangjaikat eltörölték, az ausztrál hétköznapiokban Mr. Zichy, Mr. Esterhazy, Mr. Majlath lett belőlük. Gróf Szapáry Marianne Sydneyben felnevelt leánya, Marie Christine von Reibnitz volt az egyetlen, akinek menekült sorsa felfelé ívelt: a kenti herceggel való házassága angol hercegi rangra emelte az édesanyja mellett Sydneyben felnevelkedett fél-német, fél-magyar leányt.

A magyar sajtó

Az erőltetett asszimiláció éveiben az idegen nyelvű lapok kiadását a Bevándorlási Minisztérium engedélyhez kötötte. Ezért az első sajtótermékek kiadói kivétel nélkül a bevándorló közösségek lelkeszei voltak, akik minden további nélkül kaptak engedélyt. Az asszimilációs filozófia enyhülésével könnyebb lett engedélyeket kapni, és a nagy távolságok valamint a politikai és vallási különbségek mind hozzájárultak ahhoz, hogy 1950 és 1964 között a magyar sajtótermék száma meghaladta a negyvenet.¹⁸ Nagy részük tisztavirágéletű volt és 1964-ben már csak kilenc lap jelent meg rendszeresen Ausztráliában.¹⁹

Az ausztráliai magyar sajtótermékek nagyjából négy csoportba sorolhatók: egyházi értesítők, egyesületi közlönyök, az „egyéb” csoportba illő sajtótermékekre és a napilapokat helyettesítő, kéthetente vagy hetente megjelenő folyóiratokra.

Az egyházi értesítők a magyar egyházi közösség híreit és hitbuzgalmi anyagot tartalmaznak, ilyen például az 1950-es évek elejétől megjelenő *Perth-i Ev. Ref. Egyházközségi Tájékoztatója*. Az egyesületi közlönyök egyik példája az *Adelaidei Magyar Értesítő*, amely a hatvanas évek közepétől kezdve számol be a klubbal kapcsolatos eseményekről és főleg más lapokból vett másolatok útján, magyarokat érdeklő általános híreket is közöl. Az „egyéb” csoportba tartoznak a hatvanas években Melbourne-ben megjelenő *Magyar Évkönyv és Szabad Száj*, valamint olyan anakronizmusok, mint a nyugat-ausztráliai Merredinben rendszertelenül megjelenő *Hungarista Mozgalom*.

A napilap jellegű folyóiratok közül csak kettő volt hosszú életű. A Sydneyben megjelenő *Független Magyarország* először, mint *Dél Keresztje* látott napvilágot. A lapot Forró Ferenc jezsuita pap alapította 1951-ben és szerkesztője Nagy Kázmér volt, aki 1954-től kezdve egyedüli tulajdonosa lett. A lap átadásakor Forró a következőkben jellemezte a *Dél Keresztje* feladatát és irányzatát:²⁰

„A lapnak kezdettől fogva az volt a célja, hogy Ausztráliába szakadt honfitársainknak minden lehetséges vonatkozásban segítségére legyen. ... Hogy a kezdetben természetes nyugtalanság, bizonytalanság változott és lassan mindenki megtalálta a helyét, népünk egészséges ösztöne mellett nem utolsó sorban a DK munkájának mondható. Pedig ezekkel a kérdésekkel foglalkozó cikkeink sohasem voltak túlzottan optimisták, hanem kritikával — sokszor éles kritikával — elfogadták az adott helyzetet és praktikus megoldást adtak. Ugyanez áll a bennünket érdeklő világesemények ismertetése és analizálása kérdéseiben is, ahol sajnos sokszor volt igazunk, amikor olyasmiről kellett tárgyilagosan írni, aminek az ellenkezőjét kívántuk volna.

Sokszor voltak kísérletek, ... hogy a DK.-nek „irányt” adjanak, jobbra-balra, olyan emberek és csoportok részéről, akik csak pártokban és klikkekben tudnak gondolkodni, és akiknek a szemében a „pártvonaltól” való eltérés árulást, kommunizmust, fasizmust jelent. Mindezekben a jelzőkben volt részünk, de épp ezt tartom a DK legnagyobb érdemének, hogy megmaradt becsületes meggyőződése szerint az egyenes úton és a színek közt a vörös, a rózsaszín, a zöld helyett a fehéret, a világosságot szerette.”

A lap 1957-től kezdve *Független Magyarország* címen jelent meg. Nagy Kázmér mellett Jászay Antal, Dettre András, Kunz Egon, Ruttkay Arnold („Só Bernár”) és később Zsigmond Endre voltak a lap főmunkatársai. A „FM” nem csak a külföldön kiadott magyar újságok közül emelkedett ki magasan, de elérte a legjobb békebeli magyar újságok — a *Magyar Nemzet*, *Pesti Hírlap* — színvonalát is. Borbándi az emigrációval foglalkozó átfogó munkájában úgy vélekedik, hogy a Münchenben megjelenő *Látóhatáron* kívül „a ... *Független Magyarország* volt az az orgánus, amely a magyarság helyzetéről és lehetőségeiről a tények figyelembevételével értekezett”, és „különösen a magyarországi eseményekről szóló beszámolóit tűntek ki józan, nyugodt hangjukkal, kiegyensúlyozott, tárgyilagos ítéletükkel.”²¹

1967-ben Nagy Kázmér egy felbomlott házasság után és anyagi gondokkal küzdve Londonba költözött, hogy a BBC magyar osztályán folytassa karrierjét. Londonban érte a hír, hogy leányát Ausztráliában halálos autóbaleset érte. Megtörve és csalódva a BBC magyar osz-

Nagy Kázmér.

sói születésű Ady János vette át a hetilapot és az erdélyi magyarok helyzetét tette a lap érdeklődésének középpontjába. A nyolcvanas évek elejétől a *Magyar Élet* Márffy Attila tulajdonába került. A főszerkesztő Csapó Endre lett, aki addig a lap sydneyi irodáját vezette. Csapó vezetése alatt a lap iránya a politikai jobb felé fordult és bár a lap hivatalosan független az Ausztráliai Magyar Szövetségtől, apróbb különbségektől eltekintve a szövetség szószólója lett. Csapó visszatérő témái a trianoni határok, a világbankok nemzetek fölött való hatalma és a demokratikus rendszer fogyatékságai. Az első szabad választást követően a lap az Antall-kormányt támogatta. Az MDF kormányvesztése óta magyarországi tudósításaiban főleg Csurka István beszédeit

tálynak tehetséget eltipró, számlálóra szellemében, új csapás érte amikor megtudta, hogy rákja van, és legfeljebb öt évig élhet. Honvágától gyötörve elvált második feleségétől és elvett egy Magyarországról kilátogató tanárnőt, akivel 1981-ben visszatelepedett Magyarországra. Hazatérve elhalmozták ajánlatokkal; a *Független Magyarország* egykori bátor, független szellemű szerkesztője, akinek írásai az emigrációban mind a magyar marxista rendszert ostorozták, írni kezdett a rezsim szájíze szerint. Nagy Kázmér két életet élt és kétszer halt meg. Amit hazatérte után írt, megdöbbenetete és elszomorította barátait. Amit Ausztráliában írt és szerkesztett, senki sem veheti el tőle.

Az ausztráliai magyarság leghosszabb időt túlélő hetilapja a *Magyar Élet*, mint igénytelen bulvárlap indult meg 1958-ban Melbourne-ben. A negyvenedik évfolyamhoz közeledő lapnak számos kiadója és szerkesztője volt, és iránya szerkesztőivel változott. Egy új irányzat alakult ki 1977 után, amikor a bras-

Csapó Endre.

emeli ki. A *Magyar Élet* nem-politikai tárgyú cikkeinek szerzői közé tartozik Józsa Erika, Gaál Gyula, Ruttkay Arnold (Só Bernát) és Hangay György.

A *Független Magyarország* megszűnése óta a *Magyar Élet* az ausztráliai magyarság egyetlen újságjellegű hetilapja. Mint ilyen kulcspozíciót foglal el: a magyarságot érintő ausztráliai és magyarországi hírek a *Magyar Élet* interpretációjában jutnak el az ausztráliai magyarokhoz.

Magyar nyelv

A magyar nyelv megtartása sok nehézségbe ütközött. Az ötvenes években az idegen nyelvek használatát az ausztrál tanárok rosszallották és a gyerekeket magyar nyelvre tanítani még azokban a családokban sem volt könnyű, ahol mindkét szülő magyar volt. A nyelv fenntartásáért ezekben az időkben a magyar cserkészmozgalom és a vasárnapi iskolák tettek legtöbbet. Ennek ellenére az akkoriban Ausztráliában felnőtt gyerekek zöme, ha beszél is, ritkán tud folyamatosan olvasni és még kevésbé írni magyarul.

A multikulturalizmus elterjedése óta a magyar nyelv egyes államok iskoláiban engedélyezett érettségi tantárgy lett. A nyelv érettségi tárgyként való bevezetése Victoriában 1976 folyamán főleg Bódi László nyelvészprofesszor és Orosz Márta nyelvtanárnő érdeme volt, míg New South Wales-ben Bodolai Zoltán, aki 1971 és 1973 között a sydneyi egyetem kiegészítő esti tanfolyamain tartott magyar nyelvtanfolyamot, tett legtöbbet a magyar nyelv érettségi tantárgyként való bevezetésére. Nem sokkal később Dél-Ausztráliában is bevezették a magyar érettségit. A diákok száma változó. Évente Ausztrália-szerre megközelítően 20–30 magyar gyerek tesz magyar érettségi vizsgát.

A hetvenes évek közepétől a magyar kormány nyelvfenntartó és magyarságismereti táborozásokat rendezett külföldi magyar fiatalok számára. Politikai átneveléstől tartva csak igen kevés ausztráliai magyar szülő gyermeke vett részt ezeken. A nyolcvanas évek elejétől kezdve több ízben felmerült magyar egyetemi tanárok és értelmiségiek körében egy magyar tanszék, vagy lektorátus alapításának gondolata. Ezek a kísérletek a sydneyi egyetemen jutottak legtovább, de a nyolcvanas-kilencvenes évek anyagi megszorításai nem voltak kedvezőek. A tervvel szoros kapcsolatban áll a magyar könyvek helyzete Ausztrália egyetemi könyvtáraiban; addig amíg nincs magyar lektorátus, egyik egyetem könyvtára sem hajlandó magyar könyveket tartani polcain, viszont, ha egy egyetem gondolna is egy lektorátus szervezésére, akkor meg a magyar könyvek hiánya lehetne az akadály. Az ausztráliai magyarok első nemzedéke közül sokan rendelkeznek jelentős magyar tárgyú könyvtárral, amiket pusztulásra fog ítélni a második generáció közömbössége. Ezeknek a könyveknek egy valaha felállítandó magyar lektorátus, vagy tanszék céljára való megtartása az ausztráliai magyarság egyik fontos feladata.

Magyarságról angolul

Az csak természetes, hogy a menekült értelmiségiek mindent megtettek azért, hogy népük kultúráját és történelmét ismertessék a Magyarországról mit sem tudó ausztrálok előtt. A magyar kultúrát és történelmet ismertető könyvek közé tartozik Kunz Egon magyar versek an-

gol fordításait tartalmazó kötete, *Hungarian Poetry* (1955), valamint az ausztráliai magyarok történetével foglalkozó két könyve, *Blood and Gold; Hungarians in Australia* (1969) és *The Hungarians in Australia* (1985). Bodolai Zoltán *Timeless Nation* (1977) és *Hungarica* (1983) címmel írt magyar történelemmel irodalommal és legendákkal foglalkozó ismeretterjesztő könyveket. Török A. Béla *Hungary and Europe; a Historical Review* (1979) című könyve Sydneyben jelent meg. Endrey Antal többnyire önköltségen adta ki tíz magyar tárgyú könyvét.

Nagy Kázmér 1955-ben megjelent *Hungaria* című, kétnyelvű bevezetést és képszővegeket tartalmazó magyar város- és tájképeket tartalmazó albuma elsősorban a korai évek magyar honvagy-piacának szólt. *Australia and the Hungarian Question in the United Nations; a Collection of Selected Documents* (1966) című dokumentum gyűjteménye, amely Ausztrália ENSZ előtti szerepét elemzi az 1956-os forradalom megtárgyalásakor, még ma is hasznos forrásmunka.

A fenti könyveken kívül számos magyar tárgyú kisebb kiadvány, tanulmány és cikk jelent meg ausztráliai folyóiratokban magyar szerzőktől.²²

Önéletrajzok, magyar-ausztrál visszaemlékezések.

Az emigránsok visszaemlékezései kiváló, színes forrásai az Ausztráliába került magyarok viszonyrendszerében bővelkedő életének. Az ilyen írások mindeddig többnyire angolul jelentek meg. Andrew Riemer (Riemer András) aki a sydneyi egyetemen tanított angol irodalmat a kilencvenes évektől kezdve, mint sikeres író jelentkezett. Könyvei részben önéletrajzi művek amelyekben zsidó-magyar-ausztrál identitásának ellentéteit igyekszik feloldani. (*Inside Out; Life between two Worlds* — 1992; *Habsburg Cafe* — 1993).²³ Történelmi elemeiben megbízhatóbb és ezért az ausztráliai magyar emigráns-háttérrel hitelesebben megvilágítja Emery Barcs (Barcs Imre) *Backyard of Mars* (1980) című önéletrajza, amelyben az 1939-ben Ausztráliába érkezett Barcs európai és ausztráliai újságírói pályafutásáról, valamint a háború alatt Ausztráliába érkezett ellenséggént kezelt emigráns életéről számol be. Judy Cassab (Kaszab Judit) díjnyertes naplója *Judy Cassab Diaries* (1995) egy huszónkilenc éves korában Ausztráliába érkezett kezdő művész világhírű festőművésszé alakulásáról számol be. A napló, amelynek bejegyzései 1944-ben kezdődnek Magyarországon, betekintést nyújt az ausztrál művészeti élet fejlődésébe is. Susan Varga (Varga Zsuzsa) már előbb idézett könyve, *Heddy and Me* (1994) kiválóan megírt könyv. Varga, mint egy bajtelőző emigráns kisleánya érkezett a háború után Sydneybe és könyve Magyarországra és korai ausztrál életére vonatkozó részeit édesanyja — Heddy — hangszalagra vett visszaemlékezései alapján rekonstruálta. Az angol nyelvű visszaemlékezések közül kiemelkedik dokumentum jellegével Törökfalvy Edit megrendítő, már szintén idézett *Letters of Heartache and Hope; a Story of Emigration after World War II*. (1995) című körete, amely a lípi munkakötelezettség idején szétválasztott házaspár magyar levelezését tartalmazza angol fordításban.

Mindeddig csak egy magyar nyelvű emigráns tárgyú önéletrajz jelent meg könyv alakban. Bodolai Zoltán *Csak azért is ...* címmel megjelent könyvecskéjében emlékezett vissza cserkész és katonalehetre, bujdosása útjaira és emigrációs tanári pályájára. (Sydneyi Magyar Cserkészcsapatok kiadása, 1986)

Ausztráliáról magyarul

Ausztráliáról eddig két magyar emigráns könyve jelent meg Magyarországon. Nagy Kázmér *Az én Ausztráliám* című kötete Ausztrália földrajzát és történelmét fűzi össze a Világjárók sorozatban megjelent művében (Gondolat, 1976). A természetbúvár Hangay György *Táborítzék a Dél Keresztje alatt* címen írt utazásairól, kalandjairól és az ausztrál állatvilágról. A szerző rajzaival és fényképeivel illusztrált könyvet a Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat adta ki 1987-ben.

Magyar szépirodalom

Az ausztráliai magyar írónak számos nehézséggel kell megküzdenie. Nemcsak a magyar írók közösségétől érzi magát elszigetelve, de a hatalmas ausztráliai távolságok következtében még a helyi íróktól is távol él. Szakavatott kritika nélkül, egy-két barát véleményére támaszkodva, vagy magányosan kell írnia. Bár gyakori a panasz, hogy az ausztráliai magyar író nehezen tudja könyveit nyomtatásban látni, kritika és szakértelem hiányában jóindulatú, de hozzá nem értő magyar csoportosulások támogatásával olyan írások is megjelennek, amelyek magyar nyelvterületen aligha találtak volna kiadót. Gyakoriak az önköltségen kiadott könyvek, melyek közt van jó is, de többségük silány. Ennek ellenére nem egy jelentős munka látott napvilágot Ausztráliában.

Domahidy András jogot végzett. Nyugaton szerelt le, majd visszament Magyarországra és 1948-ban újra átlépte a határt. Dipi évei után a nyugat-auztráliai egyetem könyvtárában dolgozott és mint a jogi könyvtár vezetője ment nyugdíjba. Domahidy az ausztráliai magyar diaszpóra legjelentősebb írója; *Vénasszonyok nyara* (Róma, 1969; Magvető, Budapest, 1987), *Árnyak és asszonyok* (Bern, 1979; Magvető, Bpest, 1985), *Szítakötők* (Magvető, Bpest, 1989), *Páva a tányéron* (Magvető, Bpest, 1991) című regényei nem csak a szűk ausztrál környezetben, hanem Magyarországon is megállták helyüket. Regényeiben, amelyekbe át-átszövédik a szerző élete, angol környezete ellenére kiváló nyelvérzéssel eleveníti fel a szatmári múlt képeit és szövi bele az új, annyira más ausztrál emigránsvilág életérzését. Az *Árnyak és asszonyok* angol fordításban is megjelent Ausztráliában. (*Shadows and Women*, Claremont, W.A. 1989). Novellái megjelentek magyar antológiákban is.²⁴

Ruttkay Arnold írásait írói álneve fémjelzi: Só Bernát. A háború utolsó évében avatták fel, mint hadnagyot a Ludovika Akadémián. Nyugatos lett, majd hazament, és 1948-ban végleg disszidált. Húgának írt humoros leveleinek másolatát az ötvenes évek közepén

Domahidy András.

Sós Bernát (Ruttkey Arnold).

tott Adelaide-ben. 1975-ben megalapította a Dezséry Ethnic Publications céget, amely idegen nyelvű írók műveit adta ki eredeti és angol nyelven, köztük magyarok írásait is. Saját magyar nyelvű művei: *Visszatekintés* (1975), *Kétlaki* (1980) és *Harc az egérrel* (1987). A kilencvenes években visszatért Magyarországra.

Költők közül említést érdemel Botond István *Megosztanám Veled* című kötete (Sydney, 1968). Handi Péter mint prózaíró jelentkezett, majd verseket írt, amelyeket magyar lapokban publikált a kilencvenes években. Novák Mária és Csepelyi Rudolf versei szintén megjelentek Ausztrálián kívül is. Botond, Novák és Csepelyi versei *Szüret* című közös kötetben is megjelentek. (Melbourne, 1972)

Melbourne-ben él Hidegkuti Béla irodalom és tudománytörténész. Számos irodalmi tanulmánya jelent meg Magyarországon. Nagyobb munkái közé tartozik *Koestler Emlékkönyv* (Belgrave, Vic., 1985 és Bethlen Gábor Kiadó, Bpest, 1992)²⁵ és a kétnyelvű kiadásban megjelent *Koestler Arthur és Polányi Mihály: Két magyar gondolkodó együttműködése Angliában*. (Polanyiana, Bpest)²⁶

elküldte a *Független Magyarország*-nak, és neve pár héten belül közismert lett az ausztráliai magyarok között. Karcolatai vidám humorral tükrözik az ausztráliai magyarok mindennapi életét. A kilencvenes évektől kezdve a *Magyar Életnek* is dolgozik. Ausztrálián kívül az *Új Világ* és a kanadai *Magyar Hírlap* is publikálta írásait. Kimagasló humorista. Összegyűjtött írásainak kötetei: *Ki hitte volna?* (FM, Sydney, 1960), *Csak akkor fáj, ha nevetek*. (Adelaide, 1977; Cleveland 1984)

Ugyancsak a *Független Magyarország* közölte először Zsigmond Endre nagy műgondal írt tárcáit, majd adta ki különlenyomatos füzetben *Jegenyék* címmel (Sydney, 1966) azok gyűjteményét. A fiatal, hányatott életű író 1965 után Münchenbe ment, ahol az *Új Látóhatár* és a Szabad Európa rádió munkatársa volt.

Dezséry András Magyarországon újságíró volt. Dipi évei után takarító vállalatot alapí-

Az emigránsok és Magyarország

A honvágy minden emigráció velejárója és ehhez hozzájárul az otthonmaradt családtagok elvesztésével járó fájdalom. Azok, akik az 1944 és 1956 között hagyták el Magyarországot, meg voltak győződve arról, hogy ha csak egy mindent elpusztító világháború meg nem változtatja a politikai helyzetet, többé nem láthatják szülőföldjüket és szeretteiket. Ezt az érzést

fokozta a Rákosi-korszak szószólainak retorikája, akik a külföldi emigrációról, mint értékelten, semmirevaló osztályellenségről beszéltek.

A hatvanas évek során a magyar kommunista vezetőség rájött arra, hogy a nyugati emigráció aránylag rövid idő alatt igen jelentős politikai, gazdasági és intellektuális erő lett, taktikát változtatva igyekezett az emigrációt kihasználni, ha másra nem, akkor mint idegenforgalmi valutaforrást. A kormány 1963 elején „amnesztiát” hirdetett, hogy lehetővé tegye a hazalátogatást. A nagy távolságok, a tekintélyes útiköltség és az emigránsok bizalmatlansága folytán eleinte csak kevesen látogattak haza Ausztráliából; de a hetvenes évek közepétől az olcsóbbodó közlekedés, az ausztráliai magyarok javuló anyagi helyzete és a Kádár-korszak enyhülő politikai klímája nyomán nagyra nőtt a látogatók száma.

A Kádár-korszakban a Magyarok Világszövetsége útján megkísérelték a hazai rendszer számára megnyerni az emigráció fontosabb egyéniségeit. Ez kevés sikerrel járt, mert azok, akik elfogadták a MVSZ által Magyarországon rendezett Anyanyelvi Konferencia meghívását vagy bármilyen más úton együttműködtek a Világszövetséggel, kihívták maguk ellen az emigráció többségének rosszsallását. 1991-ben az addig kommunista propagandát szolgáló Magyarok Világszövetségét (MVSZ) újjászervezték. Az újjászervezés értelmében az MVSZ három részből, a magyarországi, az országot övező államok kisebbségi, és a nyugati emigráció küldötteiből áll. Ausztrália a „nyugati emigráció” csoportjába tartozik. Ausztrália küldötteit az Ausztráliai Magyar Szövetség emigránspolitikusai nevezik ki.

Bár már 1967-ben megnyílt egy magyar konzulátus Sydneyben, diplomáciai kapcsolat Magyarország és Ausztrália között csak 1972-ben jött létre, amikor a dzsakartai magyar követet akkreditálták Canberrában és viszonzásul Ausztrália bécsi nagykövete Budapesten is képviselte hazáját. 1975-ben a két ország egyenes kapcsolatba lépett és egy ideiglenes épületben megnyílt a magyar követség Canberrában. A követség megnyitása feszültséget teremtett az ausztráliai magyarok között, akik közül sokan politikai választóvonalnak tekintették a követséggel való kapcsolatok felvételét, vagy annak elutasítását. A Magyarországgal üzleti kapcsolatot tartó importőrök és exportőrök foglalkozásukból kifolyóan sűrűn érintkeztek már addig is a sydneyi konzulátussal, de az átlagemigráns csak akkor érintkezett a rendszer kirendeltjeivel, ha vízumot kért. A Kádár-kormány „puhább” vonala, a követség és a konzulátusok igyekezete ellenére a magyarok zöme továbbra is az otthoni rendszer menekültjének tekintette magát és ezzel összeférhetetlennek tartotta, hogy elfogadja egy nem szabadon választott kormány kiküldöttjeinek meghívását.

Ugyanakkor az ausztráliai magyarok melegen üdvözölték a Magyarországról érkező művészeket és különösen nagyszámban látogatták operetténekesek és kabarészínészek nosztalgikus műsorait. Az Ausztráliába tanulmányútra érkező szakemberek száma is szaporodott, és szakmabeli kollégáik többnyire szívesen találkoztak velük.

Az első szabad választás után az MDF politikus Pordány László lett Magyarország canberrai nagykövete, aki 1990 októberében adta át megbízólevelét Ausztrália főkormányzójának. A magyar követség rövidesen befejezett új épületét magáénak ismerte el az ausztráliai magyarság. Pordány László idejének nagy részét az ausztráliai magyarokkal való kapcsolatok építésére fordította, ezzel elnyerte az Ausztráliai Magyar Szövetség lelkes támogatását. Az MDF kormány bukása után Pordány továbbszolgált még pár hónapig, de mivel az AMSZ egyes vezetői „nem ismerték el” az új választások eredményét, szemükben hazautazásáig persona non grata lett. Az új nagykövet Varga György 1995 augusztusában 8-án vette át hivatalát. Annak

ellenére, hogy az AMSZ szélsőjobboldala bojkottálni igyekezett Magyarország szabadon megválasztott kormányának képviselőjét, Varga György szívós munkájával, becsületes magatartásával rövidesen kivívta a magyarság nagy többségének tiszteletét és jóindulatát..

A külföldi magyar emigráció összessége, bármilyen politikai irányzatot is képviselt, a háborút követő négy és fél évtizeden át nem tudott hatást gyakorolni a hazai fejleményekre. Az ausztráliai politikai emigráció elenyészően kicsiny volta, Magyarországtól való távolsága és kontraszelekció útján létrejött antidemokratikus szervezeteinek megmerevedett gondolkodása folytán többnyire követni és megérteni sem volt képes az eseményeket.

AZ ÚJ AUSZTRÁLIA ÉPÍTŐI

Mindenki magyar.

Emigráns szállóige.

Minden nép megteremti legendáit és magasztalja hőseit. Az emigráns, aki új otthonában mindig valamennyire idegen és megtűrt marad, a meg nem értésre dacos önérzettel válaszol: nézd, mit köszönhetsz nekem, az idegennek. Elbeszéli legendás küzdelmeit, beszámol munkájáról, amivel hozzájárult új hazája felvirágoztatásához és büszkén mutat hőseire, akik eredményeikkel, sikereikkel bebizonyították, hogy a magyar háttért, magyar tudást nem lehet elnyomni idegenben sem: hogy a magyar ott is megállja helyét.

A Magyar Köztársaság Nagykövetségének épülete Canberra Deakin negyedében.

A Snowy magyar építői

Canberrától százötven kilométerre délre emelkednek az Ausztrál Alpesek. Az alpesek legmagasabb hegylánca a Snowy Mountains (Havas Hegyek) amelynek 2228 méter magas csúcsát felfedezője, a lengyel gróf Strzlecki Mt. Kosciuszkónak nevezte el. Kopár, porladó sziklával hevenyészen takart vidéken át visz az út Canberrából fölfelé, míg az utazó egy órai autótút után Coomába, a Snowy Mountains lábainál fekvő városba ér.

A Snowy magyar építőire emlékeztet a magyar zászló Coomában.

Évekig tartó tervezés után az ausztrál kormány 1949 augusztus 1-jén megalakította Snowy Hidroelektromos Hatóságot, és Coomát nevezte ki székhelyéül. A hatóság feladata volt, hogy a Snowy tengerbe futó folyóit a vízéhes belsőbb vidékek öntöző farmjaira terelje és a gátakkal teremtett medencék vizeit áramfejlesztésre használja fel. A Snowy-terv megvalósítása az ötvenes évek világszerte legnagyobb mérnöki vállalkozása volt; az ausztrál állami szerveken kívül számos ország műszaki vállalatai vettek benne részt és huszonhárom éven át sok ezer ember dolgozott a különböző munkálatokon. A világ minden tájáról összegyűlt szakmunkások, mérnökök, földmérők és egyéb műszaki szakemberek bábeli nyelvzavarral töltötték be az addig álmos kisvárosi Coomát és a hegyvidéket. Mire 1972-ben a Snowy terv megvalósult, 16 hatalmas duzzasztógátat építettek, a víztárolókat 140 kilométer alagút kötötte össze, egy szivattyúzó állomás és hét elektromos erőmű szolgáltatva az áramot négy ausztrál államnak. A Snowy erőművei ma közel 4 millió kilowatt árammal és évente 2500 millió köbméter öntözővízzel látják el Ausztráliát.¹ A szövetségi munkahivatal nagy számban küldött dipiket a Snowy építőmunkáira, de voltak szakemberek, mind dipik, mind nem dipi emigránsok, akiket egyenesen Európából szerződtettek. A meleg tengerpartokhoz szokott ausztrálok nem szívesen vállaltak munkát a havasokban, de a tiszta havasi levegő, a korai évek gyakran sátrakban élő életmódja és a földmérők lóháton és havasi sível való közlekedése sok havasi síelést kedvelő európaiat csalogatott a munkálatokra. Közel félezer magyar dolgozott a Snowyn: voltak köztük tervező mérnökök, a háborús honvéd légierő tagjai, akik légi fényképeket készítettek térképezéshez, geológusok, mérnöktanhallgatók, katonatisztek, akik mint földmérők, térképészek, műszaki rajzolók dolgoztak, míg mások mint útépítők, kőművesek, villanyszerelők, vágárok, falfestők, traktorosok vagy irodai alkalmazottak járultak hozzá a hatalmas vállalkozás sikeréhez. Bármennyire is múltak az évek, ritka közöttük az olyan, aki ne emlékezne büszkén vissza arra, hogy ő is részese volt a nagy munkának. Amint a munkálatokhoz épült jó utak szabaddá váltak, divatos lett Ausztráliában a síelés és a vidéket ellepték a turisták. Nem egy magyar gazdagodott meg azzal, hogy megszemlélve a terveket, olcsó földet vett egy még nem létező tó közelében. Cooma városa, hogy meghálálja a világ minden tájáról odasereglett emberek munkáját, 1959-ben a város közepén egy zászlósort állított fel, amelyen a tervben dolgozó 28 nemzet fiainak zászlói lengenek. A magyar zászló azonban hiányzott, mert Cooma magyarjai nem akarták, hogy őrájuk, akiket menekülsorsuk hozott oda, a protokoll szerinti kommunista címeres trikolor emlékeztessen. Amikor az Antall-kormány visszaállította a régi magyar címeres zászlót, Cooma városi tanácsa Bendesy Gyula, volt Snowy műszaki rajzoló fáradhatatlan kijárására beleegyezett a magyar zászló késői felállításába. A zászlót 1995 augusztus 28-án ünnepélyes keretek közt vonták fel.²

A zászlósor nem az egyetlen emlékeztető a Snowy idegenből verbuvált munkásaira. Coomában, a Snowy terv turista eligazító épülete mellett áll egy emlékmű a hatalmas vállalkozás építése során szerencsétlenül járt 106 munkás nevével. Ezek közt három magyar név olvasható. Ki tudja, hogy a szláv, német és más nevek közül is egyik-másik nem magyar halottra emlékeztet-e?

Magyarok Új-Guineában és a Déli-sarkvidéken

A dipik között mintegy száz magyar orvos is volt. Mivel az ausztrál orvosi kamara minden módon ellenezte az idegen orvosok működését, az orvosokat a két év munkakötelezettség idejére, mint munkásokat, vagy ritka, szerencsés esetben, mint laboratóriumi asszisztenseket használták. Volt azonban egy-két kivétel. Nyugat-Ausztráliában, különösen vidéken, ahol orvoshiány volt, a kormány engedélyt adhatott nem-brit diplomával rendelkező orvosoknak, hogy a megszabott területen belül működjenek. Ilyen úton néhány magyar orvos kapott orvosi állást.³

Több orvost érintett az ausztrál állam új-guineai orvosi akciója. Pápua, amely 1883-ban, és a sziget északkeleti része, amely az első világháborút követően német kézből jutott Ausztrália gyámhatósága alá, a második világháború után az ENSZ Gyámsági Tanácsának érdeklődési körébe került. A bennszülöttek amúgy sem magas színvonalú egészségügyi ellátása a második világháború harcai során megakadt. Mindössze nyolc orvos működött a sziget Ausztrália alá tartozó keleti felében és a kevés kórház romokban feküdt. Az ausztrál kormány attól tartva, hogy egy Új-Guineába küldött ENSZ küldöttség jelentése komoly károkat okozna Ausztrália nemzetközi hírnevének, egy ausztrál orvost, Dr. J.T. Gunthert Új-Guinea egészségügyi főigazgatójának nevezett ki azzal a feladattal, hogy Új-Guinea egészségügyi ellátását újraszervezze. Mikor Gunther hosszas próbálkozás után sem tudott ausztrál orvosokat verbuválni, Calwell bevándorlásügyi miniszter hozzájárult ahhoz, hogy dipi orvosokat szerződtesen Új-Guineába. Felsőbb nyomásra az ausztrál orvosszövetség is beadta a derekát és beleegyezett, hogy akik öt évig szolgálnak, mint orvosok Új-Guineában, visszatérésük után szabadon praktizálhatnak Ausztráliában.

Dr. Haszler Károly.

Az önként jelentkező dipi orvosok első két csoportjában 46 közül 18 (40 %) magyar volt. Az újabb és újabb csoportokban is a magyar jelentkezők domináltak, mert amint Dr. Gunther mondta: „A legjobb orvosok vitathatatlanul a magyarok voltak ... Kiválóak voltak. Bárhol is megállták volna a helyüket”⁴ Egy idő múlva Gunther a magyar dr. Haszler Károlyt (1907—1973) nevezte ki helyetteséül. Dr. Haszler, munkája mellett megalapította az új-guineai orvosszövetséget, és elindította Új-Guinea első orvosi szaklapját.⁵ A magyar orvosok közül dr. Tuza Ferenc a betegségmegelőzés és higiénia igazgatóhelyettese lett, míg Losthofer J., Roth L. és Mészáros Károly szakorvosi kinevezést nyertek. A magyar orvosok mind nagy számuk, mind fontos pozícióik folytán komoly mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy a világ egyik legelmaradottabb pontján egészségügyi biztonságot teremthet-

Szent-Iványi József.

160 tudományos dolgozata jelent meg világszerte és számos ausztráliai és külföldi tudományos társaság választotta tagjául. Az új-guineai Wauban laboratóriumot nevezték el róla. 1988 májusában, egy hónappal halála előtt a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta.⁶

A magyar orvosok és tudósok nem felejtették el, hogy magyar elődjek útját járják a messze gyarmaton. Amikor felépült a sziget első egyeteme, falára emléktáblát helyeztek a két korai Új-Guinea kutató, Fenichel Sámuel és Bíró Lajos emlékére.

Ausztrália kutatóállomásokat tart fenn a Déli-sark ausztráliai szögében. De miután az ausztrál orvosok legtöbbször a pénzt helyezik előtérbe a dicsőség helyett, az államnak mindig nehézségébe ütközött expedíciós orvosokat találni. Így, akár csak Új-Guinea esetében, az állam a déli-sarki expedíciókhoz is idegen diplomával rendelkező orvosokat nevezett ki, akik Ausztráliában nem praktizál-

tek. Karöltve más nemzetiségű kollegáikkal, megszüntették a kuru betegséget, kontrollálják a maláriát, kórházakat terveztek, rendelőket állítottak fel, kiéptettek egy egészségügyi szervezetet és tudományos munkát végeztek.

Az orvosokon kívül más magyarok is voltak akik hozzájárultak Új-Guinea fejlődéséhez és tudományos felkutatásához. Kiemelkedett ezek közül Szent-Iványi József (1910—1988) entomologus és zoogeográfus. Szent-Iványi 1938-tól 1944-ig Budapesten a Természettudományi Múzeum kurátora volt. Öt évig nyugaton élt, majd 1950-ben Ausztráliába érkezett. 1954-ben kinevezték Új-Guineába entomológusnak és mint főentomológus ment nyugdíjba. Akárcsak az Új-Guineába küldött orvosok, Szent-Iványi is szűz tudományos területet talált a trópusi gyarmaton: Konedobuban több, mint 100 000 darabból álló Központi Rovartani Intézetet hozott létre. Mintegy

Dr. Csordás István a Déli-sark Macquarie szigetén.

hattak Mivel az expedíció tagjait évente cserélték, az Ausztrál Orvosszövetség megtagadta a külföldi orvosoktól, hogy visszatérve dolgozhassanak Ausztráliában. Az ötvenes évek még mindig a déli-sarki expedíciók hőskora volt. Repülőgéppel nem lehetett leszállni, és a jégrőrő hajók csak a déli féltéke nyarán vihettek le felszerelést és élelmet és válthatták le az expedíciók tagjait. Ezekben a korai időkben legalább három magyar szolgált mint expedíciós orvos. Rajtuk kívül voltak magyarok, akik mint meteorológusok dolgoztak a Déli-sarkon.

Az expedíciók egyik legismertebb, és közszeretettnek örvendő orvosa dr. Csordás István volt. Ausztráliába érkezésekor segédápolónak osztották be Victoria államban, amíg végül 1955-ben kinevezték, mint expedíciós orvost a déli-sarki övezet Macquarie szigetére. Hazatérve egy év múlva nem voltak hajlandók felvenni őt az orvosi lajstromba és egy évig mint hivatali segédtsízt dolgozott. 1957-ben és 1959-ben újra visszahívták és végülis, harmadik déli sarki útja után megengedték, hogy mint orvos működjön. 1982-ben ment nyugdíjba mint Victoria állam egészségügyi minisztériumában a tuberkulózis osztály helyettes igazgatója. Csordás István a hosszú déli-sarki napokat tudományos kutatásra használta fel, tanulmányokat írt az expedíciós életforma egészségügyi problémáiról és a déli-sarki állatok biológiájáról. Készített egy filmet is *Macquarie 1959* címen.⁷

Egyetemek, tudósok

Egy 1958-ban készült lista közel harvan magyar tanárt, kutatót és előadót sorolt fel, akik Ausztrália egyetemein vagy tudományos kutató intézeteiben dolgoztak.⁸ Negyven év elmúltával lehetetlen lenne még egy hozzávetőleges listát is összeállítani; ma az első és második generációs magyar tudományos dolgozók száma valószínűleg meghaladja a háromszázat.

Szinte minden szakon található magyar tudós. Az angol, német és francia mellett még az ausztráliai bennszülött nyelveket is magyarok tanították egyes egyetemeken. Nyelvészek között a legismertebb Bódi László, aki Melbourne-i Monash Egyetemen volt a német nyelv alapító professzora.⁹ Vászolyi Erik (Eric Vasse) nyelvész a nyugat-auztráliai Edith Cowan egyetemen a Kimberley vidék bennszülött nyelveit tanulmányozta és tanította. Több bennszülött nyelvnek tervezett ábécét.¹⁰ Számosan, különösen második generációs magyarok tanítanak az egyetemek orvosi fakultásain. Magyar orvosok vezető szerepét játszottak Ausztráliában az orvostudomány rehabilitációs ágának fejlesztésében: az ausztrál rehabilitációs orvosi kamara (Australian College of Rehabilitation Medicine) alapítása dr. Marosszéky Bence nevéhez fűződik, és a kamara első elnöke Dr. Győry Artilla volt.

Gallus Sándor, a Magyar Nemzeti Múzeum őstörténeti osztályának vezetője 1949-ben 42 éves korában érkezett Ausztráliába. Magyarországon fontos ásatásokat vezetett, de Ausztráliában sem képzettségét, sem szakirodalmi munkásságát nem ismerték el. Középiskolai tanár lett, és szabad idejében fiatal tanítványokat toborozva archeológiai kutatásokat végzett. Ásatásai meggyőzték, hogy a bennszülöttek nem — mint ahogy az őstörténészek gondolták — 8–9000 éve, de legalább 40 000 éve élnek Ausztráliában. Erre vonatkozó tanulmányai nagy port vertek fel és bár neve közismertté vált a régészek között és jelentős tudományos társaságok tagjakká választották, nyugdíjba vonulásáig középiskolai tanár maradt. A más kiindulópontot követő „hivatalos” archeológusok évtizedekkel később elismerték, hogy az őse

Derera Miklós.

Szokolay Vajk.

valóban legalább 40 000 éve él Ausztráliában.¹¹ Gallus munkásságáról az *Artefacts* című archeológiai szemle különszáma emlékezett meg, amely közli mintegy hetven tanulmányát magába foglaló bibliográfiáját is.¹²

Derera Miklós agronómus 1956 után érkezett Sydneybe. New South Wales Narrabri közösségében állami mezőgazdasági kutató intézetben dolgozott és kutatásai nyomán Narrabriban megindította New South Wales állam első gyapottermelő központját és ezzel megváltoztatta a vidék képét és gazdasági életét. Később a Sydney Egyetem búzanesesítő intézetének lett igazgatója. Munkájáért a nagyra becsült Farrer éremmel tüntették ki.¹³

Úgyszintén 1956-ban érkezett Sydneybe Szokolay (Stephen) Vajk. Szokolay a queenslandi egyetem építésmérnöki társtanára lett. Úttörő könyvei és tanulmányai jelentek meg a napenergia és egyéb hőforrások felhasználásáról, környezetszabályozásról és az épületek hőtakarékos tervezéséről, amelyekből nem egyet számos nyelvre lefordítottak. Gondolatait magyarul a nem szakember olvasó számára „A környezettudomány — vázlat egy új tudományágról” című kis tanulmányban összegezte.¹⁴

Az egyetemeken a tanítás a kutatással karöltve halad és ezért szinte minden egyetemen dolgozó valami újjal és haszonnal járult hozzá tudományágának fejlesztéséhez. A fentiek csupán kiragadott példák, amelyek célja, hogy ízelítőt adjanak az ausztráliai magyarok tudományos munkájáról.

Művészek

A magyarokat művésznépnek ismeri a világ. Magyar művésznek lenni külföldön előny. A zene terén az ötvenes években a dipiként érkezett Paul Tibor (1909—1973) Ausztrália állami szimfonikus zenekarainak állandó vendégkarmestere lett. Műsorába gyakran válogatott Ausztráliában kevésbé ismert magyar műveket és ezáltal sokat tett a magyar zene megismertetése érdekében. Egyike volt azoknak, akik hathatósan támogatták Sydneyben egy állandó operaház felépítésének gondolatát. 1957-ben Írországba költözött, ahol az ír rádió zenei igazgatója lett. Pikler Gyula, (1919—1984) a Sydney Szimfonikusok első hegedűse és a patinás Musica Viva és a Sydneyi Vonósnégyes alapítója volt. Igen jól ismerték, mint zenepedagógus is. Ügyszintén a Sydney Szimfonikusok hegedűse volt Bachman Géza (1914—1974). Az ötvenes években egy magyar triót szervezett, amely a „csak egy kislány” melódiájával kezdődő és végződő műsorával hat éven át árasztott európai levegőt az akkor még ridegen brit világba. Ticho Tamás zeneszerző, zongoraművész és átiró az ausztrál zenei élet legismertebb alakja hosszú éveken át volt Ausztrália egyik televízióállomásának zenei igazgatója. Paul Tibor, Pikler Gyula és Ticho Tamás gyakran szerepeltek zenei versenyeken mint zsűritagok és nagymértékben támogatták a fiatal tehetségek kibontakozását.

A menekülsorsok közt nem ritka, vissza-visszatérő motívumok egyik példája volt Udvardy József honti jogász késői utódja, Barcza György volt londoni követ veje, dr Hanzély Tamás esete. Míg Udvardy hegedűtudásából tengette életét az aranyföldeken, egy évszázaddal később a magyarok előtt közszeretetlen álló Hanzély sydneyi vendéglőkben zongorázott évtizedeken keresztül.

A festők közül Orbán Dezső (Desiderius) (1884—1986) már Magyarországon is ismert volt. Párizsi tartózkodása alatt Gertrude Stein, Picasso és Matisse ismeretségi körébe tartozott. 1939-ben érkezett Sydneybe ahol festőiskolát nyitott, amely negyven éven keresztül befolyásolta az ausztrál művészéletet. Tapasztalatai, széles látóköre és esztétikus filozófiája nagy hatással volt a sydneyi művészvilágra. Számos díjat nyert. Képei Budapest, Nürnberg, és Ausztrália képtáiraiban találhatók. Könyveket is írt.¹⁵ Kaszab Judit (Judy Cassab), aki mint alig ismert fiatal festő érkezett 1949-ben Sydneybe és rövid idő alatt Ausztrália legkeresettebb arckép festője lett. Lefestette az angol királyi család számos tagját valamint számos külföldi és ausztráliai nagyságot is. Ő az egyetlen női festő, aki kétszer nyerte el az ausztrál festészet legbecsültebb arcképdíját, az Archibald Prize-t.¹⁶

Molnár György két életpályát futott be: karikatúrái naponta jelentek meg egy sydneyi napilapban majd később a New South Wales egyetemén az építészet társprofesszora lett. Mint Ausztrália egyik legismertebb és naponta százazrekhez szóló karikaturistája, rajzainak lustán lógó utcai villanyvezetékeivel és groteszkre nyírbált fáival az ausztrál környezetvédelem előfutára volt. Molnár számos könyvet illusztrált és karikatúrái könyv alakban is megjelentek.¹⁷

Mészáros Andor (1900—1972) nemzetközi hírnevet szerzett a szobrászok között. Számos remekműve látható Sydneyben, Melbourne-ben és Brisbane-ben. Monumentális szobrai Ausztrália-szerte láthatók. Angliában a Canterbury katedrális egyik oltárát ő készítette. Ugyanakkor kiváló medalionista volt, ő készítette a melbourne-i olimpiász (1956) emlékérmét. A *Kivándorló* szobra Budapesten áll.¹⁸ Mészáros Andor fia, Mészáros Mihály (Michael) főleg medalionista. Apponyi Silvio Albert, az Apponyi család távolesett sarja másfél éves volt, ami-

kor Ausztráliába érkezett. Különösen vallásos tárgyú és élethű ausztrál állatszobrokkal tűnt ki. Kolozsy Sándor szobrászművész legismertebb szobra az ausztrál pionír nők emlékműve Sydneyben, amelyet 1988-ban lepleztek le.¹⁹

Mint katedrálüveg készítő művész, mesterségét a művészet legmagasabb fokára emelte Moor István. Főleg Sydney templomaiban láthatók művei; kápolnákat is tervezett. Radványi Kálmán fa-intarzia művész gótikus stílusú képeivel aratott sikert és 1996-ban elnyerte a franciaországi Le Puy-ben tartott XVII. Nemzetközi Művészeti Kiállítás aranyérmes nagydíját. Berczi Lajos Ausztrália-szerzte ismert, mint rézöntő és bronzműves: számos művészi ajándék-tárgyat készített állami rendelésre a királyi család, a pápa és más nagyságok számára. Ő készítette a canberrai új parlamentház összes bronz és rézműveit. Azonkívül kiváló bronz restaurátor.

Riomfalvy Pál a Hunnia filmgyárban kezdte életpályáját. Sydneyben az első években magyar kabarékat rendezett anyagi sikerrel, majd ausztrál színházak igazgatója lett. 1976-ban kinevezték New South Wales Állam Filmvállalkozásának elnökévé. Sokat tett az ausztráliai filmipar fejlődéséért és nemzetközi elismeréséért.²⁰

Könyvkiadás, sajtó, televízió

Aligha volt bevándorló, aki olyan nagy mértékben befolyásolta Ausztrália kulturális életét mint Fabinyi Andor (Andrew) (1908–1978). A budapesti Pázmány egyetemen doktorált, majd a könyvszakmában dolgozott. 1939-ben Melbourne-be érkezett és az F.W.Cheshire könyvkereskedésben szerzett állást. A háború alatt besorozták és rövidesen áthelyezték a hadsereg kulturális osztályára, ahol a katonák könyvellátását szervezte meg. Visszatérve megalapította F.W.Cheshire könyvkiadói szárnyát. Vezetése alatt a cég Ausztrália legszínvonalasabb könyvkiadója lett. Ösztönzése nagyban befolyásolta az ausztráliai iskolázás, kultúr- és tudományos élet fejlődését. Műveltségét, tudását számos testület felhasználta; az Ausztrál Kiadók Egyesületének, a Victoriai Könyvtárszövetségnek, a Nemzetközi Kapcsolatok Ausztrál Intézetének és sok más kulturális intézménynek volt elnöke és képviselte Ausztráliát az U.N.E.S.C.O. és más nemzetközi fórumokon is. Számos tanulmányt és cikket is írt. Melbourne-ben elindította a magyar könyvnapok ausztráliai változatát, a könyvhetet.²¹

Dezséry András egy egészen másfajta könyvkiadó volt. Dezséry mint dipi érkezett Adelaide-be. Befejezve két éves munkakötelezettségét, takarítóvállalatot alapított. Miután anyagilag függetlenné lett, 1975-ben multi-kulturális könyvkiadó vállalatot indított Ade-

Fabinyi Andor.

Les Murray (Ürge László).

Marcell által alapított *Soccer World*-öt és húsz éven át volt kiadója és szerkesztője Ausztrália első labdarúgó hetilapjának, amelyet a magyar *Nemzeti Sport* (később *Népsport*) mintájára sokáig zöld papíron nyomtattak. Ugyanakkor könyveket írt labdarúgásról és az olimpiai játékokról. A *Soccer World* megszűnése után Dettre a központi sport miniszter sajtóattaséja lett és lényegében az ő javaslatát követve alapította meg az ausztrál kormány Ausztrália európai stílusú nemzeti sport intézetét (Australian Institute of Sport), amely a sport számos ágában ért el nemzetközi sikert. Les Murray (Ürge László) a multikulturális SBS televízió állomás sportosztályának igazgatója. Mint futball-komentátor és mint a nemzetközi sportok ismeretője, nagyban járult hozzá ahhoz, hogy az ausztrálok a sport világában is tágítsák látókörüket.

laide-ben, amely 25 többnyelvű, főleg irodalmi jellegű könyvet adott ki. Dezséry vállalkozását a multikulturális érdekcsoportok lelkesen fogadták. Ennek ellenére a vállalat 13 év után, 26 000 dollár veszteséggel megszűnt.²²

Számos magyar emigráns írt angol nyelven könyveket Ausztráliában, de csak egynek sikerült egyedül könyvek írásából élnie. David Martin (születési nevén Detsényi Lajos) több mint 30 könyv szerzője. Műveiben általában kerüli a magyar hátteret.

Az ötvenes évek közepéig, a külföldi híreket ausztrál újságok vagy egyáltalában nem közöltek, vagy a londoni *Times*-ből vették át. Barcs Imre, (Emery) (1905—1990) a sydneyi *Daily Telegraph* külügyi rovatvezetője fontos szerepet játszott abban, hogy az átlagausztrál túllásson Ausztrália és a brit birodalom határain. Halálakor az ausztráliai lapok róla, mint a háború utáni korszak legautentikusabb külügyi szakemberéről emlékeztek meg.²³

Dettre András több mint 40 évig dolgozott, mint angol nyelvű újságíró és szerkesztő, 20 évig Barcs kollegája volt a *Daily Telegraph*-nál. 1962-ben Dettre átvette a Nagy

A városok építői

A hatvanas években Ausztrália nagyvárosai hatalmas változáson estek át. Az ötvenes években a városok közepén, a „city”-ben gyakran álltak 5—8 emeletes paloták között egy-két emeletes házacska. Sydney, Brisbane és Perth szűk járdáin tülekedve rohantak az emberek a földalatti- vagy autóbusz-állomásra, hogy munka után hazamehessenek csendes kertvárosuk-

ba. Minden második, vagy harmadik szombaton az egész család, asszonnyal, gyerekekkel megindult a city felé, hogy az ottani nagyáruházakban vásárolják meg azokat a szükségleteiket, amelyeket nem vehettek meg a külváros üzleteiben.

A hatvanas években mindez megváltozott. A city régi kis házait modern felhőkarcolók váltották fel és ha csak mód volt rá, szélesítették, parkosították, vendéglátóbbá tették a környező járdákat. A külvárosokban pedig hatalmas üzletközpontokat építettek, amelyeknek esőtől és hőségtől védett hatalmas térségében számtalan áruház, kis üzlet és kávézó fért meg egy tető alatt. A *developerek* megjelenése óta az ausztrálok milliói számára a *shopping centre*, a bevásárló központ lett a mindennapi élet társadalmi találkozóhelye a római fórum, a falusi piac és a korzók helyett.

Mindezt a hatalmas változást, amely nem csak a városok képét változtatta meg, hanem az ott élő emberek életstílusát is, nagyjából négy *developer* cég hozta létre. A négy vállalat közül hármat, Parkes Development Pty Ltd., (Sir Paul és V. Strasser), Westfield Corporation (Frank Lowy, John Saunders) és Stocks and Holdings — később Stockland — (Ervin Graf) zsidó származású magyar üzletemberek hozták létre. A Parkes Development Pty Ltd, később tönkrement, de a Westfield Corporation és Stockland ma is virágzó vállalatok, amelyeknek hatalmas vásárlóközpontjai Ausztrália minden nagyobb városában megtalálhatók.

Üzleti élet

Az ausztráliai üzletemberek hetilapja időnként összeállítja Ausztrália leggazdagabb üzletembereinek listáját. A nyolcvanas években, amikor az első generációs magyar emigránsok java még élt, egy ilyen lista Ausztrália 100 leggazdagabb embere között 10 olyat sorolt fel aki Magyarországon született.²⁴ Ausztráliában a magyarok száza alapítottak gyárakat, műhelyeket és üzleteket. Különösen kitűntek a hentes-iparban, ahol nagy szerepük volt az európai felvágottak meghonosításában, a vendéglátóiparban, a textiliparban és textilkereskedelemben, ahol mint magas színvonalú divatcikk tervezői számosan nyertek díjakat. De magyarok találhatók a kémiai, fémipari és mérnöki vállalatok tulajdonosai között is — valójában az ipar, kereskedelem és pénzügyi élet minden szektorában.²⁵

A legismertebb magyar üzletember Ausztráliában Sir Peter Abeles (Ábel Emil Péter). Az ötvenes évek elején kamiont vezetett a fővárosok között, majd megvette egy ausztrál kollegájának szállítócéget. Nem sokkal később az Ansett Transport Industries légiforgalmi társaság társtulajdonosa lett, hajózási vállalatokban is érdekelt lett és tevékenységét kiterjesztette az egész világra. Bizalmas

Sir Peter Abeles (Ábel Emil Péter).

barátja miniszterelnököknek és minisztereknek. Amint egy interjú írta róla: „az ország legnagyobb hatalommal bíró üzletembere, egy magyar kolosszus, aki szállítási vállalatokat, légitársaságokat és miniszterelnököket úgy gyűjt, mint mások bélyegeket vagy tengeri kagylókat”.²⁶ Nagykiterjedésű üzleti érdeklődése mellett nem felejt el a magyar háttérét, és állandó támogatója a sydneyi Szent Erzsébet öregotthonnak. Az ausztráliai magyar cserkészek nem egyszer segítségével repültek államközi találkozókra.

Politikusok

Két magyar emigráns futott be igen jelentős politikai pályát Ausztráliában: Mensáros Andor és Greiner Miklós. Mensáros Andor (Andrew) (1921—1991) Magyarországon jogi doktorátust szerzett majd 1950-ben, mint dipi Perthbe érkezett. Rövidesen építési vállalkozást alapított. Belépett a Liberális (konzervatív) pártba és 1968-ban Nyugat-Ausztrália törvényhozásának képviselőjévé választották. 1974 és 1983 között miniszter volt. Ő volt az első nem brit emigráns, aki Ausztráliában miniszteri rangot ért el. Halálakor a parlamenti emlékbeszéd kiemelték magas szellemi képességeit, csorbíthatatlan tisztességét és közszolgálati érdemeit.²⁷ Greiner Miklós (Nick Greiner) 1947-ben született Budapesten és még ugyanabban az évben szüleivel Sydneybe érkezett. Sydney jezsuita középiskolájában és a sydneyi egyetemen valamint a Harvard Egyetemen tanult és számos tanulmányi díjat nyert. Belépett a Liberális (konzervatív) pártba, és 1980-ban New South Wales törvényhozásának képviselőjévé választották. 1983-ban az ellenzék vezére és 1988—1992 között New South Wales állam miniszterelnöke lett. Lemondása óta tevékeny részt vesz Ausztrália üzleti életében.

Andrew Mensaros (Mensáros Andor).

Nick Greiner (Greiner Miklós).

Levél a csendes többségtől

Ausztrália gazdasági és kulturális fejlődéséhez nem csak a nagyvárosokban élő és jól ismert magyarok járultak hozzá. Álljon példaként egy volt csendőr levele, akit a mindentől távoli, Brisbane-től mintegy 2300 kilométerre eső, száraz és forró Mount Isa bányavárosba vitt a kiszámíthatatlan dipi sors.²⁸

„Kérésére megpróbálom leírni a magyarok második honfoglalását Mt. Isa városában. Én 1949 december 13-án léptem földre Sydneyben. Elhelyeztek bennünket Bathurstban a volt katonai táborban. Karácsony előtt két megbízott érkezett Mt. Isából 16 ember felfogadására. A 16 között volt 9 magyar, köszönettel az egyik megbízottnak, aki esztóniai volt, s így rokonszenvezett velünk.

1950 jan. 27-én kezdtük el a munkát. Mt. Isában addig csak finnek és egy vagy 2 észt dolgozott, így mi voltunk az első menekült csoport Európából. Ebben az időben 3500 lakosa volt a városnak. Ekkor még nem volt nagy társadalmi élet. 1952-ben én és még 3 British (2 skót és egy ír) megalakítottuk a labdarúgó szövetséget 4 csapattal. Én szerveztem és rendeztem pénzügyileg a magyar csapatot Pannonia néven, s mi nyertük hosszú éveken át a bajnokságot. 1953-ban elkezdődött az európaiak özönlése a városba, közöttük igen sok magyar. Ekkor megalakítottuk a Pannonia kosárlabda csapatot is.

A magyarok legnagyobb része letelepedett és megnősült, néhányan vegyes házasságot, de nagyobb részt magyar házastársat vettek. 1970-es évekre kb. 150 lett a családtagokkal együtt a magyarság lélekszáma. Anyagilag kivétel nélkül igen jól haladtak előre. Minden magyarnak volt saját háza. Legtöbbnek több mint egy. Motel, flats stb. Nekem is 4 házam volt és nem is voltam a legjobb módú. Ezt azért írom meg, hogy megvilágítsam a magyar szorgalmat és józan törekvést a nyugalmas jövőért.

*Minden évben augusztus 20-án összejötteünk magyarok, később karácsonykor és márc. 15-én is, mikor mi is megalakítottuk a magyar közösséget. Mi lehozattuk Mt. Isába a hercegprímás urat is, de erről Miklós fotisztelendő úr részletesen tud adatokat adni.**

*Most rátérek, hogy hogyan prosperáltunk a munkahelyeinken. Én magam 1 hónap után kontraktot kaptam mint 1st machine man [vezető gépész]. Attól kezdve gyorsan haladtam előre, mint a legjobban kereső bányász és én kaptam a legfontosabb munkahelyeket. Hogy megvilágítsam, én voltam az első bányász, aki elérte a 7 fontos keresetet naponta 1952-ben. 1955–56-ban a 18 hónapos átlagkeresetem 10 font volt naponta.** Ez megint rekord volt. Többször felajánlották, hogy „boss” [főnök] legyek, de nem fogadtam el, mert többet kerestem, mint 2 boss. Végül, hogy öregebb lettem, engedtem kérésüknek és „Mining*

* Midszenty József hercegprímást Magyarországról való távozása után a pápa a külföldi magyar katolikusok lelki gondozásának felügyeletével bízta meg. 1973-ban járt Ausztráliában.

** A gyári munkások átlagos fizetése 1955-ben heti 14 font volt, a bányászoké heti 18 font.

Instructor” [bányász kiképző] lettem a bánya iskolában. A bányavezetőség pontos kártyát vezetett minden alkalmazotról, és itt a 6500 alkalmazott között én voltam az első, a második szintén magyar volt, Katona József nevezetű. ... A többi magyarok is megállták helyüket, hiszen lett belőlük foremen [munkafelügyelő] shift-boss, [műszakvezető] leading hand [előmunkás], instructor több mint egy tucat.

Hogy a bányavezetőség mennyire értékelte 28 éves munkámat, azzal mutatta meg, hogy mikor lejárt az időm 1978 jan. 22-én, a vezetőség a bányairoda nagytermében búcsúztatott el kb. 41 meghívott személy jelenlétében, a bánya által felszolgáltatót kávé, tea, sütemény szendvicsek különféle húsokkal, én magam nem akartam elhinni, mikor fel akartam venni a járandóságomat, nem adták ki a pénztárnál, hanem azt mondták, hogy menjek be az iroda személyzeti osztályához, mert akarnak velem beszélni. Ott ezekkel a szavakkal fogadtak: Joe, te nem mehetsz el csak így egyszerűen. Adtak egy papírt és ceruzát, hogy írjam le azoknak a neveit, akiket gondolok, hogy ott legyenek a bánya által rendezett búcsúztatáson. Ez annyira meghatott, hogy majdnem sírva fakadtam. Még ma is elfog egy furcsa érzés, hogy idegenben ennyire megbecsültek.

Sajnos többet nem tudok írni és kérem, ne haragudjon ezen kesze-kusza írássomért, dehát sohasem voltam jó író, így öregségemre még rosszabb vagyok.

*Honfitársi szeretettel
Csonka József,*

Sport

A brit birodalom szétszórt gyarmatait és dominiáumait nemcsak a haditengerészet ereje tartotta össze, hanem a közös angol nyelv, jog és szokások is. A szokások között nem kis szerepet játszottak a különlegesen brit sportok, amelyeket kizárólag csak a brit sziget és a gyarmatok lakói játszottak. Vezető szerepet játszott ezek között a krikett és rögbi, amelyek közül az elsőt unalmasnak, a másikat meg túl primitívnek és durvának találják más nemzetek. Az évente ismétlődő, hetekig tartó krikett meccsek Ausztrália és Anglia, nyugat-indiai szigetvilág, Pakisztán, Ceylon, Dél-Afrika, India, vagy Új-Zéland nemzeti válogatottjainak játéka a mindennapi érdeklődés tárgya a brit világ polgárai közt. Miután csak ők játszanak krikettet, a világ szemükben a Commonwealth államaira zsugorodik össze és egyikük mindig „világbajnok”. Ugyanez áll a rögbi angol magániskolákban játszott válfajára. Akárcsak Shakespeare, Dickens, Kipling és a királyi család, ez a két sport érzelmi és rituális összetartó kapocs a messze gyarmatok és dominiáumok között. Ha a gyarmatok olyan világszerte játszott csapatsportokban vennének részt, mint a labdarúgás, kosárlabda, vízipóló, ez Anglia kihagyásával közvetlen kapcsolatokat teremtené egy gyarmat és az idegen külvilág között és megláztatná az egymásrautaltság érzését.

Ezért a szintén Angliából származott labdarúgást, amely pedig elterjedt az egész világon, nem támogatták a gyarmatokon. A világbirodalmi megfontolások a második világháború

Alex Pongrass (Pongrácz Sándor).

Adelaide-ben megalakult a Budapest, Melbourne-ben a Hungaria, és mindkettő nyert helyi bajnokságokat. Az ausztrál labdarúgás fejlődésére legnagyobb hatással azonban az 1950-ben alapított sydneyi Ferencváros volt, amely különböző névváltoztatások után St. George külvárosban letelepedve, mint St. George-Budapest vált közismertté és a hatvanas és hetvenes években Ausztrália legismertebb és legsikeresebb egyesülete lett. A Budapest számtalan bajnokságot nyert, és az első ausztrál klub volt, amelyik külföldi túrra ment. A klub alapító titkára Bordács László negyven éven át szolgálta a klubot, míg a klub igazgatója Pongrácz Sándor (Alex Pongrass) gyártulajdonos volt, aki lelkes támogatásával és üzleti érzékével biztosította a klub anyagi hátterét. A klub edzői közül a délvidéki Árok Ferenc később az ausztrál nemzeti válogatott edzője lett. A korai években a csa-

után ugyan háttérbe szorultak, de a labdarúgás fejlődését továbbra is akadályozták az anyagi érdekek: a labdarúgás versenyezne a közönségért a két rögbi válfajjal, és a csak ausztrálok által játszott „Ausztrál szabályú” labdajátékkal, és ez hatalmas befektetéseket veszélyeztetne.

Ennek ellenére volt néhány futballklub Ausztráliában, de a sport lenézett volt, a csapatok az európai negyed-osztály színvonalán játszottak pár tucat néző előtt. A hiány olyan nagy volt, hogy rövidesen szinte minden bevándorló csoport, minden fővárosban alapított futball csapatot. Ezek közül a magyarok, olaszok, és görögök tettek a legtöbbet azért, hogy a labdarúgás meghonosodjon Ausztráliában és elérje mai színvonalát.

Bordács László.

A sydneyi Ferencváros labdarugó egyesület, később St. George Budapest emlékanyagának egy része. (Ausztrál Nemzeti Múzeum Közösségi Gyűjteménye, Canberra)

patban csak magyarok játszottak, de amint a dipik, majd az ötvenhatosok kiöregedtek, egyre több más nemzetiségű játékoskal bővült a csapat. De a piros-fehér-zöld mez a meccsekre vonzotta a sydneyi magyarokat, akik számára felüdülést, ifjúságukba és magyarságukba való visszatérést jelentett, hogy a hét végén magyarok közt, magyarul drukkolhatnak.²⁹ Amint a szurkolók régi gárdája kiöregedett, a nézőközönség csappant. 15 év után a St. George Budapest, Ausztrália leghatározottabb futballcsapata kiesett az első ligából.

Magyarok vezették be a magasabb fokú vízipólózást is Ausztráliában. Az ötvenes évek elejétől Csuvi Oszkár, volt magyar válogatott, majd az 1956-os olimpiász után az Ausztráliában maradt Kőszegi Sándor tanította az ausztrálokat vízipólózni és volt a nemzeti válogatott edzője. Kajakban, Sümegi Oszkár a moszkvai olimpián ezüst érmet nyert az ausztrál mezben 500 méteren. Számos más, Ausztráliában kevésbé ismert sportban tűntek ki magyarok mint edzők, játékosok, atléták, szervezők és magyar születésű vívók, birkózók, kosárlabdázók, úrlovak nem egyszer léptek fel Ausztrália színeiben.

ÖSSZEFOGLALÁS

MAGYAR—AUSZTRÁL KIVÁNDORLÁS

1988-ban az Ausztrál államszövetség lakói egy éven át tartó ünneplések között emlékeztek meg fehér Ausztrália megalapításának kétszázadik évfordulójáról. Phillip kapitány első flottájának megérkezése óta az alig több, mint ezer főből álló bűnöző településből egy 18 millió lakosból álló kontinens-állam lett. 1829-ben a magyar születésű, Angliában elítélt Raphael Harris személyében megérkezett az első magyarországi telepes, és bár ő csakhamar meghalt, 1830 óta bármennyire kevesen is, de mindig éltek magyarok Ausztráliában. Az alábbi tábla mutatja az Ausztráliában élő magyarok számát az azóta eltelt 160 év folyamán.

Ausztráliában élő magyarok száma

Év	Ausztrália lakossága (népszámlálás)	A történelmi Magyarországon született (becslés)	Trianoni Magyarországon született** (népszámlálás)	Magyar etnikumhoz tartozik** (becslés)	Első generációs magyarok aránya (%)
1840	190 408*	3			0,002
1850	405 356*	30			0,008
1860	1 145 586*	90			0,008
1870	1 647 756*	80			0,005
1881	2 250 194	153			0,007
1891	3 177 823	246			0,008
1901	3 773 801	285			0,008
1911	4 455 005	416			0,009
1921	5 435 734		148	170	0,003
1933	6 629 839		272	380	0,006
1947	7 579 358		1 227	1 472	0,019
1954	8 986 358		14 602	16 062	0,182
1961	10 508 191		30 553	32 997	0,314
1971	13 067 300		28 956	36 401	0,279
1981	14 923 300		27 987	37 123	0,249
1991	16 771 471		26 904	38 115	0,227

*Becslés. **Trianoni Magyarországon született és a trianoni határokon kívül született magyarok.

Amint a táblából látható, a magyarok csak igen kis mértékben növelték Ausztrália lakosságát. Még 1941 és 1961 között is, amikor a magyar bevándorlás legnagyobb fokát érte el, a magyarok a bevándorlóknak kevesebb, mint 2 százalékát tették ki, annak ellenére, hogy a brit, olasz, holland, német, görög és jugoszláv után a magyar volt számszerűen a hetedik legnagyobb bevándorló nemzeti csoport. A fenti becslések szerint 1991-ben az etnikailag magyar,

első generációs bevándorlók Ausztrália lakóinak 0.227 százalékát tették ki. Ha hozzáadjuk a második és harmadik generációt és a régen bevándoroltak elausztrálosodott leszármazottait, talán 200 ausztrál közül egynek volt akkor legalább részben magyar őse.

Magyar oldalról nézve, a Magyarországról kivándorlók 1936-ig csak jelentéktelen számban választották Ausztráliát otthonuknak. Ha összehasonlítjuk, hogy hány magyar vándorolt ki Amerikába és hányan Ausztráliába, akkor azt látjuk, hogy 1849 és 1867 között hússzor annyi 48-as menekült ment az Egyesült Államokba, mint Ausztráliába és a századforduló nagy magyar kivándorlási korszakában ezerszer annyi magyar kivándorló választotta Amerikát, mint Ausztráliát. A húszas években hozott amerikai kvóta-törvény ezután igen nehezítette a magyarok számára az Egyesült Államokba való bevándorlást és következőképp az Ausztráliába menők aránya hirtelen megnőtt. 1960 óta Izrael, az Egyesült Államok és Kanada mögött Ausztrália lett a magyar menekültek leggyakoribb célpontja.

Emigrációs formák

A Magyarországról Ausztráliába irányuló kivándorlási mozgalmak különböző emigrációs formákat árulnak el. A leggyakoribbak ezek között a menekült mozgalmak voltak, amelyeket 1849, 1919, 1936, 1945, 1946—8 és 1956 eseményei indítottak el. A menekült mozgalmak között megkülönböztettünk bajtelőző menekült csoportokat és menekülteket akiket akut politikai, vagy háborús helyzet késztetett menekülésre.

Kevésbé gyakoriak voltak azok a kivándorló mozgalmak, amelyeket szegénység, földéhség, üzleti vállalkozások, kihelyezések, kisebbségeknek jövőjükben való bizalmatlansága, vagy kalandvágy készítettek elő. De volt olyan kivándorló is, akinek mesalliance, szerelmi kaland, zavaros pénzügyek vagy kártya adósság adta kezébe a vándorbotot.

Menekült mozgalmak

Nem mindig könnyű eldönteni, hogy ki számít menekültnek és ki a gazdasági vagy egyéb okokból hazáját felcserélő kivándorló. A nemzetközileg elfogadott meghatározás, amely szerint menekültnek számít az a személy, aki „faji, vallási, nemzetiségi, vagy valamely társadalmi osztályhoz való tartozása, vagy politikai nézetei miatt *joggal félhet* attól, hogy üldözésben lesz része” egy pusztán jogi formula, amely a szöveg látszólagos szabadságán belül helyet ad a kételynek és megannyi kiértékelésnek, mert nem a meghatározott csoportokba tartozás egyedül a döntő, hanem a magát menekültnek érző személy szubjektív hite és félelme, hogy őt hazájában veszély fenyegeti. Ez különösen áll a politikai rendszer ellenzőire; milyen mértékű társadalmi vagy politikai pozíció, kimondott vagy ki nem mondott ellenzékiesség kell ahhoz, hogy valaki magát veszélyben érezze egy olyan diktatórikus rendszer alatt, amely a ki nem mondott ellenzékiiséget sem tűri meg? Milyen mértékben befolyásolja az elhatározást a lelki-alkat; a pesszimista, aki fél és az optimista, aki abban bíz, hogy túléli a veszélyt? Joggal fél-e az, aki tévesen retteg attól, hogy őt veszély fenyegeti? Joggal fél-e az, aki tömeghisztéria hatására menekül? Hogy valaki menekült lesz-e vagy sem, azt a helyzet szubjektív felmérése,

eszmékhez vagy személyekhez fűződő lojalitás és nem egyszer pillanatnyi lelkiállapot határozza meg: menekültté válni történelmi, érzelmi, politikai, etikai és intellektuális cselekedet.

Míg az akut helyzetből menekülő hazája határát átlépve egy szomszédos országban két ideiglenes menedéket, és csak később vándorol ki, a bajtelőző menekült aki kiértékelve a helyzetet arra a meggyőződésre jut, hogy a rosszabbodó helyzet előbb-utóbb veszélyeztetni fogja életét, távozásakor egyenesen a kiszemelt bevándorló országba igyekszik. Menekülésének az ideiglenes menedéket áthidaló, háztól-házig való mozgása hasonló a szabad, többnyire gazdasági okokból kivándorló személy eljárásához. A bajtelőző menekült menekült-voltát azonban igazolja távozásának indító oka: az, hogy „joggal fél” attól, hogy előbb-utóbb élete veszélybe kerül és az, hogy tudjuk, hogyha ez a félelem nem kényszerítette volna távozásra, akkor nem hagyta volna el hazáját. Ez vonatkozott mind az 1936–1938-as, mind az 1946–49-es nagyjából zsidókból, vagy zsidó származásúakból álló emigránsokra.

Az 1849, 1919, 1945 1946–9-es és az 1956-os menekülő csoportok mozgása az akut menekültek lépéseit illusztrálja: egy gyors menekülést egy közeli, ideiglenes azilumba, a földrajzi, lelki és a félúton sehová vivő állapot realizálása, amikor a menekült rájön arra, hogy a gyorsan forgó események túlfűtött légkörében elszámította magát és most sem előre, sem vissza nem vezet az út. Mednyánszky sóhaja, „miért is lettem én száműzött?” klasszikus kifejezése a félúton sehová vivő várakozás állapotának — a hontalan még nem néz előre, de már tudja, hogy az ajtó becsukódott mögötte. A menekült-életnek ebben a szakaszában a hontalanná vált ember igyekszik megérteni és újjáértékelni hazájához, otthon élő családjához és barátaihoz való viszonyát. Ezzel az újjáértékeléssel megteszi első lépéseit azon az úton, amely az ideiglenes száműzöttet végleges hontalanná változtatja. A soron következő anyagi gondok és nyomasztó lelki válságok megtörik hazavágyó ellenállását, és rákényszerítik egy újabb, döntő lépésre; a hontalan menekült bevándorlóvá válik. Ebben az elhatározásban az azilumban élés nyomora, a menekülteket támogató jótékonyság kiapadása, és a lágerélet nyomasztó körülményei minden esetben többet nyomtak a latba, mint a kivándorlás esetleges előnyei.

Minden olyan helyen, ahol nagyobb számban éltek menekültek, a menedékországban élés kitermelt pártpolitikai jellegű mozgalmakat. (1849–1853; 1945–1950; 1948–1950). Bármennyire is hittek ügyükben, az ilyen mozgalmak sohasem a haza jövőjét, hanem a résztvevők lelki egyensúlyát szolgálták — fontosnak és tevékenynek érezni magukat, amikor jelentéktelenekké és tétlenné váltak, és elhitetni önmagukkal hogy van egy hazavezető jövő. Azonban mind 1849–53-ban, mind száz évvel később, éppen ezek a győzelmes hazatérést előkészítő megmozdulások voltak, amelyek fokozták az ellentéteket, és a kirobbanó viszályok végül is elfogadhatóvá tették egy távoli kivándorlás gondolatát. 1956 telén a korán Ausztráliába induló csoportok, amelyek csak igen rövid időt töltöttek Magyarország határain kívül az azilum-élet demoralizáló bizonytalanságában, és a bajtelőző menekültek, akik Magyarországot elhagyva már tudták útirányukat, érkezésük után könnyebben illeszkedtek be Ausztrália mindennapi életébe.

Lánc-emigráció; mentőöv-emigráció

A modern népmozgalmak tudománya lánc-emigrációnak (*chain migration*) nevezi azt a folyamatot, amikor előbbi kivándorlók segítségével újabb telepések követik az úttörőt. A telepések így láncokat formálnak és vannak esetek, amikor ilyen láncok nemzedékeken keresztül folytatódnak. A lánc-emigráció leggyakoribb formája a paraszti emigráció és vannak esetek, amikor ilyen kivándorló láncok az óhazában egész vidékeket néptelenítenek el, míg az újvilágban kisebbségek által lakott környékeket hoznak létre.

A lánc-emigráció prototípusa a kezdeményező férfi-bevándorló, aki egyedül indul útnak és amint lehetőség nyílik rá, kihozatja menyasszonyát, vagy feleségét. Később követik őket a tágabb családtagok és barátok. A Magyarország és Ausztrália közötti kivándorlás első láncát Birnstingl Mór indította el, amikor kihozatta testvérét és nem lehetetlen, hogy Blauon át ez a lánc még mindig aktív. A queenslandi parasztok közt kialakultak kisebb, főleg családtagokat egyesítő láncok, Ganz és Társa ausztráliai szerepe lehetőséget adott mérnököknek és molnároknak arra, hogy ismertessék az ausztráliai viszonyokat otthoni kollegáikkal és ezáltal ausztráliai kivándorlásra bíztassanak másokat is. Ugyancsak az 1936–38-asokkal való kapcsolatuk készítette elő az 1946–8-as bajtelőző menekültek nagy részének Ausztráliába való vándorlását.

Lánc-emigráció szerepet játszhat menekültmozgalmak esetében is: ilyenkor a láncnál találhatóbb metafora a mentőöv. Az akut krízisben menekült, ideiglenes menedékszámban élő hontalannak mentőövet dob egy már külföldön élő rokon, vagy barát és tanácsot, valamint anyagi és adminisztratív segítséget nyújtva elősegíti a hontalan hozzávándorlását. Már a victoriái aranymezőkről Londonba írt levelek alapján is kialakultak ilyen láncok a szabadságharc aranyásói közt. Cserkésző úttörőre épült láncok hozták Törökországból Ausztráliába 1919 menekülteit, valamint a muraközi magyarokat és horvátokat. Ugyancsak lánc- vagy mentőöv-emigráció adta meg a lehetőséget nem egy 56-osnak, hogy Ausztráliába vándoroljon. Az 1960-as évektől megindult családgyesítő kivándorlás pusztán láncokon alapult, míg a hetvenes évektől egyre gyakoribb defektor-emigráció is többnyire láncok kihasználásával jött létre.

Magyar kivándorlás és ausztrál bevándorlás szabályozás

Az örökös jobbágyság eltörlése óta, elvben nem csak a magyar nemes, de a szabad költözködési jogot nyert jobbágy is akadálytalanul elhagyhatta az ország határát. Az 1849 után foganatosított osztrák katonai intézkedések akadályozták a kivándorlást. 1881 és 1914, valamint 1920 és 1940 között a kivándorlást szabályozták, de nem tiltották meg. Kivételt képezett a zsidóság kivándorlása, amelyet 1936-tól kezdve a kormány általában támogatott. 1945 és 1947 között aránylag könnyű volt egyirányú kivándorló útlevelet szerezni, de 1947 végétől kezdve a határokat lezárták. A határzárlat természeténél fogva kiváltott egy menekülési pánikot és amint 1948, a fordulat éve beköszöntött az új esztendő egyre többen nevezték — a szó mindkét értelmében — szökőévnak. 1949 márciusára őrtornyok és szögesdrótok erősítették meg a magyar oldalról az osztrák határt és ezzel véget ért a határátugrás korszaka. Ezután csak ritka esetben és csak többnyire idős emberek számára engedték meg a kivándor-

lást. A forradalom 1956 októberében és novemberében megnyitotta mintegy 200 000 ember előtt a határokat Ausztria és Jugoszlávia felé. 1957-től kezdve aránylag több útlevelet adtak ki, de rendszerint csak rövid látogatásra, és főleg olyan állampolgárok részére akikről a hatóságoknak okuk volt azt hinni, hogy vissza fognak térni. A hetvenes évek érkezével, egyre könnyebb lett látogató útlevelet szerezni olyan személynek aki meghívó levelet tudott felmutatni, vagy turista útlevéllel utazni. Évente több száz ilyen külföldet látogató deklarálta magát Bécsben menekültnek és az ausztrál követség bevándorló hivatalától segílyt kért az Ausztráliába vándorláshoz. A kilencvenes évektől kezdve magyar állampolgárokat nem gátolta semmi abban hogy külföldre vándoroljanak.

Ausztrália oldaláról a magyarok, mint nemzetiség nem szenvedtek hátrányt és nem részesültek előnyben egészen 1914-ig. Magyarok (illetve az Osztrák—Magyar Monarchia polgárai) nem kaptak bevándorlási segílyt a század közepéig, bár tudjuk, hogy Tasmánia adminisztrációja kifizette Asztalos János kihajózásának költségét, azzal a feltétellel, hogy érkezése után beáll rendőrnnek. Kétséges, hogy más magyar is kapott volna szerződés ellenében útiköltséget ebben az időben, de ha igen, csak igen kevesen lehettek, mert széleskörű nyomozás nem talált levéltári adatot róluk. Asztalos kivételével a Világost követő korszak menekültjei nem az ausztrál gyarmatoktól kaptak bevándorlási támogatást, hanem a brit kormány utalt ki számukra kivándorlási segílyt azzal a céllal, hogy megszabaduljon tőlük. 1868 és 1914 között a bevándorlók többsége saját költségén érkezett, kivéve a Queensland telepeseit, akiket útiköltséggel vagy földadománnyal, vagy esetenként mind a kettővel csalogattak a trópusi gyarmatra. Lehetséges, hogy a Fiuméből érkező bevándorlók egy része szintén kapott támogatást. Az első világháborút túlélő ellenség-gyűlölő hisztéria folytán 1920 és 1925 között a magyarok bevándorlását teljesen letiltották. 1926 januárjától a magyarok bevándorlását újra engedélyezték, ha meghívást, vagy a törvény által megszabott készpénz tulajdont érkezésükkor fel tudták mutatni. 1945 és 1948 között általában csak a helyiek meghívására érkezett magyarok bevándorlását engedélyezték. 1948 végén megérkezett Ausztráliába az első öt kontrakt-dipi bevándorló és a következő három évben a magyar bevándorlók túlnyomó többsége szintén mint dipi érkezett. A dipik útiköltségét a Nemzetközi Menekült Szervezet (I.R.O.) fizette és az Ausztrál Államszövetség fejenként 10 fonttal járult hozzá az Európából Amerikába vezető útnál hosszabb távolság kiadásaihoz. Az 1956-os menekülteket Ausztrália és a nemzetközi szervek közreműködésével hozták Ausztráliába, és humánus meg gondolások folytán a menekülteket nem vetették alá olyan szigorú válogatási követelményeknek, mint amelyeket Ausztrália más bevándorlókkal szemben alkalmazott.

A század hátralevő részében Ausztrália folytatta nemzetépítő bevándorlási politikáját, de a bevándorlók számát a munkaerő szükséglet és politikai meg gondolások alapján évente változtatták. Elvben a magyarok továbbra is szívesen látott bevándorlók maradtak, de csak abban az esetben kapnak bevándorlási engedélyt, ha megfelelnek egy pontrendszerben lefektetett, kor, nem, foglalkozási, család-összetételi, angol tudási, és más, időről-időre változó feltételeknek.

Koreloszlás, nemek, házasságok, és a fiatal generáció megtartása

A kivándorlás indítókai és körülményei meghatározzák a kivándorló csoport jellegzetességeit. A főleg gazdasági okokból kivándorlók tipikusan már házas, de még fiatal, 22–35 év körüli személyek. A bajtelőző emigránsok tipikusan már érett, pályájukban és anyagi helyzetükben sikert elért emberek, akiknek azonban még van energiájuk ahhoz, hogy új életet kezdjenek. Ezért többségük 30–45 éves, amikor elszánja magát arra, hogy emigrál és korának megfelelően többnyire házas, esetleg családos ember. Az akut körülmények között menekültek közt, veszélyeztetésük miatt a férfiak mindig többségben vannak és mivel a menekülés fizikai nehézségekbe ütközhet, a menekült csoportokban a fiatal férfiak vannak többségben.

A főleg gazdasági okokból kivándorolt csoportok, a korai, 1849-et megelőző emigráció, a kiegyezés után emigrált szakemberek, queenslandi parasztok és az 1960-as évektől kivándorolt délvidékiek jellegzetesen illusztrálták a szabad, gazdasági emigráns típusát. Nagy többségük 22–35 év körül volt amikor emigrált, számosan feleségükkel és gyakran családdal vándoroltak ki, és ezért a férfiak és nők aránya a hullámokon belül nem volt túlzottan eltolódott.

A harmincas és a negyvenes évek bajtelőző menekültjei közül különösen a harmincas évek kivándorlói felelnek meg a várt kor és nemek közti elosztásnak. Az, hogy a negyvenes évek közepétől érkező csoportban valamivel több volt a fiatalabb korú, talán annak tudható be, hogy a csoportban lehettek pusztán gazdasági okokból kivándorlók is.

Akut helyzetből menekültek a negyvennyolcas honvédek, az 1919-es emigránsok, a nyugatosok, a határátugrók és az ötvenhatosok. A negyvennyolcasok, 1919-esek és a nyugatosok 3–7 évet töltöttek szökésük után külföldön és ezért, mire Ausztráliába érkeztek az átlag menekültnél idősebbek voltak. De mind a négy csoportban, különösen a negyvennyolcasok, és a határátugrók között nagy volt a nőhiány; az aranymezők emigránsai közül csak egyről (Nagy) tudunk, aki talált magyar nőt Ausztráliában. A többiek, kivétel nélkül angolszász vagy ír származású leányt vettek feleségül. Bár a nyugatosok közt sokkal, és az ötvenhatosok közt valamivel jobb volt a nemek aránya, az 1961-es népszámlálás, amelyben az 1926 óta Ausztráliába letelepedettek nagy többsége még részt vett, 3/2 arányt mutatott a férfiak javára a Magyarországon születettek közt.

A fentiekből világos, hogy 1949 óta minden nagyobb bevándorló hullám aránytalanul több nőtlen fiatal férfit, mint hajadont hozott Ausztráliába és ezáltal a magyar bevándorlók két-három nemzedéken belüli biológiai asszimilációja elkerülhetetlenné vált. Mindez különleges feladatot ró azokra, akik Magyarországon a magyar emigrációt valamilyen formában Magyarország javára igyekeznek hangolni. Ha elfogadjuk, hogy az ausztráliai magyar emigráció Ausztráliában született nemzedékei gyakorlatilag beolvadtak az ausztrál néptömegbe, és környezetük hatására, valamint részben angol-ír származásuk következtében magukat ausztráloknak érzik, de maradt bennük egy bizonyos mértékű reziduális szimpátia Magyarország iránt, akkor tudomásul kell vennünk, hogy ezt az alig-túlélő érzelmi kapcsolatot csak angol nyelven és az ausztrál gondolkozásba ágyazottan tudjuk fenntartani és fokozni. Hűvös, pragmatikus észjárás követő, realitásokon nyugvó és demokratikus eszmékkel megegyező propagandaeszközök kidolgozására van szükség és ezekben azok segítségét kell igénybe venni, akik Ausztráliában nem zárkóztak el attól, hogy legalább részben magukévá tegyék az ausztrálok demokratikus, toleráns gondolkodásmódját.

A keresztény egyházak szerepe.

Az 1848—49-es forradalom bukása többségben katolikus és protestáns emigránsokat sodort Ausztráliába. A hivatását már megérkezése előtt elvetett Mednyánszky Cézaron kívül nem tudunk magyar katolikus papról aki ezidőtájt Ausztráliába érkezett volna. Magyar református vagy luteránus lelkészről sem maradt adat. Ha lett volna a menekültek közt lelkész, az a magyarság kicsiny és szétszóródott volta miatt aligha szolgálhatta volna az ausztráliai magyarokat. De a ránk maradt írások sem mutatják semmi jelét sem annak, hogy a vallás nagyobb szerepet játszott volna a menekültek életében; Farkas Mártonról tudjuk, hogy akárcsak Mednyánszky, ő is elfordult a vallástól és valószínűleg vallási közömbösség lehetett az oka annak, hogy az Ausztráliában elhalálozott honvédek legtöbbször anglikán papok temették el. Az egyetlen kivétel a pozsonyi, valószínűleg németajkú és eredetileg luteránus Riebe Gusztáv volt, aki Ausztráliában kvéker felekezetű lett, és vezető szerepet játszott a Buderim Mountain vidéki kvékerok életében, sőt írt teológiai értekezést is.

A második világháború utáni Ausztráliába került menekülteknek a keresztény egyházakhoz való viszonya merőben különbözött a száz évvel előbbi menekültektől. Ennek egyik oka az volt, hogy a kommunisták ateista filozófiája megerősítette a kommunizmus menekültjei között a valláshoz való ragaszkodást, a másik pedig az, hogy az emigránsok közt számos pap volt, és a magyarok szétszóródásuk ellenére elég nagy számban voltak ahhoz, hogy papjaik vezetésével vallási közösségeket hozzanak létre. Hozzájárult a magyar misék és istentiszteletek népszerűségéhez az, hogy az idegen környezetbe csöppent, környezete nyelvét nem ismerő, többnyire egyedül, vagy szűk családjával érkező talajtvesztett emigránst az istentiszteletek kapcsolatba hozták múltjával és ezzel sokak számára az egyetlen megmaradt változatlant jelentették. Fontos volt az is, hogy istentiszteleteket követő, templom előtti nyüzsgés alkalmat adott ismerkedésekre és számos esetben életen át tartó barátságokhoz vezetett.

Az erőltetett asszimiláció éveiben a templom volt az emigráns számára szinte az egyetlen hely, ahol nyelvét használhatta, hazafias istenes énekeket énekelhetett és úgy viselkedhetett, ahogy azt előbbi életében megszokta. Ugyanakkor a plébános vagy a tiszteletes, ausztrál feltevésein keresztül elérhetett az ausztrál hatalom berkeibe és megnyithatta az emigráns előtt a lehetőséget arra, hogy magyar kölcsönegyesületeket, központokat, segélyalapokat teremtsen. Az ausztráliai magyar katolikus, református és luteránus egyház lelkészei dicséretére szolgál, hogy a legnagyobb mértékben kihasználták híveik javára ezeket a lehetőségeket.

Mégis, a felületes megfigyelések, valamint a kevés ilyen tárgyú tanulmány azt mutatja, hogy az emigráns életnek, legalábbis Ausztráliában nem ritka velejárója volt egy bizonyos fokú vallási közömbösség kialakulása.¹ Nem lehetetlen, hogy a menekült élet megpróbáltatásai legalább olyan mértékben járulhatnak hozzá az istenhittől való eltávolodáshoz, mint amennyire elősegíthetik a vigaszt adó, és a múlttal összekötő ragaszkodást a valláshoz. Szerepet játszanak az elidegenedésben a keresztény vallásoknál tapasztalható helyi elemek és tradíciók is: a menekült csak új otthonában való letelepedése után veszi észre, hogy vallásának bizonyos aspektusai, amelyet eddig univerzálisnak hitt, valójában a magyar nemzet jellegéből és történetéből fakadó változatok voltak; és hogy vallása, mind Magyarországon, mind Ausztráliában annyi helyi árnyalatot vett fel, hogy a különbségeket gyakran csak szilárd hit és meggyőződés tudja áthidalni. A második világháború előtti triumfális magyar katolikus egyház intel-

lektuális magaslataihoz és szertartási pompájához szokott embernek éppen úgy nem könnyű átállnia az ausztrál katolicizmus ír szellemével átítatódott, kisebbségi sorsát és társadalmi elnyomását nehezen viselő, közösségi életre alapozott politikai klerikalizmusához, mint amennyire nem könnyű a kuruc legendákon felnőtt, bort ivó „kállomistának” elfogadnia az ausztrál presbiteriánusok bornemissza, puritán szellemét, amelyhez az ötvenes években még hozzájárult a protestáns egyházak vasárnapokon mindent megtöltő puritánizmusa.

Az 1959-es vatikáni zsinattal megindult és a protestáns egyházakra is kiható változások, valamint főleg az Egyesült Államokból egyre agresszívebben terjedő fundamentalista egyházak térhódítása egyesek számára vonzóan, mások számára taszítóan hatottak. Az 1991-es népszámlálás már említett adatai arra engednek következtetni, hogy az ausztráliai magyarság vallási téren egyre inkább közeledik az ausztrálok változékony, közömbösség és a fundamentalista szélsőségek között ingadozó magatartásához.

Magyar zsidók Ausztráliában

A Magyarországról Ausztráliába irányuló emigráció egyik jellegzetessége, hogy a magyar zsidók aránya a kontrakt-dípi hullámot eltekintve mindig jelentős volt. Azonkívül volt három bevándorló csoport — a korai bevándorlók és a második háborút megelőző és követő hajtelerő hullámok — amelyek zömében zsidó vallású, vagy zsidó származású kivándorlók-ból tevődtek össze. A zsidóság részvétele a békeidők kivándorlásaiban (1830—1849 és 1867—1914) a zsidóság újdonságokért érdeklődő természetével és vállalkozó szellemével magyarázható, bár bizonyos mértékű antiszemitizmus lehet, hogy szerepet játszott kivándorlásukban — erre volt is bizonyíték az 1830-as évek bevándorlói között. De elgondolkodtató az, hogy a zsidók aránya szinte minden menekült hullámban aránytalanul nagy volt, függetlenül attól, hogy a magyarországi zsidóság a kivándorlást megindító politikai változások folyamán a magyar többség mellé állt, vagy a kisebbséget támogatta, valamint attól is, hogy a nyertes, vagy vesztes oldalon álltak. 1849-ben a zsidók emigrációra kényszerültek azért, mert a magyar többséggel egyetértésben támogatták a szabadságharcot; 1919-ben azért, mert számosan közülük egy kisebbség által szított forradalmat támogattak és ezzel elidegenítették magukat a nemzet többségétől; 1936—39 folyamán német nyomás miatt; 1946—48 között és 1956-ban azért, mert számos hitsorsosuk támogatott egy diktatórikus és gyűlölt rendszert, és azok, akik nem egyeztek meg velük, menekültek, mert nem akarták, hogy egy olyan fordulat áldozataivá váljanak, amely esetleg nem fog megkülönböztetést tenni zsidó és zsidó között.

Az elmúlt 160 év folyamán Ausztráliába került magyarság mintegy 15 százaléka volt zsidó vallású, vagy zsidó származású. A magyar zsidók maradandó szerepet játszottak az ausztráliai zsidóság történetében; az első, máig is fennálló zsinagóga megalapítását Friedman Izsák kezdeményezte, és később a bendigói zsidóság vezetője lett. Ausztrália első, teljesen képzett rab-bija Hoelzel, Magyarországról jött, és nem egy, Ausztrália politikai és gazdasági életében komoly befolyással rendelkező személy származott magyar zsidó családból. Pályájukat elemezve kitűnt, hogy a magyar zsidók, szinte kivétel nélkül gyorsan megtalálták helyüket Ausztráliában, általában sikeresek voltak és közülük kevesebb hagyta el Ausztráliát, mint a keresztények

közül. A tanulmány egyik érdekes és bizonyos fokig nem várt megállapítása az, hogy a magyar zsidók Ausztráliában a magyar emigráns-szférán belül maradtak, ápolták a magyar nyelvet, és inkább keresték a magyar keresztények társaságát mint egy nem magyar, más országbeli zsidóét. Ugyanakkor azonban sokkal alkalmazkodóbbak voltak és könnyebben illeszkedtek be Ausztrália anyagi kapitalista életébe mint keresztény honfitársaik.

Magyar hozzájárulás Ausztrália fejlődéséhez.

Ha végigpillantunk az ausztráliai magyarság 160 éves történelmén, akkor nehéz nem észrevenni, hogy az Ausztráliába vándorolt magyarok kicsiny számuk ellenére jelentősen járultak hozzá az ausztrál élet egyes szektorainak fejlődéséhez. Bár a magyarok Ausztrália lakosságának egy évszázadon át csupán egy elenyésző töredékét tették ki és a huszadik század második felétől, amikor számuk legmagasabb pontját érte el, nem többet mint hármát minden 1000 lakos között, tudásukkal, szakértelmükkel, kezdeményezéseikkel mégis nyomot hagytak maguk után.

A leginkább kimutathatók azok a hozzájárulások voltak, amelyben magyar tudás és gyakorlat eredményeit honosították meg Ausztráliában. Az első ezek közt Wortmann gyufagyárra volt, aki Irinyi-gyufát készített Ausztráliában és készítményeit nemcsak az ausztrál gyarmatokon adta el, hanem exportálta Angliába és Amerikába is. A magyar Ganz cég modernizálta Ausztrália rendkívül fontos malomiparát, bevezetve, a „Hungarian System” alapján működő hengermalmokat. Ganzék ugyancsak fontos szerepet játszottak az ausztrál városok, bányák és üzemek villamosításában is. Az ötvenes években a magyarországi gyapotkísérleteket vezető 56-os Derera Miklós tudományos kutatásai és kezdeményezése hozta létre New South Wales állam gyapottermelését. Eszpresszókat és könyvheteket — bár nem magyar eredetűek — magyarok honosították meg és a magyar ízlés itt-ott ma is felismerhető Ausztrália jobb fajta vendéglőiben és a húsipar felvágott termékeiben. A sportok világában magyarok vezető szerepet játszottak az asztali tenisz, vívás, vízipóló, kenu, és kajak világszínvonalra emelésében. Más európai bevándoroltakkal karöltve magyarok sokat tettek a labdarúgás fejlődéséért is.

Bár kevésbé nyilvánvaló, a magyarok hozzájárulása jelentős volt más, általánosabb szférákban is. Magyar arany- és ezüstművesek jelentős mennyiségű templomi és ünnepi műdarabot készítettek; Birnstingl, Blau és Leviny ezüstjei ma Ausztrália korai történelmének és művészi fejlődésének számontartott, megbecsült darabjai. Magyar üzletemberek és építészek a bérházak és üzletközpontok létesítésével nemcsak hogy megváltoztatták az ausztrál városok képét, de egy új életformát teremtettek. Ezenkívül a magyarok hozzájárultak az ausztrál ipari élet kiszélesítéséhez, különösen a textil, kémiai és gépipar terén.

Magyar orvosok vezető szerepet játszottak a második világháború után Új-Guinea egészségügyi hálózatának kiépítésében. A hetvenes évektől kezdve a menekültek második generációja — akárcsak a Nyulasy és Roth testvérek valamint Duka Albert egy évszázaddal előbb — számos kiváló orvosi szakembert adott Ausztráliának. Az orvosok mellett az ausztrál bennszülöttekkel foglalkozó irodalom az, amelyhez magyarok (különösen a Roth testvérek, Róheim Géza és Gallus Sándor), olyan értékes felfedezésekkel és megfigyelésekkel járultak hozzá, hogy nincs olyan ausztrál antropológus vagy őstörténész, aki ne ismerné nevüket. Ta-

lán csak pár évtized elmúltával fogjuk tisztán látni, hogy a tudomány megannyi más ágában dolgozó magyarok közül kik, és milyen területen értek el kiugró teljesítményeket.

Intellektuális téren Vékey Zsigmond vitathatatlan érdemeket szerzett a Royal Society of Victoria megalapításával. Nálánál is szélesebb körű és nagyobb hatású volt Fabinyi Andor szerepe az ausztrál könyvkiadás és az ausztrál kultúra és tudomány fejlesztésében. A képzőművészek közül Ausztrália-szerte megbecsülést szerzett Mészáros Andor, Orbán Dezső és Cassab Judit. Rajtuk kívül számos magyar művész szobra és képe található Ausztrália képtáiraiban. A politikai életben a magyarság két Magyarországon született államminisztert tudott felmutatni, Nyugat-Ausztráliában Mensáros Andort, és New South Walesben Greiner Miklós miniszterelnököt.

Azok a magyarok, akik a huszadik század derekán érkeztek Ausztráliába, az ausztrál intellektuális, művészi és társadalmi életet szegényesnek és visszamaradottnak találták. Az 1936 és 1960 közötti bevándorló hullámok magas tanultsági színvonala és aránytalanul középosztályi jellege megadta a lehetőséget a magyarságnak arra, hogy létszámukon felüli mértékben befolyásolják, mint fogyasztók az ausztrál élet minden szférájában uralkodó antielitista, megelégedő gondolkodásmódot. Ebben persze nem voltak egyedül, de ha az Ausztráliában élő magyar értelmiségiek, tudósok, művészek nagy számát tekintjük, akkor nem vitás, hogy a magyarok jelentős szerepet játszottak nemcsak a szellemi és művészi színvonal, hanem a szolgáltatások színvonalának emelésében is.

A XIX. és XX. század ausztrál ethosza

Az Ausztráliába vándorló tanult magyaroknak volt valami elképzelése arról, hogy mi vár rájuk: egy hatalmas, belsejében száraz földrész, valamint angolszász kultúra és hagyomány. De ha elolvastak is számos könyvet, megérkezésük után egymásután érte őket az emigrációs irodalom *culture shock*-ja; a soha el nem képzelt panoráma, a gondolkodásmód, viselkedés, társadalmi élet, az értékrendszerek és érzelmi élet másságának döbbenete.

Ezek közül az ausztrál ember érzelmi skálájának szűk volta és az emberek egymáshoz való viszonya volt a legelképzeltetlenebb az emberi kapcsolataikban közvetlenebb magyarok számára. Az ausztrál történelem, földrajz és klíma egy fatalisztikus, kemény, száraz, materialista, függetlenségét mindennél többre tartó, érzelmet elhessegető, szerencsejátékhoz szokott embertípust nevelt ki. Az ausztrál ember udvarias és segítőkész, de amennyire kerüli a vitát és a kellemetlen viszonyt, annyira fél minden érzelmi, beleértve baráti kapcsolattól is. Udvarias ha kocsijával karambolozik, bárki hibája is volt, gondolatait, érzelmeit magának tartja és elvárja, hogy a vele társalgó is viszonzozza ezt. Kiváló szomszéd, de a barátság fogalmát nem ismeri — még felesége is inkább egy szexuális és munkamegosztási szükséglet, mint egy társ, akivel érzelmeit megosztaná. Baráti érzelmeinek hiányát jöttekonysági tevékenysége, hidegségét udvariassága takarja.

H.B.M. Murphy angol pszichológus elkísért egy dipi szállítmányt Ausztráliába és tanulmányozta a dipik lelkiállapotát és viselkedését a hajón és megérkezésük után. De ami az angol Murphyt meglepte, az nem annyira a dipik idegállapota és viselkedése volt, hanem az angol-

ír ausztrál érzelmi életének hiányai. Megállapítva, hogy a dipik panaszkodtak arról, hogy képtelenek társadalmi kapcsolatot kiépíteni vendéglátóikkal, Murphy így írt:²

„Olaszországban [a dipik] megmutatták, hogy egy sarki kávézóban ülve egy pohár bor mellett kapcsolatot tudtak kiépíteni [a helyiakkal]. Skóciában a lengyeleket szinte minden házban és minden tanyán szívesen látták, de Ausztráliában — mondták a dipik — egyszerűen nincs sem társadalmi élet, amibe bele lehetne kapcsolódni, sem igaz baráti érzelm az emberek között. Az elképzelés az volt, hogy a dipi majd belép a helyi sport-klubba, iszik a helyi-ekkel, részt vesz táncokon és nagyjából szívesen fogják látni. Igaz, kevesen voltak akiket ellenségesen fogadtak. De egy két meghívás vagy teniszbájtáma után az ausztrálok úgy érezték, hogy megtették kötelességüket és bár az érintkezés a két fél között szívélyes maradt, a kapcsolat nem mélyült el, és nem vezetett újabb kapcsolatokhoz.”

Murphy a bevándorlók és az ausztrálok közötti társadalmi kapcsolatok hiányát azzal magyarázta, hogy az újonnan jött valami olyasmit kívánt, ami Ausztráliában nem létezett.³

Ausztrália kultúrája sokkal messzebb esik Európa vagy Amerika kultúrájától, mint azt általában gondolnánk. ... azt lehet mondani, hogy a pionír tradíció kialakított egy önelégedett emberi autarkiaiban való hitet, és megvetését minden olyan társadalmi tevékenységnek, amely segítené az egyént bármiben, amit maga, egyedül is megtudna csinálni. Ezért az ausztrál társadalmi élet meglepően egyszerű. A dipik panaszja ebből a szempontból jogos volt — olyan fejlett társadalmi élet, amelyet Európában talál az ember nem létezik Ausztráliában.

Az ausztrál ethosz legendás alakja a huszadik század közepén még mindig a századforduló költői által felmagasztalt, egyedül vagy társával (*mate*) farmról farmra vándorló lakonikus nyírász vagy mezőgazdasági munkás volt, aki mindenét megosztja társával, de gondolatait soha és aki évek során sem beszél arról, hogy milyen bűn, bánat, szeszély vagy szerencsefordulat küldte őt világgá.

Ha az egyedüllét és az egyén autarkijában való hit az emberi kapcsolatoktól való félelemre és bizonyos társadalmi félszre vezetett, az érem másik oldala az ausztrál ember gyakorlatiassága, a technikai mindenhez eléggé értés értékelése. Szavajárásai; *make do, near enough — good enough* mind a nem tökéletes, de használható gyakorlatias megoldásokat dicsérik — olyan megoldásokat amelyeket a mindentől távoli *outback*-ben élők arravaló anyagok és szerszámok nélkül eszelnek ki, hogy elindítsanak egy leromlott gépet, befoltozzanak a széltépett tetőt, vagy egy széttépett nadrágot.

A mindenhez értő kezűgyesség a magányosságban is élni tudás és a társadalmi félszesség eredményeképp az átlagausztrál szókinccse rendkívül szűk, és beszélgetésükben elkerülnek minden elvont tárgykört. Még tudósai, egyetemi tanáraik és magasan képzett hivatásos dolgozók között is, akik képesek absztrakt fogalmakról beszélni, a pozitivista és matematikai megoldásokat jobban kedvelik mint az elméletet és spekulációt; orvosai biztos kezű sebészek, de nem mindig megbízható diagnoszták. Építészeik házai, mérnökeik hídjai megbízhatók, de esztétikailag többnyire sablonosak. A teóriáktól és elvont eszméktől való vonakodás és a kézen fogható hibák így-úgy megjavítása uralja az ausztráliai politikai és parlamenti életet is: külpolitika és honvédelem szinte senkit sem érdekel, a politikai harcok java dollár-cent kérdések körül dül, egy jelentéktelen béremelés, vagy adóleszállítás ígérete viszont kormányok változására vezethet.

Változó nép — változó életformák

A huszadik század ausztrál ethosza még mindig a XIX század történelmi emlékein és legendáin nyugodott. A fegyencvilág kegyetlensége és a hatalmas távolságok, ahová menekülni lehetett a hatalom, vagy a családi élet kötelezettségei elől kitermelte a kegyetlen, primitív körülmények közt is túlélő gyakorlati ember típusát. A fegyencvilág meggazdagodott felszabaldultjai és az aranyföldek szerencsés bányászai nem látták okát annak, hogy tiszteljék az angol arisztokráciát — és megteremtettek egy olyan társadalmat ahol minden ember egyenlő emberi méltóságában, de valójában a pénz az osztály-meghatározó.

A második világháború után megindított hatalmas bevándorlás nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is megváltoztatta Ausztrália lakosságát és a kontinens-ország tizenkilencedik század mezőgazdasági munkásaira épült ethosza egyre távolabb esik az iparosodott, nagyvárosokban élő, gyakran idegen kultúrák emlékein felnevelkedett századvégi ausztráltól. De az ausztrál ember szimpátiája az elnyomott, a gyenge *underdog* iránt megmaradt; az Ausztrália sorsát megtestesítő, maga erejéből élő, nehézségekkel küzdő ember legendája nem könnyen tűnik el. Itt-ott vannak jelek arra, hogy az *outback* legendás küszködő vándorának képét a nép képzeletében és a politikusok retorikájában egyre inkább felváltja az *aussie battler* — a fennmaradásáért, túléléséért küszködő, árvizet, szárazságot túlélő kisfarmer, a nehézségekkel küszködő kisszatócs, a kezdő kisiparos, állami kistisztviselő, „küszködő kis ausztrál ember”

Ausztrália brit betelepítésének 200. évfordulóján egy korabeli vitorlás hajó hiteles mása befut Botany Bay-be, háttérben a modern Sydney. (Kunz Kristóf felvétele)

ideálja, aki lehet ősausztrál, ír, welszi, angol vagy skót, de éppen annyira lehet ma már olasz, kínai vagy magyar is.

Ausztrália történelmét, fehér lakosainak életformáját, gondolkodásának kialakulását döntően befolyásolta a kontinens Európától való távolsága, valamint sajátos klímája, állat és növényvilága. Bár a huszadik század végére a közlekedés, televízió és az internet fejlődése enyhítette a messzeséget a „távolság zsarnoksága” alakító elem marad Ausztrália jövőjében is.

Épp úgy alakító elem marad a nem veszélytelen kísérlet egy multikulturális társadalom felé. Csak az aki a jövőbe lát, mondhatja meg, hogy mit hoz a harmadik évezred a geológiájában, de állami életében új utakat taposó Ausztrália számára.

FÜGGELÉK

AZ AUSZTRÁLIAI MAGYARSÁG SZÁMÁNAK FELBECSÜLÉSE.

Az Ausztráliában élő magyarok és magyar származású ausztrálok számát csak hozzávetőlegesen ismerjük. Ennek fő oka az, hogy ausztrál népszámlálás nem a nemzetiségi hátteret, hanem a születési helyet kérdezi meg a lakosoktól. Bizonyos segítséget jelent, hogy az ötévenkénti népszámlálások némelyike, köztük az 1991-es népszámlálás tartalmazott kérdést az összeírottak szüleinek születési helyéről. Ez a népszámlálás megkérdezte azt is, hogy az összeírt személy az angolon kívül milyen nyelvet beszél otthon, de a kérdés megfogalmazása pontatlan volt, ami alábecsülésre vezetett, különösen a vegyes házasságok esetében. Így az erre a kérdésre adott válaszok csupán minimumot határoló támpontként szolgálhatnak a becslések elkészítésére. Az a tény, hogy nem mindegyik népszámlálás tette fel ezeket a kérdéseket és a folyamatosság hiányzik, még nehezebbé teszi az ausztráliai magyarság számának felbecslését. Végül is az idő múlásával és az új, Ausztráliában született második, harmadik és rövidesen a negyedik generáció létrejöttével a bevándorlók és utódaik közötti arány annyira meg fog változni az utóbbiak javára, hogy a felbecsülések egyre hozzávetőlegesebbé fognak válni.

Az 1991-es ausztrál népszámlálás 27 176 Magyarországon született ausztrál lakosról adott számot.¹ Ezek közül kb. 1% sváb volt, és ha ezeket leszámítjuk, a Magyarországon született ausztráliai magyarok számát 26 904-re becsülhetjük. Valószínűbb, bár hozzávetőlegesebb képet nyerünk az ausztráliai magyarokról, ha ehhez az alapszámhoz hozzáadjuk a következő csoportokba eső személyek becslésén alapuló számát:

- I. Az utódállamokban született magyarok.
- II. Más országokban született magyarok.
- III. Ausztráliában született gyermekek.
- IV. Ausztráliában született unokák, dédunokák.

Ezekbe a kategóriákba eső személyek számának felbecslése a következő módon történt:

I. Az utódállamokban született magyarok

A Cseh Köztársaságban és Szlovákiában született magyarok.

Az Egyesült Államokban készült hivatalos becslés az 1947-ben Csehszlovákiában élő magyarok számát a lakosság 4,9 százalékára, azaz kb. 600 000-re becsülte. 1947 novembere és 1948 februárja között a csehek igen sok magyart telepítettek át erőszakkal a magyar határvidékekről a szudétánémetek által kiűrtett német határvidékekre. Ez és hasonló magyarellenességek, valószínűvé teszik, hogy az 1947 utáni csehszlovák emigráció a csehszlovákiai átlagnál több magyart tartalmazott. Ezek alapján az 1991-es ausztrál népszámlálás csehszlo-

vák születésű lakosai közül óvatos becslés szerint 5,5 százalékot, azaz népszámlálásban feltüntetett 17 680 csehszlovák születésű ausztrál lakos közül 972-t, számítottunk a magyar kisebbségbe tartozónak. Az a tény, hogy a népszámlálás szerint 452 Csehszlovákiában született egyén jelentette, hogy otthonában angolon kívül magyarul is beszél, valamint, hogy 470 Magyarországon született személy házastársa csehszlovákiai születésűnek jelentette magát, tovább valószínűsíti ezt a felbecsülést.

A volt Jugoszláviában született magyarok.

Az 1948-as jugoszláv statisztika valószínűleg alábecsült adatai szerint a magyarok akkor Jugoszlávia lakosságának 3,1 százalékát tették ki.

A közel 24 000 jugoszláv születésű dipi menekült között is volt valószínűleg mintegy 1000 magyar. Az Ausztráliában élő, Jugoszláviában született személyek száma megsokszorozódott 1958 és a nyolcvanas évek között, amikor az ausztrál és jugoszláv kormányok között aláírt bevándorlási szerződés alapján 160 000 jugoszláv állampolgár érkezett Ausztráliába. A jugoszláv állam részéről az a szándék, hogy mennél több magyartól szabaduljanak meg, biztosította, hogy a magyarok arányuknál magasabb számban szerepeltek a kivándorlók között. Ez a történelmi háttér, valamint az, hogy 1986-ban 5 505 jugoszláv születésű személy vallotta magát magyar származásúnak és 1991-ben 4 331 öt éven felüli jugoszláv születésű ausztráliai lakos beszélt magyarul otthon, megerősíti a feltevést, hogy a Jugoszláviában született ausztrál lakosok között a magyarok aránya az 1948-as statisztika 3,1 százaléka felett volt és inkább négy és fél százalék, azaz 7 222 lehetett. Ez a szám nagyjából azonos az Ausztráliában működő délvidéki egyesületekkel kapcsolatot tartó magyarok számával.

A Romániában született magyarok.

Magyarországon a második világháború kezdetekor is éltek Romániában született magyarok. Számukat felduzzasztotta az orosz haderő előnyomulásával érkező menekülthullám. Ez azonban csak egyik oka annak, hogy az Ausztráliában élő romániai születésűek között a magyarok aránya sokkal nagyobb, mint az 1956-os román statisztika szerint magyar ajkúnak elismert 9,5%. Történelem és földrajz összejátszott abban, hogy a magyarok arányuknál magasabb számban meneküljenek Romániából. A magyarok közelebb éltek Románia nyugati határához, és miután beszéltek magyarul, nagyobb bizalommal vágtak neki egy Magyarországon keresztül nyugatra vezető útnak. Nemzetiségi elnyomásnak kitéve, nyomósabb okuk is volt menekülni mint a románoknak. A nyolcvanas években fellángolt magyarüldözés magyarázza meg azt is, hogy míg a Kárpát-medence más országaiból Ausztráliába érkezők száma a nyolcvanas években csak mértéktelenesen emelkedett, a Romániában születettek száma, az 1981-es és 1991-es ausztrál népszámlálás között megkétszereződött. Ezeknek a hullámoknak magas magyar tartalmát alátámasztja továbbá az, hogy 1991-ben az ortodox („román vallásúak”), akik Romániában a lakosság 71%-át tették ki, Ausztráliában csak 35,6%-ban szerepeltek a Romániában születettek között, míg a „magyar vallásúak” (katolikusok, reformátusok, unitáriusok és az evangélikusok egy része) számaránya a Romániában születettek közt jóval a

romániai százalék fölött volt. Az 1986-os népszámlálás 957, és az 1991-es népszámlálás 1 112 olyan romániai születésű, 5 éven felüli személyt tartott számon, aki otthon magyarul beszélt. Mindezek alapján a román születésű személyek húsz százalékát azaz 11 221 román születésű közül 2 244-et számoltunk magyarnak.

II. Más országokban született magyarok

Az 1991-es ausztrál népszámlálás 1 168 olyan magyarul vagy magyarul is beszélő, öt esztendőnél idősebb egyénről tud, akik nem születtek sem Magyarországon, sem az utódállamokban, sem Ausztráliában. Ezek között a más országból bevándoroltak között több, mint 400 Ausztriában vagy Németországban született, többnyire mint az ott évekig időző dipi gyermeke. A többiek több mint negyven különböző országot jelöltek meg születéshelyüknek. Nem meglepetés, hogy ezek között az Egyesült Királyság, Franciaország, Új-Zéland, Izrael és az Egyesült Államok szerepelt nagyobb számokkal. A magyar menekültek szétszóródására jellemző, hogy voltak olyanok is akik Iránban, Irakban, Kuwaitban, Laoszban, Libanonban, Mexikóban Namíbiában és Vietnamban születtek. Közöttük lehettek kis számban magyarul beszélő idegen feleségek is; óvatos becslés szerint 85 százalékukat (1993-t) számoltuk magyarnak.

III. Ausztráliában született gyermekek.

Magyarországon született szülők Ausztráliában született gyermekei.

Az 1991-es népszámlálás 7 151 olyan Ausztráliában született személyt talált, akinek mindkét szülője Magyarországon született és 1865 olyan Ausztráliában született, akiknek egyik szülője Magyarországon és a másik az utódállamok egyikében született. Feltételezve, hogy az utóbbiak 80 százaléka, azaz 1 492 magyar volt, az Ausztráliában született mindkét oldalról magyar származású személyek számát 8 643-ra tehetjük. Ugyanakkor a statisztika 17 122 olyan személyről tud, akinek egyik szülője született Magyarországon.

Más országokban született magyar szülők Ausztráliában született gyermekei.

Nincsen statisztikai adatunk az utódállamok kisebbségeiben született magyar bevándorlók Ausztráliában született gyermekeiről, sem a szerte a világban született magyar szülők Ausztráliában született gyermekeiről. Hozzávetőleges képet nyerünk az ausztráliai összmagyarságról, ha ugyanazt a szülő — gyermek arányt használjuk a két-magyar és az egy-magyar szülőktől származó gyermekek számának felbecsülésében, amelyet a Magyarországon születettek és az Ausztráliában született gyermekek között találtunk; azaz, minden száz magyar háttérű bevándorló után 32,12 százalék két-magyar szülős és 63,64% egy magyar-szülős gyereket. Kivételt tettünk a Romániában és az „egyéb országokban” született szülők esetében, miután tetemes részük csak az utóbbi tíz évben telepedett le Ausztráliában; itt 20 százalékkal kevesebb gyermeket számoltunk.

IV. Ausztráliában született unokák és dédunokák.

Az 1991-es népszámlálásban a második világháború előtt és után érkezettek számos unokája és dédunokája is szerepel. Számuk felbecsülésére nincs statisztikai támpont.

Amint múlik az idő és az első bevándorló nemzedék zsugorodik, Ausztrália magyar lakosságának felbecsülése egyre nehezebb lesz. A szinte lehetetlen feladatot súlyosbítja a vegyes házasságok növekedő száma, amely újabb és újabb fél, negyed, és nyolcad magyar generációt hoz létre. Ezek felmérése nem a felelős tudomány, hanem a képzelet világába tartozik.

Az ausztráliai magyarok megközelítő száma az 1991-es népszámlálás alapján.

	A bevándorló generáció, vagy az Ausztráliában születettek szüleinek születési helye					
	Magyarország	Cseh-szlovákia	Volt Jugoszlávia	Románia	Egyéb	Összesen
A magyar bevándorlók százaléka	99,0	5,5	4,5	20,0		változó
A magyar bevándorlók száma	26 904	972	7 222	2 244	993	38 335
Ausztráliában született, mindkét szülő magyar	8 643	312	2 320	576	319	12 170
Két oldalról magyar háttérű összesen	35 547	1 284	9 542	2 820	1 312	50 505
Ausztráliában született, egyik szülő magyar	17 122	619	4 596	1 135	505	23 977
Összesen, beleszámítva egy magyar szülő gyermekét	52 669	1 903	14 138	3 955	1 817	74 482

JEGYZETEK

BEVEZETÉS

- 1 Kunz, Egon and Kunz, Elsie. *A Continent Takes Shape*. Sydney, Collins, 1971. 8—30. l.

ELSŐ RÉSZ 1829—1849 MAGYAROK A FEGYENCTELEPEKEN

- 1 Van Diemen's Land Papers. *List of convicts on ship York, arrived 1829*. 43, 81, 93. l.
- 2 Australian Encyclopedia. 5th ed. 1988. „Hungarians in Australia”
- 3 N. S. W. *Naturalisation Certificates*, 51—323 (4—1200). *Úgyszintén* C. S. I. L. 51—5560 (4—2936) és (4—5204).
- 4 Hirdetés. *The Australian*, 1836 december 23, 3. l., 6 hasáb
- 5 „List of births of the Hobart Town Hebrew Congregation.” Kézirat, Dr. G. F. J Bergman közlése.
- 6 Wolff, H. I. „A century of Hobart Jewry” *Australian Jewish Historical Society Journal and Proceedings*. II. — 1. 5. ff.
- 7 N. S. W. *Naturalisation Certificates*. 51—323 (4—1200).
- 8 Saphir, J. *The Sapphire Stone, Eben Saphir, being the Travels of Rabbi Jacob Saphir through Australia and New Zealand as Related by Himself*. 5. fejezet
- 9 Nekrológ. *The Dialectic*, I. —3, 1875 június-július, 40. l.
- 10 Charles Birnstingl (Heathfield, Sussex) levele a szerzőhöz
- 11 *Port Jackson Shipping Lists, Inwards*. 38/137 (4/5213).
- 12 Sydney Gazette and New South Wales Advertiser, 1838. július 31., 3. l., 3. hasáb
- 13 *Australian*, 1841 október 28, 2. l., 3. hasáb.
- 14 L. a *Shipping Gazette* listáit 1853. március 2 és július 25. között.
- 15 Charles Birnstingl (Heathfield, Sussex) levele a szerzőhöz.
- 16 Memorial for Naturalisation. C. S. I. L. 50/21 (4/1883)
- 17 N. S. W. *Naturalisation Certificates*. 50/81 (4/1200).
- 18 *Victorian Naturalisation Certificates*. 1856-ban 65 éves volt.
- 19 *Cyclopaedia of Victoria*, Melbourne, 1903, I. 289—90. l.
- 20 N. S. W. *Bankruptcy Papers*, 44/337.
- 21 *Sands and MacDougall's Melbourne Directory* 1856—1878.
- 22 *Cyclopedia of Victoria*, Melbourne, 1903. I. 289—90. l.
- 23 N. S. W. *Naturalisation Certificates*, 50/99 (4/1200). Itt neve egy n-nel van írva. De hirdetésekben mind Ignác, mind Adolf két n-nel írta nevét, és a szövegben ezt használtuk.
- 24 *Port Jackson Shipping Lists, Inwards*. 42/352 (4/5222).
- 25 *Sydney Morning Herald*, 1843 április 5, 3. l., 5. hasáb.
- 26 *Sydney Morning Herald*, 1844. szeptember 28. 3., l. 3. hasáb.
- 27 N. S. W. Colonial Secretary, *Statistics of New South Wales*, 1840—1849, 19. l. és 1845—1854, 19. l.
- 28 New South Wales Chief Analyst levele a szerzőhöz. Sydney, 1968 január 22.
- 29 Az Alexander vitorlásón. Lásd *Australian* 1847 március 30, 2. l., 1. hasáb, és *Shipping Gazette* 1847 április 3, 442. l., 2. hasáb.
- 30 N. S. W. — Colonial Secretary, *In-letters*, 50/12022 (4/2921). *Úgyszintén* N. S. W. *Naturalisation Certificates* 50/185 (4/1200).
- 31 *Shipping Gazette*, 1850 február 23, 56. l., 2. hasáb.
- 32 *Sydney Morning Herald*, 1853 október 1. 8., l., 4. hasáb
- 33 Hawkins, John. *Weekend Australian*, 1985 március 9—10. 33. l.
- 34 Sands Sydney Directory, 1861—1886, stb.
- 35 Kunz, Egon F. „An early export action”. *Journal of the Royal Australian Historical Society*, 1966 december, (52. IV), 334—338. l.

MÁSODIK RÉSZ 1849—1867 A VÉRMEZŐKRŐL AZ ARANYMEZŐKRE

- 1 Mikszáth Kálmán. *Hátrahagyott munkák: Emlékezések, tanulmányok*. Bp. Franklin.
- 2 Kossuth L. *Irataim az emigrációból*. (Bp. 1880. V. 1.)
- 3 Kossuth L. i. m. VIII—IX l.
- 4 Sir Strathford Canning Palmerstonhoz, *Therapia*, 1849. 9. 25. G. B. +I. — Parliament — *Correspondence respecting refugees from Hungary within the Turkish Dominions*. 28. 2. 1851. 41. l.
- 5 Viscount Posonby Palmerstonhoz. Bécs, 1849. 10. 2. i. m.
- 6 Neale ezredes Sir Strathford Canninghoz i. m.
- 7 Jánossy D. *A Kossuth-Emigráció Angliában és Amerikában*. Bp. Magyar Történelmi Társulat, 1940, I. 3—6. l.
- 8 Sir Strathford Canning Palmerstonhoz. *Therapia* 1851. Jun. 19 *Further correspondence respecting the refugees from Hungary within the Turkish Dominions*. Presented to the House of Commons. 2. April 1851. P. 32.
- 9 Ács T. *New Buda*. Bp. Kertész József, 1941.
- 10 Mednyánszky C., *Báró Mednyánszky Cézár az 1848/49 évi Honvédhadsereg főpapjának emlékezései és vallomásai az emigrációból. Angolból fordította és kiegészítésekkel ellátta Óváry-Avary K.* Bp. Singer és Wolfner, 1930.
- 11 Klapka Gy. *Emlékeimből*. Bp., 1886. 290. l.
- 12 Hamburg, 1849 október 25. Idézi Ács T., i. m. 16. l.
- 13 Óváry-Avary érkezési listája alapján. Mednyánszky C. i. m. 136—8. l.
- 14 Vékey Kossuthhoz, London, 1852 március 18. Jánossy D., i. m. II. 666—9. l.
- 15 *Table Talk*, (Melbourne) 1890 december 26, 4—5.
- 16 Cf. Pulszky F., *Életem és korom*, Bp. Szépirodalmi Kk. 1958.
- 17 *Times* (London), 1849 július 10, 6. l., 5. hasáb.
- 18 *Daily News*, 1849 július 21, 984. sz. és *Times*, 1849 augusztus 30, 4. l., 2. hasáb.
- 19 Teleki Pulszkyhoz, Párizs, 1849 szeptember 2. Pulszky, i. m., I. 538—9. l.
- 20 Guyon Kossuthhoz, Konstantinápoly, 1849 december 3. Hajnal, I. *A Kossuth emigráció Törökországban*. Bp., Történelmi Társulat, 1927. 56. Levél, 554. l.
- 21 Pulszky F. *Életem és korom*. Bp., 1958. II., 11—2., l.
- 22 Teleki Kossuthhoz, Párizs, 1849 december 27. Hajnal, I. i. m. 600. l.
- 23 Pulszky, F., i. m., II., 16. Vö. Teleki által idézett 40 főt az itt idézett 55 katonával, akik Franciaországból Angliába érkeztek öt hónappal előbb (l. a 17. jegyzetet). A menekülteket akkor és azóta sem volt könnyű számontartani.
- 24 Andrássy Kossuthhoz. Hajnal, I. i. m. 601. l.
- 25 Klapka Gy. i. m. 229. l.
- 26 Pulszky F., i. m. II., 14—5. l.
- 27 Teleki Klapkának. Montmorency, 1850 augusztus 1. Klapka Gy. i. m. 328. l.
- 28 Jánossy D., i. m. II., 14. l. és Pulszky F., i. m. II., 19. l.
- 29 Az alap nevét l. *Times*, 1851 július 9, 4, 6. hasáb. Fanny Kemble előadás az Alap javára: *Times*, uo.
- 30 Mednyánszky Sándor Klapkához. London, 1851. November 14. Klapka Gy., i. m. 344—5. l.
- 31 Pulszky F. i. m. II. 14—5. Levínynek az emigrációval való kapcsolatairól l. Kunz MS, Buda, Castlemaine, Vic., Australia.
- 32 *Times*, 1851. március 13. 5. l. 4. hasáb.
- 33 Klapka Gy. i. m. 299. l.
- 34 Kossuth Kisshez, Cincinnati 1852 február 15., Jánossy D., i. m. II. 553. l.
- 35 Lord Dudley Stuart Kossuthhoz, London, 1851 december 4. Jánossy D. i. m., II—1, 131. l.
- 36 Rónay Jácint. *Napló-töredék*. II. 95. l., és Jánossy D., i. m. I—1., 353. l.

- 37 Mednyánszky S. Klapkához. 1852 január 6. Klapka, i. m., 386. l.
- 38 Kiss Miklós Kossuthhoz. London, 1852 február 15. Jánossy D., i. m. II—1. 546—l.
- 39 Kiss M. Kossuthhoz. London, 1852 március 5. Jánossy D. i. m., II—2, 616—617. l.
- 40 Kiss Miklós Kossuthhoz. London 1852 március 19. Jánossy D., i. m. II—2. 688. l.
- 41 Esterházy Pál felhívása honfitársaihoz. London, 1852 március 19. Jánossy D. i. m., II—2., 690—91. l.
- 42 A 12 fontos angol államsegélyt kapott menekültek listáját l. Jánossy D. i. m. II—2., 671—75. l.
- 43 Rónay, J. i. m. II. 374. l.

Az aranyláz megszállottjai

- 1 Petőfi Sándor. Okatontófia.
- 2 Az *Illustrated London News* 1851 októbere és 1852 februárja között több ízben foglalkozott Kossuth-tal és az angliai emigrációval.
- 3 Shaw, W. *Land of promise: or, my impressions of Australia*. London, Simpkin, Marshall, 1854. 321, 322—23. l.
- 4 Korzelinski, Severin. Opis parosi do Australii i pobytu tamże od r 1852 do 1856 Warsaw, 1954. Második kiadás, l. 124—25. l.
- 5 Mednyánszky C. *The Confessions of a Catholic priest*. London, John Chapman, 1858.
- 6 Mednyánszky C. Emlékezései és vallomásai az emigrációból. Budapest, S. és W., 1930. 152.
- 7 Shaw, W. i. m. 276. l.
- 8 Vékey Zsigmond. Utazásaim a föld körül. Budapest, Aigner, 1885. 78—82. l.
- 9 Kossakról, Kabatról és Woinarskiról l. Paszkowski, Lech. *Poles in Australia and Oceania*. Sydney, ANU-Pergamon, 1987. (névjegyzék)
- 10 Wekey, Sigismund. *Grammar of the Hungarian language ... and specimens of Hungarian poetry*. London, Trelawny Saunders, 1852.
- 11 Hajnik Pál Asbóth Sándorhoz. London, 1852 május 25. 1849—1866: *Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez. Az Asbóth család irataiból*. Pest, Ráth Mór, 1871. 87. l. Ha Szabó Imre valóban járt Ausztráliában, pár év után visszatért mert 1858-tól ismét Nyugat-Európában említik. L. Tanárky Gyula. *A Kossuth emigráció szolgálatában: Tanárky Gyula naplója, (1849—1866)*. Budapest, Szépirodalmi, 1961. Névmutató.
- 12 Balázs Dénes. *Magyar utazók lexikona*. Bp., Panoráma, 1993.
- 13 Steerage utas a Sydneybe érkező *Norwhal* hajón, 1852 január 22. *Port Jackson Shipping Lists, Inwards*, 52—35. (4—5249).
- 14 Melbourne-be érkezett a *Great Britain* hajón, 1852. November 12. Valószínűleg azonos Mayer Békével (Friedlieber), Hans Habe író dédapjával. L. Hans Habe. *All my sins, an autobiography*. London, Harrop, 1957, 13—5. Ugyanezzel a hajóval érkezett Prihoda ezredes.
- 15 Kabinutas Melbourne-ből, a *Harriett* hajón, Sydneybe érkezett 1853 május 20. *Port Jackson shipping lists, Inwards*, 53—337 (4—5243). Kertbeny Alfabetische Namensliste Ungarischer Emigration 1848—1864. Brüssel, Kiessling, 1864 említ egy Vass Alex-et (1820) és Vass Joh-t (1821).
- 16 Melbourne-be érkezett Mauritiusról a *Michael Montaigne* hajón, 1854. március. 27 éves, Kozma, Gy. Az 1848—49-es magyar szabadságharc szereplőinek lexikona. (209/1—6) OSZK. említi Hódi János és Hody Lajos hadnagyokat.
- 17 *Empire* (Syd.) 1854 augusztus 14, 4. l., 4. hasáb. Átvette az *Argus* (Melb.) 1854 augusztus 22, 5. l., 4. hasáb.
- 18 *Official Post Office Directory of Victoria*, 1869. 266. l. V. ö. Kertbeny, i. m. Rácz, Karl, 48 hadnagy, Törökországban.
- 19 *Tanner's Melbourne Directory for 1859*. 266. l. Vö. Rády János (?) honvéd hadnagy. Kozma, i. m.
- 20 *Official Post Office Directory of Victoria*. 1868. Fryerstown. Vö. Kertbeny, i. m. No. 1199.

Csendes, rendes, szívélyes emberek

- 1 Read, C. Rudston. *What I heard, saw, and did at the Australian Gold fields*. London, Bone, 1853. 191. l.
- 2 Horvát Mihály, *Magyarország függetlenségi harcának története, 1848 és 1849-ben*. Genf, Puky, 1865. II: 289. l. Ügyszintén Klapka Gy. i. m. 238. l.
- 3 Mednyánszky Sándor levele Klapkához, London, 1851 november 3. Klapka Gy. i. m. 43. l.
- 4 Czecz Kisshez, Páris, 1852 február 26. Jánossy D. i. m. II—2, 578—9. l.
- 5 *Argus*, Melb. 1853 augusztus 19, 4. l., 1. hasáb.
- 6 Mednyánszky Cézár. Emlékezései és vallomásai az emigrációból. Kiegészítésekkel ellátta Óváry-Avary Károly Bpest, Singer és Wolfner, 1930. 154.
- 7 *Victorian National Certificates*. No. 36. 29. 3. 1854.
- 8 *Argus*, 1854 április 4. 5. l.
- 9 *Argus*, 1854 április 5, 5. l.
- 10 *Argus*, 1854. április 6, 5. l., április 13, 5. l., április 15, 3. l., április 18, 5. l.
- 11 *Argus*, 1854 május 6, 5. l., 4. hasáb.
- 12 Vadona J. *Öt világrészből*. Bpest, Hornyánszky, 1893, 58. l.
- 13 Halotti jelentése szerint 83 éves volt. *Argus*, 1893 július 29. 1. l., 1. hasáb.
- 14 Mednyánszky C. *Emlékezései...* 141. l.
- 15 Kozma György. *Az 1848—49-i magyar szabadságharc szereplőinek lexikona*. Kézirat. NSzK.
- 16 Jánossy D. i. m. II—2, 760. l., i. m. II—2, 995—7. l., i. m. II—1, 331. l.
- 17 Kiss Kossuthhoz, London, 1852 március 5. Jánossy D. i. m. II—2. 617. l., 361 sz.
- 18 *Victorian Naturalisation Certificates*, No. 169, 1857.
- 19 Wekey, Sigismund. *New Zealand: Otago as it is*. 2nd ed. Melbourne, Dwight, 1863.
- 20 Vadona J. i. m. 58—9. l.
- 21 Vadona J. i. m.
- 22 Gubányi, Károly, *Ausztrália*. Bpest, Lampel, 1913. 232. l.
- 23 Nekrológ, *Budapesti Hírlap*, 1893 szeptember 15. Idézi Vadona, J. i. m. 58—9. l.
- 24 Bona Gábor *Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848—49*. Bpest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1983.
- 25 Horváth Mihály i. m. III. 182. l.
- 26 Klapka Gy. i. m.
- 27 Jánossy D. i. m., II—2, 564—66.
- 28 Mednyánszky C. *Confessions...* 191, 193. Fordítva az angol kiadásból. Az Óváry-Avary kiadás lerövidítette ezeket a részleteket.
- 29 Bona G. i. m.
- 30 Kertbeny i. m. No. 1688, és Nachtrag 1678.
- 31 Jánossy, D. i. m. II—2, 564—6. l.
- 32 Jánossy, D. i. m. II—2, 671—5. l.
- 33 Rochlitz Béla "Ausztráliai levelek". *Delejtű*, 1861, XVIII. 152. l.
- 34 *Port Phillip Shipping Lists*, Outwards. 1854 május 6.
- 35 Kertbeny, i. m., Nachtrag No. 1678.
- 36 Óváry-Avary bevezetése Mednyánszky, C. *Emlékezéseim...* 6. l.
- 37 Rónay J. i. m. II. 374. l.
- 38 Rónay J. i. m. II. 375. l.
- 39 *Victorian Naturalisation Certificates*, No. 52, 1855, május 3.
- 40 Doveri érkezési okmány, 1846 október 6. Buda archivum, Castlemaine, VIC.
- 41 A Leviny kisasszonyoktól kapott információk alapján.
- 42 Victoria — Surveyor General Plan of the Town of Castlemaine, 1856. augusztus 14.

- 43 Ezek a kis finom betűkkel írt cédulák ma Buda archívumában vannak. Rónay versének fordítása: Oh, Magyarország, szülőhazám, Egy név számomra örökké kedves, Mikor lesz fájdalmaidnak vége, Mikor látlak (újra) boldogan?
- 44 Hivatalos neve és címe Buda Historic Home and Garden Incorporated. 42 Hunter St. Castlemaine, VIC 3450. Tel.: (054) 72—1032.
- 45 E könyv szerzője első, angol nyelvű magyarokról szóló könyvéhez való adatgyűjtése során 1961-ben látogatta meg először a négy Leviny leányt Budán, és válaszolta meg, amennyire tudta kérdéseiket apjuk múltjáról stb. Amikor Buda köztulajdonba került, egy bőrbekötött albumot ajándékozott Buda archívumának, amely tartalmazza levelezését Kate Levinyvel apjáról, valamint összefoglalja és dokumentálja Leviny kapcsolatait a negyvennyolcas magyar emigránsokkal, és Magyarországgal. A szerző tartott több ízben előadást Budán, és a melbourne-i magyarok időnként, különösen március 15-én kirándulásokat rendeznek ott.
- 46 Victorian Naturalisation Certificates. 9245/66, 1903 április 29, érkezett a *Sir Colin Campbell* hajón, valamint a Leviny kisasszonyoktól kapott információk.
- 47 Rochlitz Béla. „Ausztáriai levelek, I.” *Delejtű*, 1861, 16 sz. 131. l.
- 48 Rónay J. i. m. 374. l.
- 49 Rónay Jácint. *Napló-töredék; hetven év reményei és csalódásai*. II. 375. l.
- 50 *Port Phillip Shipping Lists, Inwards*. 1852.
- 51 Rónay, J. i. m. II. 374—5. l.
- 52 Paszkowski, Lech. *Poles in Australia and Oceania 1790—1940*. ANU Press, 1962. 199—201. l.
- 53 Kertbeny. i. m. No. 178, Blagvev ... Artillerist
- 54 Victorian Naturalisation Certificates. 71/407, 1866 február 3.
- 55 Victorian Naturalisation Certificates. 9245/66, 1903 április 29.
- 56 *Official Post Office Directory of Victoria*, 1868.
- 57 Kertbeny, K. M. i. m. No. 1199. „Leg 62 Dp. Crema”.
- 58 Victorian Naturalisation Certificates. No. 24, 1856 május 21.
- 59 *Port Phillip Shipping Lists, Inwards*, 1854 március 24.
- 60 *Niven's Directory for the City of Ballarat and Ballarat East*, 1882. 1854.
- 61 *Port Phillip Shipping Reports*, 1854 március.
- 62 Victorian Naturalisation Certificates, 1860 április 19.: „Eisenstadter”, *Sands' & Macdougall's Melbourne Directory*., 1861, 205, „Eisenstadter”.
- 63 Victorian Government Gazette, 1864, 2313. l.
- 64 Victorian Naturalisation Certificates. 71. 412. 1866 február 17.
- 65 Sir John Jungwirth információja alapján.
- 66 Victorian Government Gazette, 1864, 2426/7. 1., 1865, 1348. 1, 1866, 213. l.
- 67 *Argus*, (Melbourne) 1866 május 1866, 5. l., 6. hasáb, úgyszintén *Victoria — Registrar General — Death Certificates*. District of Ballarat, 1866 május 3. No. 8776.
- 68 Sir John Jungwirth információja alapján. Úgyszintén: *Who's who in Australia*, 1935—1962.
- 69 Victorian Naturalisation Certificates, No. 159, 1859 Junius 22. Akkor 33 éves volt.
- 70 Kertbeny, K. M.: i. m. No. 1493.
- 71 Veress S. *A Magyar emigráció keleten*. Bpest, Atheneum, 1878, I., 115. l.
- 72 Jánossy D. i. m. I—2, 664—6. l.
- 73 Jánossy D. i. m. II—2, 715. l.
- 74 *Victoria — Registrar General. Register of Deaths*, Smythdale.
- 75 Victorian Naturalisation Certificates. No. 70, 1860 április 27.
- 76 *Victoria — Registrar General, Register of Deaths*., Dunolly. 1889.
- 77 Victorian Naturalization Certificates. No. 71, 1860 április 27.
- 78 *Official Post Office Directory of Victoria*, 1868, 233. l., 1869, 233. l., 1875. 306. l.

- 79 Egy olajfestménye a Daylesford-i Andreollo házról az Andreollo család tulajdonában van Melbourne-ben.
- 80 *Victoria — Registrar General. Register of Deaths.* Elsternwick. No. 140. 1891.
- 81 *Victorian Naturalisation Certificates*, Bk. 34/4569—1, 1866 szeptember 6.
- 82 *Victorian Death Register.* Carlton, 17, 342. 1888 november 17.
- 83 *Victorian Naturalisation Certificates.* No. 881, 1901 július 29.
- 84 *Victorian Naturalisation Certificates.* No. 151, 1862 május 26.
- 85 Bona G. *Kossuth Lajos kapitányai.*
- 86 Kertbeny, K. M. i. m. No. 1398.
- 87 Rochlitz Béla. „Ausztériai levelek I.” *Delejtű*, 1861, 16. sz. 130—2. l.
- 88 Withers, W. B. *History of Ballarat from the First Pastoral Settlement to the Present Time.* 2. Kiadás. Ballarat, Niven, 1887. 167. l.
- 89 Warren and Company. *The Ovens Directory*, 1857, 1.
- 90 *Beechworth Advertiser*, 1857 január 2, 1963 március 7.
- 91 *Victorian Naturalisation Index*, no. 105, 1857 április 23. A bizonyítványt nem adták ki és csak az indexben szerepel.
- 92 *Beechworth Times*, 1857 szeptember 2., 3. l. 4. hasáb.
- 93 Woods, Carol. *Early History of Beechworth.* MS. M. A. Thesis, 1970. Monash University, Melbourne. 253. l., 274. l., 317. l.
- 94 *Victorian Naturalisation Certificates.*, No. 151, 1862 május 26.
- 95 Rochlitz, J. A. *The Geelong-Melbourne Railway Polka: composed and dedicated to his friends in Australia by J. A. Rochlitz, late Captain, Hungarian General Staff*, London, Schott and Co. n. d.
- 96 Rochlitz, J. A. *Love letters to the Lovers of Truth.* No. 1. London, 1866. A British Múzeum könyvtárának példányában a szerző kézirat hozzáadásai láthatók. (4091 dd.)
- 97 Kozma. i. m. szerint 1886-ban halt meg. Bona G. i. m. 1894-re teszi halálát.
- 98 Kertbeny, i. m. no. 1399.
- 99 Kozma Gy. i. m.
- 100 *Victoria — Medical Board. Medical Register.* Melbourne. Government Printer, 1865, 21. l.
- 101 *Argus* Melbourne, 1860 jan. 26. 4l., 1. hasáb. Vándorlásainak állomásai és kronológiája *An Essay on Sea-Sickness Explaining its Real Nature, and Giving Advice for its Prevention and Treatment* című könyve alapján. (London, Longmans Green Reader and Dyer, 1872.)
- 102 *Victoria — Medical Board.* i. m.
- 103 Sand's Sydney Directory, 1867, I. 369 és 1868 I., 337, valamint Medical Directory 37. l.
- 104 L. előbb idézett *An Essay on Sea-Sickness...* c. munkáját.
- 105 Bona Gábor (*kapitányok*)
- 106 L. előbb idézett *An Essay on Sea-Sickness...* c. munkáját.
- 107 Cf. Kozma, Gy. i. m., Ács, T. i. m. Bona, G. (*kapitányok*)
- 108 *Victorian Naturalisation Certificates.* No. 310. 1865 május 4.
- 109 *Ballarat Star.* 1871 május 11 és 12.
- 110 Bowden, Keith Macrae. *Doctors and Diggers on the Mount Alexander Goldfields.* Maryborough Vic. Hedges and Bell, 1974.
- 111 Balázs D. Magyar utazók lexikona. Bp., Pannónia, 1993. 199. l.
- 112 Kempf József „Magyarok Ausztráliában” *Vasárnapi Újság*, 1867, 127. l.
- 113 New South Wales — Medical Board. *Register of Medical Practitioners 1838—1900.* no. 616. Microfilm, Mitchell Library. II/4, 172—200. l.
- 114 Balázs D. i. m. 199. l.
- 115 Hauser, M. *Hungarian Airs, arranged for the Pianoforte and Dedicated to Baron Hainess.* Sydney, H. Marsh and Co. É. n.

- 116 A fentín kívül minden adat Hauser M. *Aus dem Wanderbuche eines oesterreichischen Virtuosen*. Leipzig, Grunow, 1860 c. könyve alapján
- 117 *Victorian Death Register*. North Hotham /1731.
- 118 Kertbeny K. M. i. m. no. 1767.
- 119 Ács T. i. m. 6. l.
- 120 Kempf József "Ausztráliából". *Vasárnapi Újság*, 1867, 483. l.
- 121 Vékey Zsigmond. *Utazásaim a föld körül*. Bpest, Aigner, 1885, 261—2. l.
- 122 Porush I. „Rev. Herman Hoelzel: First Qualified Jewish Minister in Australia” *Australian Jewish Historical Society Journal*, 1945, II/4, 172—200. l.
- 123 Szekfű Gyula. Magyar történet, V. kötet. (Homan—Szekfű, V.) 378. II/4, 172—200. l.
- 124 Pulszky Ferenc i. m. II. 14. l., Jánossy D. i. m. 1/l., 59. l.
- 125 Kertbeny, K. M. i. m. no. 1073.
- 126 *Observer*, 1927 szeptember 17. 44/e és 50/a.
- 127 N. S. W. *Naturalisation Certificates*. 674/55, (4/1202).
- 128 *Victorian Naturalisation Certificates*, no225, 1864 szeptember 19.
- 129 Nekrológ. *Ovens & Murray Advertiser*, 1894 április 28. Életrajza Wertheim néven Shennan, M. Rosalyn. *A Biographical Dictionary of the Pioneers of Ovens and Townsman of Beechworth*. 88. l.
- 130 Mr. Lyonel Lobstein, Bonegilla, levele a szerzőhöz.
- 131 *Port Phillip Shipping Lists, Inwards*, 1859 július 6.
- 132 *Victorian Naturalisation Certificates*, no. 63. 1860 április 11.
- 133 *Sands & MacDougall's Melbourne Directory*, 1861, 177. l.; 1862, 194. l.
- 134 Baume, Sydney. Baume: a Family Document. Sydney, magán kiadás, 1953. Baume, Peter. Baume — Further Record. Gordon (Sydney), magán kiadás, 1979.
- 135 Kempf, József. „Magyarok Ausztráliában.” *Vasárnapi Újság*, 1867, 127. l.
- 136 *New South Wales Naturalisation Papers*. 75/209 (4/1203.)
- 137 Ez és minden eddig forrás nélkül idézett adat Glass, S. B. „Leopold Weissberger: man of millions” c. tanulmánya alapján. *Australian Jewish Historical Society Journal*, II. /8, 1947, 439—453. l.
- 138 Kertbeny K. M. i. m. no. 302, Bona Gy. *Törzstisztek...* 347. l.
- 139 Balázs Dénes. i. m. Bp., Pannonia, 1993.
- 140 *Victorian Naturalisation Certificates*, no. 68 és 87, 1856.
- 141 Kerbeny, K. M. i. m. no. 275. „Csillag, Josef ... A[merica].
- 142 *Hivatalos Közlöny*
- 143 *Sydney Morning Herald*, 1853 október 18, 3. l., 4. hasáb.
- 144 1854 augusztus 14, 4. l., 4. hasáb.
- 145 Hauser, Miska. *New Music. Hungarian Airs, Arranged for Piano Forte and Dedicated to the Baron Hainess*. Sydney, Marsh and Co. É. n.
- 146 Rónay J. i. m. II. 95. l.
- 147 Jánossy D. i. m. II/2, 578—9. l.
- 148 Jánossy D. i. m. II/2, 671—5. l.
- 149 *Port Phillip Shipping Lists, Inwards*. 1852 november 26.
- 150 Kertbeny K. M. i. m. no. 1778.
- 151 Baja. Katolikus Egyházközség. *Születési anyakönyv*. 1821, 414. sz.
- 152 U. S. A. Passport No. 4731 (1852). A szerző tulajdonában.
- 153 Baja. Katolikus Plébánia. *Házassági anyakönyv*. 1852, 46. sz. Neve itt cz-vel Spiniczshoffer, másutt néha Spinitzshoffer.
- 154 L. a fent említett útlevél bejegyzéseit, valamint Caroline (Eleonora) testvérének (?) levelét, Bajáról, amelyben nyugtázza a házaspár Montevideóból 1856 január 3-án írt levelét.
- 155 Kempf J. „Magyarok Ausztráliában” *Vasárnapi Újság*, 1867, 127. l.
- 156 A levelek a szerző tulajdonában.

- 157 Church of England parsonage, Lachlan Diggings, *Marriage Certificate*. 1861 november 20.
- 158 Testvére, Nagy Sándor levele Nagy Lászlóhoz. A szerző tulajdonában.
- 159 Kempf J. „Magyarok Ausztráliában”. *Vasárnapi Újság*, 1867, 127. l.
- 160 *Port Phillip Shipping Lists, Inwards*, Arundel. 1862 november 26.
- 161 *Coolamon Farmer's Review*, XVIII/7, 2. l.
- 162 *Coolamon Farmer's Review*, 1928 november 22.
- 163 Kempf J. „Magyarok Ausztráliában”. *Vasárnapi Újság*. 1867, 127. l.
- 164 *Sydney Morning Herald*. 1854 március 25, 194, 2. hasáb. *Illustrated Sydney News*. 1854 március 24., 4. l., 1. hasáb.
- 165 Kertbeny, K. M. i. m. no. 834.
- 166 *Port Jackson Shipping Lists. Inwards*. 1857 május 4.
- 167 New South Wales. Colonial Secretary. Memorials 62/969 és csatolvány 61/3840; *New South Wales Naturalisation Certificates*. 61/76. (4/1202)
- 168 *New South Wales Naturalisation Certificates*. III. 100, 69/135.
- 169 *New South Wales Births Register*. 1873/343. (Fia, Leopold Arundel születési bizonyítványán)
- 170 *Sand's Country Directory & Gayetteer of New South Wales*, 1881—1882.
- 171 *New South Wales Death Register*, 1811/1926.
- 172 *Hobart Shipping Arrivals*, Wilhelmsburg, CB7/12/5.
- 173 *Tasmania. Bounty Immigrants. Hiring Register*. CB7/16/3
- 174 Pratt and Son. *Hobart Town Directory and Book Almanach*, 1857. 3. l.
- 175 *Sands' Sydney Directory*. 1863—1894.
- 176 *New South Wales Registers of Births, valamint Register of Marriages*.
- 177 *New South Wales Naturalisation Certificates*. 71/119 (41202)
- 178 *Port Jackson Shipping Lists, Inwards*. 52/644.
- 179 *New South Wales Naturalisation Certificates*. 58/161.
- 180 *Sands' Sydney Directory*, 1862—1885.
- 181 Kempf J. „Magyarok Ausztráliában”. *Vasárnapi Újság*. 1867, 127. l.
- 182 *New South Wales Death Register*.
- 183 Kertbeny, K. M. i. m. 634; 635.
- 184 *Port Jackson Shipping Lists. Inwards*. 1863 október 24.
- 185 *New South Wales Naturalisation Certificates*. 1873, No. 10.
- 186 *Sand's Sydney Directory*. 1867—1895.
- 187 Bona G. *Tábornokok ... Szabó Gyallai Gusztáv*.
- 188 Adatok fia, Aladár Árpád születési anyakönyvi kivonatából. *N. S. W. Birth Register*, 451/1862.
- 189 L. fiai születési bizonyítványai 1862 és 1872 között. *N. S. W. Birth Register*, 451/1862; 3700/1863; 1705/1866; 3156/1868; 4164/1871; 4419/1872.
- 190 Gaal Gyula Canberra, információja alapján.
- 191 *New Zealand. Colonial Secretary. Inward Correspondence*. Memorial to the Premier of New Zealand, Sydney, 1863 december 17.
- 192 Kempf J. „Magyarok Ausztráliában”. *Vasárnapi Újság*, 1867, 127. l.
- 193 *Macarthur Papers*, XXX. 252—3. l. Mitchell Library.
- 194 Gubányi Károly, *Ausztrália*. Budapest, Lampel, (1913) 229—231. l.
- 195 *Queensland Oath of Allegiance Butts*. 940/1864.
- 196 *New South Wales Naturalisation Certificates*. 71/12. Úgyszintén: Memorial CSIL 71/667.
- 197 *Queensland Oath of Allegiance Butts*. 3323/1875.
- 198 *Buderim Sunday Mail*. 1985 augusztus 18.
- 199 Riebe, G. A. *Lifting the Veil; or modern thoughts on Genesis with an address to the Israelites*. Brisbane, Alex Muir and Co., 1898.
- 200 A szerző interjúja Buderim lakóival.

- 201 *Queensland Post Office and Official Directory*, 1896—1907.
- 202 *South Australian Naturalisation Certificates*, 51/1875. 1875 október 19.
- 203 S. A. — *Central Board of Education. Minutes*. G. H. Fischer, Stae Archivist levele a szerzőhöz, 1966 január 17.
- 204 Ez és más külön nem dokumentált adat"Mr. Charles Nyulasy" a Melbourne-i *Table Talk*, 1890 december 26-i számából.
- 205 Kiss Czechez, Párizs, 1852 február 28. Jánossy D. I. m. II/2, 578—9. l.
- 206 *Victorian Death District of Armadale*, 878, 1893 december 15. Sarah Nyulasy.
- 207 Laura leánya Hokitikában, Új-Zélandban született. Trustees, Executors and Agency Co. Ltd., Melbourne információja alapján.
- 208 *Queensland Oath of Allegiance Butts*. 3709/1876.
- 209 Trustees, Executors and Agency Co. Ltd., Melbourne információja alapján.
- 210 *Medical Journal of Australia*, 1934 június 23, 827—8. Nekrológ.
- 211 *Argus* (Melbourne), 1924 március 3, 10. l., 8. hasáb.
- 212 *Intercolonial Medical Journal*, 1898, 506—10. l.
- 213 *Australia. Dept. of Defence. Records of the Australian Contingent to the War in South Africa*. 1899—1902. 19. l.
- 214 Trustees, Executors and Agency Co. Ltd. Melbourne.
- 215 Arthur Nyulasy Prize; The Laura Nyulasy Research Scholarship; Charles and Sarah Nyulasy Bed; Sarah Nyulasy Bed(s); Charles William Nyulasy and Arthur John Nyulasy Fund;
- 216 Duka Tivadar. A két Vékey. *Vasárnapi Újság*, 1876. 17. l., 261—2. l.
- 217 Vékey Kossuthhoz, London, 1852 március 18. Jánossy, D. i. m. 386 sz., II/2 666—9. l.
- 218 Óváry-Avary i. m. 139. l.
- 219 Ács T. i. m. 7. l.
- 220 Vékey Kossuthhoz, 1852 március 29. Jánossy D. i. m. 665—8 és 127—35.
- 221 Wekey, Sigismund. *A Grammar of the Hungarian Language ... and specimens of Hungarian poetry*. London, Trelawny Saunders, 1852.
- 222 *Victorian Naturalisation Certificates*. 1855 január 20. No. 9.
- 223 *The Australian Encyclopaedia*, 1st ed. IX. 330—335. l. „Wine Industry”.
- 224 Wekey, S. *The Land, Importance of its Culture to the General Prosperity of Victoria with special reference to the cultivation of the vine...* 19—24. l.
- 225 *The Australian Encyclopaedia*, 1st ed. IX. 330—335. l. „Wine Industry”.
- 226 *Argus*, 1856 január 29, 6. l., 2. hasáb, 31, 6. l., 3. hasáb.
- 227 Philosophical Society of Victoria. *Transactions és Philosophical Institute of Victoria. Transactions*, valamint „Notes on Meetings.” 1855—1856.
- 228 Kunz, Egon F. „Wekey, Sigismund” *Australian Dictionary of Biography*.
- 229 Wekey, Sigismund. *Otago; its goldfields and resources (containing information to the end of August 1862) ... forming a complete guide, by the special goldfields correspondent of the Otago Times ...* Melbourne, Williams, 1862. II. kiadás 1863-ban.
- 230 Wekey, Sigismund. *The Institutions of the Land we live in, embracing remarks on the vague law of conspiracy... political corruption...* Melbourne, 1870.
- 231 *Argus*, 1870 szeptember 21, 7. l., 1—3. hasáb.
- 232 *The Australian Jurist Report*, 1870 július 19—1873 december 9. Különböző helyeken. Ügyszintén *Australasian*, 1870. Szeptember 24, 404. l.

Visszatekintés

- 1 A menekült teória alapkérdéseivel Kunz, Egon F. „The refugee in flight: kinetic models and forms of displacement” *International Migration Review*, 7:2, Summer 1973, 125—146. l. foglalkozik.
- 2 Rochlitz Béla. „Ausztráliai levelek” *Delejtű*, 1861, 18. sz., 152—3. l.
- 3 Howitt, William. *Land, Labour and Gold; or, Two Years in Victoria ...* London, Longmans, 1855. II. 51. l.
- 4 Argus (Melbourne), 1854 augusztus 17, 5. l. 4. hasáb.
- 5 *Illustrated Sydney News*, 1854 december 9. 42. l.
- 6 Victorian Government Gazette, 1864, 2312, 2426—7, 1865, 1348, 2654, 1866, 156. l.
- 7 Kempf J. „Ausztráliából” *Vasárnapi Újság*, 1867, 483. l.
- 8 Kempf J. „Eredeti levél Ausztráliából” *Vasárnapi Újság*, 1868. 287. l.
- 9 Kempf J. „Magyarok Ausztráliában”, *Vasárnapi Újság*, 1867. 127. l.
- 10 Vékey, Zsigmond, i. m. 21. oldalán leírt két testvér találkozója csak Rochlitz Béla és Kálmán találkozása lehetett.
- 11 Rochlitz Béla. Ausztráliai levelek II. *Delejtű*, 1861, 18, 153. l.
- 12 Mihálovits Sándor és Spinitzhoffer Jozefa levele Mihálovits Ferencnek, Montevideoba. Baja, 1856 február 24. A szerző tulajdonában.
- 13 Kempf J. „Ausztráliából”. *Vasárnapi Újság*, 1867, 483. l.
- 14 Balázs Dénes. *Magyar utazók lexikona*.
- 15 Mrs. L. Flatau (Mosman, N. S. W.) közlése.
- 16 Miss Kate Leviny (Castlemaine, Vic) közlése.
- 17 Kézirat a szerző tulajdonában.
- 18 Kézirat a szerző tulajdonában.
- 19 Horthy Miklós. *Emlékirataim*. Buenos Aires, 1953. 25. l.
- 20 Kunz, Egon F. „Wekey (Vekey), Sigismund (Zsigmond)”, *Australian Dictionary of Biography*, Melbourne University Press, VI. 376—7. l.

HARMADIK RÉSZ 1868—1918 A BÉKEIDŐK VÁNDORAI

- 1 Szekfű Gyula i. m. 537—8.
- 2 Kósa, J. „A Century of Hungarian Emigration”. *American Slavic and East European Studies*. 1957, XVI. 501—14. l.
- 3 Szekfű Gy. i. m. 546. l.
- 4 „Kivándorlás”. *Révai Nagy Lexikona*
- 5 „Chinese”. Jupp, James ed. *The Australian People; An Encyclopaedia of the Nation, its People and their Origins*. Sydney, A. & R., 1988. 298—323. l.
- 6 Oesterreich — *Handbuch des Auswärtigen Dienstes*, 1917. 214. l.
- 7 Oesterreichische Commission für die Weltausstellung in Sydney. *Katalog der Oesterreichische Abtheilung*. Wien. 1879, 57, 59, 64, 68; 71. l. Ügyszintén: Melbourne International Exhibition, 1880. *Catalogue*. Class 28, 46, 73; 121, 139, 140, 317 sz. 326. stb.
- 8 Berlász Jenő. „A Ganz-gyár első fél százada. 1845 — 1895.” *Tanulmányok Budapest múltjából*, 12, 349—358. l. (Budapest, Városterületi Monográfiái, 19.)
- 9 N. S. W. — Government Printer. *Official Record of the Sydney International Exhibition, 1879*. 1881, 630. l.
- 10 Sutherland, A. and others. *Victoria and its metropolis past and present*. Melbourne, McCarron, Bird, 1888. II. 604. l.
- 11 *Australian Miller*, 1896 június. Hirdetés a boríték hátán.
- 12 Sutherland. i. m. II. 604. l.

- 13 *Australian Miller*, 1896, július, 130. l.
- 14 *Australian Miller*, 1896 október, 20.
- 15 *Corpus Iuris Hungarici*, 1898, 39—48; 1899 ix. l.
- 16 Charles Bateson ausztrál hajózási történész levele a szerzőhöz 1961 november 7.
- 17 *Daily News and Shipping List* (Sydney), 1912 március 19, 1. l. (hirdetés).
- 18 *Victorian Naturalisation Certificates*, 3/88. 1888 január 13. Ügyszintén *New South Wales Naturalisation Certificates*, 17/313, 1903.
- 19 *Corpus Iuris Hungarici*, 1914 272—294. l.
- 20 Fiji — *Lands Caim Commission — Records*. 1871 március 7. (Fiji AO)
- 21 N. S. W. *Death Register*, 9624/1914.
- 22 Miss Lola Vecsey (Gosford, N. S. W.) levelei a szerzőhöz, 1961 február 16, május 10 és június 15.
- 23 Batty, James Sykes. *Cyclopaedia of Western Australia*. Perth, 1912, I. 742. l. W. A. — Executive Council — *Minute Paper*. 1901 október 31. Case no. 2413, 1901.
- 24 Brisbane, 1897 december 22. Alfred George Stephens Papers, vol. 7. (Mitchell Library, A 2303)
- 25 Roth, Henry Ling. *The Tasmanian Aborigines*. 1890.
- 26 Griffin, Helga M. „Roth Henry Ling”. *Australian Dictionary of Biography*, XI. 463—4. l.
- 27 Walker, D. R. „Roth, Reuter Emerich”. *Australian Dictionary of Biography*, XI., 462—3. l.
- 28 Reynolds, Barrie. „Roth Walter Edmund.” *Australian Dictionary of Biography*, XI. 463—4. l.
- 29 Gaál Gyula. „Duka Albert nyomában.” *Magyar Élet* (Melbourne), 1988 március 3, 20. l.
- 30 Gubányi Károly. Ausztrália. Budapest, Lampel, (1913?). 233. l.
- 31 Kálmán Haussegger levele a szerzőhöz. 1996 augusztus 21.
- 32 *Australian Miller and Baker*, 1898 február 29.
- 33 Goldman L. M. *The Jews in Victoria in the Nineteenth Century*. Melbourne, 1954.
- 34 *New South Wales Naturalisation Certificates*. 13/285. 1897.
- 35 Pollitzer, Samuel. *A Study about the River Murray*. Adelaide, Thomas, 1883.
- 36 New South Wales. *Blue Book for the year 1884*. And contin.
- 37 *Sands' Sydney Directory*, 1885 and contin.
- 38 Pollitzer, Samuel. *Tables and Formulas for Switches and Crossings*. Sydney, Turner and Henderson, 1886. Ügyszintén tőle: *The Unification of Australian Railway Gauges*. Melbourne, Robertson, 1897.
- 39 New South Wales. *Report of the Royal Commission for the Improvement of the City of Sydney and its Suburbs*. Sydney, Govt., Pr., 1909. 2222, 2223—7. l. paragrafusok. Ügyszintén *Pollitzer Papers*, Mitchell Library, A 171.
- 40 Göczel, Stephen. „The Interior Gold Regions of Australia.” Kimberley, W. B. *History of Western Australia*, Melbourne, 1897. 341—8. l.
- 41 L. Goeczal, S. *Report on the Warren-Blackwood Basin for the Westralian Mining and Oil Corporation*. Kézirat. Idézi: Crowley, F. K. *A Guide to the principal documents and publications relating to the history of Western Australia*. Perth, 1949.
- 42 *The Western Australian Post Office Directory*. 1897—1912.
- 43 N. S. W. *Naturalisation Certificates*. 1887/157. és *Sands Sydney Directory*, 1885—1907.
- 44 Lásd. a Függelék.
- 45 *Port Melbourne Shipping Lists, Inwards. Scargo*, 1853 márc. 23, New Yorkból. Ügyszintén Mrs. M. Austen (Casino, N. S. W.), valamint Miss Phyllis Mander Jones (London), levelei a szerzőhöz, 1964.
- 46 Vadona János i. m. 71—2. l.
- 47 *Queensland — Inquest of Death — Certificates of Particulars*. 234/ 99 1899 június 6.
- 48 Kunz Egon. „Pulszky Károly tárcája”. *Magyar Élet* (Melbourne), 1969. Nov. 6. 8. l.
- 49 Pulszky-Nijinsky Romola és Kunz Egon levelezése 1970 március — 1971 június. A szerző tulajdonában. Ügyszintén: Nijinsky, Tamara. *Nijinsky and Romola; two Lives from Birth to Death Indissolubly Linked*. Lond., Bachman and Turner, 1991. 484. l.
- 50 Seen this? *Sunday Mail* (Brisbane), 1978 április 9, 14. l.

- 51 Shapcott, Tom. *White Stag of Exile*. Melbourne, 1984.
- 52 Mr. William D. levele Csörsz Győzőhöz. 1962. Június 4. és 1963. Február 20.
- 53 *New Zealand Post Office Directory*. 1890—91.
- 54 New South Wales Naturalisation Certificates 1909/3282.
- 55 Angol eredetije: My soul is in my music, My music is in my soul, Heaven is there where good will is, Art is a Virgin who revenges herself On all who soil her. *Buda archivum*, Castlemaine, Vic.
- 56 Mrs. Joan Woinarski, Wentworth Falls, N. S. W. tulajdonában.
- 57 Gáspár Ferenc. *Ausztrália; Csendes Óceáni Szigetek, Japánország, Khina, Szibíria*. Budapest, S. & W., 1908. 498. l.
- 58 Gubányi Károly i. m.
- 59 Horthy Miklós. i. m.
- 60 Scott, E. *Australia during the War*. 1936. 109. l.
- 61 *Australia — Naturalisation Papers*. Copies made in the Australian National University.
- 62 Kalman Haussegger levele a szerzőhöz, 1996. augusztus 21.
- 63 Az 1915 augusztus 18-án tartott ünnepség plakátjának másolata megjelent Jacobson, H. *Zur Erinnerung an meine Kriegsgefangenschaft*. Liverpool, 1916; Úgyszintén *Kamp Spiegel*, No. 15, 1917 augusztus 17.
- 64 *Kamp Spiegel*. No. 15. 1917. Augusztus 17. 3. Hirdetés a hátsó borítékon.
- 65 *Addressbuch des Kriegsgefangenen — Lagers Holdworthy — Eastern Compound (früher Trial Bay) Dezember 1918*. Holdsworthy, Kamp Unterhaltungs-Ausschuss. Stencilled quarto. (Mitchell Library, ML MSS 261.)
- 66 *Kamp Spiegel*. No. 39. 1918 január, 2. (Mitchell Library, Sydney)
- 67 *Kamp Spiegel*. No. 39. 1918. január 2.
- 68 Károlyi gróf Earl Granville-hez, Belgrave Square, 1881. január 14. G. B. & I — Prime Minister — Circular to all Colonial governors, dated Downing Street, 10. February 1881.
- 69 Részletesebb indokolásért lásd Kunz, Egon Francis. *Blood and Gold; Hungarians in Australia*. Melbourne, 1969, 152—154. l.
- 70 K. u K. Consular Dispatches from Sydney. Aufklärung für Auswanderer nach Neu Süd Wales. — Vertrauliche Schlussbemerkungen, Sydney. 1903. október 10., 10. (Microfilm: Mitchell Library FM 4/3100) Németből fordítva.

NEGYEDIK RÉSZ 1919—1944

KIVÁNDORLÁS KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

- 1 Price, Charles. *Southern Europeans in Australia*. Melbourne, 1963. 164—166. l.
- 2 Kosa, John. „A Century of Hungarian Emigration” *American Slavic and East European Studies*, 16. 1957. 508—9. l.
- 3 Australia. *Commonwealth Naturalisations*.
- 4 A szerzőnek egy anonimitásának megőrzését kérő New South Wales-i magyarral folytatott interjúja alapján.
- 5 *Calendar of the University of Sydney*, 1929, 1930, 1931.
- 6 „Good idea! — but our bureaucrats do not agree” *The Sun Herald* (Sydney), 1985 május 5. 15. l.
- 7 Bencsik B. sydneyi magyar lakos információja alapján.
- 8 Kutatásainak eredményeit magyar nyelven *A csurunga népe*. (Bpest, Leblang, 1932.) c. könyvében tette közzé.
- 9 E. F. Kunz „The refugee in flight; kinetioic models and forms of displacement” *International Migration Review*, 7:2, 1973, 125—146. l.
- 10 Ennek a csoportnak kezdeti küzdelmeiről és Ausztrália akkori sivár intellektuális életéről szórakoztatóan számolt be Barcs Imre. L. Barcs, Emery. *Backyard of Mars: Memoires of the "Reffo" Period in Australia*. Sydney, Wildcat Press, 1980.

ÖTÖDIK RÉSZ 1945—1956

MAGYAR ÚJAUSTRÁLOK AZ ÚJ AUSZTRÁLIÁBAN

- 1 Australia — Parliament. *Immigration: Government Policy; Statetment by the Minister for Immigration* ... 2nd August 1945. Canberra, Government Printer.
- 2 Australia — Parliament. *Debates*. House of Representatives. Vol. 170. 845—6, 1., 1942 május
- 3 Holborne, Louise Wilhelmine. *The International Refugee Organisation, a Specialized Agency of the United Nation: its History and Work, 1946—1952*. London, University Press, 1956. 410—11, 442. l.
- 4 Egon F. Kunz "Reconstructing the Educational Spectrum of Australia's Displaced Persons Intake". *Australian Immigration: Bibliography and Digest*, I., A156—A157. l.

A hatalomátvétel menekültjei

- 1 Révai József. 'Népi demokráciánk jellegéről.' *Társadalmi Szemle*, 1949 március-április.
- 2 Ebbe a csoportba tartozott egy Varga Zsuzsa nevű kislány, aki szüleiivel ment Ausztráliába. A kisleányból író lett, aki egy őszinte, igen olvasható könyvben írta meg családjá kalandjait a háború alatti bujdosástól kezdve Sydneybe érkezésükön át életüket a hetvenes évek Ausztráliájában.
- 3 Kisbarnaki Farkas Ferenc 100 000 katonáról beszél, míg Az MHBK (Magyar Harcosok Bajtársi Szövetsége) 280 000-re becsülte a nyugatra került katonákat. Borbándi Gyula. *A magyar emigráció életrajza*. Bern, 1985. 12. l.
- 4 Kisbarnaki Farkas Ferenc. *Az altöttingi magyar országgyűlés története*. München, Mikes Kelemen Kiadó, 1969. 12. l.
- 5 L. Kisbarnaki Farkas Ferenc. i. m.
- 6 A magyar emigráció Ausztriában és Németországban megalakult szervezeteiről I. Borbándi Gy. i. m. 42—63. l.
- 7 Australia — Department of Immigration. Memorandum from the Head of Military Mission to the Secretary, Department of Immigration. 1948 július 1. (AR: ANU 1)
- 8 Ruttkay Arnold. Ki hitte volna? *Független Magyarország*, Sydney, 1960. 25—6. l.
- 9 Az itt közölt demográfiai adatok forrása Kunz, Egon Francis. *Displaced Persons; Calwell's New Australians*. Sidney. Australian National University — Pergamon Press, 1988.
- 10 Kunz, Egon Francis. *Displaced persons*. 155. l.
- 11 Kunz, Egon Francis. *Displaced Persons*. 114. l.
- 12 Varga, Susan. *Heddy and me*. Penguin Australia, 1994. 180. l.
- 13 Törökfalvy, Edit. *Letters of Heartache and Hope; a Story of Emigration after World War II*. Hastings (Melbourne), Published by the Author, 1995. Magyar változat a rendelkezésre bocsátott eredeti alapján.
- 14 Egy "született tanár" ausztráliai életútját írja le Bodolai Zoltán *Csak azért is...* című, sydneyi magyar Cserkészcsapatok kiadásában megjelent, derűs hangulatú önéletrajzában.
- 15 Kunz Egon. „Így (vegyes-) házasodunk”. *Független Magyarország* (Sydney), 1960 március 1. 3. l.
- 16 Martin, Jean. *Migrants: Equity and Ideology*. Fifth Meredith Memorial Lecture La Trobe University, 1972. A sokszorosításban megjelent előadást idézi Kunz, E. F. *Displaced Persons*, 256—7. l.
- 17 *Dél Keresztje*, 1956, május 15, 2. l. 1. hasáb. A magyar újságok hirdetés-oldalai meggyőzően dokumentálják a magyar szükségleteket szolgáló üzletek és iparágak fejlődését.

Ötvenhattól az ezredvégig

- 1 *Dél Keresztje*, 1956 december 1, 4. l. „Hagyják már abba!”
- 2 *Dél Keresztje*, 1956 november 1. 1. l.
- 3 *Dél Keresztje*, 1956 november 15, 8. l.
- 4 Australian Red Cross. *Annual Report and Financial Statement*, 1956—7. 12. l.

- 5 Faith Ferenc. *A Victoriában élő magyarság története. 1949—1994.* Kézirat. 7. l.
- 6 *Dél Keresztje* 1956 november 15, 5. l.
- 7 Faith Ferenc. i. m. 7. l.
- 8 Nagy, Kázmér. *Australia and the Hungarian Question in the United Nations; a Collection of Select Documents.* Canberra, F. M. Press 1966.
- 9 Faith Ferenc. i. m. 18—9. l.
- 10 Pl. Council of the Hungarian Associations in Victoria. *Remember Hungary.* Melbourne, 1966.
- 11 Gibson, Ralph. *The Fight Goes on; a Picture of Australia and the World in two Post-War Decades.* Maryborough, Vic, 1987. 213. l.
- 12 *Sydney Morning Herald*, 1956 december 4, 4. l.
- 13 Az 56-os hullámot bővebben elemzi Borbándi Gyula i. m. 242—49. l.
- 14 *Független Magyarország.* Útmutató. 1957 március 7.
- 15 Borbándi Gyula. i. m. 273. l.
- 16 A magyarok foglalkozási statisztikájának forrása Australian Bureau of Census and Statistics. 1966 *Census. ANU Tabulation 1.*
- 17 Kunz Egon. *Az Ausztráliában élő délvidéki magyarok demográfiája az 1986-os ausztrál népszámlálás alapján.* 1991 május. Kézirat.
- 18 Australia — Department of Immigration and Ethnic Affairs. *Australian Immigration; Consolidated Statistics*, 12—18 számok.

HATODIK RÉSZ

MAGYAROK AZ ANTIPÓDUSON — EGY KERESZTMETSZET.

- 1 Az itt közölt statisztikai adatok forrása Australian Bureau of Statistics. 1991 *Census of Population and Housing — Ethnic Communities Package — Product 2. Birthplace Profile: Hungary.* (Catalogue No. 2803. 0)
- 2 Australia. Office of Multicultural Affairs. *Ethnic Groups in Australia.* 1989. Table 5. Marriages by birthplace.
- 3 Lásd a Függelékét.
- 4 Penny, Janet and Siew Ean Khoo. *Intermarriage; a Study of Migration and Integration.* Bureau of Immigration, Multicultural and Population Research, 1966.
- 5 „Papi gengszterek” *Dél Keresztje*, 1954 augusztus 15, 6. l.
- 6 Az u. n. nemzeti emigrációról l. Borbándi, i. m. 172—9. l.
- 7 Kunz, E. F., *Displaced Professionals in Australia.* Kézirat. 3. kötet 32. fejezet. OSZK.
- 8 Murphy, H. B. M., „Refugee response to Australia”. *Flight and Resettlement*, ed. by H. B. M. Murphy. Paris, UNESCO, 1955. 128—134. l.
- 9 Az Ausztráliában működő egyházak történetét még nem írták meg. Hasznos részadatokkal szolgál Domahidy András ‘A perthi református egyház története’ *Bethlen Naptár*, 1958. évkönyvben. A szerző ugyancsak felhasználta P. B. bizalmas kéziratát a sidneyi katolikus közösség elindulásáról.
- 10 Forró Eger (1914—1974) életrajza az *Australian Dictionary of Biography* 14. kötetében jelent meg.
- 11 Az itt közölt adatok részben Kardos Béla ‘Ausztrália jelentkezik (II)’ cikkére támaszkodnak. *Nemzetőr*, 1974 július-augusztus.
- 12 Faith Ferenc. *A melbourne-i magyarság története, 1949—1994.* Kézirat 44. l.
- 13 ‘Priest carves a homeland heritage.’ *The Sunday Mail* (Brisbane). 1973 október 7.
- 14 „A magánmagyarok... a 15 000 ausztráliai magyarból ma legalább 12 000 embert jelentenek.” „Privátmagyarok” *Dél Keresztje*, 1955. Március 1. 2. l.
- 15 Barcza György. *A svájci misszió; diplomata emlékeimből.* München, Új Látóhatár, 1983 és *Diplomata emlékeim, 1911—1945.* 1—2. k. Európa könyvkiadó, Extra Hungariam sorozat.
- 16 Lakatos Géza. *Ahogy én láttam.* München, Auróra könyvek, 1981.

- 17 'Omló címerek'. *Tükör*, (Sydney), 1963 december, 6—7. l.
- 18 Gilson, Miriam and Jerzy Zubrzycky. *The Foreign Press in Australia; 1848—1964*. Canberra, ANU Press, 1967.
- 19 Nagy Kázmér. *Elveszett alkotmány*. München, Aurora, 1974. 83—4 l.
- 20 „Forró levele” *Dél Keresztje*, 1954 december 15., 2. l.
- 21 Borbándi Gyula. *A magyar emigráció életrajza; 1945—1985*. 140, 148., 265. l.
- 22 L. Hidegkúti Béla. „Magyar irodalomtörténet a Dél Keresztje alatt” *Tekintet*, 1994. 5—6. sz.
- 23 Riemer *Inside Out* kötetről kitűnő könyvismertetést írt Cecila Gall. *L. Imago*, 4. év, 3 sz., 1992 november.
- 24 L. Füzi László „Magyar író a Föld másik oldalán. Domahidy András hetvenöt éves” *Népszabadság*, 1995 február 22. 15. l.
- 25 Könyvismertetése: Major Ottó. 'Fény a Sötétben' *Élet és irodalom*. 1994. május 13.
- 26 *Polanyiana, Periodical of the Michael Polanyi Liberal Philosophical Association*. Budapest, 4. Kötet, 4. sz. 1995.

Az új ausztrália építői

- 1 Monaro Publishing Co. *Australia's Wonderful Snowy Mountains; All You Need to Know*. Cooma, 1976.
- 2 „Hungarian flag finally raised, 36 years late.” *Cooma Monaro Express*. 1995. Augusztus 30; „Hungary's joins flags in Cooma” *The Canberra Times* 1995. Augusztus 30.
- 3 Ennek a résznek forrása Kunz, Egon F. *The Intruders; Refugee Doctors in Australia*. Canberra, ANU Press, 1975. 55—59. l. et ff.
- 4 „I think I can say that the Hungarians were the best ... They were outstanding. They would be good doctors anywhere.” Dr. Gunther visszaemlékezései a szerzőnek küldött magnetofon szalagon. Idézve: Kunz, E. F. *The Intruders*...
- 5 Haszler, C. „The New Australian doctors of New Guinea.” *Papua and New Guinea Medical Journal*, 10/2 1966 június, 35—42., l.
- 6 Szent-Iványi Józsefnek a szerzőhöz írt levele, 1983 október 18., Balázs Dénes. *Magyar utazók lexikona*, Budapest, Panoráma, 1993.
- 7 Csordás István délsarki mementóit az canberrai National Museum of Australia őrzi.
- 8 Kunz, E. F. *Blood and Gold*...209—211. l.
- 9 Tiszteletére írt emlékkötet: Bodi, Leslie. *Antipodische Aufklärungen — Antipodean Enlightenments; Festschrift für Leslie Bodi*. Peter Lang, Frankfurt A. M.
- 10 Vászolyi, Eric *Aboriginal Australians Speak: an Introduction to Australian Aboriginal Languages*. Perth, 1976. Vászolyi, Eric. *Teach yourself Wangkatja*. 1979. Stb.
- 11 Magyar vonatkozású munkái közül kiemelkedik Gallus Sándor és Horváth Tibor. *A legrégebb lovasnép Magyarországon, a korai vaskorból való régészet hagyatéka és eurázsiai kapcsolata*. Bpest, 1940.
- 12 Megaw, Vincent. „Sándor Gallus, Archeologist in Two Hemispheres.” *Artefacts Special Issue*. Melbourne, 8/1—2, 1983 június.
- 13 Iratait a Mitchell Library őrzi Sydneyben. *Derera, Nicolas. Papers*. ML MSS. 1495.
- 14 Szokolay, Vajk. „A környezettudomány (Vázlat egy új tudományágról)” *Új látóhatár*, München, 21(5), 419—424. l.
- 15 Orban, Desiderius. *A Layman's Guide to Creative Art*. Sydney, 1957, és *Present Day Art In Australia*. Sydney, 1945.
- 16 Önéletrajza: *Judith Cassab Diaries*. Sydney, Random House, 1995. Értékelés: Lynn, Elwin. *Judy Cassab: Places, Faces and Fantasies*. 1984. Arcképgyűjtemény: Cassab, Judy. *Artists and Friends*. Beagle Press, 1984.
- 17 Molnar, George. *Statues*. London, 1954; *Insubstantial Peagant*. Sydney, 1959; *Postcards*. Sydney, 1961.

- 18 L. Watcher Tihamér. *Andor Mészáros*. Bpest, Corvina, 1987.
- 19 *Magyar Élet* (Melbourne) 1988 december 15, 26. l.
- 20 Rátonyi Róbert: „Vendégem Sydneyből — Riomfalvy Pál Budapesten.” *Magyar Hírek*, 37—12, 1984. Június 9, 12. l.
- 21 Andrew Fabinyi életrajza az *Australian Dictionary of Biography* 14. kötetében jelent meg.
- 22 Dezséry András életrajza (1920 —), 7. l. Sokszorosítva.
- 23 Gyászjelentése: „Leading foreign writer — Obituary. Emery Barcs (1905—1990)” *Sydney Morning Herald*, 1990 november 13, 10. l. Önéletrajza: Barcs, Emery i. m.
- 24 *Business Review Weekly*, 1983 november 12—18. S. 13.
- 25 További részletek találhatók Kunz, E. F. *The Hungarians in Australia*, 112—120. l. Magyar (főleg magyar-zsidó) üzleti sikerekről írt cikkek közül kiemelkedik Brooks, Geraldine. „How the Hungarians conquered Sydney.” *Sydney Morning Herald*, 1981 június 13.
- 26 Leser, David. „An audience with Sir Peter Abeles” *Good Weekend, Sydney Morning Herald Magazine*, 1990 január 6. 26—33. l.
- 27 Western Australia — Parliament — Legislative Assembly. *Debates*. 1991 május 30. Condolence motions. The late Hon. Andrew Mensaros. 2420—2428. l.
- 28 A szerző háláját fejezi ki Vig Ferencnek, aki számos queenslandi magyar életrajzát gyűjtötte össze, és rendelkezésére bocsátotta Csonka János hozzá írt levelét. Hála illeti a levél íróját is, aki engedélyezte annak közlését.
- 29 Dettre, Andrew. *Silver Jubilee of St. George—Budapest (1957—1982)*. Sydney, 1982.

ÖSSZEFOGLALÁS

- 1 Mol, J. L. „The decline in Religious Participation of Migrants.” *International Migration*, 3 (3): 1965. 137—142. l.
- 2 Murphy, H. B. M. „Refugee response in Australia. „. Murphy, H. B. M. *Flight and Resettlement*. UNESCO, 1955. 130. l.
- 3 Murphy, H. B. M. i. m. 131. l. Az ausztrál férfi érzelmi fogyatékoságairól lásd. Conway, Ronald. *The Great Australian Stupor; an Interpretation of the Australian Way of Life*. Melbourne, Sun Books, 1985 és a szerző egyéb könyveit.

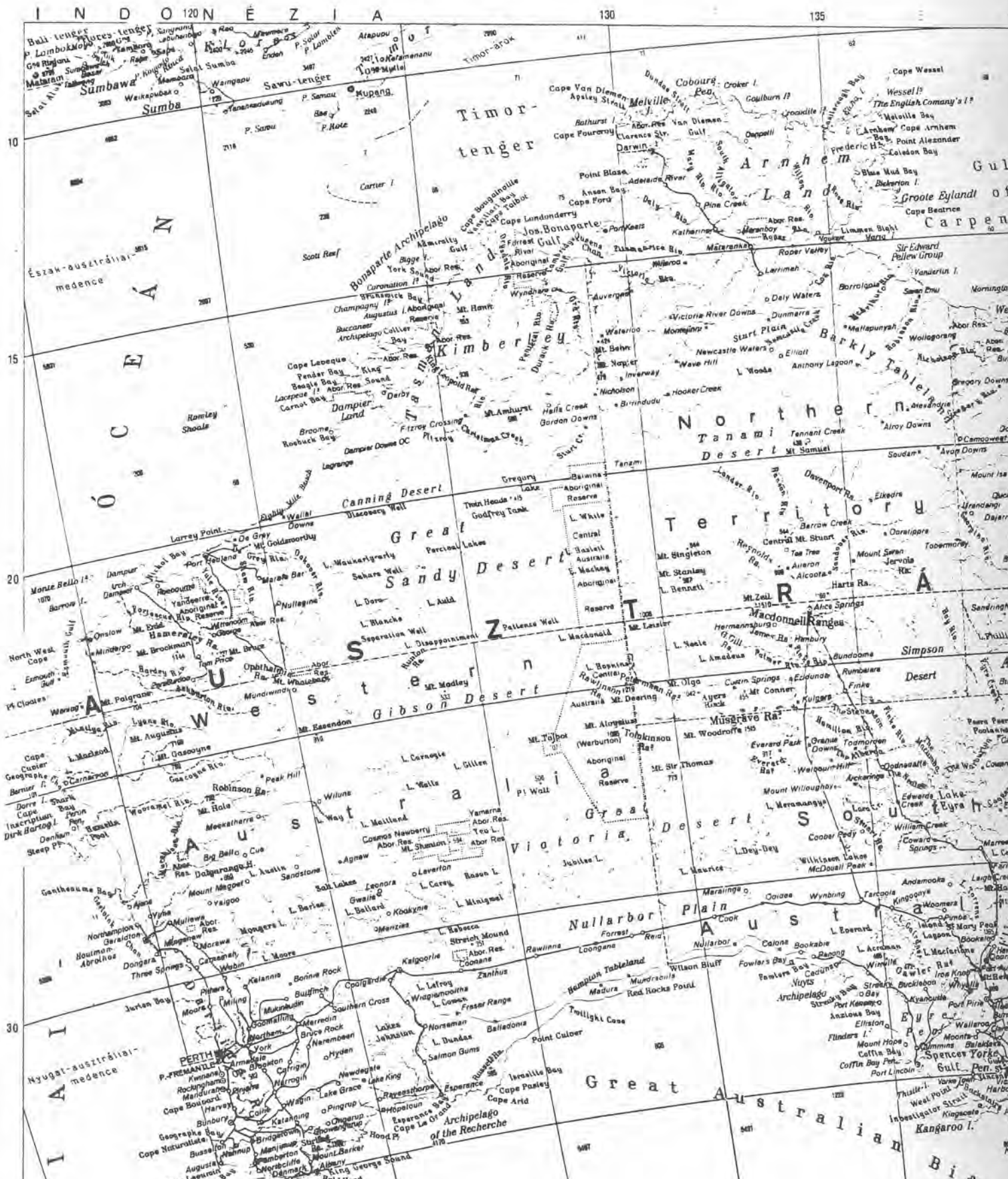
FÜGGELÉK

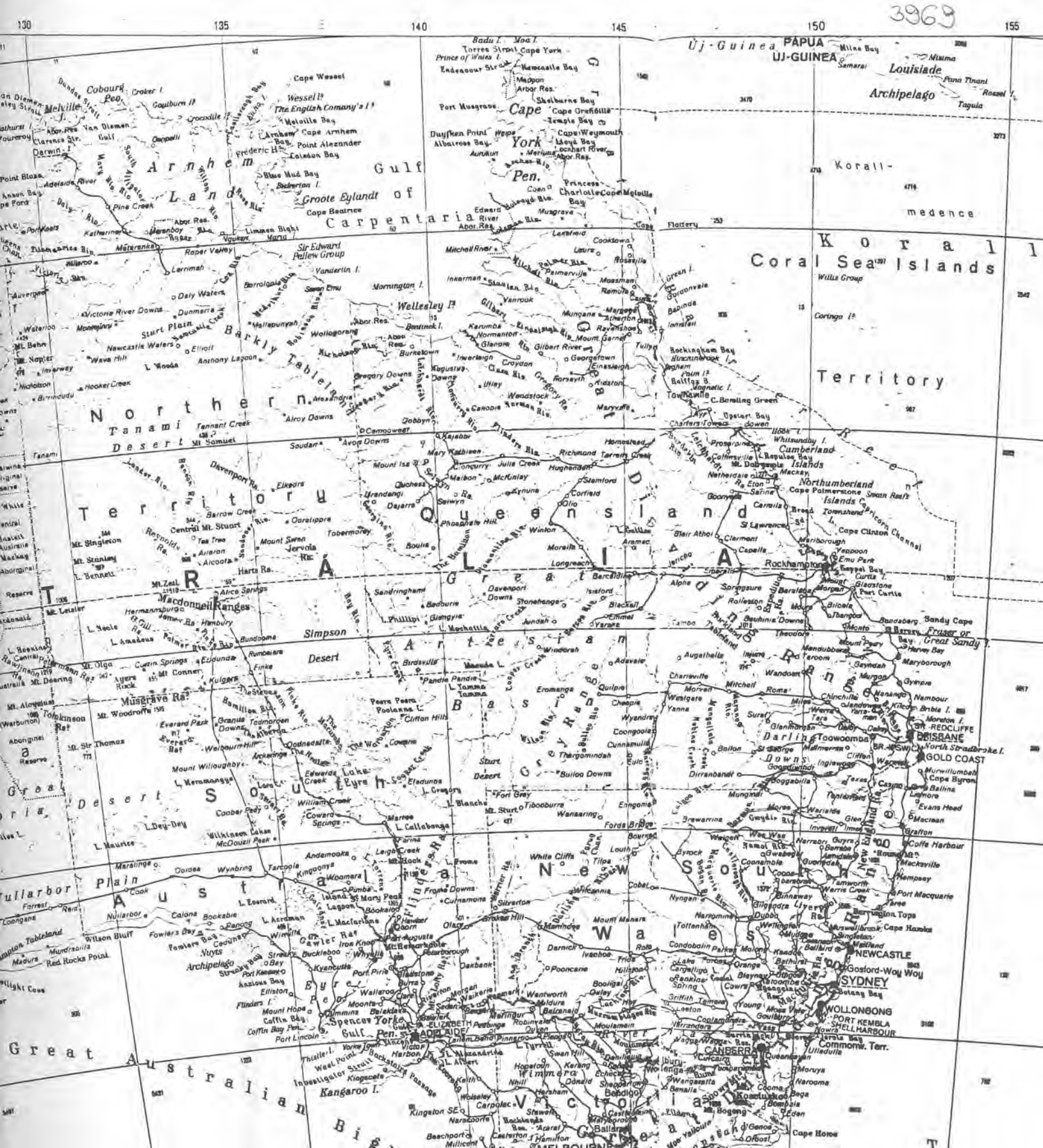
- 1 Australian Bureau of Statistics. *1991 Census of Population and Housing. Ethnic Communities Package — Product 2. Birthplace Profile. Hungary*. Cat. No. 2803. o.

A SOROZATBAN MEGJELENT

- I. Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467—1706, I—II. kötet.
Szerk.: Benda Kálmán (1989)
- II. Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl
Szerk.: Fejős Zoltán—Küllös Imola (1990)
- III. A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben
Szerk.: Barabás Béla—Joó Rudolf (1990)
- IV. A beregszászi magyar gimnázium története
Szerk.: Benda István—Orosz László (1991)
- V. Hetven év. A romániai magyarság története 1919—1989
Szerk.: Diószegi László—R. Süle Andrea (1990)
- VI. Tőkés István: A romániai magyar református egyház élete 1944—1989 (1990)
- VII. Népi kultúra és nemzettudat
Szerk.: Hofer Tamás (1991)
- VIII. Romsics Ignác; Bethlen István. Politikai életrajz (1991)
- IX. Diószegi István: Üllő és kalapács (A nemzetiségi politika a XIX. századi Európában) (1991)
- X. Enyedi Sándor: Öt év a kétszázból. A Kolozsvári Magyar Színház története 1944 és 1949 között (1991)
- XI. Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről.
Szerk.: Kontra Miklós (1991)
- XII. Liszka József: Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából (1992)
- XIII. Pávai István: Az erdélyi és moldvai magyarság népi tánczenéje (1993)
- XIV. Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből
Szerk.: Gráfik Imre (1994)
- XV. Túl a kecegárdán
Szerk.: Kontra Miklós (1995)
- XVI. Magyarok kisebbségben és szórványban
Szerk.: Romsics Ignác (1995)
- XVII. Georg Brunner: Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában
- XVIII. A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerésképzés 50 éve
Szerk.: Barabás Béla—Péter Mihály—Péter H. Mária (1995)
- XIX. Nanovfszky György: A finnugorok világa (1996)
- XX. Magyarságkutatás 1995—96
Szerk.: Diószegi László (1996)

Kiadja a Teleki László Alapítvány
Felelős kiadó: Diószegi László
Felelős szerkesztő: Barabás Béla
Műszaki szerkesztő: Császtvai Tünde
Tipográfia: Antal Béla, Deák Zoltán, Hingyi Gábor
A tördelést és a nyomdai előkészítést a Teleki László Alapítvány
szerkesztősége végezte
VESZPRÉMI NYOMDA RT.

Dr. Kunz Egon 1922. március 11-én született Budapesten. A szép gyermekkorának, ifjúságának s ígéretes életpályának a háború vetett véget, egyetemi tanulmányait meg kellett szakítania, amikor 1943-ban bevonult katonának.

A háború után folytatta egyetemi tanulmányait, 1948. december elején doktorált, *summa cum laude*. Három héttel doktorrá avatása után menekült Ausztriába, onnan pedig 1949. július 20-án érkezett meg Ausztráliába.

Irodalmi pályafutása 1953-ban indult, amikor angol nyelvű bevezetőt írt *Az Ember Tragédiája* sydneyi kiadásához. 1955-ben megjelent *Hungarian Poetry* című antológiája, amely magyar költők sajátmaga és mások által készült fordításait tartalmazta.

Érdeklődése hamarosan az ausztráliai magyar múlt kutatására irányult, feltett szándéka volt, hogy hidat építsen Ausztrália és Magyarország, a múlt és a jelen között.

Első könyvét 15 évig tartó kutatómunka előzte meg.

Címe *Blood and Gold: Hungarians in Australia*, 1968-ban jelent meg, az ausztráliai magyar bevándorlás történetét foglalja magába a múlt századi kezdetektől a hatvanas évekig.

Egy amerikai szaklapban, 1973-ban megjelent, menekült teóriával foglalkozó cikke világszerte ismertté tette nevét a menekültügyi szakértők között. Elméletét a kivándorló és a menekült közötti különbségről, valamint menekült típusokról nemzetközileg elismerik, mint a menekült ügyekkel foglalkozó egyik első elméleti írást.

1975-ben jelent meg *The Intruders. Refugee doctors in Australia* című műve. A könyv az Ausztráliába bevándorolt orvosok helyzetét, történetét, problémáit taglalja — köztük a magyar orvosokét is.

1980-ban a *Bemszülött Tanulmányok* könyvtárának igazgatója lett, ugyanakkor mint menekültügyi, bevándorlási szakértő egyre több konferencián, szimpóziumon vett részt Ausztráliában és külföldön egyaránt. Munkásságát nemcsak Ausztráliában, hanem világszerte elismerték, tanulmányait, könyveit széles körökben olvasták, a szakkörökben az irodalom legértékesebbjei közé sorolták.

1988-ban adta ki a *Displaced Persons — Calwell's New Australians* című könyvét. A munka alapvető forrása lett Ausztrália háború utáni bevándorlás-történetének.

1984-ben nyugdíjba vonult. Nyugdíjas éveit azonban aktívan teltek, előadásokat tartott, meghívásoknak tett eleget és tovább írt.

Dr. Kunz Egont irodalmi és műfordítói munkásságáért, a menekültügy területén kifejtett tevékenységéért, az ausztráliai magyarság történetének feldolgozásáért Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke a Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti keresztjével tüntette ki. A kitüntetést dr. Varga György nagykövet adta át 1997. június 7-én Canberrában a nagykövetségen, ünnepélyes körülmények között, családi, baráti körben.

Kunz Egon ekkor már súlyos beteg volt, de hálás a sorsnak, hogy betegsége időt adott utolsó könyve befejezésére. A kézirat Budapestre való postázásának másnapján közölték vele orvosai: gyógyíthatatlan csontrákban szenved. Tudta, hogy kevés ideje van hátra, de nem lázadt és nem panaszkodott. Néhány héttel a munkásságát megkoronázó kitüntetés átvétele után 1997. július 19-én legyőzte a betegség.